

Székelv
felkelés
1595-1596

KRITERION könyvkiadó

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SZÉKELY FELKELÉS 1595—1596

A KÖTET SZERZŐI

**BINDER PÁL, BORBÁTH KÁROLY, DEMÉNY LAJOS,
EGYED ÁKOS, FAZEKAS JÁNOS, IMREH ISTVÁN,
JAKÓ ZSIGMOND, MAGYARI ANDRÁS, LIVIU MOLDOVAN,
CAMIL MUREȘAN, PÁL ANTAL SÁNDOR, PATAKI JÓZSEF,
CONSTANTIN REZACHEVICI, ȘTEFAN ȘTEFĂNESCU,
SZÉKELY ZOLTÁN**

[Erdélyi Magyar Adatbank]

SZÉKELY FELKELÉS
1595–1596
ELŐZMÉNYEI, LEFOLYÁSA,
KÖVETKEZMÉNYEI

SZERKESZTETTE
BENKŐ SAMU, DEMÉNY LAJOS, VEKOV KÁROLY

KRITERION KÖNYVKIADÓ
BUKAREST 1979

[Vákát oldal]

ELŐSZÓ

A romániai marxista történetírás már a Román Kommunista Párt illegálításának éveiben, de kivált a felszabadulás után különös figyelemmel fordult az osztályharc, főként a parasztfelkelések felé, s igyekezett feltárni természetüket, a vezetőiket és résztvevőiket lelkesítő eszméket, meghatározni helyüket ama harcok sorában, melyeket a román nép a szabadságért és a társadalmi igazságért folytatott. A bábolnai felkelés, a Dózsa György vezette parasztháború, az új idők eljövetelét hirdető Horea, Cloșca, és Crișan vezette felkelés vagy a Tudor Vladimirescu-féle 1821. évi felkelés a parasztság nagy forradalmi erejének megnyilatkozásaként él népünk tudatában, annak az eltökélt szándékának kifejeződéseként, hogy megőrzi, illetőleg harcban szerzi vissza szabadságát, és kivívja a maga számára a feudalizmusban az anyagi javak fő termelőerejeként őt megillető méltóbb életet.

Erdélyben a társadalmi kizsákmányolás ellen felkelő román, valamint magyar és más nemzetiségű jobbágyok baráti kapcsolatai megszilárdultak, a harcban összeforrtak a kizsákmányolt tömegek érdekei, nemzetiségüktől függetlenül.

Az együttélő nemzetiségek forradalmi hagyományai szerves részei a román nép és az együttélő nemzetiségek közös forradalmi múltjának, mai társadalmi és nemzeti valóságunk összetartó elemei.

A székelyek 1595—1596. évi felkelésének 380. évfordulója 1976-ban arra is alkalmat adott, hogy a mélyére hatoljunk azoknak a történelmi adottságoknak és mozgatóerőknek, amelyek harcra készítették a székelységet a Báthoriak támogatta önkényeskedők ellen, elrabolt szabadságjogaik visszaszerzéséért. Bizonyosságát adták annak, mint már annyiszor, hogy mégoly kegyetlen elnyomás sem lehet erősebb az elnyomottak elszántságánál.

A merőben katonáskodásra termett székelyek, akiket a XI. század végén, I. László magyar király idején telepítettek le mai lakóhelyükre, hogy megvédjék az ország keleti részeit a kelet felől betörő pusztai népekkel, a kunokkal, majd a tatárokkal szemben, kezdetől fogva együtt éltek itt a románokkal, s olyan közösséget alakítottak ki, amelyben a katonáskodás határozta meg és biztosította nagyra tartott és életük árán is megvédett szabad státusukat. A magyar királyok, az erdélyi vajdák és fejedelmek több ízben is kénytelenek voltak írásban elismerni és megerősíteni a székelyek szabadságjogait és kiváltságait. Ha megkísérelték szabadságukat korlátozni, a székelyek fellázadtak, így 1430-ban és 1437-ben, 1466-ban és 1506-ban, vagy 1514-ben, amikor dálnoki eredetű honfitársuk, Dózsa György vezetésével hősi harcokat vívtak. Jelentős szerepet játszottak az 1519-es és 1521-es erdélyi társadalmi megmozdulásokban, de főképpen az 1562. évi felkelésben. Ez utóbbi nagy társadalmi megmozdulás leveretése után elvesztették szabadságukat. Szembeszegülésük megtorlására két fejedelmi várat építettek Székelyudvarhelyen és a háromszéki Várhegyen (Lécfalva, illetőleg Nagyborosnyó mellett). A sokatmondó Székely támadt meg Székelybánja nevű erősségek azonban nemcsak hogy nem állhatták útját újabb székely felkeléseknek, de a visszaélés, az elviselhetetlen nemesi fennhéjzás megtestesülését látták bennük azok, akik nevüket a szabadságéval azonosították.

A XVI. század végén, amikor Mihály vajda zászlót bontott a törökök ellen, Erdély fejedelme, Báthori Zsigmond a fenyegető török veszélyt felismerve a székelyekhez folyamodott, s Feketehalmon 1595. szeptember 15-én kelt levelében régi szabadságaik visszaállítását ígerte, ha részt vesznek a törökellenes hadjáratban. A székelyek nem első ízben harcoltak román fejedelmi hadak oldalán; megtették már Ștefan cel Mare idején, s fiának, Petru Rareșnek erejét is növelték fegyvereikkel, önfeláldozóan harcolva a vitéz vajda vezetése alatt, akinek Erdélyre vonatkozó merész tervei időben elébe vágta Mihály vajda tettének. Fontos szerepet tölthettek be a székelyek — mutat rá Bălcescu — Havasalföld 1595. évi felkelésében és felszabadításában.

Miután Erdély fölül elhárult a veszély, amely a törökök havasalföldi győzelme esetén fenyegette volna, Báthori Zsigmond a nemesek nyomására megtagadta a székely szabadságok megígért visszaállítását. Erre a székelyek fegyvereiket belső ellenségeik ellen fordították, akik legalább olyan mértékben veszélyeztették szabadságukat, mint a „pogányok”. A hónapokig tartó nehéz harc a lázadó székelyek vereségével végződött 1596 februárjában. A „véres farsang”, a „székely siralom” évében elszenvedett vereség sem tudta azonban kioltani szabadságvágyukat. Csatlakoztak Mihály havasalföldi uralgó politikai tervéhez, oldalára álltak a XVII. század küszöbén a nagy román hősi eposz valóra váltásában, örvendtek sikerén, amely egyben az ő szabadságuk visszaállítását is jelentette, s a călugăreni-i hőssel itták ki a vereség keserű poharát. De újra csak felkeltek s küzdöttek mindaddig, amíg Báthori Zsigmond 1601. évi szabadságlevelével vissza nem állította régi szabadságaikat és széki autonómiájukat, amelyet aztán 1605-ben Bocskai István, később pedig Bethlen Gábor is megerősített.

*

Jelen kötetünk nem a székelyek története kimerítő monográfiájának igényével készült. Szerényebb igény hívta életre. Az ugyanis, hogy olyan irányba terelje a kutatást s oly módon közelítse meg tárgyát, hogy elősegítse a történelmi tények összességének jobb megértését, hogy emléket állítson a szabadságért és emberi méltóságért e tájon folytatott küzdelmeknek.

A székelyek 1595—96. évi felkelésének és a román nép szabadságért és állami egységért Mihály vajda vezetése alatt folytatott harcainak egybeesése az idők távlatában szimbólum erejűvé vált. Ennek, a mai szocialista Románia javai megteremtőit századok ívében át nemzetiségre való tekintet nélkül összefűző szimbólumnak szentelték a szerzők igyekezetüket, hogy gazdagabbá, nemesebbé váljék általa is az emberi szellem.

Fordította B. Fejér Gizella

ELSŐ RÉSZ
**AZ 1595—1596. ÉVI SZÉKELY FELKELÉS
TÁRSADALMI, GAZDASÁGI
ÉS POLITIKAI ELŐZMÉNYEI**

[Vákát oldal]

I

A ROMÁN ORSZÁGOK NEMZETKÖZI HELYZETE
A XVI. SZÁZAD MÁSODIK FELÉBEN

A nemzetközi kapcsolatok a XVI. század második felében rendkívül bonyolulttá váltak egy európai s már-már világpolitikai rendszer kialakulása és fejlődése következtében, amelyben minden egyes állam döntései és cselekményei kölcsönös, állandó és elkerülhetetlen összefüggésbe kerülnek a többiekével. A helyzet ilyen állásához a termelőerők és a csereviszonyok fejlődése vezetett, olyan változásokat idézve elő a gazdasági és társadalmi struktúrában, amelyek a feudális viszonyok lassú, de állandó bomlása és a kapitalista viszonyok kibontakozása irányában hatottak. E folyamat nyilvánvalóan nem azonos ütemben zajlott Európában minden részén, a területi és helyi adottságok sokfélesége folytán igen különbözőek voltak arányai és intenzitása is.

Az európai politikai rendszer éppen ezért, vagy inkább ezért is, a XVI. század második felében távolról sem mutatja a kiegyensúlyozottság képét. Ellenkezőleg, a mély szerkezeti átalakulások útjára lépett társadalom sajátos állapotát tükröző labilitás jellemzi.

Európa nyugati részén Spanyolország, a földrajzi felfedezéseknek és egy kiterjedt gyarmatbirodalom — az ésszerűtlen kizsákmányolás forrása — meghódításának közvetlen, de felületes haszonélvezője, politikai vezető szerepre tesz szert. Ebben megerősíti a Franciaországgal vívott hosszas itáliai hódító hadjárat győzelmes befejezése, a Château-Cambrésis-i béke 1559-ben.

E békekötés után rövid idővel, V. Károly lemondásával és azzal, hogy a spanyol koronát és tartományait elválasztották a német császári koronától és a hozzá tartozó tartományoktól, mégis hanyatlott valamelyest a spanyol világhatalom, bár a német császárság politikájában továbbra is megőrizte nagy befolyását.

A franciákkal viselt háború befejezése, Itália spanyol uralom alá kerülése és a spanyol-Habsburg világbirodalom felbomlása voltak az okai annak, hogy Spanyolország szerette volna ellenőrzése alá vonni a Földközi-tengert, a császárság pedig ezenközben egyre növekvő érdeklődést tanúsított Közép-, Kelet- és Délkelet-Európa problémái iránt. A spanyol és a császári szövetség érdekei mindkét övezetben, tengeren és szárazföldön egyaránt, a török birodalom érdekeibe ütköztek. Ez utóbbi terjeszkedésének tetőpontjára jutott. 1540-ben uralma Tunison keresztül a Földközi-tenger nyugati medencéjére is kiterjedt, Európa közepén pedig a mohácsi csata és a feudális magyar állam összeomlása után Becs kapujáig és Morvaországig jutottak el a törökök. Óriási arcvonal alakult ki ekképpen egyrészt a török birodalom, másrészt Spanyolország, a Német-Római Birodalom s esetleges szövetségeseik között, amely Észak-Afrikától kezdve, a Földközi-tenger középső részét átlósan szelve, a dalmát partokon, Bosznián, Nyugat-Magyarországon, Nyugat-Moldván és Ukrajnán keresztül a Dnyeperig húzódott.

Ez a körülhatárolás azonban csak egyik eleme az európai politikai rendszert a XVI. század második felében meghatározó tényezőknek. A két ropant tömböt a demarkációs vonalon innen és túl a belső ellentmondások sokasága emészti. A török birodalom uralma alá hajtott terület látszatra egységesebb. Valójában azonban a török feudális-katonai zsarnokság ingatag

alapjai — a leigázott népek könyörtelen és anarchikus kizsákmányolása s elnyomása, a korrupt közigazgatás stb. — a lázongás légkörét állandóan ébren tartják a lakosság soraiban. Szabadságuk visszaszerzéséért folytatott harcukban, amennyire lehetett, a Porta ellenfeleinek támogatását keresték. A törökök és Európa többi része közit húzódo hatalmas, változékony határ egyik szakaszán elterülő román országok a törökkel szembeni szívós ellenállásuk folytán jelentős mértékben megőrizték belső autonómiájukat, így a nép függetlenségi törekvéseit és harcait mindig kiegészítették az oszmán birodalom és az ellenfelei közötti ellentéteket hasznosítani igyekvő próbálkozások.

Európa nyugati és középső részén a spanyol-Habsburg tömbbel az ellenséges magatartású Franciaország állt szemben, amelyet legyengítettek az Itália uralmáért folytatott háborúk, de még inkább az 1562—1598 közötti polgárháborúk. V. Károly birodalmának minden irányból fenyegető fojtó nyomása 1536-ban szokatlan lépésre készítette Franciaországot: megegyezésre lépett a szultánnal. Egészen a XVI. század végéig valamennyi európai hatalom közül Franciaország a legszívesebben látott és legbefolyásosabb ország a török Portán.

Anglia megerősödése, tengeri és gyarmati versengése Spanyolországgal újabb súlyos egyenetlenség forrása lett a nyugati világban. S hogy ellenfele helyzetét alááshassa, Anglia sem habozott, jó kapcsolatokat épített ki a törökökkel, s egyszersmind Németalföldnek a spanyol uralom lerázásáért folytatott küzdelmét is támogatta.

Kelet-Európában a kontinentális politikai rendszer belső viszályai részint a lengyel nemességnek az ukrán és fehérorosz földek, valamint a Balti-tenger keleti vidékei felé irányuló terjeszkedésében nyilvánultak meg. A lengyel nemesek e politikájukban a Litvániával 1569-ben teljessé lett egyesülésre támaszkodtak. Törekvéseikkel az ukrainai szabad kozák parasztság szegült szembe és a moszkvai állam, amellyel Lengyelország a balti tengerpartért negyedszázados háborút vívott (livóniai háború, 1558—1583).

Másrészt Lengyelországot kívánatos politikai partnernek tekintette Franciaország — amely állandóan szövetségeseket keresett keleten a ránehezedo spanyol-császári nyomás ellensúlyozására —, de a Habsburgok is, hogy befolyásukat Kelet-Európára is kiterjeszthessék. 1572-től, a Jagello-ház kihalála után Franciaország és a Habsburgok is saját uralkodóházaikból származó jelöltet akartak Lengyelország trónjára ültetni. A lengyel nemesek csoportjai hol egyik, hol másik jelöltet támogatták, az arisztokrácia mégis inkább a Habsburgokhoz húzott. A köznemesek többsége azonban ellenük foglalt állást. Magatartásukat az a törekvésük diktálta, hogy megőrizték befolyásukat és megvédjék a lengyel kereskedelmi érdekeket Délkelet-Európában, aminek másik feltétele viszont a jószomszédi viszony biztosítása volt a török birodalommal. A Habsburgok keleti terjeszkedési törekvései így kerültek szembe a lengyel érdekekkel ebben az övezetben.

A román országok XVI. századi nemzetközi helyzetét közvetlenül befolyásolta a török és a Habsburg-birodalom hatalmi harca Közép-Európáért, valamint a külön utakon járó lengyel politika. Lengyelország általában ellenségesen viselkedett a Habsburgokkal, óvatosan a törökökkel szemben, és szerette volna megőrizni befolyását a román országokban, elsősorban Moldvában, amennyire ezt egy török konfliktus előidézése nélkül tehette.

E bonyolult helyzetnek — amelyet lappangó, de állandó tényezőként Erdélynek, Moldvának és Havasalföldnek az a vágya jellemez, hogy meg-

őrízze autonómiáját, sőt hogy visszaszerezze függetlenségét — első szakasza a Martinuzzi Fráter György tárgyalásai és szerződéskötései nyomán bekövetkezett császári beavatkozás 1551—1556-ban. A Castaldo generális vezényelte császári csapatok jelenléte Erdélyben, a fiatal fejedelemnek, János Zsigmondnak és anyjának, a Jagello-házból való Izabellának Lengyelországba menekülése visszavágás volt a törökök 1541-es akcióira. Ekkor foglalták el Budát, tették Magyarország jelentős részét török tartománnyá és ismerték el a Zápolya-ház jogát a magyar koronára, melyre a Habsburgok is igényt tartottak. Magyarország nagy részének elfoglalása súlyos csapást mért a közép- és délkelet-európai törökellenes arcvonalra, s hosszú ideig kihatott az övezet politikai-katonai egyensúlyának alakulására.

A császáriak erdélyi beavatkozásával nem értett egyet Lengyelország, még kevésbé a Porta. Törökország nem volt hajlandó elismerni az új helyzetet, nagyobb hadműveleteket hajtott végre a császáriak ellen, elfoglalta és török tartománnyá tette Temesközt (1552), s megkezdte a történeti Erdély elleni hadjárat előkészítését, amelyhez azonban a havaselvi és a moldvai vajda segítségére is szüksége volt. Ez utóbbiak, amennyire lehetett, igyekeztek ellenállni a török nyomásnak, és a császáriakkal való megegyezés útjait keresték.

Castaldo generális Kolozsvárott 1551. július 31-én írt levelében azt állítja, hogy Moldva és Havasalföld uralkodóiban megvan a jóindulat V. Károly fivére, Habsburg Ferdinánd főherceg irányában, akit Magyarország királyának szántak.¹

Későbbi keletű dokumentumok tartalmából kiviláglik, hogy Ștefan Rareș moldvai vajda 1551 végéig Lengyelországnak is, a császáriaknak is felajánlotta szövetségét. Ugyanakkor Lengyelország Becsbe küldött követi útján kéri Habsburg Ferdinánd tanácsát, milyen álláspontra helyezkedjék Ștefan Rareș ajánlatával kapcsolatban. Úgy tűnik, a császáriak nem hittek a lengyel lépés őszinteségében, vagy nem volt inyükre a moldvai—lengyel szövetség, mert Ferdinánd kitérő választ adott a lengyel követnek. A következő év elején beigazolódik a császári udvar gyanúja. 1552 januárjában arról érkezik hír Prágába, hogy a lengyel király és a román országok uralkodói megegyeztek: János Zsigmondot visszasegítik Erdélybe. Castaldo februári jelentéseiben megerősíti Ștefan Rareș és a lengyelek megegyezésének hírét, de a megegyezés tárgyaról nem tud közelebbit. Ettől kezdve a generális hűvösen fogadja Moldva urának minden újabb közeledési kísérletét, saját szándékai kipuhatlására irányuló lépéseknek tekinti őket. A havasalföldi vajda, Mircea Ciobanul 1552 folyamán csak annyiban mutatja ki jóindulatát a császáriak iránt, hogy tájékoztatja őket a török megmozdulásokról.²

Lengyelország elsősorban török nyomásra, de francia diplomáciai közbenjárásra is, rávette Ștefan Rareșt, hogy nyíltan lépjen fel a császáriak ellen. Rareș török—tatár csapatok oldalán 1552 júliusában indult Erdély ellen, de támadása nem járt eredménnyel. Ugyanilyen lépésre készítették a törökök Mircea Ciobanul is, de vállalkozása — a források bizonyossága szerint — még a moldvai uralkodóénál is szerényebb volt. Valójában inkább csak katonai demonstráció volt ez Erdély keleti és délkeleti részén, s befejezése után Mircea Ciobanul a szebeniek közvetítésével továbbra is tájékoztatta a császáriakat a magyarországi és bánági török hadmozdulatokról. Castaldo azonban a havasalföldi uralkodó újabb közeledési kísérleteivel szemben is ugyanolyan bizalmatlan maradt, mint Ștefan Rareșsel.³

Ez az időszak, amelyben Moldva és Havasalföld igyekezett egyensúlyi helyzetet kialakítani a velük határos három nagyhatalom között, 1552 őszén Ștefan Rareș erőszakos eltávolításával és Alexandru Lăpușneanu trónra ültetésével ért véget. Bár Castaldo cinkossága nyilvánvaló a Ștefan Rareș elleni összeesküvésben, s bár Lăpușneanu felajánlotta szolgálatait a császáriaknak a törökök ellen, Bécsben és Erdélyben is csalódást keltett (Ferdinándban, illetőleg Castaldóban) a moldvai uralomváltozás, miután meggyőződtek arról, hogy az új uralkodó Lengyelországhoz s lengyel közvetítéssel a Portához húz.⁴

Lăpușneanu igazi szándékai hamarosan napvilágra jutnak. 1553-ban székely vezetők előtt kijelenti, hogy támogatni fogja János Zsigmond trónigényét, a következő év tavaszán pedig lezárja Erdély felé a határait.

Havasalföldön a császáriakhoz közeledni próbáló Radu Ilie rövid ideig tartó (1552—1553) uralkodása után Mircea Ciobanult helyezik vissza az uralkodói székbe, de miután ő is ugyanazt a politikát akarja folytatni, Pătrașcu cel Bun trónra juttatása a törökök határozott szándékát jelzi, hogy az erdélyi Habsburg-csapatok ellen biztosítsák maguknak Havasalföld együttműködését. Egy 1555. júniusi konstantinápolyi jelentés már említést tesz a szultán meghagyásáról, hogy Lăpușneanu és Pătrașcu ténylegesen vegyen részt János Zsigmond visszahelyezésében. A kifejezett parancs 1556 februárjában érkezik meg, ennek folytán a moldvai és havasalföldi seregek hadra kelnek, s a hadjárat eredménye a császári seregek kiűzése Erdélyből.⁵

Az 1556-os események hatása több irányban is megmutatkozott. Először is, pillanatnyilag Erdély, Havasalföld és Moldva egyaránt szorosabb függésbe került a török politikától; másodsor, legalábbis Erdélyben és Moldvában, a lengyel befolyás növekedését mutatták. A császáriak Erdélyből való kiűzésének egész diplomáciai előkészítése ugyanis egy török—lengyel egyezés alapján ment végbe, amely a két állam viszállyainak rendezését, befolyásuk mértékének és bizonyos kereskedelmi jogaiknak körülhatárolását célozta az al-dunai övezetben. Nem hagyhatók figyelmen kívül Izabella királyné és a lengyel udvar családi kapcsolatai sem, amelyek még kulturális vonatkozásban is elősegítették a lengyel befolyás növekedését Erdélyben.⁶ Végül még Franciaország is beavatkozott. Báthori Kristóf franciaországi követsége után II. Henrik — rendkívüli megbízottja, Pierre-Louis Martinès útján — közbenjár a lengyel királynál, hogy támogassa János Zsigmondot és Izabellát, viszonjásul Franciaország jószolgálatát ígéri a Portánál Lengyelország és Erdély érdekeinek védelmében. Ezzel a diplomáciai lépéssel a török—lengyel—Habsburg versengés a román országok fölötti befolyásért 1551 és 1556 között a francia és a bécsi udvar európai hegemoniáért folytatott küzdelméhez kapcsolódik, amely időlegesen az 1559-es békével zárul.

A császáriak a XVI. század hatodik évtizedében kudarcot vallottak ugyan erdélyi beavatkozásukkal, de nem nyugodtak bele. 1561-ben megkísérelték, hogy erősítsék befolyásukat, és az al-dunai medence fölötti uralom megszerzését célzó akciókba kezdtek: Iacob Heraclid Despotnak nyújtottak segítséget, hogy megszerezhesse Moldva trónját. S hogy Despot győzelme Lăpușneanu fölött Verbiánál (1561. november 18.) s az ezt követő uralomváltás Moldva trónján közvetlenül összefüggött a Habsburgok keleti terjeszkedési törekvéseivel, azt nemcsak az akció előkészületeire vonatkozó dokumentumok tanúsítják, hanem azonnali következményei is. 1562 januárjában János Zsigmond fegyverszünet közvetítésére kéri fel a lengyel királyt Erdély és a császáriak között, s kérését azzal indokolja, hogy Despot moldvai győzelme

következtében minden oldalról a császáriak szorításába került.⁷ A felső-magyarországi katonai parancsnokok, akik közvetlen segítséget nyújtottak Despotnak, kapcsolatban álltak Balassa Menyhérttel is, aki az erdélyi székelyek 1562-es felkelése kirobbantásában játszott szerepet. Egy konstantinápolyi titkos jelentés arról számol be I. Ferdinándnak 1562 júniusában, hogy e lázadás felszításában Despot vajda is közreműködött.⁸ Lengyel részről egy Habsburg-barát nemesi csoport is támogatta Despotot, II. Zsigmond Ágost király azonban hivatalos politikájában ellene fordult, s akárcsak az erdélyi fejedelem, számtalanszor tett ellene panaszt a Portánál írásban vagy követei útján.⁹ Mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy előbb a bojárok keltek fel Despot vajda ellen Tomşa vezetésével, majd a törökök léptek közbe Lăpuşneanu visszahelyezéseért, előzőleg azonban a tatárok dúlták fel az országot.

A Habsburgok keleti kísérleteinek újabb kudarca, amelyet Despot moldvai uralmának hirtelen megdöntése jelzett, aktív, támadó politikájuk gyengülésére mutatott; ekkora becsvágygal és hatásfokkal nem is újítják fel ezt a politikát, csak a XVI. század utolsó évtizedében. Az alatt a rövid idő alatt, amíg Despot Moldva uralkodója volt, Erdélyben visszaverték a Váradot ostromló császári seregeket, elnyomták a székely felkelést, a következő években pedig fegyverszüneti megállapodást kötöttek Béccsel, 1565-ben aláírták a szatmári, majd 1570-ben a speyeri szerződést. Így a Habsburgoknak egyelőre fel kellett adniok Erdély megszerzésére irányuló szándékukat és reményeiket, mert az említett egyezségek intézkedtek ugyan a fejedelmi szék utódlásáról, de János Zsigmond még nagyon fiatal volt. 1571-ben azonban a fejedelem korai halála váratlan lehetőséget kínált a császáriaknak, hogy a speyeri szerződés érvényesítésével megszerezzék maguknak Erdélyt. A helyi nemességnek és a katonai vezetőknek egy része húzott is a Habsburg-dinastiához, de a Porta erélyes diplomáciai közbelépésére az erdélyi országgyűlés a császárellenes Báthori Istvánt választotta fejedelemmé. Ez a választás, valamint Báthori uralmának a Habsburg-párti Bekes Gáspár fölött aratott győzelmét (1575) követő megszilárdulása, majd lengyel királlyá választása több mint egy évtizedre gátat vetett a Habsburgok keleti terjeszkedésének útjába.

Báthori István erdélyi fejedelemsége megszilárdítása során (1571—1575) először is Bekes Gáspárral, a másik fejedelemjelölttel kerül szembe, aki a székelyek elégedetlenségét akarta kihasználni a fejedelem ellen. Bekes kísérletét azonban még csírájában meghiúsította Báthori. Ezután az országgyűlésen akarta keresztülvinni, hogy Bekest erdélyi jószágaitól, köztük Fogaras és Görvény várától megfosszák. Az ügyben II. Miksa császárt kérte fel döntőbírnak, de a császár Bekes mellett nyilatkozott. Valois Henrik francia herceg lengyel királlyá választása és rövid idejű krakkói tartózkodása azonban újabb kérdést, a francia—lengyel szövetség kérdését szegezte szembe a császári udvarral. Ebben a helyzetben nem tudtak Bekes Gáspárnak hathatós segítséget nyújtani. 1574-ben viszont, amikor Henrik lemondása után Miksa császár pályázik a lengyel trónra, a lengyel nemesség pedig Báthori Istvánt jelöli, a Habsburgok megszervezik Bekes fegyveres betörését Erdélybe. Ez alkalommal is a székelység egy részének megnyerésére alapoztak, de Bekes Kerelőszentpálnál megsemmisítő vereséget szenvedett (1575. július 9.), Báthori pedig keményen megtorolta a székelyek és az őt eláruló nemesek szembeszegülését. Báthorit Havasalföld ura, II. Alexandru Mircea 200 katonából álló különítménnyel segítette Bekes lebírásában.¹⁰

Báthori István lengyel királlyá koronázása után öccse, Kristóf kormányozta Erdélyt, de egy Krakkóban alakult külön kancelláriának alárendelve. E kancellária néhány tagja a híres páduai egyetemen tanult lengyel nemesek köréből került ki, akik a humanizmus szellemét honosították meg hazájukban, és elősegítették erdélyi elterjedését is. Minthogy a páduai egyetem a velencei köztársaság területén volt, végzettjei nemzetközi kérdésekben, így a török kapcsolatok megítélésében is, Velence politikai nézeteit vallották. A velencei gyakorlatias, realista politika olyan európai tényezőnek látta a török birodalmat, amellyel az együttélés módozatait kell keresni, nem pedig a katolikus „keresztes hadjárat” doktríné szellemében a kereszténység s „pogányság” kibékíthetetlennek vélt ellentéteit mélyíteni. A páduai csoporthoz tartozott Jan Zamoyski lengyel kancellár is, aki később házasság révén rokonságba került a Báthoriakkal.¹¹ Ugyanilyen gondolkozású azoknak a humanista főuraknak a csoportja, akik Erdélyben vagy Lengyelországban viseltek magas méltóságokat, vagy Báthori Zsigmond kiskorúságának éveiben Erdély ügyeit vezették (Forgách Ferenc, Kovacsóczy Farkas, Berzeviczy Márton, Gyulai Pál, Báthori Boldizsár).

1572—1574 között, amikor Lengyelország trónja hol megüresedett, hol rövid időre foglalták el olyan jelentéktelen uralkodók, mint Valois Henrik, Moldvában a nép hősi harcra készülődik függetlensége kivívásáért Ion-vodă Viteazul vezetésével. Moldva történetének e drámai epizódját a nemzetközi kapcsolatok szintjén a kozákokkal fennálló szövetség mellett Ion vajdának a lengyel nemesek egy csoportjához — köztük Krisztof Zborowskihoz és Albert Laskihoz — fűződő jó viszonya jellemzi, akik a trón megszerzésében is segítségére siettek. Krisztof Zborowski a lengyel politika törökellenes irányának szószólója, Laski pedig közvetlenül is segítette 1561-ben Iacob Heraclid Despotot Moldva trónjának megszerzésében. Viszont hivatalosan Lengyelország megtagadta a közösséget Ion vajdával és a kozákokkal. A törökök mégis Ion vajda támogatásával vádolták meg a lengyeleket, s rábírták őket, hogy Mehmet Szokoli nagyvezírhez követet küldjenek a viszály elsimítására. A követ az az Andrzej Tarnowski, aki később Mihály vajdával kerül jó viszonyba és diplomáciai küldetésben tartózkodik udvarában. 1575-ben III. Murád szultán azzal a feltétellel újítja meg szerződését a lengyelekkel, hogy tiszteletben tartják Moldva és Havasalföld határait. A lengyel—török tárgyalások és egyezmények kereskedelmi szempontból is elősegítik Moldva korábbi helyzetének visszaállítását 1576—77-ben, amikor Lengyelország új királya, Báthori István és a román országok kapcsolatai kedvezően alakulnak.¹²

Báthori István uralkodása és az ő személyén alapuló erdélyi—lengyel perszonálunió idején megerősödött az ellenreformáció, megélné vált a jezsuiták tevékenysége Erdélyben, Lengyelországban, 1588-tól pedig Moldvában is, ahova Petru Œchiopul vajda azért engedte meg betelepedésüket, hogy a Despot vajda idején néhány helységben létrejött protestáns egyházközség ellen használja fel őket.¹³ A jezsuiták tevékenysége és az ellenreformáció offenzívája voltaképpen a pápaság szélesebb körű befolyásához vezetett Közép- és Kelet-Európa politikai életében, amelynek hatása majd a század utolsó évtizedében mutatkozik meg a katolikus liga megalakításakor.

Európának ez az övezete, amelyben török, császári és lengyel érdekek ütköztek, s amely románok, magyarok, bolgárok, szerbek, kozákok stb. szabadságharcainak folyton forrongó színtere volt, kontinens-szerte egyre szélesebb körben keltett érdeklődést maga iránt. Erre utal a francia diplomá-

cia újjáéledő igyekezete is, hogy befolyása alá vonja Lengyelországot és a román országokat. 1579-ben a francia udvar abban reménykedett, hogy a lengyel trónra ültetheti Alençon herceget, III. Henrik testvéröccsét, Moldvában Albert Laski lengyel nemest, Havasalföldön meg Petru Cercelt. Ez utóbbi érdekében éveken át járt közben a Portán a francia diplomácia, míg 1583-ban sikerült is Havasalföld trónjára emelni, valószínűleg egy új török-ellenes hadjáratban szánva szerepet neki.¹⁴ E hadjárat tervét közvetve ösztönözte az a tény is, hogy 1578 után a törökök hosszú és nehéz háborúba keveredtek keleti határukon a perzsa birodalommal. Erdély ekkor kezd ellenállni a török követeléseknek, nem hajlandó sem hadakat küldeni a perzsák ellen, nem nagyobb adót fizetni.¹⁵

És végül új tényező jelenik meg Délkelet-Európa politikai színpadán: az angolok kezdenek behatolni a levantei piacra. Anglia 1578—1580-ban tárgyalásokat folytat a szultánnal, s ezek eredményeképpen a törökök kivételes jogokat biztosítanak az oszmán birodalomban egy angol kereskedelmi társaságnak. Franciaország közbelépésére visszavonják ugyan e fermánt, de William Harborne kinevezésével Angliának olyan diplomáciai megbízottja került a Portához, akinek sikerült kiügyeskednie az angol kereskedők számára előbbi kiváltságait, s ezek 1592-ben tovább bővülnek a Keleti Társaság létrejöttével.¹⁶ A következő században egy még Harborne-nál is tevékenyebb diplomata, Edward Barton idején Anglia sztambuli pozíciója háttérbe szorítja a franciák fél évszázadnál tovább tartó előnyös diplomáciai helyzetét. Kereskedelmi és politikai okok magyarázzák Anglia közeledési kísérleteit a török birodalomhoz. Báthori István lengyel királyként az Angol Keleti Társaság 1568-tól Elblagban (Elbing) székelő fiókjának olyan előjogokat biztosított, amelyek kiterjedtek a Balti-tenger és Lvov közötti kereskedelmi útra. Az angol kereskedők a török piacra beférkőzött Keleti Társaság által akarták kiterjeszteni kereskedelmüket a Balti-tengertől Lvovon, Moldván és Sztambulon keresztül a Földközi-tengerre is.¹⁷

Angliát ugyanazok a megfontolások vezették politikájában, mint előbb Franciaországot Törökországhoz való közeledésében: támaszt keresett, vagy legalábbis diverziót akart szítani félelmetes ellenségével, Spanyolországgal szemben.

A század utolsó évtizedének küszöbén Törökország meglehetősen nehéz helyzetben volt a perzsa háború okozta súlyos veszteségek és jelentős háborús erőfeszítései következtében. Gazdasági ziláltsága folytán szinte felére csökkent a pénz értéke, a csapatok rendszeres fizetése lehetetlenné vált, s mindez sorozatos janicsárlázadásokhoz, bizonytalan politikai légkör kialakulásához s a nagyvezírek folytonos cserélődéséhez vezetett. A Porta a leigázott népek fokozott sarcolásához folyamodik. Nem kíméli a román országokat sem, emeli az adókat, több ajándékot követel, a vajdajelöltektől mesébe illő összegeket vár el. A balkáni népek soraiban mind nagyobb az elégedetlenség. A Dunától északra, Moldvában egy bojárpart van kialakulóban, amely következetesen harcol a lengyelekhez való közeledésért (a Movilák), s ezzel komoly nehézségeket okoz a határozatlan és megfélemlített Petru Şchiopul vajdának. A havasalföldi hangulatra az 1594 novemberében Mihály vajda indította törökellenes felkelés hevesességéből következtethetünk. Erdélyben a páduai neveltetésű humanisták, a „politikuskok” pártjának egy török-ellenes csoportosulás okoz nehézséget, amely főleg a várkapitányokból áll, s amelyet Báthori Zsigmondon kívül a pápai követek is hathatósan támo-

gatnak, valamint a jezsuita szerzetesek, akik az őket kitiltó 1588. évi törvény után is az országban maradtak.

Másrészt a Porta a maga hódításra és zsákmányolásra beállított rideg szemléletével a belső válság okozta elégedetlenségeket egy nagyszabású hadjáratban akarta levezetni, amellyel katonáit, a janicsárokat és szpáhikat ki-elégíthette volna.

A török birodalom növekvő európai agresszivitását szemlélteti a török—lengyel kapcsolatokban 1589—1590-ben beállott indokolatlanul súlyos válság. A törököt egyrészt a kozákok moldvai betörései ingerelték, másrészt az új lengyel király, III. Zsigmond tárgyalásai a Habsburgokkal 1589 májusában. Moldva és Petru Şchiopul rendkívül kényes helyzetbe kerülnek. A moldvai uralkodó egy bojárcsoport nyomására az utóbbi években szüntelenül igyekezett javítani Lengyelországhoz fűződő kapcsolatait. Legutóbb 1588 novemberében tett lépéseket északi szomszédjával kötött szerződése megújítására.¹⁸ A törökök és lengyelek között hirtelen kirobbanó feszültség azzal fenyegeti Moldvát, hogy hadszíntérré válik, az ország Lengyelországgal határos övezetébe küldött török csapatok pedig, amelyeknek feladatuk a határszéli portyázás, szokásos elszállásolási módszereikkel nagyobb károkat okoznak Moldva földjén.

Érthető tehát az a buzgalom, amellyel Petru Şchiopul és kamarása, Bartolomeo Bruti a konfliktus elsimításán fáradozott, egészen addig menően, hogy felajánlották, Moldva magára vállalja a kártérítés egy részét, melyet a szultán a kozák betörések okozta pusztítások miatt Lengyelországtól követelt. A moldvai fejedelem közvetítésével Lengyelországba és a Portára felváltva menesztett követségek révén folytatott tárgyalások végül 1590 júniusában kompromisszumos megoldáshoz vezettek. A nagyvezír kérésére az angol diplomáciai megbízott is közreműködött a megegyezésben, míg a Habsburgok Sztambulban, a pápai küldöttek meg Lengyelországban minden erejükkel a tárgyalások meghiúsításán munkálkodtak.¹⁹

Az 1589—90-es lengyel—török viszály hatását — Petru Şchiopul közvetítésének látszólagos sikere ellenére — Moldva is megérezte. Növekedett a törökök gazdasági és politikai nyomása. A vajda a bojárok lengyel- és törökpárti frakciói között örlődött. Lengyel kapcsolatai miatt, amelyek lehetővé tették, hogy az 1590-es viszály idején felajánlja jószolgálatait, némileg gyanússá is vált. Lemondása a nemzetközi helyzet súlyosbodásának, a két versengő nagyhatalom — a Habsburgok és a Porta — kitörni készülő politikai-katonai ellentétének egyik jele. A fenyegető helyzet határozott és súlyos döntéseket követelt, Petru Şchiopul azonban nem érezte magát képesnek erre.

Barton angol diplomata aktív közbenjárására Áron vajdát nevezték ki a helyére, hogy a Porta és Anglia elgondolásai szerint szorosabbra vonják a román országok és a Porta kapcsolatait a Habsburgok ellenében. Ez a magyarázata annak a segítségnek is, amelyet ugyanez a Barton nyújtott Mihály vajdának Havasalföld trónja megszerzésében. Az események későbbi alakulása, a román országok hadra kelése a törökök ellen a török politika és az angol diplomácia súlyos csődjét jelentette. Egyébként a Porta és Edward Barton alábecsülték Báthori Zsigmondnak a lengyel trón megszerzésére irányuló erőfeszítéseit (1587-ben és 1591-ben) és sértődöttségét, mikor a nagyvezír kategorikusan megtagadta tőle ehhez a segítséget.²⁰ Ahogyan lekicsinyelték az erdélyiek tiltakozásait is a török csapatok fosztogatásai miatt az

ország délkeleti részében, s azzal sem törődtek, ha Báthori Zsigmond tudomást szerez a császári és velencei követek jelentéseiből a törökök szándékáról, miszerint újabb területi áldozatokra kényszerítik Erdélyt, s az országgyűlést megfosztják a szabad fejedelmválasztás jogától.²¹ Ugyanígy alábecsülte a Porta a kiújuló boszniai ellenségeskedések (1591—92) idején a helyzet felmérésekor a pápai diplomácia hatékonyságát, valamint Jósika István követjárásainak rejtett célját a toscanai herceg udvarában és a pápai udvarban 1591 novembere és 1592 márciusa között.²²

Közben jól érzékelhető fordulat állt be az angol diplomáciában a törökök és a császárság, illetőleg a katolikus liga konfliktusa kapcsán. A liga ekkor kezdett kialakulni, miután a Habsburgokhoz Spanyolország, a pápai udvar, Mantua, Ferrara és Toscana is csatlakozott. S ha Anglia 1592-ig háborúra biztatta a szultánt a Spanyolország elleni viszontsegítség reményében, most megváltozott a magatartása. Utasítja Bartont, lépjen közbe a konfliktus elsímitására és ne kérjen a törököktől hadihajókat, hogy a Földközi-tenger nyugati vizein a spanyolok ellen együttműködjenek az angolokkal. Viszont ő maga tárgyalásokat kezd Prágában Rudolffal, hogy kipuhatolja, miként állíthatná fokozatosan helyre kapcsolatait a spanyol—Habsburg tömbbel, akár a Porta irányába való közvetítése fejében, akár a válságos helyzet kihasználásával, mert a liga erőit keleten lekötő konfliktus engedékenyebb magatartást sugallhatott a liga főbb képviselőinek a kontinens nyugati politikai kérdéseiben. Ezzel kétértelmű, kényes helyzetbe kerül Anglia a Portán, az a benyomás alakul ki róla, hogy átállt a Habsburgok oldalára. Barton befolyása megcsappan, a román vajdák viszont, akiket eddig törökhűségre buzdított, most fogékonyabban reagálnak a liga egyes tagjainak diplomáciai lépéseire.

Ebben a bonyolult nemzetközi helyzetben következik be Havasalföld, Moldva és Erdély XVI. századi történetének legfontosabb szakasza: a függetlenségért és az egyesülésért folytatott harc Mihály vajda vezetésével 1594 és 1601 között.

A lengyelek ellenséges magatartása és Velence semlegessége miatt hátrányos helyzetben lévő katolikus liga felmérte, milyen jelentős szerepet játszhatnak a román országok egy törökellenes háborúban. A császári diplomácia és a pápai megbízottak addig erősködnek, hogy Báthori Zsigmondot meg is győzik. A fejedelem azonban csak úgy vihette végbe elhatározását, ha megtöri az országgyűlés ama részének ellenállását, amelynek élén a humanisták csoportja állott, köztük Báthori Boldizsár, a fejedelem unokaöccse is. Zsigmond a katonai csoport, elsősorban a váradi kapitány, Bocskai István támogatásával valóságos államcsínyt hajt végre. A semleges főurakat, Báthori Boldizsárt, Kovácsóczyt 1594 augusztusának végén lefejezteti. Ugyanakkor Moldva, miután Áron vajdához egymás nyomába érkeztek a császári és pápai küldöttek, szövetségre lépett II. Rudolffal. Mihály vajda novemberben maga kezdeményezi a török elleni hadjáratot s a szövetség megkötését Moldvával és a katolikus ligával. A császáriak azonban nem mérték fel pontosan a három ország helyzetét. Náluk Báthori Zsigmondnak volt leginkább hitele, Moldva és Havasalföld pedig Erdéllyel fennálló szövetsége révén kapcsolódott a ligához. Ez azonban csökkentette a havasalföldi vajda elgondolásai szerinti közös törökellenes arcvonal ütőképességét. Havasalföld Erdéllyel olyan szerződés megkötésére kényszerül 1595 májusában, amely szuverén jogainak megsértését jelenti: Báthori Zsigmond erőszakkal távolítja el

trónjáról Aron vajdát, hogy szerződésileg ugyanolyan függő viszonyba kényszeríthesse utódját, Răzvant. Mihály vajda érdemének tudható be, hogy miután 1594—95-ös fényes győzelmeivel kivívta a függetlenséget, lerázta ezt az alárendeltséget, s megszilárdította Havasalföld függetlenségét az erdélyi fejedelmek becsvágyával, sőt még a császáriakkal szemben is. A prágai udvarral közvetlenül kötött szerződése 1598 júniusában is azt tanúsítja, hogy Havasalföld a császársággal egyenjogúvá lett. A román országok egyesítése 1599—1600-ban, Mihály szembeszegülése a császáriak igényével, hogy átengedje nekik Erdélyt, merész moldvai vállalkozása — mind-mind a román nép függetlenségi vágyának megnyilvánulása valamennyi szomszédos nagyhatalommal szemben. A XVI. század második felében a különböző — török, császári vagy lengyel — szövetségek közötti tétovázás szakasza után Mihály fellépése minőségileg új elemmel gazdagította a román országok nemzetközi helyzetét: az egyesülés, a fegyverrel kivívott és megvédett függetlenség folytán megerősödtek, s teljes szuverenitásuk elismerésével kivívták állami egyenrangúságukat is.

Fordította B. Fejér Gizella

II

A SZÉKELY TÁRSADALOM ÚTJA A XIV—XVI. SZÁZADBAN

Közismert, hogy a székely társadalomfejlődést a feudalizmus egész időszakában döntő módon katonai szempontok határozták meg. Minthogy a könnyű fegyverzetű, mozgékony lovasság a keleti támadókkal szemben változatlanul hatékony fegyvernem maradt, a Keleti-Kárpátok védelmét ellátó székelyek katonai jelentősége azután sem szűnt meg, hogy a páncélos lovagi harcmodor a XIII. században általánosuk a magyar királyok hadseregében. Mindez konzerválólág hatott a székelyek régi, nemzetségi szervezetére. Ez az archaikus szervezet a központi hatalom katonai érdekeltisége következtében akkor is fenntarthatta magát, amikor a hűbéri társadalomszervezés már az egész királyságban uralkodóvá vált. Ha arra gondolunk, hogy a XIII. század közepén betelepedett idegen kunok nemzetségi szervezetét a feudális környezet száz esztendő leforgása alatt felőrölte,¹ különösen eredményesnek minősíthető a törzsszövetség idejétől fogva, tehát akkor már legalább félezer éve a magyarsághoz tartozó székelység szívós harca demokratikus, de az általánostól egyre elütőbb ősi berendezkedése fenntartásáért.

Az idő azonban a feudalizmus javára dolgozott, és a XIV. század első felében már a székelység körében is felismerhetők a társadalmi rétegződés jelei. Ez a folyamat azzal kezdődhetett, hogy egyesek lovon, mások pedig csak gyalog teljesítették katonai szolgálatukat. Ennek nyomán még a nemzetségi keretek között kialakult a főember, lovas és gyalogkatoná közötti megkülönböztetés — ha a *tria genera Siculorum* elnevezés 1339. évi feltűnéséből erre kell következtetnünk.² Az ősi jogi egyenlőséget tehát ténylegesen már a XIII—XIV. század fordulóján megbontotta az anyagi lehetőségek különbözősége. Sok székely vitéz nyert már a XIII. század óta a megyék területén nemesi jogú egyéni birtokot, ezáltal behozhatatlan előnyöket biztosítva magának és utódainak nemzetsége többi tagjával szemben. A XIV. század végétől fogva felbukkannak az oklevelekben a gazdagabb székelyek telkeire települt nincstelen „földönlakók” (*inquilini*), 1407-től kezdve emlegetik írásban a főembereket (*seniores*) és a lóföket, a tisztségekhez való jog a XV. század elejére örökletessé válik bizonyos családokban.³ Ezek következményeként e század közepén teljes heveséggel össze is ütköznek a bomlódozó nemzetségi szervezeteit szétfeszítő osztályellentétek.

A főemberek földesúri igényeivel szemben Hunyadi János, Magyarország kormányzója 1446 és 1453 között már kénytelen volt védelmébe venni a közsékelyeket, 1466-ban pedig sor került a szemben álló rétegek közötti viszonyok aprólékos szabályozására — a szabad tömegek érdekében.⁴ A közsékelyek ugyanis azzal vádolták a főembereket, hogy a régi törvényeket felforgatják, és őket sokféle módon elnyomják. Az ekkor hozott tilalmakból könnyen kiolvasható a feudalizálódás jelentős előrehaladása a székely társadalom körében: a „földönlakók” rétegében már kialakult a későbbi székely jobbágyság legősibb eleme, a főemberektől (egyelőre ugyan ideiglenesnek mondott) függőségbe került sok szabad székely, sőt a tisztségek örökletessé válása folytán a falvak egész sora is. A Mátyás király nevében 1466-ban történt vajdai szabályozás mindenekelőtt kimondotta, hogy a közrendű réteg, az ún.

székely község (*communitas*) nincs szolgaként alávetve a főnépeknek. A székely— kivéve a főemberek saját földjén lakókat — szabadon szolgálhat, akinek éppen akar. De a primorok a „földönlakókat” sem tekinthetik örökös szolgálóknak, mert ezek szintén elköltözhetnek máshoz, ha úgy tetszik nekik. A közrendűek nem kötelesek szántani, vetni, aratni vagy egyébként robotolni a főembereknek, hacsak nem kérésre, jószántukból. Ha valamelyik falu más pártfogót akarna választani magának, minden bírságolás és akadályozás nélkül szabadon megtehesse. Aki a főnépek közül újra megkísérelné a közrendűeket az előbbi szolgaságba taszítani és úgy tartani, fejével és jószágával lakoljon érte. Ha viszont a „tisztos székely község” újra lázadást és belháborúságot kezdene, fején és vagyonán kívül összes régi szabadságait is elveszítse.

A közsékelyek elkeseredett ellenállása következtében tehát a főembereknek a XV. század közepén még nem sikerült kiemelkedő helyzetüket földesúri hatalommá átalakítani, de később sem szüntek meg arra törekedni, hogy egyre közelebb kerüljenek e régi vágyuk megvalósításához.⁵ Mind nagyobb mértékben elmosódtak a meggazdagodott családok székelyföldi és megyei birtokai közötti eredeti különbségek. Megkülönböztetés nélkül együtt adták-vették, örökölték, cserélték jószágait, megyei birtokaikról jobbágyokat telepítettek át székely örökségeikre. A királyi adományozási jog (*ius regium*) behatolt a Székelyföldre, és maga is hatékonyan munkált a vérségi kapcsolatokra épült régi viszonyok lebontásán. Régebbi történetírásunk azt állította, hogy 1562 előtt a *ius regium* ismeretlen volt a Székelyföldön. Ezzel szemben hiteles oklevelekkel bizonyítható, hogy a nemzetségi szervezet bomlásának ütemében, legalábbis a XV. század második felétől fogva, a hűtlenségbe esett székely székelyföldi birtokai, a nemesekéihez hasonlóan, a koronára háramlottak és adományozás alá kerültek.⁶ 1499-ben már az az ígélet is nagy eredménynek számított, hogy a király az ilyen birtokokat a jövőben székelyeknek fogja eladományozni.⁷

A nemzetségi szervezet bomlása jelének tekinthető a székely közemberek kirekesztése a széki bíráskodásból és a tisztségek családi jövedelemforrásként való kezelése.⁸ Az említett 1466. évi szabályozás ugyan előírta, hogy a szék-bíróság esküdteinek kétharmadát a közemberek közül válasszák, és ezek védjék meg a közrendűeket, ha a főnépek „a községet újból a korábbi szolgaságba akarnák szorítani és tartani”⁹, II. Ulászló király 1499. évi privilégiuma és az 1505. évi nemzetgyűlés azonban már nem is beszél a közsékelyek részvételéről a kizárólag primorokból és lófőkől álló felsőbb bírói székeken.¹⁰ A nemzetségi szervezetből átöröklött intézmények tartalmának átalakulását bizonyítja a pusztasági jövedelemforrásokká lett közösségi tisztségek és lófőségek zálogosítása, adása-vevése. Jellemző a székely viszonyokban végbement változásokra, hogy 1497-ben egy plébános megöléséért az erdélyi püspököt, egyebek mellett, lófőség átengedésével kártalanítják, de a szentkirályi pálos kolostor szerzetesei is kapnak egyik hívüktől örökadományban lófőséget.¹¹

A székely nemzetségi szervezet védőbástyáit bontogatta, omlasztotta az egész feudális állam és társadalmának átszervezése rendi alapokon. A rendiség ugyanis világos határvonalakkal kívánta elválasztani az egyes „rendeket”, de főként a nemességet tömegszerű járulékos elemeitől: a szegény szabadok változatos rétegeitől. Ezelőtt a nemesség lefelé nyitott volt, és a közfelfogás korábban nemesnek fogadott el mindenkit, aki, akár házasság útján is, ne-

mesi föld birtokába jutott. 1467-ben azonban már Mátyás király is, aki pedig a főnemességgel szembeni politikájában a köznemességre támaszkodott, csak az igazi, módosabb nemeseket szándékozott adómentességben megtartani, a conditionarius szabad elemeket, a jászokat, kunokat vagy a szlavóniai tartományi nemeseket azonban nem.¹² Nyilvánvalóan azért, mert csak anyagiilag független és teherbíró köznemesség lehetett a központi hatalom hasznos szövetségese és tölthette be azt az ellensúlyozó szerepet, amelyet a király a politikai életben neki szánt. A rendiség ugyanis olyan uralmi forma, amely önálló egységekké szervezett, saját autonóm törvényei szerint élő, szélesebb társadalmi rétegeknek, a rendeknek részt kívánt juttatni az állam sorsának intézéséből.¹³ A rendiség elkerülhetetlen fejlődési állomása a feudalizmusnak. Ennek a szervezési elvnek a bevezetése azonban a magyar királyság egészében uralkodó hűbéri viszonyok felé még csak közelítő, az archaikus nemzetségi szervezet és a földesúr—jobbágy rendszer közötti átmenet nehézségei között vergődő székelység körében nem mehetett végbe egészen különleges megrázkódtatások nélkül.

Katonai szerepük változatlan fontosságának köszönhetően a székelyek, hogy Mátyás király a nemzetségi szervezet bomlásával járó válságból nem a nemesi—jobbágyi társadalommal való egységesítés, hanem a rendiség kínálta tágabb és rugalmasabb lehetőségek irányában kereste a kiutat. Ez ugyanis módot adott a székely különállás fenntartására, a régi nemzetségi szervezet még hatékony erőinek további érvényesülésére azoknak a rétegeknek a védekezésében, amelyeket az új politika az ország egészében már feláldozott a tehetősebbek érdekében. A rendiség nélkül a székelység nem építhette volna öntörvényűen saját feudális struktúráját, hanem menthetetlenül be kellett volna illeszkednie kora társadalmának már kialakult szerkezetébe. Ennek következtében pedig jóval nagyobb tömegei sülyedtek volna jobbágysorba, mint külön utakon járva.

Valószínűleg az egyre fenyegetőbb török veszedelem tette megértővé az államvezetést a székelység különleges helyzetével szemben. Ez készíthette a zsoldos haderő előnyeit jól ismerő Mátyást intézkedésekre az akkor már korszerűtlen székely katonai szervezet hatékonyabbá tétele érdekében. 1473-ban, a középrétegek védelmében, szembefordult a főemberek jogbitorlásaival és zsarolásaival, amelyek felborítással fenyegették a székelyek hármasságú tagolódású hagyományos társadalmi rendjét.¹⁴ A katonailag értékes középrétegeket kívánta Mátyás király kivonni a primorok elnyomása alól, amikor elrendelte a lovas- és a gyalogkatonák külön-külön jegyzékbe foglalását, és megtiltotta, hogy az összeírt személy rendi helyzetét bárki főember önkényesen megváltoztathassa. Ilyen változtatást felfelé is csak a vajda beleegyezésétől függően engedélyezett, amennyiben az illető rendelkezett a magasabb rendi kategóriába való besoroláshoz szükséges vagyoni helyzettel. A megtámadott középrétegeknek azt is engedélyezte, hogy az erőszakoskodó főembert, régi szokásuk szerint, minden vagyonától megfoszthassák. A közsékelység katonai szempontból érdektelen szegényebbjei felől azonban ez a szabályozás már semmiféle rendelkezést sem tartalmaz. Őket ekkor még, hihetőleg, kiszolgáltatta a főnépek kényének-kedvének.

Mátyás király székely politikájának részletei még feltáratlanok. Véleményünk szerint azonban ő lehetett az elindítója annak az új berendezkedésnek is, amely ellen a székely előkelők 1492 végén, mint Báthori István vajda újítása ellen, olyan elkeseredetten panaszkodtak az új uralkodó előtt.¹⁵ Pa-

nasziratukban azzal vádolták a vajdát, hogy ki akarja irtani a főembereket a székely szegénység közül. Minthogy a beadvány szinte kizárólag csak székely nemesek elleni erőszakoskodásokat sorol fel, a vajda kifogásolt újításai elsősorban ama főember-réteg korlátozására irányulhattak, amelynek a felbomló nemzeti társadalom romjain addigra már-már sikerült földesúri joghatóságot kiépítenie magának. Ilyen politika kezdeményezésére Mátyás erőskezű uralma után, a nemesi visszahatás tombolása idején teljességgel hiányoztak a fel-tételek. A főemberek visszaszorítása viszont jól beleillik Mátyásnak a katonás-kodó középrétegeket védelmező, erősítő politikájába.

A primorok 1492-ben azt is szemére vetették Báthori vajdának, hogy a közszekelyeket meg akarja fosztani szabadságuktól és — a nemesek jobbágysághoz hasonlóan — az Udvarhelyen emelt várhoz szolgáltatja őket.¹⁰ Minthogy a Mátyás halála utáni zűrzavaros másfél esztendő alkalmatlan volt várépítésre, ebben az esetben is korábbi kezdeményezésre gondolhatunk. Miután a közsabadok elszegényedett része már nem katonáskodott, hanem a tehetősebbek földjén, sőt — amint a főnépek idézett panaszirata állítja — Moldvában vagy Havasalföldön szántott-vetett és jobbágyul kötötte magát, Mátyás uralma végén maga az állam is igényt emelt a székely katonatársadalom lemorzsolódó elemeire. Azokat tehát, akik előbb-utóbb magánföldesúri jobbágyokká süllyedtek volna le, a székelység szigorúbb fegyelmezésére hivatott udvarhelyi várhoz rendelte királyi jobbágyokul.¹⁷ A vajdának az a kijelentése, hogy a király nem veszi hasznát a székelyeknek, mert nem neki szolgálnak,¹⁸ mutatja, hogy a jobbágyosodás katonai következményeire felfigyeltek, és a fenti módon legalább csökkenteni igyekeztek a honvédelemnek a katonáskodó elem fogyásából eredő kárait. A központi hatalomnak ez az intézkedése nyilvánvalóan legalább annyira sértette a főemberek érdekeit, mint a szegényekét, hiszen a terjeszkedésükhöz nélkülözhetetlen munkaerő természetes forrásától fosztotta volna meg őket. Éppen ezért Mátyás halála után nem is lehetett tovább építeni vagy fenntartani ezt az új rendszert. 1493 januárjában a főnépek, az udvar nagyurai segítségével, elérték, hogy a király Báthorit leváltsa a vajdaságból és a székely ispánságból.¹⁹ Ezután egészen 1562-ig nem is halunk többet az udvarhelyi várról és az arra alapozott szolgálati rendszerről. Győztek a főemberek. Most már újra az ő kizárólagos prédáik lettek a székely közsabadok. A primoroknak jó ideig még a lófőkkel sem kellett osztozniuk elszegényedett társaik munkaerején.

A székely politikában Mátyást követően végbement változásokat jellemzően tükrözi II. Ulászló király 1499. július 13-án kiadott oklevele a székelység viszonyainak szabályozásáról.²⁰ A primorok helyzete most minden oldalról körülbástyázódott. Az oklevél kimondja, hogy a székelyeket azért tekintik adófizetéstől mentesített, valódi nemeseknek, mert állandóan készen kell állaniok az ország védelmére. Ebből viszont következik, hogy aki nem katonáskodik, az — a feudalizmus mindenhol általános szemlélete alapján — nem is tekinthető nemesnek. A főemberek földjén élő zsellérek vagy jövevények, valamint azok a szegények, akiknek ingó vagyona nem haladja meg a 3 Ft értéket, mentesek a hadra keléstől. Persze ez azt is jelenti, hogy a felsorolt rétegek a feudalizmus rideg törvényszerűségeinek megfelelően rákerültek az átalakulás lehetséges áldozatainak listájára.

A főemberek különleges jogállását tükrözi a privilégiumnak az a rendelkezése is, hogy a hűtlenségért elmarasztalt, de nemességgel bíró székely örökségét a király — mint már említettük — csak székelynek vagy köztük lakó

személynek adományozhatja. Ugyancsak a primorok érdekében tiltotta el a király a székely község hagyományos önbíráskodását. Az adatok azonban azt mutatják, hogy a primoroktól szorongatott közszabadosok, láthatóan a lófőktől is támogatva, a népi önvédelemnek erről a félelmetes fegyveréről később sem mondtak le. Például 1511-ben Csík, Gyergyó és Háromszék népe több főember házat felprédálta és elpusztította, gazdáikat pedig száműzte.²¹ Ebbe a védekezésbe ekkor már a katonáskodó középrétegek szintén bekapcsolódtak, sőt hihetőleg éppen ők alkották a fő erőt, nem pedig a jobbágyorsba fokozatosan beletörődő szegénység. Ezzel magyarázható, hogy bár a székely társadalom a XVI. század két első évtizedében állandóan robbanásig feszült, körében az 1514. évi parasztháború nem váltott ki felkelést.²² Az államhatalomtól magára hagyatva védekező székelység harcait ekkor már a rendi küzdelmekből, pártharcokból származó rugók is mozgatták.²³ Ezért is ölthettek akkora méreteket például 1519-ben és 1521-ben, hogy leverésükre a vajdának szabályszerű hadjáratot kellett vezetnie.²⁴ Az indítékok között azonban mindig jelen volt az orvoslást kívánó társadalmi sérelem és főként a most már magát szintén veszélyben érző katonaréteg elkeseredett szembenállása a primorokkal. Bár a frontok nagyon kuszáltak, e harcokban általában az egyik oldalon a szabad vagy szabadsága visszaszerzéséért még küzdő közszekelység, másik oldalon pedig a vajdai hatalommal szövetkezett székely nemesség állott. A Mátyás király halálát követő évtizedek általános fejlődése a primoroknak kedvezett. A székely közrendűek szegényebb része már földönlakó jobbágyukká lett, a gyalogkatonák tekintélyes tömegei szintén tőlük függtek, sőt már a kevésbé tehetős lófők sem érezhették földjüket és társadalmi helyzetüket velük szemben teljesen biztosítottak. Az 1520-as évekre a székelység előtt újra felrémlt az általános feudális társadalomszerkezetbe való beerőszakolás veszedelme.

A középkori magyar királyság felbomlása, a török veszedelem állandósulása, az erdélyi fejedelemség kialakulása azonban egy csapásra megváltoztatta a székely társadalomfejlődés külső körülményeit. A két irányban is állandó éberségre kényszerült erdélyi államnak rendkívüli katonai terheket kellett rónia népességére, hogy megvéddesse magát. Lakossága szerény anyagi teherbíró képessége eleve lehetetlenné tette állandó zsoldos sereg felállítását. Ilyen körülmények között megnőtt a nagy katonai hagyományokkal rendelkező székelység jelentősége, és érthető, hogy az államvezetés, némi kísérletezés után, reája kívánta alapozni katonai biztonságát. Az állam újra érdekelt lett a székely tömegeknek a feljük növekvő földesúri igényekkel szembeni védelmében, mert szabadságuk elismerése fejében katonai szolgálatot követelhetett tőlük. Ez a fordulat azonban a székely társadalmat olyan állapotban találta, amikor már népes rétegek erőtlenné váltak a velük szemben támasztott felfokozott anyagi és katonai igények kielégítésére, és ez előbb-utóbb magát a szabad helyzetüket veszélyeztette.

A székelységgel szembeni politika megváltozása és a fejedelmi korszakba belépő közszekelység erős rétegződése kiolvasható az 1535. január 2-án Marosvásárhelyt tartott tartományi gyűlés honvédelmi rendelkezéseiből.²⁵ Addigra az előző évtizedek fejlődése egyedül a főemberek csoportját nem osztotta meg. A lovasok közül viszont már csak a két lóval szolgálókat illetik *lófő* névvel, a náluk szegényebbeket, de legalább 12 Ft érő ingó vagyonnal rendelkezőket ugyanis „alacsonyabb rendű”-eknek (*Siculi inferiores*) mondják. Ezeket csupán lovas szolgálatuk óvja a közrendűek soraiba való visszacsúszás-

tól. A közsékelységből még jobbágysorba nem süllyedteket, tényleges anyagi helyzetük alapján, már nem gyalogkatonáknak, hanem „még szegényebbeknek (*pauperiores Siculi*) nevezik e végzéseket. Nekik, akár a katonáskodó vármegyei jobbágyoknak, lándzsával, karddal és harci bárdal kellett hadakozniuk.

A közrendűekkel kapcsolatos kérdések közül legfontosabbnak már ekkor a függőségbe került zöm helyzetének rendezése látszott. Az idők változását jelzi e gyűlés határozata.²⁶ A rendek kötelezték a székely nemeseket, hogy azokat a „földönlakóvá” lett székelyeket, akik maguk kötötték magukat jobbágságra, 15 napon belül bocsássák vissza korábbi szabad állapotukba, hogy szabad emberként a királyt és az országot szolgálják. Azokat a nemeseket, akik az ilyen székelyeket nem bocsátanak el, az ország árulóiként száműzi, és a rendek beleegyezése nélkül a vajda sem kegyelmezhet meg nekik. A fejlődést azonban már ilyen erélyes intézkedésekkel sem lehetett visszafordítani. A következő évtizedek adatai félreérthetetlenül tanúsítják, hogy nemcsak az addig „földönlakóvá” lettek nem sikerült visszahelyezni (néhányukat esetleg akarattal ellenére) korábbi közsabadi állapotukba, hanem a közsékelyek jobbágyosodása feltartóztathatatlanul és egyre tömegesebb méretekben tovább folyt. Az 1555. évi székely nemzeti konstitúció (rendtartás) hiába érvénytelenítette újból a Lajos király (1526) utáni fejekötéseket azzal az indoklással, hogy a székely a „király nemes”, az egyes rétegek között már végletes eltolódások mentek végbe.²⁷ Világosan mutatja ezt az idézett rendtartásnak a jegyruhával kapcsolatos rendelkezése. Eszerint a nemes jegyruháját 24 Ft, a lófőét 12 Ft, a darabontét, tehát gyalogkatonáét 6 Ft, míg a „paraszt székelyét” 3 Ft-ban kell megállapítani.²⁸ Az egymást érő háborúk mérhetetlen veszteségeket okoztak emberben és anyagi javakban egyaránt. A lakosság minden rétegében rohamos elszegényedés jelei mutatkoztak. Ez az általános folyamat legsúlyosabb következményekkel a székely szegénység körében járt. Anyagi helyzete szerint a lófőség is több rétegre bomlott szét. S az önállósult fejedelemség e körülmények ellenére a növekvő katonai igények, mellé felfokozott adóterheket is kénytelen volt róni a lakosságra.

Fráter György kemény kézzel és a rendi vagy csoportérdekekre való tekintet nélkül járt el az erdélyi állam anyagi alapjainak és haderejének megerősítésében. A három rendi nemzetet egyenlő teherhordozásra kötelezte. Minthogy az egész népességtől a legnagyobb erőfeszítést kívánta meg, nem lehetett tekintettel az egyetlen nemesek vagy a székelyek általános adómentességére. Már 1545 végén kimondatta az országgyűléssel, hogy mind a hét székben válasszanak hat-hat megbízottat, akik, a született lófők és az őstől maradt földönlakók kivételével, minden székelyt írjanak össze megadóztatás céljából, tekintet nélkül arra, hogy zálogos vagy vásárolt jobbágyok vagy bármi más módon neveztessek magukat.²⁹ Külön jegyzékbe vétette, létszámuk megállapítása végett, a lófői telkeken lakókat.³⁰ 1549-ben már a főnépek jobbágyainak adómentességét is megszüntette, és két dénár fizetésére kötelezte őket.³¹ Ha a szükség úgy hozta magával, évente kétszer beszédette a hadiadót, vagy a szokásjog meghatározta eseteken kívül is megkövetelte a székelyektől az ökörsütést (*signatura boum*). Ezek a székelység anyagi lehetőségeit meghaladó követelések tömegesen hajtották a közsabadokat a függőség valamilyen formájának vállalására, minthogy a főnépek szolgálatában állók 99 dénár helyett legfeljebb csak két dénár adót fizettek, és mentesültek mind az ökörsütés terhéértől, mind pedig a személyes hadra kelés kötelezettségétől.³²

Ha helytállóak a császári biztosok 1552-ből való értesülései, az együttes katonai és adóterhek elől a székely közrendűek zöme, de az elszegényedett lófők egy része is a főemberek védelme alá helyezkedett. A biztosok szerint ugyanis, míg korábban az ökorádó 36—40 ezer darab szarvasmarhát eredményezett a kincstárnak, nekik alig 12 ezret sikerült összeszedniük.³³ Ekkor már 6—7000 Ft-ra növekedett a székelyektől beszedett hadiadó összege is.³⁴

Ez a felfokozott, kettős megterhelés ingatta meg véglegesen a „székely község” helyzetét. Az államvezetés hamarosan kénytelen volt tudomásul venni, hogy a főnépeken kívül már egyedül a lóföktől várhat tényleges katonai szolgálatot. Ezért határozott úgy az 1558. évi gyulafehérvári országgyűlés, hogy a táborba rendszerint későn érkező, gyengén felszerelt „szedett-vedett sokaság vagy székely község” a bármi néven nevezett székely jobbágyokhoz hasonlóan csak adót fizessen; éppen annyit, mint a nemesek jobbágysai a megyékben, és ebből a pénzből fogadjanak zsoldosokat.³⁵ Nagyon jellemző, hogy az országgyűlés ezt a pénzt a primorok táborba szálló fegyveres szolgálói fizetésére rendelte. A főnépek a megyei nemesekkel mindenben egyenlő terheket vállaltak, és azokkal egyenlő jogokat követeltek maguknak.³⁶ Erejük érvényesítésében ekkor már a lófők sem korlátozhatták őket komolyabb mértékben. A székelység felbomlott régi viszonyainak újraszabályozására 1559 nyarán kiadott fejedelmi és országgyűlési rendelkezésekből ugyanis kitűnik, hogy a primorok a lóföktől szintén tizedet szedtek, a székelységekre kivetett adót teljesen áthárították a közrendűekre, és saját jobbágyaikat, törvényellenesen, mentesítették a fizetés alól. Még a lófők közül is csak azokat nem rovatták meg, akiknek elődei Mátyás királyig visszamenőleg lovas katonák voltak.³⁷ Mindezt megengedhették maguknak a primorok, minthogy e válságos évtizedekben már egyedül nekik volt a székely társadalomban teljesen szilárd helyzetük.

Az említett 1559. évi rendelkezés előírta a székelyföldi zsellérek, szolga-
rendűek és a közszékelyek összeírását. Nyilván adó alá vetésük előkészítése végett.³⁸ 1561 márciusában viszont a primorokat és a továbbra is katonáskodó régi lóföket foglaltatta a fejedelem jegyzékbe.³⁹ Ez a fokozatosan körvonala-
lazódó újjárendezés különösképpen veszélyesnek ígérkezett a lófők többsége számára, hiszen közöttük már 1545-ben három csoportot különböztettek meg, s ezek közül most kettőt fenyegetett a veszedelem, hogy függő viszonyba kerülnek a főemberekkel. A lófők első csoportjába azokat számították, akiknek legalább 50 Ft, a másodikba, akiknek 12 Ft értékű vagyonuk volt. A harmadikba sorolták a többi lófőt, „akár volt valami vagyonuk, akár nem”.⁴⁰ A székely társadalom tehát a rendkívüli körülmények terhe alatt végletesen polarizálódott. A főnépek a megyei nemességgel, a székely közrendűek pedig anyagilag és teherviselés tekintetében a jobbágyság különböző rétegeivel kerültek azonos szintre. Kettőjük között helyezkedett el a szintén felbomlott lófőtség. Ennek zöme fogcsikorgatva észlelte fokozatos anyagi süllyedését, sőt ennek fenyegető társadalmi következményeit.

Hasonló irányban munkált a székely társadalomfejlődésen a katonai kötelezettség általánosulása. A török veszedelem ugyanis nemcsak a nemesi szabadsággal élők, hanem a parasztság fegyverbe szolítását is megkívánta. Az államvezetés már a középkori királyság bukása előtt, így 1521-ben és 1526-ban, eljutott valamennyi fegyverképes jobbágy mozgósításáig.⁴¹ Ez a megoldás Mohács után évtizedekre állandósult, és elmosta a köztudatban a jogi különbséget a személyében katonáskodó jobbágy és a hasonló fegyverzetben táborba szálló közrendű székely között. Például a már idézett 1535. évi or-

szágyűlés előírta, hogy az a jobbágy, akinek hat vagy nyolc jármos ökre van, karddal, íjjal és 32 nyílvezzővel, az ennél gazdagabb még pajzzsal és harci bárdal is, a szegényebb pedig dárdával vagy lándzsával és harci bárdal felfegyverkezve vonuljon táborba.⁴² Zömmel a paraszti lakosság sorából toborzódtak azok a lovas katonák is, akiket a földesuraknak minden tizenhat jobbágyuk után a megye zászlója alá kellett küldeniök.⁴³ A legalább 12 Ft értékű ingósággal rendelkező szászok lószerszámot és kardot tartoztak beszerezni. A 12 Ft értékű ingósággal bíró közsékely viszont lovon, karddal, kopjával és pajzzsal, az ennél szegényebb karddal, lándzsával és harci bárdal katonászkodott. Fejenkénti felkelés idején a közsékelyek is, akár a jobbágykatonák, húsz-húsz ember után tartoztak még egy étellel megrakott szekeret is kiállítani.⁴⁴

Summázva a Mátyás király halála utáni korszakban végbement társadalmi változásokat, mindenekelőtt a székely köznépek az általános paraszti sorba szorulását és a főemberek, a primorok teljes elkülönülését kell kiemelnünk. Ez a kis létszámú, de anyagilag tehető réteg végleg kiszakadt a formálisan még mindig nemzeti alapon szervezett székely társadalomból, és egykori néptársaival szemben földesúri helyzetbe került. Nyomásának a XVI. század közepén már a lófők többsége is nehezen állhatott ellen, mert az államvezetés őket is hajlandónak mutatkozott feláldozni a főnépek fokozott katonai tehervállalása ellenében. Tudunk olyan elszegényedett lófőkről, akik önként vállalták a főemberektől való függőséget.⁴⁵ Elsősorban ennek az elszegényedő lófő rétegnek és a gazdasági-társadalmi tekintetben teljesen bizonytalan helyzetbe sodródott gyalogkatonáknak a végső elkeseredését nyergelte meg a Habsburg-politika és a székely főemberek egy elégedetlenkedő csoportja, amikor 1562 tavaszán a császáriakkal hadakozó János Zsigmond fejedelem hátában kirobantotta a „székely község” legnagyobb szabású felkelését.

Ismeretes, hogy közvetlenül a felkelés vérbe fojtása után a fejedelem Segesvárra fejenként összegyűjtötte a székely főnépeket és lófőket, a közrendűek képviselőit pedig székenként tizenhat embert, hogy megállapítsa megmozdulásuk okát. Minthogy az előkelőbb résztvevők politikai indítékai felől a fejedelem kellően tájékozott volt, és a vétkesekre kemény kézzel tüstént lesújtott, Segesváron főként a hagyományos székely társadalmat szétfeszítő belső ellentétek terelődött a figyelem. Itt a közsékelyek úgy nyilatkoztak, „hogy a sok nyomorúságok kételenségek és erőszak, kiket a főnépek az községen míveltének”, adtak okot lázadásukra.⁴⁶ Fentebb láttuk, hogy a székely társadalom régi szervezete a XVI. század közepére valóban teljes válságba került. A katonászkodás és adózás együttes terhei alatt összerokkadt „székely község” helyzetének újrendezése az erdélyi állam szempontjából szintén halaszthatatlanul fontos kérdés lett, hiszen a haderő legfontosabb tartaléka forgott kockán. Ha ugyanis a fejedelem közömbösen tudomásul veszi a főemberek térhódítását, menthetlenül elveszti a legnépesebb székely réteget, a „községet”, mert az valamilyen címen-néven előbb-utóbb véglegesen földesúri függésbe kerül. A megelőző esztendő fentebb említett kísérletezései sejtetik, hogy János Zsigmond környezetében lehettek olyan befolyásos személyek, akik értetlenül álltak az erdélyi rendi társadalom egészétől valóban elütő, archaikus székely szervezettel szemben, és sürgethették a kormányzat beavatkozását. Míg a rendi kategóriákban gondolkozók számára teljesen érthető és természetes volt a más nemzetiségű szászok külön struktúrája, ugyanez indokolatlannak látszhatott a magyarral azonos nemzetiségű székelység esetében. Legalább-

is azután, hogy ezt a különállást és sajátos helyzetet sem katonai, sem pénzügyi szempontok többé nem indokolták.

A székely társadalmi viszonyok újrendezésére 1562. június 20-án Segesváron kiadott rendelkezéseket hiba lenne továbbra is egyszerűen a bosszú művének minősíteni.⁴⁷ Megtorlásnak, a székelyföldi sóaknák elvételén kívül, a hűtlenség esetén való birtokelkobzás újbóli kimondása tekinthető csupán.⁴⁹ A végzések szövegének higgadt hangja inkább amellett tanúskodik, hogy a fejedelem és tanácsosai az adott viszonyokból kiindulva, megfontolt újjárendezésre gondoltak. Kimondták a főembereknek és lófőknek a megyei nemesekével, a „jó igazsággal bírt” (tehát régi) földönlakóiknak pedig a jobbágyokéval azonos jogi helyzetét.⁴⁹ A közszékelyeket viszont az állam számára kívánták megtartani, hogy végérvényesen gátat vessenek a reájuk leselkedő magánföldesúri igényeknek. E sorsdöntő fontosságú fejedelmi rendelkezés szó szerint így hangzik: „Az székely község mi szabad birodalmunk alatt légyen, kiket sem az főnépek, sem senki, akárkik légyenek, bántani ne merjék, sem semmi szolgálatra ne kinszerítsék őket. Ha kik az főnép és lófők közül ez végezés ellen vétkezzenek”, a fejedelem színe elé fellebbezhessenek.⁵¹ A főembereket kötelezték, hogy szegény adósaik zálogba vetett örökségeit adják ki tulajdonosaiknak, és az összegben felül ne követeljék a zálogosítástól fogva fizetett adó visszatérítését is.⁵²

Ezzel a rendezéssel a székely köznép a falusi szász lakosságra emlékeztető helyzetbe került volna, melyben szabadosként megőrizheti személyi függetlenségét. Valóban, a felkelést követő első négy esztendőből ismeretes adatok között nyoma sincs annak, hogy a segesvári végzésekkel a közszékelyeket a későbbi értelemben vett fejedelmi jobbágyokká kívánták volna tenni. Ha beigazolódnék, hogy az 1562. évi végzések értelmi szerzője Báthori István, a későbbi fejedelem volt, még inkább arra kellene gondolnunk, hogy az újjászervezés elsőrendű célja a székely köznép jobb katonai hasznosítása lehetett.⁵³

Ezzel függhetett össze az 1562 novemberének első napjaiban Gyulafehérváron tartott országgyűlés kísérlete, hogy a nehézkes és katonailag alacsony hatékonyságú népfelkelés helyett 1500 főnyi állandó haderőt állítsanak fel.⁵⁴ Ebből ugyan a székelységnek csak 500 lovas kellett kiállítania, de bizonyos, hogy a nemesség 500 lovasának és a szászok 500 gyalogjának számottevő része szintén a székelyek sorából toborzódott. A fejedelem ugyanis kikötötte, hogy e csapatokba katonai szolgálatban járatos olyan személyeket sorozzanak, „akiket nem erőszakkal kell a szolgálatra kényszeríteni”. Ezek fizetésére a fejedelem (székelyföldi) birtokait szintén megadóztatták. János Zsigmond még 1564 nyarán is határozottan leszegelte, hogy a székelyek egyedül neki tartoznak szolgálattal, védelmébe vette őket magánosok zsarolásaival szemben, és biztosította mindenki számára, hogy — akár a főkapitány tudta és engedélye nélkül is — bármilyen panasszal felkereshesse a fejedelmi udvart.⁵⁵ A közszékelyeket ekkor még János Zsigmond „tartotta királyi kezeiben”.⁵⁶ Ebben az időszakban szervezhatték meg az egykori gyalogokból mint a katonailag leginkább használható elemekből a fejedelmi puskások vagy veres darabontok csapatait. A nem katonáskodó közszékelyek ezek zsoldjára bizonyos összeget fizettek adó formájában.⁵⁷

A töredékes információk azt mutatják, hogy eleinte ténylegesen korlátozni kívánták a főemberek korábbi visszaéléseit. A segesvári végzések megpróbálták visszaszorítani a székely nemesség befolyását a „földönlakókra”, hogy az így tehermentesített közszékely tömeget a fejedelmi várak köré rendelve, belő-

lük a honvédelem biztos embertartalékát megteremthessék. Ezért foglalták az első kapitányok még a főemberek és a lófők bizonyos földjeit is a fejedelmi várak kialakítandó tartományához, igyekeztek a közföldek használatából kirekeszteni azok földönlakó jobbágyait.⁵⁸ Elvonták az előkelőtől a széki tisztségviselésből származó jövedelmeiket, és tilalmazták, hogy a község viselje a főemberek és lófők országgyűlési költségeit, vagy hogy ezek döntőbíráskodhassanak közrendűek ügyeiben, illetve a közszekelyek pártfogóiként léphessenek fel a bírói székeken.⁵⁹ Ez utóbbi intézkedéssel egyszerre csökkentették a főnépek társadalmi súlyát és bevételeit. Minthogy a felkelés idejéig csak a főemberek és a lófők letehetősebb csoportja különült el határozottan, ezért a tényleges rendezés során bőségesen akadtak vitatható határesetek. A segesvári gyűlésen kezdeményezett új politika ezeket a vitás kérdéseket jó ideig a főnépek érdekei ellenére és a fejedelem javára igyekezett eldönteni. A társadalmi kategóriák cseppfolyóssága adott módot az udvarhelyi főkapitányoknak, hogy a főnépektől különféle jogcímen függő személyeket ne ismerjék el „földönlakóknak”, hanem valamelyik várhoz a fejedelem szolgálatára rendeljék, a szegény lófőket a „községgel” együtt meg is adóztassák, de a várhoz szintén szolgáltatassák, és ha felszerelésüket lustrálaskor nem találták előírásosnak, egyszerűen kivessék a lófőségből és a közrendűek közé számáltassák.⁶⁰

A főnépek visszaszorítása sokkal egyszerűbb feladat volt a székelyföldi viszonyokban járatlan első főkapitányok (Móré Gábor és Pekri Gábor) számára, mint a fejedelem hatalma alá vont, különböző csoportterdektől megosztott, bizonytalan rétegződésű „székely községből” az adott lehetőségek között kialakítani az óhajtott paraszti vitélő rendet. A feudalizmus általános képleteihez szokott fejedelmi tisztek tudatosan vagy öntudatlanul egyre inkább a várakhoz szolgáló jobbágyok módjára bántak a nem katonáskodó közszekelyekkel.⁶¹ A segesvári rendezés felbolydította a székelység egész régi szervezetét, és nem hozott megnyugvást egyetlen rétegnek sem. A főnépek jövedelmük és szolgáló embereik részbeni elvesztését sérelmezték. A lófők számottevő része kettős terheket hordozott, és nehezen tűrte a fejedelmi tisztek szabad ember számára elviselhetetlen önkényeskedéseit. A darabontok szívesebben vállaltak zsoldos szolgálatot a szász városok csapattesteiben.⁶² A közszekelyek mégiscsak jobbágyorsba kerültek; hozzá olyanba, melyet a nyers, katonai módszerek, a hadi szolgálat terhei a magánföldesúri függésnél is terhesebbé tettek. Néhány esztendő alatt kiderült, hogy az 1562. évi átszervezés nem váltotta be az államvezetés hozzáfűzött várakozásait.

Miután a főemberek és lófők a császáriak elleni 1564/65. évi hadjáratokban vitézségükkel kitüntették magukat, és visszaszerezték a fejedelem bizalmát, elérkezettnek látták az időt számukra kedvezőbb, újabb rendezés szorgalmazására. 1566 első napjaitól fogva beadványokkal ostromolták János Zsigmondot székely politikája megváltoztatására.⁶³ Ezekben felsorolták az őket és a lófőket ért sérelmeket, hogy bizonyítsák, így elszegényednek és „elégtelenek” lesznek a szolgálatra, amire pedig egyébként az eddiginél nagyobb mértékben is készek lennének. Kérték, minthogy ők nem vétkesek a „község” felkelésében, „sőt inkább felségednek minden hadaiban hívséggel, jámborul, felséged szemei láttára szolgáltnak, sok károkat is vallottanak... válassza ki azok közül, akik te felséged ellen vétettek, ne nyomorogjanak azokkal egyaránt való gyalázatban az felséged jámbor hívei”.⁶⁴ E kérések nem maradtak hatástalanok, és a fejedelem tavasszal elrendelte a főnépek lakóhely sze-

rinti összeírását.⁶⁵ Ez volt az első jele annak, hogy az udvar hajlik újabb rendezésre. Megismételt beadványukra a főnépek azt a választ vették, hogy a fejedelem „mostan főképpen hajlandós minden kegyelmességre ti kegyelmelekhez”, de „az dolog nem kicsin, hanem nagy”, és ezért a következő országgyűlésen kíván kérésükben dönteni, úgy, mint „mikoron az újabban való rendelést és szertartást kellett őfelséginek mívelni az községnek gonosz támadásáért”.⁶⁶ Erre — hihetőleg — az 1566. május 28-án kezdődő tordai országgyűlésen került sor. Itt, a többi rendek támogatásával, a főnépeknek és a lófőknek sikerült János Zsigmondot meggyőzniük, hogy újra őreájuk kell alapoznia székely politikáját, és az ő megerősítésük végett fel kell áldoznia a közsékelyek már nem katonáskodó részét.⁶⁷ A változás jeleként a fejedelem az udvarhelyi főkapitányságból leváltotta Pekri Gábort, helyére Bánffí Pált nevezte ki, és rövidesen megkezdte a közsékelyek jobbágyul való eladományozását a főemberek és lófők megnyerése céljából.⁶⁸ Erre talán az is készíthette, hogy Miksa császár ugyanebben az időben régi szabadságuk visszaadásának ígéretével izgatta a székelyeket János Zsigmond ellen.⁶⁹

Székelyek jobbágyul való eladományozásáról szóló, jelenleg ismeretes, legkorábbi oklevél 1566. július 11-én kelt.⁷⁰ Ennek alapján egyszeriben százával kerültek Maros, Udvarhely és Gyergyó széki közsékelyek földesúri joghatóság alá, most már nem magánmegállapodás, hanem fejedelmi adomány révén. 1567. március 5-én Háromszéken taszított a fejedelem jobbágyosra több száz székelyt.⁷¹ János Zsigmond később egész falvakat is eladományozott székely és nem székely híveinek egyaránt.⁷² Ezekben az esetekben csupán a primorokat, az egyházhelyi nemesekkel azonosított lófőket és a gyalogpuskási szolgálatot teljesítő darabontokat vette ki, földjeikkel együtt, az adományos joghatósága alól.⁷³ Ettől kezdve a székely társadalmon belüli mozgásoknak szintén a fejedelmi akarat lett a legfőbb szabályozója. A fejedelem lófővé vagy primorrá tehetett, illetve közrendűvé fokozhatott le.⁷⁴ Most már a társadalmi emelkedésnek csak az egyéni útja maradt nyitva a székelyek számára is. Ennek következménye a darabonti, lófősítő vagy primori oklevelek feltűnése, majd elszaporodása az erdélyi fejedelmi írásbeliségben.⁷⁵

Az adományos birtokosság megjelenése tovább bonyolította a székely társadalom eddig is szerfelett kuszáit viszonyait. A székely jogon és a fejedelmi adomány címen való birtoklás egyazon falu határán belül hamarosan újabb ellentétek és elégedetlenségek forrása lett. Az új adományosok ugyanis erősebbnek tekintették birtokjogukat az írás erejével alá nem támasztott székely birtokjognál, és minél többet igyekeztek megkaparintani maguknak a közhatárból, közhaszonvételekből. A primorok, sőt a lófők is felbátorodva,⁷⁶ újra kezdték erőszakos foglalásaikat a „község” kezén lévő földek rovására. A fejedelem már 1569 nyarán kénytelen volt beismerni, hogy a székelyföldi birtoklással kapcsolatos rendelkezéseit sokan „meghaborították”, „a főnép és a lófő a mi községünkkel, viszontag a község a főnéppel és lófővel nagy egyenlenségben volnának”.⁷⁷ János Zsigmond uralmának végére a székely társadalom újból robbanásig telítődött feszültséggel.⁷⁸

A fejedelem halálával (1571. március 14.) ezek a lappangó elégedetlenségek ki is törtek. A változtatást kívánó székely tömegek májusban felperzselték a csíki fejedelmi vashámort, megtagadták a várakhoz való szolgálatot, elűzték az adományos földesurakat, felprédálták udvarházaikat, megölték többeket a szolgálk közül.⁷⁹ A társadalmi lesüllyedéstől menekülők megmozdulását a főnépek és a lófők szintén támogatták abban a reményben, hogy így

sikerül az ő terjeszkedési lehetőségeiket szintén szűkítő, nem székely adománybirtokosokat kifüstölni falvaikból.⁸⁰ János Zsigmond május végére kitűzött temetését használták fel, hogy tömeges felvonulásukkal adjanak súlyt követeléseiknek. A főembereket és lófőket személyenként, a közrendűek képviselőit pedig minden faluból három-három embert kívántak a szervezők felvonultatni a fejedelmválasztó országgyűlésre. Báthori Istvánnak csak nehezen sikerült az összeverődött fegyveres székelységet különféle ígéretekkel Tövisnél megállítania.⁸¹ A székelyek írásban előterjesztett panaszaival és kéréseivel kapcsolatosan az új fejedelem még május 30-án kikérte Miksa császár véleményét.⁸² Felterjesztésében Báthori elismerte a székelyeket ért sok sérelmet, és tekintettel katonai erényeikre, nem zárkózott el eleve a régi szabadság visszaállításától. A császár azonban már június 10-én utasította Báthorit, hogy a székelyeket tartsa a János Zsigmond alatti állapotukban, merrégebben nem éltek jó rendben és ezért lázadozhattak. Végszükség esetére azonban beleegyezett a régi székely szabadság visszaállításába is.⁸³

Báthori előbb könnyítésekkel igyekezett elejét venni a székelyek fegyveres felkelésének. Június 10-én új összeírást rendelt el a Székelyföldön az adó igazságosabb kivetése érdekében.⁸⁴ Július végén a község jobbágyi kötelezettségét közmegegyezéssel a csiki vashámornál, illetve az udvarhelyi várban teljesítendő évi háromheti munkára és a székelyföldi fejedelmi majorságbirtok megművelésére szállította le, végül megerősítette Kászonszék Csíktól való különállását.⁸⁵ Ezekkel az engedményekkel azonban többé nem lehetett leszerelni a székely tömegeket, és augusztus végén Báthori már a fegyveres felkelés kitörésével számolhatott.⁸⁶ A köznép kollektív szabadságának visszaállítása vagy az adománybirtokosok, a főemberek támogatásának megtartása, illetve elvesztése között kellett választania. Minthogy a rendek az adott körülmények között lehetetlennek ítélték a régi állapot visszaállítását, és a császár is a lázongás legkíméletlenebb leverésére utasította, Báthori a székely nemességgel egyezett ki.⁸⁷ A főembereket jobbágyok adományozásával leválasztotta a tömegek mozgalmáról, és amikor a csiki köznép szeptember végén mégis fegyvert ragadott, a primorokkal és lófőkkel könnyen vérbe fojthatta a megmozdulást.⁸⁸ A november 19-én Kolozsvárt megnyíló országgyűlésen Báthori most már könnyen elutasíthatta a rendekkel a székelyek régi szabadságuk visszaállítására irányuló kérelmét. Ugyanitt intézkedett a lázadó „község” megbüntetéséről, a primorok és lófők leszerelésére pedig elrendelte annak tisztázását, hogy a királyi adományozási jog 1562 előtt kiterjedt-e vagy sem a Székelyföldre.⁸⁹ A székely közrendűek tehát ismét alulmaradtak a főnépekkel és az adományos birtokosokkal vívott küzdelmükben. Tovább szilárdult az 1562 után bevezetett új rend.

Jóllehet elnémitásuk után a fejedelem igyekezett megvédeni a közszekelyeket a főnépek túlkapasaitól, a tömegek elégedetlensége a mélyben tovább forrott.⁹⁰ Amikor Bekes Gáspár 1575 nyarán a császáriak fejedelemjelöltjeként haddal tört Erdélybe, a székely elégedetlenek seregestül csatlakoztak hozzá. Báthori azonban július 10-én Kerelöszentpálnál győzött, és kíméletlenül leszármolt ellenfeleivel. A székely lázadók vezetői közül többeket kivégeztetett. A székely közösségi szabadság ügye hosszú időre újra eltemetődött. Báthori az állam érdekeit a székely társadalomé elé helyezve, a székely politika alapjává: ezt a kemény és a szolidaritást megbontó elvet tette: „Akik szabadságukat akarják visszaszerezni, nem a fejedelem hatalma elleni lázadással, hanem hűséges hazafiúi szolgálattal kell azt kivívják.”⁹¹

A közsékelység Kerelőszentpállal jutott addigi fejlődése legmélyebb pontjára. Innen — úgy látszott — csak az egyénnek van módja a felemelkedésre, de a közösségnek már nem. Az elkövetkező két évtizedben, katonai érdemei jutalmaként, sok székely vitéz kiemelkedett jobbágyi helyzetéből és lett fejedelmi levéllel veres darabonttá vagy lófővé.⁹² A fejedelmi csapatokban teljesített szolgálaton kívül sok alkalmat nyújtottak erre a lengyel királlyá választott Báthori István hadjáratai, amelyekben tömegesen vettek részt az itthoni helyzetükbe beletörődni nem akaró székelyek. De még a csiki fejedelmi vas-hámornal való szorgalmas munkával is ki lehetett érdemelni a lófői rendbe való felemelést.⁹³ Kapitányok kedvezéséből szintén lehettek egyesek lófőkké, néha arra érdemtelének is, a fejedelmek szintén lazítottak a szigorú megkövetéseken különböző, részleges engedményekkel.⁹⁴ A fő kérdés, a közsékely tömegek helyzetének rendezése azonban megoldatlan maradt.

A székely tömegek ugyanis harcaik sikertelensége és a véres megtorlások ellenére egyedül csak a régi közösségi szabadság visszaállítását voltak hajlandók végleges megoldásként elfogadni. A Székelyföldön a szabados puskásságnak korántsem volt akkora vonzóereje, mint a megyei jobbágy lakosság körében. Pedig a fejedelmek — talán Báthori István lengyelországi tapasztalatai nyomán — szívesen adományoztak puskási kiváltságot a várak körüli fegyveres szolgálat vállalása fejében, minthogy fizetett állandó haderő fenntartását az erdélyi gazdasági élet nem bírta volna el. Például így szabadultak 1581-ben a gyalui, vagy 1590-ben a szamosújvári vár tartományában lakók közül sokan a jobbágyi szolgálatok és az adófizetés alól.⁹⁵ A székely közösségi szabadság visszaállítása az elszegényedett rétegek számára láthatólag azért volt mindennél fontosabb, mert a régi vérségi egységen belül még a személyi függőség is más, ideiglenesebb, kötetlenebb formákat ölthetett, mint az általános jobbágyországban. A személyileg szabad székely a szintén székely főemberrel még maga elkötelezése felől is előnyösebb helyzetből tárgyalhatott, mint a nem székely, igazi jobbágyrendű személy. Ez a magyarázata annak, hogy a régi székely „egységes” szabadság visszaszerzésére azok is könnyen mozgósíthatók voltak, akik egyébként a katonai szolgálat terhei alól szívesen menekültek a főnépek védőszárnyai alá.

Tehát nem ellentétes, hanem egymást kiegészítő, párhuzamos társadalmi mozgásról van szó, amikor a XVI. század utolsó és a XVII. század két első évtizedében egyszerre hallunk a közsékelyek elkeseredett, véres küzdelmeiről közösségi szabadságuk visszaszerzéséért, illetve elszegényedett szabad székelyek önkéntes jobbágyul szegődéséről. A székely viszonyok különleges bonyolultságáról tanúskodik az is, hogy a székely szabadság visszaállításától sokáig merően elzárkózó rendek és fejedelmi hatalom később a legszigorúbb tilalmakkal igyekeznek megakadályozni, hogy szabad székely jobbágyoknak állhasson és ezáltal a haderő létszáma csökkenjen. Például 1595 tavaszán az országgyűlés csak azokat ismeri el jobbágyoknak, akik 1593 előtt, tehát a háborús időszak kezdete előtt kötelezték el magukat, és elrendeli, hogy „ezután senki paraszttá, ne lehessen”.⁹⁶ 1608-ban pedig egyenesen halálbüntetéssel fenyegetik meg azokat, akik „az ország szolgálattától megvonván magokat, jobbágyokká lettek” másodízben is.⁹⁷

A századforduló hosszasan háború idején a katonai megfontolások a székely szabadság helyreállítását diktálták volna, de a főnépek és főként az adományos nemesek csoportérdeke ezt hosszasan megakadályozta. Ne feledjük, ez az a korszak, amely a török háborúk földönfutóiból megteremtette a hajdúk

szabad paraszti katonarendjét — talán éppen az eredeti székely viszonyoktól is ihletve. Amikor a veszedelmes katonai helyzet arra kényszerítette Báthori Zsigmondot, hogy 1595. szeptember 15-én végre ígéretet tegyen mindazok felszabadítására, akik táborba szállnak, a rendek a győzedelmes hadjárat után, már december közepén az országgyűlésen jogászai csűrés-csavarással érvénytelenítették a közsabadság visszaállítását.⁹⁸ Az országból már karácsonykor Prágába távozott fejedelemlnek nem volt ugyan módja megakadályozni a súlyos következményekkel járó, véres belháborút felidézõ rendi önzés érvényesülését, de — úgy látszik — az adott lehetőségek között továbbra is igyekezett érvényesíteni a felszabadító rendelkezést. Ezért követelheték a székely nemesek 1597 tavaszán a fejedelemtõl, hogy a parasztsorba visszavetettek közül senkit se tegyen lófõvé, darabonttá vagy hadnaggyá.⁹⁹ Még világosabban tanúskodik Báthori Zsigmondnak a feketehalmi szabadságlevél további érvényét illetõ személyes álláspontja felõl, hogy 1597/98 fordulóján felszabadította az udvarhelyszéki fejedelmi jobbágyokat, és az adományos földesurakat más, megyei birtokokkal kártalanította.¹⁰⁰ A kincstári és a magánjobbágyok felszabadításával kapcsolatos eltérõ eljárás tovább élte a földesurak és székely jobbágyaik közötti ellentétet.

Az 1595. évi hadjárat sikere megmutatta, hogy aki a székelység katonai erejét biztosítani akarja magának, az most már vissza kell hogy állítsa a tömegek óriási véráldozattal leelõlegezett közösségi szabadságát. Így járt el Rudolf császár is, akinek 1599. július 23-i ígéretét Mihály vajda váltotta be november 3-án a kézdiszékiek, november 28-án az udvarhelyszékiek és az egész székelység, illetve 1600. március 7-én a csík-gyergyó-kászonszékiek javára kiadott szabadságlevelével.¹⁰¹ A székely nemesek jóindulatát viszont Mihály azzal kívánta megnyerni, hogy az 1562 elõtt is birt õsjobbágyokat, vagy nem székely, hanem román, szász vagy megyei magyar jobbágyokat akkor is visszaadatta földesuraiknak, ha azok a felszabadított székelyek közé írták volna be magukat.¹⁰²

Mihály vajda ezekkel az intézkedéseivel végérvényesen a szabadság javára döntötte el a székely köznép majdnem félszázados véres küzdelmét. Miután ugyanis a nemesek szembefordultak Mihállyal, õk sem tehetek egyebet, akár volt kedvükre, akár nem, mint hogy politikai megfontolásból maguk is szavatolják a székelyek általános közösségi szabadságát. Ezt 1600. szeptember 6-án kelt nyilatkozatukban meg is tették, kötelezván magukat, hogy a székelységet „régii szabadságában mindörökké megtartatják”.¹⁰³ A vajda bukása után a kárvallott földesurak hiába követelték, hogy a székelyeket kegyetlen pusztításaik és „árulásuk” büntetéseként újból örökös szolgálattal sújtsák, erre többé nem volt mód.¹⁰⁴ A székely tömegek végsõkig való kitartása Mihály oldalán mindenkit meggyõzhetett, hogy ilyen lépés politikai öngyilkossággal lenne egyenértékû.

A felkelt nemességnek a fentebb említett írásos ígéretét erõsítette meg és foglalta szabadságlevelébe 1601. december 31-én az egyes székek számára az újra fejedelemmé lett Báthori Zsigmond.¹⁰⁵ Ebben levonta és kimondta az elõzõ évtizedek kegyetlen belsõ küzdelmeinek végsõ tanulságát, hogy a székelemek inkább fegyverforgatásra, mint jobbágyi szolgálatra születtek. Báthori minden közszekelet felszabadított a jobbágyság alól, és a korábbi darabontsággal azonosítható libertinusnak, vagyis katonáskodásra kötelezett szabad személynek nyilvánított. Visszaállította széki önkormányzatukat olyan értelemben, hogy kapitányságra ezentúl õk jelöltek négy közülük való nemest, s a

fejedelem ezekből nevezett ki két személyt. Igyekezett véglegesen elsimítani a főemberek és a közrendűek közötti régi ellentéteket. Kimondotta, hogy a nemesek zavartalanul birtokolhatják 1562 előtti ősi javaikat és törvényes úton, adománnyal később szerzett birtokaikat. Erőszakosan vagy zálogban szerzett földjeiket azonban, a zálogösszeg visszafizetése után, haladéktalanul kötelesek a régi tulajdonos kezébe bocsátani. A közsékelyek érdekeit szolgálta a szabadságlevélnek az a rendelkezése is, hogy a fejedelmektől nyert székely örökségeket az adományosok a jövőben korlátozott joggal bírják; tehát másnak el nem adhatják, el nem zálogosíthatják és el nem cserélhetik.

A régi osztályellentétek persze nem csitulak el máról holnapra. Az ősbölgöyök szintén élni igyekeztek az adódó alkalommal, és közülük is sokan elhagyták uraikat, a „község” elfoglalta a földesúri földek egy részét.¹⁰⁶ A közsékelyek személyi szabadságának visszaállításával mégis létrejött a megbékélés alapja.¹⁰⁷ 1601-től fogva a fejedelmek tömegesen adományoztak lófői és nemesi levelet székelyeknek.¹⁰⁸ Ezzel is kihangsúlyozták, hogy a székelységet a jövőben az erdélyi feudalizmus külön rendi szerkezeti egységének tekintik. A székely közrendűek megtörhetetlen szabadságszeretete, óriási véráldozat árán, végül is általánosan elfogadtatta az elvet, hogy a székelység eleve szabad állapotot jelent, mely a nép minden egyes fiát megilleti.

Ezzel az elvvel szemben állott az a valóságos helyzet, hogy a szegény székelyek közül sokan, a felszabadítás után is, többnyire egy-egy hadjárat tartamára, jobbágyul kötötték magukat. Ezáltal ugyanis megszabadultak a hadba vonulástól. A XVII. század elejétől kezdve a székely társadalomfejlődés legfontosabb kérdése, hogy miként lehetne megakadályozni a tömeges jobbágyosodást és ennek következményeként a haderő csökkenését. 1608-ban elrendelték, hogy a jobbágygá lett székelyt vegyék vissza földesurától, és ha újból jobbágygá állna, halállal büntessék.¹⁰⁹ A következő esztendőben az országgyűlés külön biztosokkal íratta össze a székelyföldi jobbágyokat, a zálogosokat kiváltatta, és azt a nemeset vagy lófőt, aki a jövőben székelyt bármi címen jobbágygá tette, 500 Ft büntetéssel fenyegette meg.¹¹⁰ A hivatalos politika ekkor már azt kívánta, hogy „senki szabad székely el ne köthesse és adhassa magát, ha ki eladta volna is, felszabaduljon”.¹¹¹ Ennek ellenére — ha a fejedelem értesüléseit a történelmi statisztika pontosaknak találná — 1622-ben körülbelül 10 ezer főnyi volt a székely jobbágygá, és ebből körülbelül 6 ezer Bocskai halála (1606) után kötötte fejét jobbágygágra.¹¹² E folyamatnak Bethlen végül úgy vetett gátat, hogy a székely jobbágyot minden kártérítés nélkül visszavetette földesurától, és az arra alkalmasakat a veres darabontok közé soroztatta be.¹¹³ Többé tehát nem volt érdemes a főnépnek székelyt ültetnie birtokára. Jobban járt, ha a vármegyéből és a szász székekből hozott be magának munkaerőt.¹¹⁴ A székelyt a haderő érdekében most már fejedelmi intézkedések erővel tartották meg kemény szolgálattal terhelt szabadságában.¹¹⁵ A népszaporulatnak a fejedelem osztatott birtokot a falvak közföldjeiből, hogy ne kényszerüljenek a fiatalok jobbágygágra adni magukat.¹¹⁶ I. Rákóczi György a magvaszakadt székely birtokát sem követelte többé a kincstár számára, hanem az elhunyt mindkét ági rokonságának engedte át, hogy azok anyagilag jobban bírják a katonáskodás terheit.¹¹⁷

A fejlődésnek erről a pontjáról visszatekintve, az érzelmi szempontokat magától félreteló történésznek fel kell ismernie, hogy az 1562 utáni brutális beavatkozás nemcsak a közsékelyek szabadságának, hanem annak a minduntalan visszatérő fokozatos feudalizálódásnak is egyetlen csapásra véget vetett,

amely — az előzményekből megítélhetően — menthetetlenül a tömegek jobbágysorba kerülésére vezetett volna. Bármennyire különösnek tűnjék is ez első hallásra, 1562 adta meg a döntő lökést ahhoz, hogy a székely fejlődés az újkorban szintén megőrizhesse a feudalizmus általános útjától eltérő, szabadabb jellegét. Ehhez azonban a hagyományos fejlődés durva kisiklatásán kívül szükség volt a székely köznép eltiporhatatlan szabadságvágyára és egy katonatársadalom néha önmagát is elemésztő, konok harci elszántságára. Mert a már elveszettnek látszó közösségi szabadságot egyedül az a minden véráldozatot vállaló, szívós ellenállás hozhatta vissza sírjából, amelyet 1562 a székely tömegekből kiváltott. Az 1562 utáni elkeseredett és véres küzdelmek nélkül a székely külön fejlődés a késői feudalizmus korában nem maradhatott volna fenn.

Az az újkori székely szabadság tehát, amely különlegességként megérte az egész feudális rendszer bukását, nem töretlen folytatása a nemzeti demokráciának, hanem a „község” XVI. századi hatalmas véráldozatából sarjadt ki újra. Jóllehet a rendi állam erőszakos beavatkozásai nyomán a fejedelmi korszakban a Székelyföldön szintén meghonosodtak a nemesi, földesúri birtokviszonyok, a földközösségben, sajátos szervezetük maradványaiban megkapaszkodó székely tömegeknek még így is maradt annyi erejük, hogy vérük ontásával helyreállítsák és konzerválják a már félig eltemetett szabadparaszti életformát. És ez magyar dolgozó népünk társadalmi fejlődésének legragyogóbb győzelme, legnagyobb vívmánya a feudalizmus idején. Jóval nagyobb teljesítmény ez, mint amilyen az időtlennek elképzelt székely szabadság változatlan fenntartása lett volna. A székelység nem légtüres térben, hanem az európai feudalizmus körülményei között élt a középkorban. Az lett volna a természetellenes és éppen ezért hihetetlen, ha mindez nem befolyásolta volna társadalomfejlődését. A székelység is elindult azon az úton, mely a feudalizmus korában mindenhol a népesség túlnyomó többségének jobbágyvá válásához vezetett. De neki volt ereje megfordítani sorsát, mert nem rettent vissza a küzdelemtől. Benne maradni a feudális Európa fejlődésében, de mégis visszaperelni a nagy többség számára a szabad ember méltóságát, ez a székelység XVI. századi küzdelmeinek mindennél felemelőbb, nemzetközi érdekű, nagy tanulsága.

III A SZÉKELY ÖNKORMÁNYZAT ÉS SZERVEZETE A XVI. SZÁZADBAN

A feudális Erdélyben a különböző vidékek, területek közösségei az idők folyamán kialakult, központi ellenőrzés és felügyelet alatt működő önjogú közigazgatási szervezeteket alkottak. A román vidékek, a nemesi vármegyék, a szász és a székely székek kialakulásuk és működésük során jellegzetes, egyedi jeleket viselő, sok tekintetben lényeges eltéréseket mutató helyi önkormányzatok voltak.

Önkormányzaton közigazgatási egységek, területek és közösségek olyan szervezetét értjük, amely általános közösségi ügyeit önállóan, saját választott szervei útján intézi. A középkori — de még a későfeudalizmuskori — erdélyi területi közösségek, azok közigazgatási és törvénykezési szervezetei széles körű autonómiával rendelkeztek, még ha időnként és helyenként szűkebb vagy tágabb volt is ez az önkormányzat. Közös vonásuk volt, hogy a királyi, majd ezt követően a fejedelmi hatalom ellenőrző és felügyeleti jogának érvényesülése mellett, a maguk területén autonóm közigazgatási, bírósági és szabályalkotó hatóságokként működtek.

Az önkormányzati jog leglényegesebb elemei a szabályalkotási jog (*tus statuendi*), a bíró- és elöljáróválasztás joga, amelyhez később az országgyűlési követküldés és a követi utasításadás, egyszóval az országos törvényhozásban való részvétel joga járult.

A kutatásunk tárgyát képező időszakot megelőzően a vidéki közösségek jogait kezdetben az ősi nemzetségi szokás szabályozta. A területi önkormányzatok kialakulásával egyidőben a központi hatalom bizonyos kérdésekben — katonai kötelezettség, pénzügyi felsőbb jog, egyházi és vallási ügyek, a közbiztonságot veszélyeztető bűnügyek kérdéseiben — királyi jogának és az egyház jogának érvényt szerzett. De a társadalmi élet sokrétű megnyilvánulásait a királyi dekrétumok és privilégiumok az önkormányzatra nézve csak általánosan szabályozták. A közösségek jogviszonyait, az általános érvényű jogszabályok kiegészítéseként vagy ezekkel párhuzamosan — mint például a székelelyeknél — helyhatósági statútumok szabályozták.

A szabad bíróválasztás minden helyi autonómiának sarkalatos joga volt, mert ebben jutott kifejezésre a törvénykezési és közigazgatási önkormányzat, azaz ügyeiknek saját elöljáróik által való intézése és jogaiknak választott szerveik révén való megvédése.

A közigazgatási autonómia kiterjedt az igazgatás minden ágára. A közösség érdekeinek megvédése, jogainak — esetleg kiváltságainak — tiszteletben tartása feletti őrködés mellett az önkormányzati hatóság feladatai közé tartozott a rendeletek és a királyi, majd fejedelmi parancsok kihirdetése és végrehajtásuk ellenőrzése, a közrend biztosítása, a hadi és pénzügyi kérdésekben a kötelezettségek pontos teljesítése feletti őrködés, az uralkodónak és tisztviselőinek, valamint az egyház közegeinek aktív támogatása, a törvénykezési autonómiával kapcsolatos mindennemű törvénykezési és közigazgatási funkciók ellátása stb.

Az egyes vidékek, népcsoportok önkormányzati élete a történelmi feltételek szabta keretek között sajátos vonásokat öltött. Az alábbiakban az erdélyi

önkormányzatok egyik ilyen szervezetrendszerét, a székelyek területi és helyi szerveit vesszük szemügyre a XVI. században, amikor a székely társadalom gyökeres változásokon ment át.

1. A székely székek szervezete és hatásköre

A székelyek Erdély délkeleti részében való végleges letelepedése, a földművelésre való áttérése maga után vonta náluk is a falurendszer kialakulását és területi önkormányzati rendszerük létrejöttét. A korabeli forrásanyagokban „székelyek földjének” (*terra Siculorum*) emlegetett tartományban idővel kialakultak az egyes részek területi egységei. A XIII—XIV. században „földnek” (*terra*) vagy „vidéknek” (*districtus*) nevezett részek a XIV. század végére székekké (*sedes*) alakultak.¹

A székek mintegy öt évszázadon át voltak a székelylakta területek közhatóságai. A XVI. században hét székely szék volt: a Nagy-Küküllő felső völgyében — anyaszéknek is nevezett — *Udvarhelyszék*, a Maros és a Nyárad völgyében *Marosszék*, az Olt és a Feketeügy közötti síkságon *Sepsiszék*, a Feketeügy bal partján *Orbaiszék*, a Kárpátok köríve alatt, a Feketeügy völgyének felső részén *Kézdiszék*, az Olt és Maros felső völgyében, a Hargita és a Kárpátok vonulatai között *Csik-(Gyergyó-Kászón)szék*, az Aranyos völgyében *Aranyosszék*. A XVII. század elején *Sepsiszék*, *Kézdiszék* és *Orbaiszék Háromszék* elnevezés alatt egyesültek.²

A székeken belül néhány földrajzilag és gazdaságilag kisebb egység közösségei külön törvénykezési és közigazgatási szerveket, ún. *fiúszékeket* hoztak létre: Sepsiszékben *Miklósvárszéket*, Csíkszékben *Kászonszéket* és *Gyergyószéket*, Udvarhelyszékben pedig *Keresztúrszéket* és — később, a XVII. században — *Bardócszéket*. A fiúszékek maguk választották hadnagyaikat és szék-biráikat, tartották törvényes székeiket.

Miklósvárszék és Kászonszék a XIV. század végén keletkezett, és önkormányzati jogukat királyi kiváltságlevelekkel biztosították, majd az erdélyi fejedelmekkel is megerősítették.⁸ Hasonlóképpen járt el Bardócszék is a XVII. században, amikor széktartási jogát fejedelmi kiváltságlevéllel biztosította.⁴ A fiúszékek önállósági törekvéseik miatt állandó ellentétben voltak a főszékekkel.

Gyergyó-, valamint Keresztúrszék keletkezésének ideje a múlt homályába vész. A XV. században találkozunk velük oklevelekben, de valószínűleg már azelőtt is léteztek.⁵ Létüket nem kötötték kiváltságlevelekhez, ami arra enged következtetni, hogy a székelyek területi szerveinek kialakulásakor jöttek létre, esetleg e folyamat késői szakaszában, anélkül hogy a főszékek ellenállásába ütköztek volna, nem mint a kászoniak és a miklósvárszékiek.

A fiúszékek viszonya a főszékekkel nem volt egységes. Mindenik egyedi vonásokat viselt magán. A miklósvárszékiek a XV. század folyamán és még a XVI. század első felében is többször kénytelenek voltak folyamodványokkal és peres úton is megvédeni széktartási jogukat. 1531. július 5-én Szapolyai János kiváltságlevelében meghagyta a miklósváriak különállását, de az elszakadásba bele nem nyugvó sepsiszekiek megnyugtatóására előírta, hogy a két széknek közös bírái legyenek. Miklósvárszék törvényes széke úgy ítélezhetett, mint bármelyik más főszéké, de a közös elöljáróság révén megakadályozta elszakadását. Egyébként is hadiszemlék tartásakor, utasítások végrehajtásakor Miklósvárszék nem szerepelt önálló székként, és úgy tűnik, hogy csak a tör-

vénykezésben számított külön egységnek. Ezen jogát utóbb, 1610-ben is megerősítette a fejedelemmel.

A kászoniak, a többi székhez hasonlóan, széket ülhetek, bírót és hadnagyt is tettek maguk közül nemenként és áganként, régi szokás szerint — a csíkiak beleszólása nélkül. Elméletileg Kászsorszék egyenrangú volt Csíkkal. De ezen jogát nehezen biztosíthatta a csíkiak határozott ellenkezése miatt, akik még az erre vonatkozó királyi utasításokkal is szembeszegültek, és kiváltságlevelüket is erőszakkal elvették.⁷

Hogy milyen volt Gyergyószék viszonya Csíkhöz a vajdaság idején, határozottan megállapítani nem áll módunkban. A XVI. század közepéig az alárendeltségi viszony vitatható.⁸ De a fejedelemség kialakulásának idejétől kezdődően közös széket alkotott Csíkkal és Kászonnal.⁹ Az egyesült hármas szék a *Csik-Gyergyó-Kászsorszék* nevet kapta és használta a XIX. század közepéig, a székrendszer felszámolásáig.¹⁰ Az egyesült széken belül Gyergyó- és Kászsorszék is megtartotta törvénykezési és közigazgatási szerveit. Ezen jogait a kászoniak a fejedelmekkel is megerősítették: 1571. augusztus 18-án Báthori Istvánnal és 1626. augusztus 26-án Bethlen Gáborral.¹¹ Az egységes törvényhatóság jellegét a mindhárom székre kiterjedő hatáskörrel rendelkező kapitány, főkirálybíró és az egységes közgyűlés biztosította. Ezekhez járult a XVII. században a „derékszék” intézményének, azaz a szék fő igazgatszolgáltatási szervének létrehozása is.

Nem volt egységes Udvarhelyszék sem. A vizsgált időszakban két szék-ből állott: Udvarhely- és Keresztúrszék-ből. E két szék viszonyát a fejedelemség előtti időszakban homály fedi, akárcsak Csík- és Gyergyószékéét. A szórványos adatok arra engednek következtetni, hogy törvénykezési ügyeit Keresztúrszék maga intézte, hadfelkelés és egyéb fontosabb kérdésekben a főszék szerves részét képezte, és különválasztási tendenciával nem veszélyeztette Udvarhelyszék területi önkormányzati egységét.¹²

Aranyósszék szervezetileg egységes maradt.

Marósszékkel kapcsolatos — ide vonatkozó — ismereteink hiányosak. Csak egyetlen adat, I. Ferdinánd erdélyi biztosainak 1552-ből származó jelentése utal arra, hogy ennek is lett volna egy fiúszéke: Szereda.¹³ Szeredaszék működését csak az 1630-as évektől kezdve követhetjük nyomon; mint Marósszék alsóbb fokú törvényzékekét, és nem mint területi-közigazgatási egységét (fiúszékét).¹⁴

Területi önkormányzatának teendőit a székelység a „nemzetgyűlésen”, a székeken belül a székgyűléseken, valamint a nemzeti szervezeten keresztül öröklött szokás szerint választott vezetők révén végezte. A XVI. század közepéig a gyűléseken részt vehettek mindhárom rend — főemberek vagy primorok, lófők és község — férfi tagjai.

A székgyűléseket valószínűleg nem megszabott napokon tartották, hanem ülésről ülésre megállapított időben. Rendkívüli alkalmakkor a szokásos összehívási módon értesítették egymást, amely egy hadakozásra berendezkedett társadalomban — amelyen a székelyeké — messzemenően jól szervezett volt. Mivel a székgyűléseken főleg peres ügyeket intéztek, a XVI. században már elég gyakran kellett összeülniök. A közgyűléstől elkülönített széki bírósággal 1562 előtt nem találkozunk, kivéve a székely ispán ítélezésekor összeülő, székenként tartott törvényzékeket.

A gyűlések helye sem volt állandó. Általában a szék központibb fekvésű helységeiben tartották üléseiket. Helyhez kötött széktartásra csak jóval később, a XVIII. század folyamán került sor, amikor székházakat kezdtek építeni.

Az üléseken foglalkoztak bírósági, katonai és mindennemű közigazgatási feladattal, mindazzal, ami a lakosságot érdekelte, a székgyűlés lévén a „székely nemzetgyűlés” mellett a székelyek közéleti megnyilvánulásainak közhatósági szerve.

A székelyek közéleti megnyilvánulásai magukon viselik a hadakozásra be rendezkedett társadalom sajátos vonásait. Mint *katonai hatóság*, a szék ellenőrzése alatt tartotta a székelyek haderejét. Első tisztviselője, a hadnagy vagy főhadnagy révén megvizsgálta és nyilvántartotta a fegyverfogható és szolgálatképes férfiakat, katonai készségüket és fegyverzetük karbantartását.¹⁵

Háború esetén a mozgósítási parancsot a király adta ki a székely ispánnak, ez a székek hadnagyainak, akik jeltüzekkel, véres kard körülhordozásával vagy doboltatással szólították a népet hadba. Indulás előtt a csapatokat még egyszer *mustra* alá fogták, a jelenlevőket összeírták katonai szemlelajstromba, *lustrába* foglalták, hogy akik menthető ok nélkül elmaradtak, a hadjárat után méltó büntetésben részesüljenek.

A szék legfőbb hatásköre ebben az időben a *törvénykezés* volt. Az ítélezést a választott előljárók, azaz a hadnagy és a székbíró a székgyűlésen gyakorolták a szék véneivel (*seniores*), a legtekintélyesebb családok fejeivel együtt. A XV. század folyamán a szék véneinek tanácsa meghatározott számú tagból álló esküdtbírói intézménnyé alakult.

A szék mint törvénykezési szerv — a román vidékekhez és szász székekhez hasonlóan — tárgyalat és ítéletet hozott általában mindenféle peres ügyben, magán- és közjogi kérdésekben, polgári vagy bűnügyekben. A XVI. század folyamán a hűbéri viszonyok térhódítása és az ezzel kapcsolatos gazdasági-társadalmi átalakulások nyomán a peres esetek száma — elsősorban a tulajdonjoggal kapcsolatosaké — megnövekedett, a székgyűlés tevékenységének egyre tetemesebb részét alkotva. Ítéleztek örökösödési ügyekben, határ- és birtokjogi kérdésekben, rágalmazás, gyilkosság, paráznság, tolvajság és egyéb bűnügyekben, a sóval való kereskedés és az egyén szabadsága jogainak megvédését célzó keresetekben és egyéb ügyekben. Csupán bajvívással nem foglalkozhattak a székeken.¹⁶ A peres ügyeket a tisztviselők előtt vagy a széken kellett kezdeni, mint igazságot tevő hatóság előtt, kivéve azon eseteket, amelyeket a faluszékek láttak el. Innen Udvarhelyre, a székelyek közgyűléséhez fellebbezhettek, onnan a székelyek ispánjához, ettől a királyhoz.

A szék feladata volt a rendészeti, gazdasági és egyéb kérdések intézése is. Mint *rendészeti hatóságnak* hivatása volt a csend, a rend és a közbiztonság fenntartása, a lázongók, orvok, tolvajok nyomozása és az elfogottak megbüntetése.

Az ököradó (ökörsütés) behajtása a királyi perceptorok által, majd a XVI. század közepétől a pénzdó felszedése is a széki tisztviselők közreműködésével történt. A szék vagyonával a székgyűlés rendelkezett, és beleszólt a községek gazdasági ügyeibe is.

A széki teendők túlnyomó része azonban nem a tanácskozó vagy bírósági gyűlésekre, hanem a tisztviselőkre hárult. A XVI. században mindössze a hadnagy (kapitány), székbíró, királybíró és az esküdtek voltak a tisztviselőkar tagjai. Rendkívüli esetekben jegyzőkkel és alkalmasszerűleg fogadott

megbízottakkal növekedett létszámuk, mint például az utolsó „ökörsütés” alkalmával (1555-ben), amikor a hadnagy (kapitány) és székbíró mellett még két égető (billogos) a segédeivel, az írődeák, egy szakács és az ún. „hospek”, Sepsi- és Aranyosszékeken pedig egy-egy széki ispán is közreműködtek.¹⁷

A szék első tisztviselője a *hadnagy* volt.¹⁸ Ő volt a szék katonai vezetője. A fennebb már említett hadfelkelési teendőkön kívül elnökölt a székgyűléseken, ítélkezett a székbíróval és az esküdtekkal a törvénykezésben, és szükség esetén részt vett az ítéletek végrehajtásában is. Intézkedett a központi hatalomtól kapott utasítások végrehajtása ügyében, az ököradó behajtása kérdésében is. A hadnagyot a korabeli szokásoknak megfelelően a bírságokból és járulékokból begyűlt összegből fizették, amelyet meghatározott arányban osztottak fel egymás között a tisztségviselők.¹⁹ Funkciója gyakorlásában a hadnagy nem egyedül járt el, hanem lófőtársaival együtt. Erre enged következtetni az az utalás, hogy: „Az hadnagnak társi voltak az hadnagysághoz, a bírónak azonképpen más rendbeli társi voltak az bírósághoz.”²⁰

A hadnagy mellett a szék másik tisztségviselője a *székbíró* volt. Feladata, mint a neve is mutatja, a bíraskodás lévén, a hadnaggal és a székülökkel együtt tartott törvényszéket, szolgáltatott igazságot és hajtotta végre az ítéleteket.

A hadnagyot és a székbírókat még a XVI. század első felében is nemzeti szervezetről átöröklött szokás szerint választották nemenként és áganként, „series szerint”.²¹ A hat nem 24 ága képviselői felváltva viseltek hadnagyságot és bíróságot, de a kettőt sohasem ugyanazon évben. E tisztségek betöltése azonban ekkor már birtokhoz, „lőfőséghez” (*primipilatus*) volt kötve. A lőfőségi birtok szerzése adásvétel, örökség és egyebek révén a tisztségviselés jogát is biztosította a tulajdonosnak, s így e jog gyakorlása végül is néhány család kiváltságává lett.²² Legkirívóbb példa erre Barcsai Gáspár esete, aki — bár nem is volt székely származású — Marosszékeken az 1491—1515-ös ciklusban ötször viselt hadnagyságot, éspedig: a Medgyes-ág részéről egyedül, a Kürt-, Bod- és Halom-ágak részéről a Gyalakutiakkal együtt, a Szomorú-ág részéről pedig Apafi Lénárdal közösen. Ugyanezen ciklusban Apafi Lénárd négyszer volt ugyanott főhadnagy, Bicsak Lőrinc szintén.²³

Évenként választották az esküdtbírákat is az első két rendből. A harmadik rend, a székelyek döntő többségét alkotó közszékelyek rendje a XV. század végétől már nem vehetett részt e tisztség gyakorlásában. E jogot az első két rend a maga számára sajátította ki.

A széki tisztségek mellett már a XV. században megjelent egy másik funkció is, a *királybíróé* (*iudex regius*). A királybíró a királyi hatalmat képviselte, s mint a székelyek ispánjának embere, ellenőrző szerepet töltött be egy-egy székben. A székelyek ispánja által kinevezett és nem választott vagy tisztségét nemzeti jogon betöltő hivatalnok volt. Ellenőrizte a széki törvénykezést, a székelyek ispánja utasításainak betartását és ítéleteinek végrehajtását, behajtotta az ispánt megillető járulékokat.

1562 előtt a székely szék csak részben volt önálló, a székely közösségnek szerves részét képezte. Sem a központi hatalommal, sem más hatóságokkal nem lépett közvetlenül kapcsolatba, hanem a három rend székelyeinek (*trium generum Siculorum*) összessége, a „székely nemzet” révén. A székelység — az erdélyi vajda fennhatósága alatt álló vármegyékhez hasonlóan — nemcsak az erdélyi szász univerzitással (*Universitas Saxonum*) és a vármegyékkel, de az

állammal való viszonylataiban is egységes közösségként, osztatlan ispánságként lépett fel, tekintet nélkül a kebelében létező belső tagozódásra.²⁴

A székelyek összességét érdeklő ügyeket önkormányzatuk legfőbb szerve, a „nemzetgyűlés”-nek nevezett közgyűlés intézte. A nemzetgyűlést rendszerint Udvarhelyszék valamelyik helységében tartották. A gyűlést a székelyek ispánja hívta össze, de II. Ulászló 1499-ben kiadott kiváltságlevele értelmében összegyűlhetnek Udvarhelyszék kapitányának hívására is, ha a székely főemberek szükségesnek látták. A nemzetgyűlésen részt vett mind a három rend, vagy azok képviselői mind a hét székéből. A gyűléseket nem tartották rendszeres időközönként, hanem a szükség diktálta alkalmakkor. A gyűlésen hozott határozatokat jobb kezük felemelésével hagyták jóvá „mind az első és kiváltképpen valók, lófejek és közrendek”, ahogy az az Udvarhelyen tartott 1505-ös közgyűlésen is történt.²⁵

A nemzetgyűlés a törvénykezésben fellebbezési fórum volt. Peres ügyekben nem lehetett a székekről a székelyek ispánjához folyamodni, csak miután a székelyek közgyűlése is letárgyalta már az ügyet.

A XVI. század elején a viszonylag ritkán összeülő székelyek közgyűlése már nem tudta rendesen ellátni a törvénykezési feladatokat. Ezért az 1505. november 23-án Udvarhely városában tartott gyűlésen egy 17 tagú állandó fellebbviteli törvényszéket hoztak létre. A bírákat élethossziglan választották Udvarhely- és Kézdiszékéből, mégpedig négyet a főemberek és tizenháromat a lófők közül.²⁶ A törvényszék tevékenysége kezdetben lassú, vontatott volt, ezért az 1506-os agyagfalvi gyűlés elrendelte az ítéletek 15 nap alatti végrehajtását is.²⁷

A fellebbviteli törvényszék további tevékenységéről csak szórványos adatok maradtak fenn, de úgy tűnik, hogy 1562-ig működött.

A székelyek közgyűlése határozatainak érvénye az egész székelységekre kiterjedt. Itt döntöttek a hadfelszerelési ügyekben, a királynak szolgáltatandó ököradó behajtása és közigazgatási-szervezési kérdésekben. Megtárgyalták a székelységet a vármegyei nemesség vagy a szászok részéről ért sérelmeket, a székely ispán hivatalát is betöltő vajda túlkapásait, a pártutókkal kapcsolatos kérdéseket, és megfelelő intézkedéseket hoztak. Követeket választottak és küldtek az erdélyi kiváltságos rendek gyűléseibe.

A közgyűléseken teljesedett ki a székely önkormányzat jogszabályalkotó tevékenysége is. Maguk a székek is hoztak jogszabályokat már a XV. század közepétől, ilyen például Marosszék határozata az örökösödés kérdésében 1451-ből, vagy Sepszi-, Kézdi- és Orbaiszék zabolai határozata 1466-ból.²⁸ A székelyek közgyűlése általános érvényű jogszabályokat, az egész székelységekre érvényes „törvényeket” is hozott. Mint ismeretes, a székelyek jogait egészen a XV. század végéig íratlan törvények, az ősi gyakorlat szabályozta. A hűbéri viszonyok térhódítása megbolygatta és régi szabadságai elvesztésével fenyegette a székely társadalmat is. Jogaik és szabadságaik biztosítására előbb kiváltságlevelet szereztek 1499-ben II. Ulászló királytól, majd jogszokásaikat is írásba foglalták, s ezek törvényként szolgáltak a későbbi időkben is. Legismertebbek és legjelentősebbek az 1506. évi agyagfalvi és az 1555. évi udvarhelyi határozatok.²⁹

A székelység a központi hatalom képviselője, a *székelyek ispánja (comes Siculorum)* felügyelete és ellenőrzése alatt állott. Az ispánt a király nevezte ki mint személyesét, előbb inkább magyarországi, később erdélyi főnemesek, de sohasem székelyek közül. Hunyadi Jánostól kezdve maguk az erdélyi vaj-

dák viselték a székelyek ispánja méltóságát is. Többnyire egy, de néha két ispán is volt egyszerre. Helyetteseik a székelyek alispánjai, a székekben pedig a királybírók voltak. Az ispán hatásköre katonai, közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekre terjedt ki. Ő rendelte el a hadfelkeléseket, ellenőrizte a katonai szemléket, és ő volt a székely hadak vezére. Ellenőrzést gyakorolt a bíraskodás fölött, és a széki vagy az udvarhelyi törvényszék határozatai ellen hozzá lehetett fellebbezni. Minden székben évente, Szent György napja és pünkösöd között főtörvényszéket (*iudicium generale*) tartott a szék vezetőivel és esküdtbíráival együtt, akik 12-en voltak. Egy-egy ilyen törvénykezés székenként 15 napig tarthatott. Az ítéletek alapján behajtott bírságok fele az ispánt illette meg. Hivatalba léptekor minden szék egy-egy lovat tartozott neki adni. Ő elnökölt a nemzetgyűlésen, és a székelység körében való tartózkodása idején őt és kíséretét élelemmel, lovaikat pedig eleséggel megfelelően kellett ellátni. Az ispán rendes székhelye Görögény vára volt, s a görögényi uradalom jövedelmét ő élvezte.⁸⁰

A székely ispánság nagy tekintélyű és számottevő jövedelemmel járó méltóság volt.

Ha végigtekintünk a székelyek XV. századi és XVI. század eleji politikai-közigazgatási szervezetén, kitűnik, hogy azt — a román vidékekhez és a szász székekhez hasonlóan — a középkori szabad közösségek széles körű autonómiája jellemezte. A székely székek, a központi hatalom ellenőrzése és felügyelete mellett, politikai és törvénykezési-közigazgatási önkormányzati hatóságok voltak. A székelyek a feudális államkeretben közösségi érdekű ügyeket önállóan, saját szerveik útján intézték, jogszabályokat alkottak, szabályozták közösségeik jogviszonyait, maguk közül választották bíróikat, az esküdteket és más civil és katonai vezetőiket.

Sajátos vonásként a székelyek önkormányzata a XVI. század közepéig magán viseli ősi nemzetségi szervezetük jegyeit. Ez a vonás nyilvánul meg a nemzetgyűlés tartásában a területi szervezet kialakulása után is, valamint a vezető tisztségek betöltésének gyakorlatában, a nemek és ágak képviselői között.

Egy másik sajátos vonása a széki szervezetnek a székelyek hadi kötelezettségével kapcsolat. Más szabad közösségektől eltérően, ahol a fő tisztségviselők rendszerint a bírák, itt ezt a hatáskört is a főként katonai feladatokat ellátó széki hadnagy tölti be.

A hűbéri viszonyok megjelenése, majd általánossá válása egyre inkább befolyásolta a székely intézmények szervezetét. A közösségből kivált módos főemberek és lófő rendűek fokozatosan kiszorították az önkormányzati szervek vezetéséből a harmadik rendet, a székelység zömét alkotó közszekelyeket, a székely székeket feudális intézményekké alakítva át.

Az erdélyi fejedelemség megalakulása után a székely társadalom lényeges változásokon ment át. A fiatal állam fenntartása, az államszervezet új alapokra helyezése rendkívüli erőfeszítéseket követelt a székelyektől is. Növekedtek a katonai terhek, amelyek főként az első két rendre neheztedek. Ugyanakkor a kincstár jövedelmének növelése és az államháztartás költségeinek fedezése érdekében bevezették a rendes adózást; ez viszont a harmadik rendet, a közszekelyeket sújtotta. E szokatlanul nehéz teherviselések időszaka a közszekelyek eljobbágyosodásához vezetett.

A megváltozott körülmények nem hagyták érintetlenül a székelyek szervezeti berendezkedését sem. Kezdetben a fejedelmi hatalomnak addig élvezett jogaik és szabadságaik ellen intézett támadásait éppen önkormányzati szerveik útján védték ki. Miután az 1545-ben Marosvásárhelyen tartott országgyűlés elrendelte a megadózándók összeírását a hét székely székben is,³¹ ezek közgyűléseiken szegültek szembe a határozat végrehajtásával, sőt a sepsi- és orbaiszékiek tovább mentek, támadólag léptek fel a „connumeratio”-val szemben. Három évvel később, az 1548-ban tartott tordai országgyűlésen a székely követek azzal próbáltak elzárkózni a székelységre kivetett adó megszavazása elől, hogy arról a „nemzeti gyűlésen” kell határozniuk.³² Hasonlóképpen jártak el az 1552-es — ugyancsak Tordán tartott — országgyűlésen is, ahol azzal a kifogással éltek, hogy mivel kis számban jelentek meg, itt nem határozhatnak, hanem majd az udvarhelyi „nemzeti gyűlésen”.³³ Más alkalommal nem jelentek meg az országgyűlésen, mint 1551-ben a szebenin.

János Zsigmond, a „választott király” másodszeri uralkodása idején erős kézzel fogott hozzá a székelyek megadóztatásának rendszeresítéséhez és autonómiájuk felszámolásához. Miután 1557-ben országgyűlési határozattal kilátásba helyezte a királyi jognak (*ius regium*) a Székelyföldre való kiterjesztését rendelkezései és az országgyűlési határozatok megtagadása esetére, 1559-ben, ugyancsak országgyűlési végzéssel, növelte a királybírák hatáskörét a széki választott tisztviselők rovására.³⁴

A fejedelemség megalakulásával a székely ispán tisztsége megszűnt. Hatásköre — akárcsak a vajdáé — a fejedelemre szállott.³⁵ A központi hatalom felügyeleti és ellenőrzési hatáskörét ekkor csak a királybírák látták el, akiket a fejedelem nevezett ki bizalmi emberei közül, és tág hatáskörrel ruházott fel. Az 1559. júniusi országgyűlés, amely szinte kizárólag a székely kérdéssel foglalkozott, a királybírákat a székek többi tisztviselője fölé emelte és királyi hivatalnoki jelleggel ruházta fel őket, akár a vármegyékben a főispánokat. Javadalmaikat azzal növelte, hogy a bírságok felét ők kapták, s csak a másik felel osztozhattak a széki hadnagy, a székbíró és a székülők. Törvényszékeket távollétükben nem tarthattak, és joguk volt a „bűnösöket és a gonosztevőket” — tehát elsősorban az elégedetlenkedő székelyeket — halállal is büntetni.³⁶ A királybírák ékek és vissza is éltek hatalmukkal, amint az ellenük emelt panaszok bizonyítják.

A székelyek önkormányzati életének korlátozásában a királybírák hatáskörének a kiterjesztése csak egy mozzanat volt. A döntő változást 1562 hozta. A nagy székely felkelés egyik következménye az, hogy jórészt felszámolták önkormányzatukat, illetőleg szigorú központi ellenőrzés alá vonták azt. Az 1562-es segesvári országgyűlés határozatai is tartalmazznak szervezeti tevékenységüket szabályozó döntéseket. Ezek értelmében minden székben a királybírák, székbírák és székülők minden tizenötödik napon széket kellett hogy üljenek és törvényt szolgáltatassanak, akárcsak a vármegyékben. A székülők számát tizenkettőben állapították meg, s a főnépek és lófők közül választották őket. A széki törvényszékről nem az udvarhelyi törvényszékre, hanem a fejedelem elé kellett fellebbezni. Az eddigi tanácskozó-ítélkező székgyűlésektől eltérően tehát székenként egy-egy kimondottan igazságszolgáltatási ügyekkel foglalkozó szervet hoztak létre. A határozat előírta a széki *nótárius*, vagyis a jegyzői tisztség bevezetését is.³⁷ Mindez a szervezeti tevékenység javítását szolgálta, meggyorsítva az egyre szaporodó peres ügyek intézését.

Ezeknél is lényegesebbek talán azok a változások, amelyeket nem az országgyűlési határozatok, hanem a fejedelem léptetett erőszakkal életbe. Megszüntette a székelyek nemzetgyűlését, önkormányzatuk legfontosabb szervét, felszámolta az udvarhelyi főtörvényszéket, és teljhatalommal ruházta fel a székek élére helyezett királybírákat. A felkelés leverése utáni időre esik a hadnagyság és a székbírói tisztségének megszüntetése is. Aranyosszék kivételével.³⁸

Úgy tűnik, hogy ebben az időben közgyűlések tartására sem került sor.

A Székelyudvarhelyen felépített *Székelytámadt* és a várhegyi *Székelybánja* várak élére a fejedelem várnagyokat, vagyis kapitányokat helyezett, akiknek egyik fő feladata a székelyek katonai hatalommal való féken tartása volt. Ezek egyúttal egy vagy több szék királybírói tisztségét is betöltötték. Székelytámadt vár kapitánya Udvarhely- és Marosköz királybírája is volt, a várhegyi Székelybánjáé pedig Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékeké. A kapitányok a székely haderő katonai vezetői is voltak. Székelytámadt vár kapitánya rendszerint az 1562-es felkelésben részt vett hat szék (Udvarhely, Maros, Csík-Gyergyó-Kászon, Sepsi, Kézdi, Orbai) főkapitánya is volt, mint Pekri Gábor 1562—1564 között, aki vaskézrel bánt a székelyekkel, Bánfi Pál 1566-ban, vagy Telegdi Mihály 1567—1569-ben.

A székbíró hatáskörét a királybíró ragadta magához, így ez a feladatkör végképpen eltűnt a széki tisztségek sorából, csupán Kászonban és Aranyosszékben élte túl egy darabig a változásokat.³⁹ Itt is előbb a királybírónak rendelték alá, majd eltűnt.

A királybíró a XVI. század második felében teljhatalommal felruházott közigazgatási és igazságszolgáltatási hatóság lett. A kinevezett királybírákkal szembeni függőségtől a székek igyekeztek megszabadulni, sokáig azonban sikertelenül. Báthori István fejedelemmé választásakor, 1571-ben, amikor a székelyek elvesztett jogaik visszaszerzésére tett kísérletét visszautasította, megparancsolta nekik, hogy engedelmeskedjenek az általa kinevezett királybíróknak. Hasonló kísérleteket tettek a székek a későbbi fejedelmek alatt is, céljuk lévén a királybíroság tisztségének önkormányzati szervvé tétele. Törekvésük végül is 1613-ban sikerre vezetett. Ekkor a Bethlen Gábort fejedelemmé választó kolozsvári országgyűlés kimondta, hogy a királybírákat a székek évenként szabadon választhatják soraikból.⁴⁰ Ettől fogva a XIX. század közepéig a királybíró a székely szék választott önkormányzati szerve volt.

A XVI. század második felében a székely székek tevékenységi köre kitágult. Növekedett a tisztviselők száma, és egyre inkább körülhatárolódott működési körük. Hogy sokrétű feladataikat elláthassák, a főkirálybírók mellé alkirálybírákat neveztek ki. A század utolsó évtizedében székenként már két-három alkirálybíró is találunk, akik rendszerint a fiúszékeket igazgatják. Az alkirálybírók igazságszolgáltatási és közigazgatási feladataikon kívül a közbiztonság fenntartásáról is gondoskodtak.

A XVI. század végére állandósult a széki nótárius intézménye is. A régi főhadnagyok örökébe lépő kapitányokkal mint széki választott vezetőkkel a század végéig nem találkozunk. Előbb Mihály vajda 1599-ben, majd Báthori Zsigmond 1601-ben helyezett a székely székek élére kapitányokat a székek közül. Báthori 1601 végén kiadott kiváltságlevelében biztosította a székely székek kapitányjelölési jogát a székely nemesek közül, éspedig olyanformán, hogy három-négy jelölt közül nevezett ki egy vagy két személyt.⁴¹ A választásnak ez a módja volt érvényben a XVII. század végéig.

Az erdélyi fejedelemség fennállásának első időszakában, azaz a XVI. század második felében, a székelyek területi-közigazgatási szervezete lényeges változásokon ment át s e változások helyi önkormányzatuk szinte teljes felszámolásához vezettek.

A fejedelmi hatalom, hogy minél szorosabb alárendeltségben tarthassa a székelyeket, felszámolta autonómiájuk fő szerveit — a nemzetgyűlést és az udvarhelyi főtörvényszéket —, a székek élére a választott helyi vezetők mellőzésével kinevezett és teljhatalommal felruházott tisztviselőket tett, és beavatkozott még a faluközösségek belső életébe is. Következésképpen ebben az időszakban a székely székek egyre inkább közigazgatási végrehajtó hatóság jellegét öltötték. Nem fejthették ki tevékenységüket a székek tanácskozó közgyűlései, és — noha feladataik a perek megsokasodása folytán szaporodtak — a bíraskodási szervek sem működhettek teljes jogú önkormányzati hatóságként, mivel a tényleges hatalom a fejedelem bizalmi embereinek, a kinevezett királybírók kezében összpontosult.

A székelység társadalmi és politikai életében történt átalakulások a XVI. század második felében, valamint szervezeti életüknek ezekkel szorosan összefüggő változásai a közszékelyek ellenkezését és nyílt harcát váltották ki szabadságuk és jogaik visszaszerzéséért. Harcuk egyik célja a helyi önkormányzat visszaállítása volt. Ezt előbb 1599-ben, majd 1601-ben Báthori Zsigmond idejében érték el és kiváltságlevelekben erősítették meg. Amikor a XVII. század kezdetén a székelyek önkormányzati élete újból virágozni kezdett, ez már nem a régi autonómia visszaállítása volt, hanem egy rendi társadalom önkormányzata, amely a székely társadalomban időközben végbement lényeges átalakulásokat tükrözött, s amelyben teljes jogú tevékenységet csak a nemesi kiváltságokat élvező társadalmi rétegek fejthettek ki.

2. A székely falu szervezete

A székelyek helyi önkormányzatának tárgyalása során ki kell térnünk a faluközösségek szervezeteire is, amelyek fontos szerepet tölthettek be ezen a téren.

A székely faluközösségek belső ügyeit — akárcsak a román szabadparaszti falukét — a *falugyűlések* és a választott *előljárók*, azaz a *falusbíró* és az *esküdtek* intézték.

A falugyűléseken a közösségek minden tagja részt vett rendi hovatarozásra való tekintet nélkül, és az egész falura érvényes határozatokat, sőt jogszabályokat is hoztak. Ezek a „falutörvények” a falu közösségi életének különféle megnyilvánulásformáit szabályozták, a falugyűlések összehívásának módjától kezdve a határozatok be nem tartásáért szedendő büntetések megállapításáig. Ilyen írott falutörvények ismeretesek már a XVI. század végéről és a XVII. századból. A legrégebbi falutörvény a Gyergyóújfalué 1581-ből.⁴² Huszonegy cikkelyben szabályozza a bírák választását, az esküdtek hatáskörét és feladatait, a határ művelésének módját — főként a legeltetést —, a kihágások büntetését és a bírságpénzek beszedésének feltételeit, a földfoglalásokat, valamint az ezekkel kapcsolatos bíraskodási eljárásokat.

A falugyűlés irányította a helység gazdasági életét: rendet tartott a nyílföldek időnkénti újraosztásában,⁴³ és szabályozta a határhasználat módját. Falugyűlésben határoztak a falura kivetett adó elosztása felől is.

Hatáskörébe tartozott a bíró, az esküdtek, a mezőpásztorok és az éjjeliőrök választása, azaz megfogadása is.

Gyűléseket évente többször, de legalább egyszer tartottak. A falusbíró köteles volt idejében közhírré tenni a gyűlés tartásának helyét és idejét, a közösség tagjai pedig kötelesek voltak részt venni a gyűlésen. Mindkét felet büntetéssel sújtották, ha nem tett eleget kötelezettségének.

A falu élén a *falusbíró* állott, akinek létéről már a XV. századból vannak adataink. A bírónak sokféle közigazgatási és végrehajtási feladata volt. Hatásköre annál nagyobb volt, minél teljesebb a falu önkormányzata. Végrehajtotta a falugyűlésen elhatározott „határ-felszabadítást”, felügyelt a „tilalmasokra”, a termés idejében való betakarítására és a tarló legeltetésre való felszabadítására, megszervezte az éjjeli őrököt és egyéb teendőket. Ő hívta össze a falugyűlést kiegészítője, a *polgár* útján.

A falusbíró közigazgatási teendőin kívül a *faluszék* elnöki tisztét is ellátta. A faluszék kisebb peres ügyek törvénykezési alapfóruma volt. János Zsigmond 1564-ből kelt utasítása szerint két forint értékű ügyekben ítélezhetett. Igazságszolgáltató minőségében, kihágási esetekben maga a bíró is büntethetett egy forintig, erdőtilalmasok megszegése esetében három forintig. A háromforintos büntetést azonban csak idézés és bírósági határozat alapján lehetett alkalmazni, nem pedig a kihágás egyszerű megállapítása folytán.⁴⁴

A falusbíró eljárása elleni kifogásokat a széki tisztviselőnek (királybírónak) kellett előadni szóban, később írásban. Ha megállapítást nyert, hogy a falu helytelenül járt el a panaszossal szemben, a falut büntették meg.⁴⁵ A bírságpénzeket két-két esküdt — a falu más két emberével együtt — hajtotta fel. A felhajtásnak ellenszegülőket 12 forintig büntették.⁴⁶

A falusbíró nemcsak a helyi önkormányzatot képviselte, hanem a közterheket behajtó végrehajtó szerv is volt. Ő rótt ki és szedte be a falu adóját. E feladat rendkívül nehezé és nemkívánatossá tette tisztségét. Fizetést nem kapott, de részesedett a bírságpénzekből, amelyeknek fele őt és az esküdteket illette meg.⁴⁷ 1571-ben Báthori István fejedelem a falusbírokat mentesítette az adófizetés kötelezettsége alól,⁴⁸ de később adójuk felét nekik is ki kellett fizetniük.⁴⁹

A falusbíró feladatait a falu többi előjárójával — az *esküdtekekkel*, *polgárokkal*, *mezőőrökkel*, *szőlőpásztorokkal* stb. — végezte. Gyergyóújfalu 1581-ben hozott „falutörvénye” az esküdtek számát tizenkettőben állapította meg,⁵⁰ de a későbbi időkben kisebb esküdtszámról is tudomásunk van.

Az esküdteket, akár csak a bírót, egy-egy évre választották és eskették fel. Az év letelte után az esküdtek a bíróval együtt számot adtak tevékenységükről a falunak a szék egyik tisztviselője jelenlétében. Aki nem akarta elvállalni a bírói vagy az esküdti tisztséget, büntetést fizetett a falunak.⁵¹ Csak a faluban telekkel nem rendelkezők nem voltak kötelezhetőek e tisztségek betöltésére.

Az esküdtek fő teendője „tilalmasok” és általában a határ, valamint az utak felügyelete volt. Ezenkívül tagjai voltak a faluszékének is. Mint mezőrendőrök a határon történt kihágásokat a helyszínen büntették. Azokat a falusiakat, akik megtagadták a büntetés kiegyenlítését, a faluszéke elé hívták, ahol megbírságotlák őket az engedelmesség megtagadása miatt.

Az esküdtek mellett egyes helyeken *polgárokról* is beszélnek a források, akik a bíró kiegészítői voltak. Feladatuk a bíró vagy a faluszéke határozatainak végrehajtása volt. Ők hívták össze a falugyűlést és tanácskozássra az esküdteket, de felügyeltek a mezei munkákra is.⁵² Jelenlétük a bíró házában az

esküdtekénél gyakoribb volt. A polgárok rendszerint nem voltak tagjai a faluszékének, feladatuk a végrehajtás lévén csupán.

A falu többi tisztviselői közül a mezőőröket vagy határpásztorokat, a szőlőpásztorokat és az éjjeliőröket ugyancsak a falugyűlésen választották vagy fogadták meg, ahol egyúttal megállapították teendőiket is.

Amint a fentiekből is kitűnik, a székelyek önkormányzata, politikai és területi-közigazgatási szervezete — a nemzetgyűléstől a faluközösségig — egész sok jellegzetes vonást viselt magán. E jellegzetességek a székelyek sajátos társadalmi felépítéséből és katonai berendezkedéséből adódtak. A XVI. század második felében lezajlott nagy székely felkelések ideje nemcsak a mélyreható társadalmi átrendeződés és az ezzel együtt járó heves osztályharc, hanem a székelyek politikai, katonai és területi-közigazgatási átszervezésének korszaka is. Tanúi vagyunk egyrészt a központi hatalom által támogatott módos székely főemberek és a nemesek azon törekvésének, hogy a székely társadalmat feudális jellegűvé alakítsák át, és régi szervezeteiket a központi hatalomnak alárendelt intézményekkel helyettesítsék, másrészt pedig nyomon követhetjük a székelységnek — főként a közszékelyeknek — azon eltökélt harcát, amelyet autonómiájuk megtartásáért vívtak, céljuk lévén, hogy mind régi, mind újonnan létrehozott intézményeiket jogaik és szabadságaik megvédése szolgálatába állítsák. A székelység politikai, katonai és területi-közigazgatási szervezetében ekkor végbement változások csakis a fejleményeknek ilyen összefüggésben való szemlélete révén válnak érthetővé.

Ismertetésünk szerény próbálkozás csupán a helyi önkormányzatok történetét boncolgató kutatások eddig kiaknázatlan tárgyköréből. A részletesebb és elmélyültebb vizsgálatok az árnyalati vetületek tisztázásával és az esetleges helyreigazításokkal ismereteink e téren történő gazdagításához fognak hozzájárulni.

IV A SZÉKELY HADKÖTELEZETTSÉG ÉS HADSZERVEZET, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A XVI. SZÁZADRA

A katonai szolgálat a székelység középkori történetének egyik fő meghatározó tényezője volt. Ha emellett még azt is megemlíthetjük, hogy a székelység társadalmi szervezete akkor egyszersmind katonai szervezetként is működött, eléggé megindokoltuk hadtörténetük kutatásának szükségességét.

Mivel a székely katonai szervezetben lényeges változás hosszú történeti időszak óta a XVI. században következett be, ez alkalommal e századnak s abban is az 1562-es nagy felkelés utáni szakasznak biztosítunk nagyobb teret. A korábbi katonai rendszernek csak a főbb jellegzetességeit mutatjuk be, mivel fejlődéstörténetének részletes kifejtésére itt nem vállalkozunk. Arra törekszünk, hogy a régi történetírásnak e kérdésre vonatkozó, egyébként jelentős eredményeit kiegészítsük és továbbfejlesszük, mégpedig a *sajátos székely katonai rendszer és hadszervezet, valamint a székely katonai társadalom közti összefüggések feltárása által*. Ezeknek az összefüggéseknek a tisztázása nélkül ugyanis a székelység középkori történetének számos alapvető kérdése egyszerűen nem érthető meg.

1. A székely hadkötelezettség és hadszervezet 1562-ig

Székely harci alakulatokról már a XII. századból vannak adataink, a *Képes Krónika* emlékezik meg róluk a csehekkkel vívott 1116. évi olsvai, illetőleg az osztrákok elleni 1146-os lajtai csatáról szólva.¹ A következő századokban részt vesznek a tatárok és törökök rohamainak megállítását célzó nagy hadi vállalkozásokban.² A székely kontingens akkor is és később is az erdélyi haderő nélkülözhetetlen, önálló védelmi és más harci feladatok ellátására képes része volt. Erről, valamint a székelyek hadierényeiről több kiemelkedő kortárs megemlékezett. Kezdhetjük a felsorolást Anonymusszal, III. Béla király jegyzőjével,³ és folytathatjuk Bonfini Antallal, Mátyás király titkárával,⁴ a jogász Werbőczy Istvánnal,⁵ Oláh Miklós⁶ és Verancsics Antal⁷ humanista történetírókkal, továbbá olyan hadvezérekkel, mint Báthori István, Mihály vajda⁸, Bocskai István, Bethlen Gábor, a két Rákóczi György és mások. A korabeli utazók közül itt csak Antonio Possevino nevét említjük meg, aki Báthori István udvarában szerzett információi és saját tapasztalatai alapján írt le a székely hadrendszert és katonáskodási szokásokat.⁹ A krónikákból, oklevelekből, törvénycikkekből kitűnik a *székelység különleges katonai szerepe, rendszere és szervezete*.

Ha a székelység katonai akcióit már a XII. századtól írott források alapján tanulmányozhatjuk, katonai rendszerükről, hadszervezetükről sajnos csak későbbi, nevezetesen XV. századi adatok maradtak ránk. Igaz viszont, hogy ettől kezdve a források viszonylagos bőségéről szólhatunk.

A sort egy 1429-ből származó rendelkezés nyitja meg, amelyben Zsigmond király előírta, hogy a székely ispánnak a törökkel viselt háború esetén két bandériummal kell kiállnia, ha pedig ellenség támadja meg Erdélyt, a székelyek és szászok 4000 harcost indítsanak a táborba.¹⁰

Témánk szempontjából nagy jelentőségű az 1463-as,¹¹ valamint az 1473-as keltezésű oklevél, mindkettő Mátyás királytól. Az előbbi szerint a székelyek

„régí szokásuknak megfelelően”, hadfelkelés elrendelése esetén katonai állományuk kétharmadát országos táborba küldték, míg a fennmaradó rész otthon maradt a határok és a várak őrzésére.¹² A kizárólag székely vonatkozású 1473-as oklevél már a székely katonai szervezetbe is nyújt némi betekintést, amennyiben Mátyás király rendeletét tartalmazza a lovas és gyalogos székely katonai családok külön-külön lajstromba írásáról.¹³

Abban az időben a hadfölkelésre szólító felhívást a székely ispán, illetőleg, amióta az erdélyi vajda egyben székely ispán is volt, ő adta ki. Sürgős esetekben a széki kapitányok száldobokkal, tűzhalmok gyűjtésével hívták össze a hadakat.¹⁴ Ugyanezt a célt szolgálta a véres kard körülhordozása. Hogy a haderő mindig harcra készen álljon, a székek kapitányai kötelesek voltak időnként katonai szemlét tartani.¹⁵ Ha valaki a hadiszabályzatot semmibe vette, s ha a felkelésből kivonta magát, életével fizetett vakmerőségéért.¹⁶

Bár szó szerint nem mondta ki, az 1473-as szabályzatból kitűnt, hogy a székelység hadkötelezettsége *általános* volt, tehát minden család férfiai saját katonai rendjüknek megfelelő módon katonáskodni tartoztak. Ez a katonai rendszer annyira sajátos volt, hogy nem sorolható be például Clausewitz közismert sémájába sem. Tény, hogy a hadsereg itt még nem különült el a társadalomtól, de mivel egy nagyobb, feudális haderő része volt, valahol a katonai demokrácia és a feudális hadszervezet között helyezkedett el. Erre a kérdésre a következőkben még visszatérünk. Előbb azonban a katonai szervezet további elemeit vesszük számba, mégpedig II. Ulászló 1499-es hadszabályzata alapján.

Ez a szabályzat megerősítette a székelyek korábbi jogait, s rögzítette hadi kötelezettségeiket. Előljáróban kiemelte a székely haderő jelentős szerepét a törökök elleni védelemben.¹⁷ Részletezte a székely hadfelkelés mértékét. Eszerint, ha kelet felé a király személyesen vezetett hadat, a székelyek kötelesek voltak a hadjáratban fejenként részt venni; ez érvényes mind a lovasokra, mind a gyalogosokra.¹⁸ A szabályzatból pontosan kiderül a székely haderő helye az országos hadseregben: a székelyek a hadjáratban a király serege előtt mentek, visszaforduláskor pedig az utóvédet képezték.¹⁹ Amennyiben a királyt más helyettesítette, csak felerészben állt ki a székely haderő, de helyét ekkor is megőrizte a nagyobb hadseregben. Ha a király déli irányban hadakozott, a székely kontingens fele kelt hadra; amikor a király személyesen nem volt jelen, a székely lovasok és gyalogosok egyötöde állt ki. Olyan alkalmakkor, amikor a király nyugatra indult seregével, a székely hadat csak minden tizedik harcos képviselte, ha pedig a király hiányzott vagy északi irányú hadjáratot vezetett, akkor csak minden húsz család állított egy katonát. De az állományt minden esetben az egyes székek előkelőiből kikertülő kapitány vezette.²⁰

A hadfelkelésnek e pontos körülírása után az említett szabályzat nem hagyott kétséget aziránt, hogy veszély alkalmával, amikor Erdélyt ellenség támadta meg, a székelyeknek addig kellett hadakozniuk, amíg a szükség kívánta.²¹ Katonai rendszerük értelmében a székely katonának minden körülmények között saját költségen, saját felszereléssel kellett kiállnia; a felkelés után még tizenöt napon át maguk gondoskodtak ételmezésükről.²²

Az 1499-es szabályzat értelmében tehát a székelyek mindig kötelesek voltak hadra kelni, a körülményektől függően egész, felényi, illetve kisebb haderejükkel. Ezenkívül ők látták el Erdély keleti és délkeleti határainak védelmét. Ez a kötelezettségük közvetve derül ki a szabályzatból; nyilvánvalóan

azért nem kísérték el távolabbi hadakozásokra a királyt teljes létszámmal, hogy szükség esetén a határoknál hadakozhassanak. Egyébként határori feladatuk minden másnál jobban indokolta hadszervezetük önállóságát, amely persze mégiscsak viszonylagos volt.

A fentiek felvázolása után kíséreljük meg rekonstruálni a székely *hadszervezetet*. Ez a hadszervezet, mivel a székelység zöme hadi szolgálatainak köszönhetően elkerülte a feudális függést, számos régi elemet őrzött meg. A falurendszer kialakulása után (az 1330-as években a Székelyföldön 168 egyházas falu volt)²³ a hadszervezet a településrendszerbe épült bele. A falvakat tízes részekre osztották,²⁴ eredetileg kétségkívül katonai szempontokat követve. A falvankénti tízdeből való katonák alkották a hadszervezetben a tízedeket, amelyeket falvak szerint vagy falucsoportonként századokba egyesítettek, majd ezeket nagyobb alakulatokba vonták össze. Ez a tízes és százás beosztás mint alapegység megegyezett a királyi vár katonai szolgálatot teljesítő népének szervezetével.²⁵ De csak a formát illetően, s abban is csak alapfokon. Mert a következő fokon már a szék jut szervezői szerephez, s ezen a szinten aztán teljesen sajátos volt a székely katonai rendszer.

Az egyes székely székekben falvanként és katonai egységenként nyilván tartásba vették a katonai családokat, pontosabban a katonaköteles férfiakat (később néha a fiúgyermeküket is összeírták). A korábbi századokban a szék legfőbb tisztségviselője a *széki hadnagy* volt (eredetileg *had nagy*, a had vezetője értelemben), aki — mai kifejezéssel — hadparancsnoki funkciót töltött be, de bírói hatásköre is volt. Régebbi, például 1307-es, 1309-es oklevelek a katonai vezetőt *primipilusnak* nevezték²⁶, de már 1324-ben *csiki hadnagy*-ről beszél az egyik forrásunk.²⁷ Később a *kapitány (capitaneus)*, majd a *főkapitány (supremus capitaneus)* kifejezés honosodott meg, de a kifejezések használatában még hosszú időn át nincs egyöntetűség.

A terület, majd a szék főkapitánya mellett a kisebb hatáskörű kapitányok és hadnagyok gyakoroltak felügyeletet a századok felett, vezették a csapatokat a hadban. A tiszteket általában *választották*, mégpedig *nemzeti áganként* esztendőre szóló megbízatással. Egyébként a katonai vezetők választása egyik alapvető eleme volt a székely szabadságnak, akárcsak az, hogy tiszteket kizárólag maguk közül választottak. Erről a nagyon fontos kérdéstről egy XVI. század közepén kelt feljegyzés így számolt be: „Az hadnagyság és bíróság series szerint járt minden székeken, egy esztendőben az kik voltak, más esztendőben mást emeltek fel köztök az tisztre. Az hadnagnak társi voltak az hadnagysághoz...”²⁸

Az összes székek hadainak vezetője a székely ispán volt.

Amint a hadszabályzatokból és más forrásokból is kiviláglik, minden székben külön lovasság és gyalogság szerveződött. A lovasság természetesen fontosabb csapatnem volt, mint a gyalogság, s talán régebbi is. A legelső források is erről a csapatnemről emlékeznek meg. A könnyű íjászalakulatok egészen a XVI. századig fő erősségei voltak a székely haderőnek. Oly hosszú ideig való fennmaradásukat annak köszönheték, hogy a keletről beözönlő ellenségek: a tatárok és törökök ellen akkor is sikerrel harcoltak, amikor a feudális hadakra jellemző *nehéz* páncélos lovagok harcmodora nem volt eredményes ezekkel szemben. A lovas székelyek a *primori* és *lőfői* rendű családok közül kerültek ki, vagyis azok közül, akiknek anyagi viszonyai lehetővé tették a költséges lótarást és a gyalogságénál mégiscsak drágább fegyverzet beszerzését. Mert később a fegyverzet is változatosabb és gazdagabb lett. A

főnépek fegyverzete inkább hasonlított a nehézlovassághoz, mint a hajdani székely íjász lovasokéhoz. Felszerelésük közül nem hiányozhatott a páncél, sisak, kopja, pajzs és kard. A lófő rendűek sisakot, kopját, pajzsot, csákányt (vagy buzogányt), illetőleg íjat és megfelelő számú nyilat kellett hogy beszerezzenek.²⁹ De bármennyit változott is a fegyverzet, a székely lovasságra még mindig a könnyűfegyverzet volt a jellemző. Valószínűleg éppen erre való tekintettel jegyezte fel Verancsics Antal, hogy a székelyek nem különös fegyverzetükkel tűnnek ki, fő erősségük számukban és vitézségükben van.³⁹

A gyalogságot a szegényebb renden lévők, a közszekelyek alkották. Felszerelésük rendkívül egyszerű volt: kézij, gerely, tör vagy kiegyenesített kasza, esetleg balta.³¹ A XVI. században a kézi lőfegyver fokozódó elterjedése folytán a régi rendszerű és felszerelésű székely gyalogság már nem tudott a követelményeknek teljesen megfelelni, és ezért mind struktúrájában, mind fegyverzetét illetően átszervezték.

2. Az általános hadkötelezettség és a székely katonai társadalom

A székelység általános hadkötelezettsége és katonai társadalmának fejlődése úgyszólván elválaszthatatlan problémák. Az előbbinek köszönhetően a központi hatalom nem zúzta szét minden korábbi szabadságjogukat, hanem a legtöbbször védelmezte a régi szabadságjogok fő letéteményesét, a köznépet saját vezetőinek feudalizáló törekvéseivel szemben. A középkori székely történelem egyik legfontosabb jelensége volt ez, ezért is indokolt bővebb tárgyalása.

Ha elfogadjuk a régi történetírás álláspontját, és az oklevelekben³² egyre gyakrabban felbukkanó „*tria genera Siculorum*” megjelölést a három székely katonai rend kialakulásának írásbeli bizonyítékaként értelmezzük, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a régi székely társadalom felbomlása már a XIV. század közepéig végbement.

A vármegyei és székely rendiség közti különbség jól tükröződik az 1463-ban, illetve 1473-ban kiadott katonai szabályzatokban.³³ Az első a vármegyékre vonatkozóan főleg a nemesség különböző rendjeinek, valamint a nemesség jobbágyainak katonai kötelezettségét rögzíti.³⁴ Viszont az 1473-as a székely székeket illetően ezeket a kifejezéseket használja: előkelők, vezetők (*primores*), lófők (*primipili*) és gyalogok (*pedites*).³⁵ Vagyis az előbbi egy kimondottan feudális osztályszerkezetet érint, a másik pedig a székely katonai rendeket sorolja fel.

A közszekelység, mint már említettük, támogatásra talált a központi hatalomban. Bár teljesen ezután sem sikerült megakadályozni a feudális erők növekedését, túlsúlyra mindaddig nem juthattak, amíg a központi hatalom és a közszekelység közötti szövetség fennállt.

Dokumentumok alapján 1473-tól tudjuk e történeti jelenséget nyomon követni. Ekkor Mátyás király azért íratta külön-külön össze a lovas, illetőleg a gyalogrendű családokat, hogy az előkelők ne vethessék őket függőségükbe, hogy ne váljanak újabb és újabb katonacsádok „földönlakó”-vá, amely a jobbágy székelyföldi régi megfelelője volt. Csak így értelmezhető rendelkezésének az a kitétele, amely előírja, hogy a rendek listáján felsőbb engedély nélkül ne merjen senki változtatni.³⁶ E szövetség háttérében a központi hatalomnak az az érdeke húzódott meg, hogy *fenntartsa a székelység katonai erejét*.

A hadi szolgálat a kollektív katonáskodásra fogott székelységtől hatalmas anyagi erőfeszítéseket és nagy véráldozatot követelt. Hogy erejét mégis megőrizhesse, a magyar királyok, majd az erdélyi fejedelmek bizonyos „kiváltságos” jogokat biztosítottak számára. „Kiváltságot” mondtunk, holott helyénvalóbb egyszerűen szabadságjogokról beszélni, arról — mert ez volt a legjellemzőbb —, hogy a központi hatalom *nem rombolta teljesen szét a székhelység szabadságát*. Így például a Székelyföldre nem terjesztették ki a királyi birtokadományozási jogát, amely Erdélyben annyira hatásos eszköze volt a feudalizmus elterjesztésének. S mivel 1562 előtt a székelység körében királyi birtokadományozási jogot nem gyakoroltak,³⁷ a földhasználat és örökösödés kérdésében érvényben maradtak a régi jogszokások, erőteljes támaszát képezvén a székely katonai társadalom fennmaradásának.³⁸ A hadkötelezettségből következett a székely szabadságnak egy másik fontos — ha ugyan nem a legfontosabb — eleme: az *adómentesség*. További szabadságjogok értelmében idegen hadakat nem szállásolhattak el a Székelyföldön, és szabad sóhasználat illette meg a családokat. Ezek és a polgári *önigazgatás jogai* alkották az annyit emlegetett székely szabadságot, a „libertas”-t.

Az előbbieken a székelység kollektív kötelezettségeiről és jogszokásairól ejtettünk szót. Csakhogy az általános hadkötelezettség voltaképpen személy szerinti, „fejenkénti” katonai szolgálatban nyilvánult meg. A katonacsaládok férfi tagjai zsenge koruktól kezdve, mihelyt alkalmassá váltak a fegyverforgatásra (ami bekövetkezhetett már 15 éves vagy még fiatalabb korukban is), elvileg addig voltak kötelesek szolgálni, ameddig fegyverhordozásra képtelenné nem váltak. Az alkalmasságról a széki kapitány döntött. A székely katonáskodás rendjén az a szokás alakult ki, hogy az osztatlan családnak nem minden felnőtt fia vonult egyidőben táborba, háborúba. Egyszerre csak egy katona vonult be, viszont ha a táborozás vagy háborúskodás egy meghatározott időn túl is tartott, az állományt az otthonmaradottakkal kicserélték.³⁹

A katonáskodás terhei tehát a családi gazdaságokra neheztedek, s mivel a lótarítás, a ruházat, a fegyverzet és önélelmezés költséges dolog volt, a családokat anyagilag ugyancsak megterhelte. E terheket csak a megfelelő anyagi helyzetben levő családok tudták elviselni.

A megtelepedés után a katonáskodó székely család anyagi alapját a földművelést és állattenyésztést folytató saját gazdaság biztosította, amelyben helyet kapott a háziipar is.

A földközösségi határhasználat rendszere — és ez így volt más társadalmakban is⁴⁰ — hosszú időn át megvédte a közösség tagjait a teljes elszegényedéstől. De a sajátos székely katonai rendszer és szervezet olyan erőteljesen érvényesítette hatását, hogy a faluközösségi határhasználat rendszerét is átalakította, úgyszólván saját képére formálta át.

Egy XVI. század közepén keltezett oklevél ezt így írta le: „Mert az község az ő rendi szerint adót adott, hadba pedig seriatim mentek, az ország szüksége szerint és a fejedelem parancsolatja szerint, vagy ötöde, vagy harmada, de fejenként igen ritkán mentek hadba; de az lófejek minden hadba mint szinte az nemes uraim vagy háromnak vagy négynek egyikét elbocsáták [...] gyakorta mind fejenként el kellett menniek mint szinte az nemes uraim. Az fő népeknek inkább minden hadba fejenként el kellett menniek, nem illett csak egyedül menni. Innen volt az, hogy azoknak több nyílföldet adott az falu, mert többet kellett szolgálni s költeni az fejedelmek mellett az or-

szág szükségében.”⁴¹ A lófőnek kétszer akkora föld járt, mint a gyalogosnak, a primornak „annál is több”.

Mint a fent idézett szövegből is kiderül, a változások a fejedelemség kialakulásának a korában, tehát a XVI. század derekán következtek be. Ezután a katonáskodó családok gazdasági alapját nagyrészt a magántulajdonban lévő szántók és kaszálók alkották; az erdők és legelők általában továbbra is közösségi használatban maradtak. Kétségtelen tehát, hogy a XVI. században a régi székely katonai társadalom válságba jutott, s ez idézte elő azokat a radikális változásokat, amelyeken — mint látni fogjuk — a társadalomnak és a vele kapcsolatos katonai rendszernek is át kellett mennie.

A változásokhoz a már említett gazdasági tényező mellett politikai, sőt katonai jellegű okok is hozzájárultak. Gondolunk itt az önálló erdélyi fejedelemség kialakulására, amely felgyorsította az átalakulások ütemét. Katonai vonatkozásban nem maradhat említés nélkül az európai harcászatban bekövetkezett újítások kihatása sem. Az ugyanis, hogy mindenhol hanyatlóban volt az ún. nagy hadseregek napja; régebben, ha a szükség úgy kívánta, a hadban minden társadalmi réteg részt vett.⁴² A megváltozott körülmények szükségessé tették a zsoldos hadak szaporítását⁴³, az állandó hadseregek jobb megszervezését, és mindenekelőtt a fegyveres gyalogság szerepének növelését.

Erdély hadszervezetének és a székely katonai rendszernek a módosulásai a XVI. század derekán váltak érezhetővé. E módosulások történetének két fontosabb aspektusa van, az egyik elvi, a másik konkrét, gyakorlati jellegű. Az előbbire az 1540—1562 között tartott országgyűlési végzésekben találunk adatokat, a másodikra a korabeli eseményeket rögzítő forrásokban.

Az országgyűléseken, különösen az 1545. évi marosvásárhelyi, 1552. évi tordai, nemkülönben az 1554-ben tartott medgyesi országgyűlésen ismételtlen foglalkoztak a székelyek hadkötelezettségével. Az országgyűlési határozatok tanulmányozása alapján bizonyosra vehető: abban az időben *elvileg a székelyek általános hadkötelezettsége fennállt*. Szádeczky Kardoss Lajos megállapította: nem hoztak olyan törvényt, amely bármelyik székely rendet mentesítette volna a katonáskodás alól. Ellenkezőleg: a medgyesi országgyűlés határozata előírta, hogy szükség esetén a főnépek, lófők, köznép, valamint az előbbieket földönlakói az ország régi törvényei és szokásai szerint fejenként tartoznak felkelni.⁴⁴ A hadra kelés módját illetően a székelyföldi kapitányok kötelességévé teszi, hogy a fejedelem által kijelölt időben és helyen hadaikkal készen álljanak.⁴⁵ Viszont a gyulafehérvári 1559. évi országgyűlés, anélkül hogy hatálytalanította volna a korábbi elveket, a hadfelkeléssel kapcsolatban már inkább az akkori gyakorlathoz alkalmazkodott, s árnyaltabban fogalmazta meg a kérdést. „Ami a hadakozásnak dolgát és vitézlő készületet nézi: székelyek úgy készülnek és mozdulnak, amint az országi urak végezték, és *amint az ország szüksége kívánja*, kit akkoron az ő felségök arról küldött leveléből megértének, és *mozdulnak vagy mindenestől, vagy rész szerint, a levél tartása szerint*”⁴⁶ [Kiemelés tőlem — E.Á.]

S mivel „az ország szüksége” úgy kívánta, a gyakori háborúskodások ellenére a gyalogrend a legtöbbször nem fejenként kelt fel, hanem, amint feljebb láttuk, csak rész szerint, bizonyos számú katonát állított.⁴⁷ Viszont adózása gyakorlattá kezdett válni.⁴⁸ Ilyenformán a gyalogrendet a székely szabadság egyik legfontosabb elemétől, az adómentességtől fosztották meg. Ez,

valamint a korszakra jellemző bizonytalanság, alkalmat adott a közsékelység elnyomására. Ennek volt aztán következménye az 1562-es felkelés, amelynek elbukása mintegy négy évtizednyi időre meghatározta a székelység sorsát.

3. A hadkötelezettség és a hadszervezet az 1562. évi felkeléstől a XVI. század végéig

Az 1562-es felkelés után a székely katonai rendszer és szervezet átalakulása, mely 1541-től a felkelésig inkább csak tendencia volt, valósággá vált. Ez pedig a legszorosabb összefüggésben volt a katonai társadalom, a rendek struktúrájának megváltoztatásával.⁴⁹

A közsékelyeket először fejedelmi függőségbe vetették, majd 1566-tól nagyobb részüket földesúri jobbágyul adományozta el a fejedelem.⁵⁰ Kétségkívül ez volt a legnagyobb strukturális változás a székely katonai társadalomban. De korántsem az egyedüli. Mert a primori rend sem maradt a régebbi állapotában, s a vagyonos lófő családok helyzete is módosult.⁵¹

Tehát az eddigi főnépet, a primori rendet nemesi osztállyá nyilvánították, s azzá a lófők vékony módosabb rétegét is.

Mi történt a székely katonai rendszerrel?

A már említett segesvári országgyűlés döntése világos. „Az fő népek és lófejek — mondja ki a határozat — minden dézmának fizetéséből kivétesenek, de úgy, hogy ők is jó lovakkal, páncéllal, sisakkal, paissal, kopjákkal hadakozóképpien jó móddal készen legyenek mindenkor úgy, hogy minden lófő az ő lofőségekről és az mű parancsolatunkra és országunk szükségére, valamikor kelletendek, egy-egy lóval indulhassanak.”⁵² Mivel ez a paragrafus a primori és lófői rend korábbi katonai kötelezettségét ismétli meg, az igazi változás paradox módon abban állt, hogy a segesvári határozat a volt gyalogrendűek katonai szolgálatáról szót sem ejtett. Azt viszont félreérthetetlenül kimondta: „Az székely község mi szabad birodalmunk alatt legyen.”⁵³ Ezt a döntést a régi történetírás egybehangzóan úgy értelmezte, mint amely a régi gyalogrendet közvetlenül fejedelmi függőség alá helyezte.⁵⁴ Ez az értelmezés indokolt, ugyanis a fejedelem önkényesen járt el velük a továbbiakban: nagyobb részüket eladományozta, s a fennmaradó részből létrehozta a puskás gyalogságot, a darabont rendet, felülről, rendelkezésekkel.

Mindent összevetve: a századfordulóig, Báthori Zsigmond, Bocskai István felléptéig, eltűnt a régi székely gyalogrend mint kollektív katonai erő. És ezzel lehanyaglott társadalmi szabadsága is.

A felkelés után a székely katonai rendszer jobban alárendelődött az általános erdélyinek, mint bármikor korábban. Indokoltnak látjuk tehát, hogy kiterjünk — ha vázlatosan is — az erdélyi katonai rendszerre és szervezetre, s megvizsgáljuk, milyen helyet foglalt el benne a székely haderő.

A XVI. század második felében Erdély hadereje állandó és felkelő seregekből állt.⁵⁵ Az állandó hadsereg létszáma csekély volt, 1500 (1543-ban) és 6000 (1548) között ingadozott.⁵⁶ Ehhez egyharmad-egyharmad arányban járultak hozzá a nemesek, a székelyek és a szászok. A felkelő sereg a nemesek és jobbágyok, valamint a székelyek és a szászok felkelő alakulataiból állt össze. Ami a nagy hadsereg alkotóelemeit illeti, megkülönböztethetjük: 1. a nemesi felkelést (insurrectio), 2. a vármegyei portális telekkatonaságot, 3. a székely haderőt, 4. a városok katonaságát, 5. az udvari (részben zsoldos) hadakat, 6. a végvárok katonaságát, 7. a szászok alakulatait és 8. az idegen segélycsapatokat.⁵⁷

Ha figyelmesen megvizsgáljuk Erdély haderejének összetevőit, arra a következtetésre jutunk, hogy általános katonai rendszerében elvileg nagy szerepet kapott a jobbágyság, hiszen közülük került ki a jelentős létszámot képviselő telegkatonaság, s mivel e hadszervezet az általános felkelés lehetőségét sem zárta ki, természetesen abban is a jobbágyság száma volt elvileg a legnagyobb. A gyakorlatban azonban módosult a fenti kép. Ugyanis általános hadba hívásra korszakunkban (az 1540—1595 közötti korszakra gondolunk) non került sor, viszont annál gyakrabban szólították táborba a székeseket, a nemességet, szaporították a zsoldos alakulatokat, szervezték a Kővár-vidéki haderőt, majd a hajdúkat, a városok katonaságát.⁵⁸

Milyen erőt képviselhetett számszerűen a székely haderő 1562 körül és a század végén?

Bár a korabeli adatok nagyon eltérnek egymástól, mégis lehetségessé tesz az állomány hozzávetőleges meghatározását.

Valamivel 1540 előtti viszonyokra vonatkozóan Oláh Miklós azt jegyezte fel, hogy a székelyek könnyen hadba vihettek 50000 embert.⁵⁹ Ez a szám nyilvánvalóan túlzott. Viszont Verancsics már közelebb járhatott a valósághoz, amikor a XVI. század derekát illetően 30000 székely fegyverest említ.⁶⁰ Antonio Possevino, aki Báthori István udvarában szerezhette információit, azt írja, hogy a székelyek régebben Erdély haderejének fő erősségét alkották, amennyiben 40000 főnyi hadat is képesek voltak kiállítani.⁶¹ Gromo erdélyi utazása során, talán János Zsigmond környezetében gyűjtötte adatait, s úgy tudta, hogy az erdélyi hadak elővédjét a 10000 főt kitevő székely gyalog és lovas alakulatok képezték.⁶² Mivel Gromo csak az elővéd számát tette 10000-re, feltételezhető, hogy az utóvéd, amely a gyakorlat szerint ugyancsak székely volt, körülbelül ugyanannyit számlált, tehát mintegy 20000 embert mozgósíthattak a székely székek.⁶³ Sajnos a 60-as évektől a századfordulóig hiányoznak az adatok. Ekkor, mint Istvánffy feljegyezte, miután Báthori Zsigmond kihirdette a szabadságot, majdnem 24000 székely gyűlt táborba.⁶⁴ Végül hivatkozhatunk egy részadatra, amely azonban így is igen becses: 1605-ben csak Háromszékről 7000 fegyveres jelent meg Bocskai hadaiban.⁶⁵ Ebből következően, ha a valamivel kisebb népességű Udvarhelyszék, Csík-Gyergyó-Kászonszék, Marosszék fegyverforgató lakosságát egyenként 6000-re becsüljük, Aranyosszéket pedig 2000 főre, összesen 27000 katonáról beszélhetünk.⁶⁶

Mint látható, az adatok többsége 25—30000 körüli hadi létszámot mutat. Ezt elfogadhatónak tartjuk mi is, azzal a megjegyzéssel, hogy a fenti adatok összevetése a székely lustrák számadataival még hátra van. Továbbmenve, ha elfogadjuk Biró Vencel becslését, amely szerint Erdély hadseregének száma 80000 is lehetett, kitűnik, hogy ennek több mint egyharmadát a székelyek adták. Mindezekkel kapcsolatban nem árt megismételnünk: ekkora haderőt tudomásunk szerint sohasem voltak össze Erdélyben a kutatott időben.

1562 után a hadszervezet is sokat változott. A fejedelmi hatalom törekvése az volt, hogy a székely haderőt szorosabban beossza Erdély haderejébe, akár a székely hadrendszer autonómiájának csorbításával is. Tudjuk, hogy a felkelés előtt minden szék maga rendezte katonai ügyeit; a székely haderő mint egész csak akkor létezett, amikor általános hadfelkelésre került sor. Ezután sokkal jobban érvényesítették a központosítás elvét és a függőségek rendszerét. E politika lényegét egészen pontosan kifejezte egy 1569—1571 közt keletkezett s a fejedelemhez küldött folyamodvány, amelynek vonatkozó része így hang-

zik: „Ez veszedelmes támadásnak utána is fels[éged] keg[yelmes] rendelése szerint a *székelység* felszeged] számára *kapitányság alá vettetek*, akik meg is számláltatának.”⁶⁷ [Kiemelés tőlem — E.Á.]

Mit jelentett gyakorlatilag a kapitányság alá vettetés?

Induljunk ki abból, hogy a székelység féken tartására János Zsigmond két várat építtetett, amelyek az egész székelység⁶⁸ fölött szigorú ellenőrzést gyakoroltak, mégpedig úgy, hogy Udvarhely vára kapitánya igen sokszor egy-szersmind székely főkapitány is volt,⁶⁹ s mint ilyen, kétségkívül a Székelyföldön a legnagyobb hatalmú tisztségviselő; a várhegyi kapitány Háromszék és Csíkszék főkapitányi funkcióit is sokszor betöltötte. Vannak közvetlen adataink is, amelyek azt mutatják, hogy amikor az említett két vár főkapitányai megosztottak a székelyföldi katonai hatalom fölött, természetesen fejedelmi parancsból, Udvarhely vára Udvarhelyszék és Marosszék, Várhegy vára Háromszék, Csík-Gyergyó-Kászonszék területét ellenőrizte.⁷⁰ Míg korábban a széki kapitányok az illető szék tisztségviselői karának voltak első emberei, s mint ilyenek a székely öngazgatás képviselőiként is tevékenykedtek, most a várak főkapitányai, akik egyben a széki kapitányi hatáskört is betöltötték, kizárólag a központi hatalmat képviselték. Ezt János Zsigmond 1562. július 20-án kiadott rendelkezése nyíltan ki is fejezte, amikor megparancsolta az összes székeknek, hogy Pekri Gábor székely főkapitánynak mindenben engedelmesskedjenek, amit az ő nevében parancsol.⁷¹

A hadszervezet hierarchiája tehát ebben az időben így alakult: 1. a fejedelem, 2. a székely főkapitány (később generálisnak is nevezték), 3. Udvarhely, Várhegy s részben Görgény vára parancsnokai, 4. széki kapitányságok, 5. falvankénti hadnagyok, 6. falvankénti tizedesek, 7. felkelők.

Hogyan illeszkedett be ebbe a katonai szervezetbe az előkelők és lófők rendje s a volt gyalogrend?

Az 1562-es felkelést követő első években viselt hadakozásokban főleg a primori és lófő renden lévők vettek részt. A folytonos szolgálat azonban anyagilag annyira igénybe vette őket, hogy emiatt panasszal fordultak a fejedelemhez.⁷² Hogy e rétegek katonai erejét növelje és hadi ambícióit fokozza, a fejedelem 1566-tól jelentős számú fejedelmi függőségben élő közsékelyt adományozott az előkelőknek és egyes lófő családoknak is.⁷³ Egyébként a székely lovagok számának szaporítása is katonapolitikai jelenség volt. Ugyanis a székely főkapitányok lustrák alkalmával (valószínűleg) nagyobb számú gyalogrendű székelyt soroltak be a lófők közé. Ez a folyamat azonban a kívántnál nagyobb arányú lehetett, ezért 1592-ben országgyűlés elé vitték az ügyet. Itt kiderült, hogy a kapitányok lófőknek tettek meg olyanokat is, akik „mind személyekkel, mind szerekkel arra elégtelenek és alkalmatlanok”.⁷⁴ Éppen ezért az országgyűlés elrendelte az új lófők felülvizsgálását és a nem odaválók le-tételét.

Az országgyűlési határozat mégsem jelentette a lófősítések megszüntetését. Egyéni úton az egész korszakban folyt a hadakozásban kitűnt volt gyalogrendűek felemelése, fejedelmi jog gyakorlása által. A fejedelmek jutalomképpen nemcsak birtokot és jobbágyot adományoztak, vagy nemesleveleket, hanem lófősítő leveleket is. Így például János Zsigmond 1570. február 20-án a maroszeiki Szentlőrincen lakó Másfél András és Márton közsékelyeket a lófők sorába emeli, házukat mentesíti minden rendes és rendkívüli királyi adózás és a közsékelyek által teendő más szolgáltatások alól is.⁷⁵ 1601-ben Báthori Zsigmond lófővé tette Sykó Sándor bölöni szabad székelyt, arra kö-

telezven ennek fejében, hogy ő és utódai jó lóval, karddal, sisakkal, páncéllal, pajzsral, dárdával és más fegyverekkel felszerelve jelenjenek meg. Ugyanakkor mentesíti a közadók fizetése alól.⁷⁶

Mindezek következtében a két felső rend helyzete megerősödött, viszont az adományozások és egyebek miatt a volt gyalogrend széthullása gyorsan haladt előre. János Zsigmond uralkodása jórészt megtörte a régi közszekelyeket, akik mégis szívesebben vállalták volna a katonáskodás terheit, mint a jobbágsort, a várszolgálatot vagy a várakhoz csatolt földek megművelését.⁷⁷ Természetesen nem a közszekelység óhajai, hanem egészen más tényezők fordították az érdeklődést ismét a volt gyalogrend katonai célú felhasználása felé. Kítűnt, hogy az erdélyi fejedelmi hatalomnak szűksége volt az ingyen katonáskodó s a katonai szolgálattól még el nem szokott volt gyalogokra, hiszen elegendő zsoldos állításához hiányzott a pénz, márpedig a török és osztrák hatalmi versengés egyik ütközőpontjában, Erdélyben a viszonylagos függetlenség megőrzése is állandó nagy haderő készenléti állapotban tartását, igényelte. Ilyen körülmények között a fejedelmi hatalom nem is maradhatott következetes az 1562. évi határozatok szelleméhez, és keresni kezdte a módokat, hogy a székely köznépet ismét katonáskodásra fogja. De ez sem volt éppenséggel egyszerű kérdés, mert a régi típusú gyalogság némileg elavult.

Hogy a régi gyaloghadak helyett új, puskás, lőfegyverrel ellátott gyalogság felállítására korparancs volt, azt János Zsigmond, majd az első Báthoriak is tudták, s ebben a kérdésben az európai mércéhez próbáltak igazodni. Ezért a Székelyföldön az ún. *darabontság* létesítése már az 1560-as években elkezdődött, mégpedig több úton-módon. Az egyik alapeljárás az volt, hogy a szolgálatra legalkalmasabbnak vélt családokat átírták a régi gyalogrendből az alakuló darabontrend soraiba. E jelenséget néhány példa segítségével tudjuk a legjobban bemutatni. Kezdjük azzal, hogy amikor János Zsigmond 1569-ben a marosszéki Udvarfalvát Bánfi Pálnak, Maros-, Udvarhely- és Csík-Gyergyószék kapitányának. Udvarhely vára várnagyának adományozta, az adományozás alól kivette a főnépeket, lóföket és „öt való darabontot”.⁷⁸ Valamivel később ugyanilyen kivétellel adományozták el Bere, Havad szintén marosszéki, valamint Csíkszentmárton és Andrásfalva csíki falvakat.⁷⁹ A darabontság szaporításának ez a módszere Báthori István idején is folytatódott. Ugyanakkor szép számmal kerülhettek a darabontok közé olyan családok is, amelyeket már jobbágyi sorba vetettek, de amelyeknek tagjai hadi vállalkozásokban kitüntették magukat. Nem lephet meg senkit, hogy a jobbágyok katonai szolgálatáról beszéltünk 1562 után is, hiszen a székely köznép (ide értendő az 1562-es felkelés után jobbágygá tett gyalogrendű székelység is) szintén állított katonát, mégpedig „a veszély nagysága szerint” „tizenhatodával, tizedével, vagy ötödével”.⁸⁰

A darabontság kialakításáról szóló egyik érdekes forrás 1580. március 31-én kelt, s ebben Báthori Kristóf vajda hadi szolgálataikért kivette eddigi póri állapotukból Barthók Máté, Kis Antal Tamás, Fejér György, Kónya Bálint és István egerpataki, Dobos István angyalosi, Barabás Lukács árkosai (sepsiszéki) lakosokat, és a szék gyalogpuskásainak sorába emelte. Egyben felmentette a nevezetteket minden adófizetési teher alól, mert kötelességük lesz, hogy „...jó hadi készüléttel, karddal és puskával fegyverkezve hadra mindig, készen álljanak”. Az okmányba foglaltak végrehajtása, illetőleg ellenőrzése Várhegy kapitányára tartozik.⁸¹

A darabontság külön katonai renddé való szervezése gondosan, körültekintően folyt. Hogy külön rendnek minősült, azt már a ruházat színe is mutatta: mivel a gyalogpuskások ruházata egészen vagy részben vörös posztóból készült, e katonai rend neve *vörös darabontság*.⁸² A válogatás első kritériuma az alkalmasság, és ezen mind a személyi, mind az anyagi képesség értendő. Ez utóbbi azért, mert — akárcsak a korábbi gyalogoknak — a felszerelést az illető család kellett hogy előteremtse. Jellemző ezzel kapcsolatban, hogy Báthori Zsigmond megparancsolta Udvarhely vára kapitányának, gondja legyen rá, hogy Udvarhelyszék gyalogpuskásai vagyonukat és mindenféle örökségüket szabadon használhassák: „akiknek pedig örökségeik nincsenek, azok faluk szokása és rendtartása szerint, amelyekben jáknak, *nyíl* szerint szántóföldeket és kaszálókat adni és szakasztani tartoznak és legyenek kötelesek”.⁸³

Bár egyes fenti vonások a régi gyalogrend struktúrájára emlékeztetnek, valójában a vörös darabontok rendje messze esett az előbbitől. Sokatmondóan tartjuk a vonatkozó szövegekben előforduló ilyen kifejezéseket az egyes nevek után: „urunk ő nagysága veres darabontja”.⁸⁴ Ez is utalás a darabontság közvetlen fejedelmi alárendelésére. Bizonyos vonatkozásban a vörös darabontság jócskán hasonlított a Kővár-vidéki puskások szervezetéhez; mindkét terület gyalogpuskásai külön szabadságjogokkal élhettek, és mentesültek a földesúri hatalom alól. Ismét más volt például a gyalui vártartomány darabontjainak státusa,⁸⁵ vagy a megyeieké, akik továbbra is földesúri hatalom alatt maradtak, bár bizonyos kedvezésekkel tették érdekeltté őket a katonáskodásban.

Az 1590-es évekig a darabontok a Székelyföldön Udvarhely, illetőleg Várhegy vára hatósága alá tartoztak. Néhány marosszéki falu darabontjai viszont Görgény váránál teljesítettek szolgálatot. A várszolgálat és a várkapitányok sok önkényeskedése miatt azonban a darabontok zúgolódtak, mire Báthori Zsigmond 1591-ben véget vetett ennek a helyzetnek, rendezte a marosszéki, csík-gyergyói,⁸⁶ s nyilván a más székbeli darabontok helyzetét is.⁸⁷ A marosszékieknek adott szabadságlevél kimondta: „Ezután ne legyenek alávetve [ti. a darabontok] sem az udvarhelyi várkapitánynak, sem Marosszék királybírójának, hanem csak a fejedelemnek és saját századosaiknak.”⁸⁸ Ha a szükség mégis úgy kívánta, tehát rendkívüli alkalmakkor, a darabontok ugyan kötelesek voltak hallgatni a várkapitányi parancsra, de csak saját kapitányaik közvetítésével.⁸⁹

Vagyis a puskás darabontság olyan új székely katonai renddé fejlődött, amely sokkal közvetlenebbül függött a fejedelmi hatalomtól, mint a korábbi gyalogrend vagy a jelenlegi lovasrend. Ki kell tehát emelnünk a rend *katonai jellegét*, hiszen ugyanaz a szabadságlevél a darabontok századosait olyan hatalommal ruházta fel, amelyet hadiállapotban vagy békeidőben egyaránt gyakoroltak. Nemcsak katonai szemléket tartottak, hanem rendszeres katonai kiképzésben is részesítették a darabontokat, nehogy a békés polgári élet tunyává tegye őket.⁹⁰ Darabontok peres ügyeiben is elsősorban a hadnagyok, századosok ítéleztek, majd másodfokon Udvarhely vára kapitánya, harmadfokon pedig a fejedelem.⁹¹ Már említettük, hogy velük kapcsolatban még a királybírók hatalmát is megnyirbálták. Ugyanakkor ez a rend zártabb is volt, mint az, amelynek romjain létrehozták. Jellemző a puskás gyalogok, illetve darabont családok örökségeinek védelme az elidegenítés ellen. Általában ellenezték a darabont családok földjeinek eladását, s ha a szükség valamelyik darabontot mégis öröksége eladására kényszerítette, azt előbb a szomszédjának

kellett hogy felkínálja megvételre; a család kihalásakor a vagyona a gyalogrendű rokont illette.⁹²

Végül lássuk, milyen eredményt értek el a darabontság megszervezésében?

E kérdésre az 1602-es összeírásokból kapunk választ. Nos, ekkor a székely székekben 630 vörös darabont család esküdött fel a császárnak.⁹³ S mivel az 1602-es adatok rendkívül hiányosak, már csak azért is, mert sokan maradtak távol az eskütételtől, a darabontság állománya jóval nagyobb lehetett. Azt sem hagyhatjuk említés nélkül, hogy az új katonai rendek igazi virágkora a XVII. században következett be.

Bármennyire törekedett is az erdélyi fejedelmi hatalom úgy megszervezni a haderőt, hogy ha a szükség úgy kívánja, a követelményeknek megfelelő számú és minőségű had álljon készen, e törekvés teljes sikerre nem vezethetett. A legjobb bizonyíték erre a XVI—XVII. század fordulójának mozgalmas története, amikor Báthori Zsigmond, majd Mihály vajda, később ismét Báthori Zsigmond, majd Bocskai István az egész székely haderőt — beleértve a régi gyalogrend jobbágyosorba jutott rétegét is, a fejedelmi függőségben maradtakat, a várszolgálatot teljesítőket és másokat — a zászlók alá próbálták vonni. E kísérletek akkor és azért voltak sikeresek, amikor és amennyiben a közszekelyek szabadságjogainak visszaállításával kezdték a hadszervezést, mégpedig a régi hadrendszer modellje szerint.

Megvizsgáltuk az 1562-es felkelés előtti és utáni székely hadrendszer főbb jellegzetességeit. Megállapítottuk, hogy az 1562-es felkelés előtt általános volt a székelyek hadkötelezettsége, utána viszont a személy szerinti katonáskodás kötelezettsége csak a primori és lófői rendet terhelte, valamint a kialakuló darabontságot. A régi gyalogrend, amely rétegekre bomlott, különféle formákban katonáskodott, de nem általánosan. S mivel korábbi szabadságjogai az általános hadkötelezettséghez kapcsolódtak, 1562 után meg kellett válnia, lefegyverzésével egyidőben, szabadságától is. 1562 és 1595 között megszűnt tehát a központi hatalom és a közszekelység közti szövetség, aminek fő kárvallottja a régi székely gyalogrend volt. De az is bebizonyosodott, hogy Erdély hadereje nem nélkülözhetette a székely köznép, a volt gyalogrend tömegeit. Ezért a kornak azok a katonai vezetői, akik felismerték a székelység szerepét, visszatértek a szövetségi politikához.

V

AZ 1562. ÉVI FELKELÉS

A közszekelyek 1562. évi felkelése¹, az ez esztendő nyarán végbement események bemutatása nélkül el sem képzelhető az 1595—1596-os székely támadás történelmi helyét kijelölő monografikus feldolgozása. Mindenekelőtt azért nem, mert az 1562. évi felkelés idején a harcra kelt székelyek mintegy hasznosították a már addig lezajlott felkelések és forrongások sorozatának tanulságait. Másodszor pedig azzal is számolni kell, hogy 1562-ben már különösen élesen vetődött fel a közszekelyek egész közösségének sorsa. Nevezetesen úgy tevődött fel a kérdés, hogy az erdélyi társadalom XVI. század közepi rendi alapokon való berendezkedésében, mely a hűbéri rendszer új szakaszát jelentette, meg tudják-e a közszekelyek őrizni szabadságukat, avagy végleg elvesztik. S végül, de nem utolsósorban, tekintettel kell lennünk arra is, hogy az 1562. évi felkelés idején napirendre került az a kérdés is, hogy a fejedelem nélkülözheti-e vagy sem a közszekelyek katonai erejét, olyan körülmények között, amikor államiságának megvédése érdekében az erdélyi önálló fejedelemség nemcsak kénytelen elismerni a Porta fennhatóságát, hanem a törökök további előrenyomulását meggátló küzdelmeivel párhuzamosan a Habsburgok terjeszkedő politikájára is állandóan figyelnie kell. János Zsigmondnak döntenie kellett: vagy fenntartja a szabad székelyek közösségét, s védelmébe veszi Erdély katonai erejének egyik fő alkotóelemét, vagy ezt az eléggé népes réteget a székely előkelők és nemesek szabad prédájául veti, hogy azok a vármegyei jobbágysághoz hasonló sorsra juttassák.

A történelmi fejlődés ezen összefüggéseiben könnyen felismerhetjük, hogy a közszekelyek 1595. évi harcához jelentős előzményeken keresztül visz az út, s ez lényegében 1562-ben kezdődött, azzal a felkeléssel, amely leveretése ellenére is határáig az egész székely társadalom fejlődésében. Következésképpen nemcsak a közszekelyeknek kellett választaniuk a szabadságuk megvédésével járó konok küzdelem és a jobbágsorsot eredményező beletörődés között, hanem a fejedelmi hatalom is szemben találta magát ezzel a kérdéssel, neki is számolnia kellett ez irányú döntéseinek minden társadalmi és politikai következményével. Nem csodálkozhatunk azon, hogy ez az első pillantásra pusztán társadalmi jellegű esemény, akárcsak a hűbériség korának többi parasztfelkelése, éles politikai jelleget öltött, amennyiben a székely társadalom rétegei közötti viszonyok teljes átrendezésén túl a korabeli Erdély belső életére és nemzetközi helyzetére is rendkívül súlyos következményekkel járt.

A népi erők hatalmas kirobbanását hozó 1562. év gazdasági és társadalmi előzményeit részletesen taglalják a monográfia előbbi fejezetei. Azt már azonban nem részletezhetjük, hogy milyen belső és nemzetközi körülmények, amelyek sajátos jegyeit is megvilágítják, hatottak oda, hogy a felkelés éppen 1562 nyarán robbanjon ki.

Aránylag csendes időszak után 1561 végén János Zsigmond és Ferdinánd között a viszony megromlott. A császáriak újabb terveket szöttek Erdélynek a Habsburg-birodalomba való bekebelezésére. Ezúttal János Zsigmond eltávolítása érdekében szélesebb körű és átfogóbb akcióba kezdtek. E tervben jelentős szerepet szántak Jacob Heraclidnak, az Alexandru Lăpuşeanu mold-

vai vajdát támogató János Zsigmond régi ellenségének. A Habsburg és lengyel katonai és pénzügyi támogatással Moldva trónjára jutó Jacob Heraclid, akit a román történetírás Despot vajda néven tart számon, ígéretet tett arra, hogy támogatja az erdélyi fejedelem ellenségeit. Különben Despot támogatása jól beleillett a Habsburgok terveibe. Céljuk ugyanis János Zsigmondnak két irányú — Magyarország és Moldva felőli — megtámadása volt. A terv előírta a székelyek megnyerését is, akik elégedetlenek voltak az erdélyi fejedelem újabb intézkedéseivel. Az akció irányítói kezdetben Zay Ferenc kassai és felső-magyarországi főkapitány, Albert Laski lengyel főúr és a Háromszékről elszármazott Székely Antal zsoldos kapitány voltak. Zay és Laski, mint ismeretes, hadakkal és pénzzel támogatták Despotot. Székely Antal pedig közvetlenül vett részt trónra emelésében. Az általa vezérelt hadak döntő szerepet játszottak az 1561. november 18-i verbiai csatában, amely Alexandru Lăpușneanu legyőzetésével és az országból való kiűzetésével ért véget. Ennek utána Székely Antal elfoglalta Suceavát, Despot vajda pedig a szolgálataiért nyolc falut és jelentős évjáradékot (600 aranyat) adományozott neki Moldvában. Despot trónra ültetésébe bekapcsolódott ezenkívül Balassi Menyhárt, az erdélyi hadak főkapitánya, Forgách Ferenc váradi püspök, Majláth Gábor, a fogarasi vár kapitánya, Valkai Miklós és Forró Miklós székely előkelők, Sándor Mihály, András Márton, Lázár István, Lázár János, Kornis Mihály, Farkas Pál, Barnád Ferenc, Geréb Miklós, Káthai Ferenc, Káthai György, csíkszentkirályi Andrassy Márton és más nemesek és székely főrendüek.

A moldvai siker után a János Zsigmond elleni közvetlen támadás került napirendre, s ezt egybe kellett volna hangolni a fejedelem ellen lázongó székelyek felkelésével. A székely támadás megindításának érdekében a Habsburgpárti összeesküvésbe vont székely főrendüeket és erdélyi főurakat részben Moldva irányából, részben pedig a Partium felől a székelyek közé küldték, akiknek ott Ferdinánd császár nevében szabadságjogaik visszaállítását helyezték kilátásba, ha János Zsigmond ellen fegyvert fognak. A források szerint Székely Antalnak jutott a fő szerep a székelyek fellázítására irányuló tervek megvalósításában.

A császári udvarnak ez a politikája, hogy a székelyeket az erdélyi fejedelem ellen használja fel, nem volt új keletű. A székelyeket már Martinuzzi Fráter György idejében próbálták ígéretésekkel megnyerni. Hogy ez akkor nem sikerült, azzal magyarázható, hogy maga Martinuzzi is számot vetett a székely haderő fontosságával, s szabadságjogaik tiszteletben tartásával sikerült a székelyeket hűségükben megtartania.

Érdemes megjegyezni, hogy Bornemissza Pál és Werner György császári biztosoknak az erdélyi jövedelmekről és állapotokról 1552-ben készült részletes jelentése, amely a székelyeknek nem kis részt szentelt, felhívja az udvar figyelmét a székelyektől nyerhető bevételekre és jelentős katonai erejükre. A jelentés szerzői rámutatnak arra, hogy a székelyeket szabadságjogaik szavatolásával meg lehet nyerni. Az 1552—1556-os osztrák megszállás idején Castaldo császári generális nemegyszer vette igénybe a székelyek katonai erejét a törökökkel vívott harcokban.²

A helyzet ismeretében, a székely tömegek szabad állapotuk megőrzésére irányuló küzdelmeivel és törekvéseivel tisztában levő császári udvar a székelyeket állandóan János Zsigmond ellen igyekezett hangolni azzal, hogy szabadságjogaik visszaállítását és tiszteletben tartását ígérte. Ugyanezt a politikát követte 1562-ben is.

A hosszas előkészületek ellenére sem sikerült egybehangolni a János Zsigmond eltávolítására és Erdélynek Ferdinánd kezére juttatására irányuló egyidejű támadást. Zay Ferenc kassai főkapitány a császári hadakkal Erdély ellen vonult, és 1562. március 4-én — s ebben a császáriakhoz átpártolt erdélyi főkapitány Balassi Menyhárt árulásának jelentős szerepe volt — Hadadnál legyőzte János Zsigmond hadát. Moldva felől azonban elmaradt a támadás. Despot vajda helyzetének megszilárdításával lévén elfoglalva, hadával nem indult az erdélyi fejedelem ellen. Döntését befolyásolta a Porta János Zsigmondot támogató politikája. A székelyek felkelése is megkésett, sőt János Zsigmondnak sikerült felfednie az ellene irányuló összeesküvés szálait és a szükséges ellenintézkedések foganatosítására is ideje maradt. Az összeesküvés felfedése és a kilátásba helyezett megtorlás nem egy résztvevőt félemlített meg, s így a Habsburg-párti fellépésbe bekapcsolódott nemesek és székely főrendiek soraiban zavart támasztott. A szászok nem siettek a Habsburgok támogatására. Ezzel szemben János Zsigmond segítséget kapott a Portától, ez aztán Zayt a győztes csata ellenére a fejedelem által felajánlott fegyverszünet elfogadására készítette és arra, hogy lemondjon Erdély ellen irányuló további támadásairól.

A székelyek felkelésére csupán ekkor került sor. 1562 áprilisának végén gyűlt össze a székelység Székelyudvarhelyre. Egyes elbeszélő források szerint az általános székely gyűlés szervezője Székely Antal volt, aki a császár nevében a szabadságjogok visszaállítását ígerte, ha János Zsigmond ellen vonulnak. Ezen adatok valószínűségét ellenőrizni nehéz, a mai forrásismeret fokán egyenesen lehetetlen, de azt már valamennyi korabeli forrás és az események további alakulása minden kétséget kizáróan igazolta, hogy a közszekelyek semmi esetre sem voltak hajlandók az egyszerű eszköz szerepét vállalni a Habsburg-barát nemesek és a székely előkelők oldalán. Elhatározták, hogy még a császári udvar kegyeinek bevárása előtt az elnyomó nemesség és székely főrend ellen vonulnak a székely szabadságjogok helyreállítása érdekében, s véget vetnek a széki tisztség visszaéléseinek és zsarolásainak. A felkelés tehát már a kezdet kezdetétől nyílt hűbériségellenes jelleget öltött, és semmi esetre sem lehet a hűbéri osztály kereteit túl nem lépő pusztá összeesküvésnek minősíteni. Már az elején nyilvánvalóvá lett, hogy a felkelők és az osztályérdekekben fenyegetett nemesek és székely főrendiek között lehetetlen az együttműködés. Jellemző, hogy a felkelt hadak élére a közszekelyek saját soraikból és nem a Habsburg-párti főrendiek közül választottak vezetőket, Nagy György, Gyepesi Ambrus és Bán András személyében. A vásárhelyi kortárs emlékiró, Borsos Sebestyén feljegyezte, hogy a közszekelyek „a király ellen s az urak és a nemesség ellen kardot akarának vonni”.³ Forgách Ferenc is azt írja, hogy a felkelt székelyek „prédáltak és a nemesek házeit gyújtogatták; nem leki-csinylendő háborúvá nőhetett ez. A székelyek ugyanis Erdély harmadrészét foglalják el, mintegy negyvenezren állhatnak fegyverbe, ha azonnal el nem nyomják őket.”⁴ A nemesek és székely főrendiek udvarházai ellen irányult fellépésükkel a felkelők elhatárolták magukat a Habsburg-párti összeesküvés híveitől.

A korabeli források eltérő számokat adnak a felkelő székely tábort illetően. Egyesek nyolcezer, mások negyven-, sőt hatvanezernyi táborról szólnak. A Székelyudvarhelyen összegyűlt tábor — régi szokás szerint — általános székely gyűléssé alakult, amelynek egyedül állott jogában az egész székelységet illető közösségi ügyekben dönteni.

A felkelt székelyek szövetségeket kerestek a nemesség és a fejedelem ellen. Mindenekelőtt a szász városokat és székeket akarták ügyüknek megnyerni. Küldötteseket menesztettek a szomszédos szász székekhez, kérvén támogatásukat, mert a székely szabadságjogok elvesztése veszélyeztetheti a szász kiváltságokat is. Ezért összefogásra és közös fellépésre van szükség.

Christian Schaeseus, a felkelt székelyekkel együttérző medgyesi lelkész az 1562. évi felkelésről feljegyezte:

*„Feltámadt a király ellen hős népe, a székely...
Fegyveresen most kész, hogy visszaszerezze erővel
ősi szabadságát, törvényt, ami eltemetődött.
Mert durván s nehezen terhelte királya adóval,
irgalmatlanul és mértéktelen — ily eszevesztve
sajtolták aranyért szintén az egyéb fejedelmek
s kényttették a szegény népet rabszolga-igánál
hordani nehezebb jármot — lélegzeni sem tud.
Itt az idő — vélték — igaz alkalom, íme, adódott:
döngeti ellenség a kaput — felkelni lehet most!
Késedelem nélkül megy szét a parancs: Fegyverbe! Siessen
lelkesedőn, készen mind ifja s a véne fejenként!”⁵*

Az első székely küldöttek Segesvárra mentek. A Székelyföld tőzsomszéd-ságában és a vele mindig szoros kapcsolatban álló város megnyerése igen fontos volt a fejedelmi és nemesi hadak ellen támadásba induló székely tábor számára. A székelyek egyidőben követeket küldöttek Medgyesre és Brassóba is. Schaeseus említi:

*„Szászok városait szintén sűrűn követekkel
jártatták, ahol is a köznépesség durva tömegét,
harcra szabadságért ingó lelkét noszogatták:
Jöjjenek el társul, mozduljanak ők is, a szomszéd
népen esett sértés int: őket is éri hasonló.
Mondották: haddal ha nem állanak ellen azonnal
most a merészségnek, egy szívvel, az öldöklőnek,
akkor a szász nemzet méltán majd fogja siratni
bús-keserű sorsát, ha viselnie kell ugyanúgy a
hetyke nemesség gögjét, ami gyűlöletet kelt.
Nagyváros, fegyver van náluk a harcra elégség,
csak gyűjtsék erejük, mert hogyha tusára kikelnek
ős törvényeikért, csak jó lehet úgy az eredmény.”⁶*

A szász városok vezetői fenntartással fogadták a székely küldötteseket. Míg Segesvár tanácsa a várakozás álláspontjára helyezkedett és a szebeni szász univerzitás döntésétől tette függővé álláspontját, Szeben tanácsa a fejedelem parancsa értelmében letartóztatta és a fejedelemhez küldte a székely követeket. Schaeseus említi, hogy Segesvár tanácsa azt kérdezte a székely követektől: „Ki a kezdett harc vezetője? Felkelt táborukat kik pártolják?” A székely követek válasza jellemző a feudális kori parasztháborút indító jobbágyfelkelések ideológiájára: „Isten a védelmünk s Isten, ki vezére haduknak, régi szabadságuk keresik s az előbbeni törvényt, vagy ha nem érhetik el, hadd vesz-

szenek, ámde dicsően!⁷ A városi tanács ily választ adott: „Tárgyalnunk kell a dologról, közel lévén a veszély, arról tanakodni közöslég szükséges; mindezt társinknak elébe bocsátjuk, s illő, hogy leelőbb Szebent megtudja a szenátus, mert attól függünk.”⁸ A válasz kitérő volt, nyilván időnyerés céljából. Schae-seus elítélő hangon szól a felkelők követének adott válaszról. „Ily kitanult választ vehetett a követ csak eszébe és mehetett Isten hírével az útra. Csálóka szókkal függőben hagyták csak a dolgot, aközben lesték, hogy mire jut, mindennek a vége mi lészen.”⁹

A székely felkelés híre korán eljutott Szebenbe is. A város tanácsa 1562. május 9-én követséget küldött Kolozsvár bírójához, Haller Péterhez, és a Segesvárról érkezett hírt írásban közölte vele.¹⁰ Május 10-én egy Ferenc nevezetű futárt indított Segesvárra, hogy a felkelt székelyekről részletesebb beszámolóval hozzon. A szász univerzitás eleitől fogva ellenségesen nézte a székely támadást. Május 14-én a szebeni tanács felszólította az összes szász székeket, hogy a segítséget kérő székely követeket fogják el és küldjék a fejedelem elé.¹¹ Amikor értesült arról, hogy Besztercére ugyancsak támogatást kérő székely küldöttség érkezett, május 17-én utasította a beszterceieket is elfogatásukra. Egyben figyelmeztette Beszterce tanácsát, hogy a fejedelem és a nemesség ellen lázadó székelyeket ne támogassák.¹²

A szász univerzitás és a szebeni tanács ellenséges magatartását a felkelt székelyekkel szemben a legjobban a Szebenbe küldött székely követek letartóztatása példázza. 1562. május 26-án Antalffy Mátyás Udvarhelyszékről, Ember János Csíkból és Kovács György Sepsiszékről a székely tábor izenetét és levelét adta át a szebeni tanácsnak, arra szólítván fel a szebenieket, hogy a szabadságjogok megvédése érdekében közösen lépjenek fel a nemesség és a fejedelem ellen. Szeben tanácsa, a fejedelem parancsára hallgatva, letartóztatta a székely küldötteket, és még aznap értesítette a fejedelmet erről.¹³ A továbbiakban is vigyázott arra, hogy a többi szász szék se csatlakozzék a székelyekhez. A szász univerzitás a nemességgel egy és ugyanazon osztályérdekektől vezetve a városi patriciátus álláspontját képviselte akkor, amikor a székely felkelés ellen lépett fel. Schae-seus elbeszéléséből következtethetünk arra, hogy maga is a székelyekkel szövetkezni kész városi kézművesek mozgalmatól tartott. Nincs közvetlen adatunk arra, hogy a szász parasztok és városi kézművesek a felkelést támogatták volna, de az már minden kétséget kizáróan bizonyítható, hogy a szász patriciátusnak nem sikerült sem a szász parasztokat, sem a városi kézművességet a felkelők ellen harcba állítani.

A székelyek támogatást kerestek Moldvában is. Arra számítottak ugyanis, hogy János Zsigmond ellensége, Despot vajda ígéretét beváltva segítségükre siet. A moldvai vajda valójában biztatta a székelyeket, s a császári követ, Johann Belsius is azt tanácsolta neki, hogy a székely felkelést felhasználva juttassa Erdélyt Ferdinánd kezére. Despot már a mozgalom kezdetén tudott a székelyek felkeléséről, és Belsius jelentése szerint meglepéssel fogadta annak hírét. Udvarába megérkezett azonban János Zsigmond követe is, aki a székely felkelők ellen kért tőle segítséget. Despot május 13-án levelet küldött János Zsigmondhoz. Ebben a barátság és jószomszédság nevében a székelyek ellen ígért támogatást a fejedelemnek. Küldöttje, Nicolae udvarbíró által azt is tudatta a fejedelemmel, hogy készen áll a szultántól kapott parancs értelmében egész hadával (50 ezernyi lovasságával és 40 ezernyi gyalogjával) segítségére menni.¹⁴ 1562. május 20-án Despot újabb követséget és levelet küldött János Zsigmondhoz. Ezúttal arra kérte a fejedelmet, hogy a köztük fenn-

álló baráti viszonyról tájékoztassa a Portát, és engedje át neki Csicsó és Bálványos várát.¹⁵ Május 23-án Despot már a székelyek felkeléséről udvarába érkezett hírekről írt János Zsigmondnak, és arról biztosította, hogy 28 ezrenyi lovas hada készen áll megsegítésére. Bár Despot június elején jelentős számú hadakat vont össze a Székelyföld tőzsomszédságában és megígérte a fejedelemnek támogatását, mégsem tett semmit.¹⁶ Belsius 1562. június 6-án Ferdinándnak küldött jelentése arról tudósít, hogy Lugoşici Nicolae parancsnoksága alatt a moldvai lovasság Tatros mellett táborozott. Despot újabb követeket küldött János Zsigmondhoz, aki Csicsó és Bálványos várak átadását ígérte a moldvai vajdának, ha a veszélyes székely felkelés leverésében segítségére kel.¹⁷

Ekkor érkeztek a moldvai vajda udvarába a székely tábor követi. Belsius június 13-án kelt jelentésében részletesen beszámolt a székely küldöttek és Despot között lefolyt tárgyalásokról. A székelyek követi — Belsius jelentése szerint — hagsúlyozták, hogy nem a fejedelem, hanem a tisztségviselők viszszaélései és zsarolásai ellen fogtak fegyvert, és jog szerint nem tarthatják őket lázadóknak.¹⁸ Békét akarnak János Zsigmonddal, s Despot vajdát arra kérték, hogy a béke helyreállítására járjon közben a fejedelemnél. Despot a vajdai tanácsra bízta a döntést. A moldvai nagybojárság képviselői a székely tábor támogatása ellen foglaltak állást, és azt tanácsolták Despotnak, hogy „tartsa magát távol” a székelyek megsegítésétől. Albert Laski is egyetértett a bojárok véleményével, és a felkelők meg a fejedelem közötti béke helyreállítása mellett foglalt állást. Belsius igyekezett meggyőzni Despot vajdát, hogy a felkelők támogatásával szolgálja Ferdinand érdekeit, és hogy János Zsigmond elűzésével Erdély a császár kezére jusson. Bár Despot még nem tudott semmit a Ferdinánd és János Zsigmond között 1562. június 1-én aláírt békéről, amelyből kifolyólag a székely felkelés bel- és külpolitikai körülményei rosszra fordultak, nem volt hajlandó a székelyeket támogatni. Végül is úgy döntött, hogy Oraş moldvai nagybojár vezetésével követséget küld János Zsigmondhoz a béke helyreállítása céljából, és tudósítja erről a Portát. Ugyanakkor a székelyeket is támadásuk folytatására biztatta, azt fogadván követeiknek. Nagy Mátyásnak és Tamási Ferencnek, hogy ügyüket továbbra is felkarolja. Valójában erről Belsius győzte meg a hazatérő székely küldötteket.¹⁹

Az 1562. június 1-én aláírt béke után mind a császári udvar, mind pedig Despot vajda magukra hagyták a felkelőket. A Habsburg-barát nemesek és székely főrendiek ígérte segítség végleg lekerült a napirendről. Maguk a nemesek és székely főrendiek, akik a székely felkelést János Zsigmond eltávolítására akarták kihasználni, és akiket Ferdinánd jelentős birtokadományokkal nyert meg, a székelyeket cserbenhagyták. Egyesek közülük, mint Majláth Gábor, Fogaras vár kapitánya, nemcsak hogy átálltak a fejedelem oldalára, hanem fontos szerepet vállaltak a székely felkelés leverésének megszervezésében.

A felkelők tábora Székelyudvarhelyről Segesvár felé indult. Itt két részre oszlott; a fő had Nagy György és Gyepesi Ambrus irányításával Holdvilág mellett ütött tábor. A kisebbik had Bán András vezetésével Holdvilágról Vársárhely, a székelyek hajdani székhelye felé indult, s táborát Székelyvaja és Ákosfalva között ütötte fel. Borsos Sebestyén azt írja, hogy a felkelő székelyek „a Nyárád mellé szállának, az ákosfalvi rétre, honnat a három-széket elválogaták és a Mihályfi Tamás házára menének egy szerda nap estve és az udvarházat igen megdúlák és hordó borokat vivének a táborra”.²⁰

Az egész vidéket a székely tábor uralta. A felkelők a nemesek és székely előkelők udvarházaiból szereztek be élelmüket. Támadást indítottak Udvarhely és Görgény fejedelmi várak ellen, a mezővárosokat és falvakat behódoltatták. Ugyancsak Borsos Sebestyén jegyezte fel, hogy egy kétezernyi főből álló székely had a Görgény várában tartózkodó fejedelmi őrség ellen indult. A régeniekkel egyesült görgényieket a székelyek legyőzték, közülük sok foglyot ejtve. Visszatértükben a Maros völgyén a felkelők hada feldúlta Gernyeszeget. „Azután — írja Borsos Sebestyén — egy péntek napra kelve, szállának Koronka mellé és azelőtt való dúlástól, ami megmaradott vala a Mihályfi Tamás házánál, azt esmét mind feldúlák és a házat is elégeték.”²¹ Mihályfi azok közé a vármegyei nemesek közé tartozott, akik a Székelyföldön szereztek birtokot, és a hatalmuk alá került székely jobbágyokat a vármegyei jobbágyokkal azonosították, ez utóbbiak terheit róva a szabadságukat veszített székelyekre is.

Sem János Zsigmond, sem pedig a nemesség nem nézte karba tett kézzel a székelyek támadását. A felkelés hírére a fejedelem Tordára hívta hadait. Még a János Zsigmond elleni összeesküvő Habsburg-barát nemesek is kedvezőnek találták az alkalmat, hogy a felkelők ellen támadva tegyenek tanúságot a fejedelemhez való hűségükről. Mint említettük, ezek között volt a fogarasi vár kapitánya, Majláth Gábor is. A felkelés hírére hadával a székelyek ellen indult, de vereséget szenvedett. Forgách Ferenc, aki 1562-ben maga is Habsburg-párti volt, így jellemezte Majláth Gábort: „Majláth Gábor — fia annak az Istvánnak, aki elárulta János királyt, Ferdinándnak akarván átadni Erdélyt, s aki azután Konstantinápolyban nyomorúságosan végezte életét — pazarlástól tönkrement, tékozló, új dolgokra vágyó ember, egy az összeesküvők közül, a pártütés mozgatója: hogy kimossa bűnét és azt a látszatot keltse, önként vállalta a dolgot, Jánoshoz ment Gyaluba és néhány falvakat kért, ígérve, hogy a székelyeket engedelmességre téríti. De midőn látta, hogy gyanúba esett, s a falvakat sem kapja meg, eltávozott. Mint leendő vezér ösztökölte a székelyeket, de midőn a császáriak balszerencséjét megértette, elhagyta őket, és hogy a büntől tisztázza magát, ellenük harcolt.”²³ Michael Siegler már részletesebben számol be Majláth hadának vereségéről: „Majláth Gábor május 31-én Fogaras egész kerületéből összeszedett sereggel először könnyű csatározással verte fel a székelyeket, majd mind keményebbé és tüzeesebbé vált a csata, mert sokkal több székely lovas és gyalogos sereglött össze, mint Majláth gondolta volna; úgy fordult a harc, hogy Majláth elvesztette néhány kiváló kapitányát, az alatta levő lovat is lándzsa verte át, maga is nagy veszedelembé került.”²² Schaeseus azt is feljegyezte, hogy Majláth, még mielőtt a székely haddal megütközött volna, hadaival a Székelyföldet pusztította.²⁴ Ez váltotta ki a székelyek támadását ellene, amely a felkelők győzelmével végződött.

János Zsigmond hadainak összevonása előtt tárgyalni próbált a székelyekkel. Május 14-én küldöttséget menesztett hozzájuk. Ezek felkérték a székelyeket, hogy adnák elő felkelésük okát és békésen térnének haza. Ígérték a fejedelem nevében követeléseik kielégítését és sérelmeik orvoslását. A felkelők előbb visszatartották a fejedelem követeit, „végre május 25-én azt felelték az ország fejedelmének és főurainak, hogy ők is régi szabadságaik visszavívásáért fogtak fegyvert”²⁵.

A fejedelem, midőn Majláth hadának vereségéről értesült, Pekri Gábor és Radák László vezetésével négyezer főnyi lovasságot és gyalogos hadat küldött

a Vásárhely mellett hadakozó székely sereg ellen. A fejedelmi hadhoz csatlakozott Majláth Gábor, Mihályfi Tamás és Polgár Ferenc csapata. A Maroson átkelt nemesi had üldözöbe vette a Bán András vezette székely sereget, amely a felkelők Holdvilág mellett táborozó derékhadával sietett egyesülni. A nemesi had útját állta a visszavonulásnak, és június elején csatára kényszerítette Bán András seregét. A jól felfegyverzett és a hadviselésben gyakorlott nemesi haddal szemben a székely sereg kisebbik tábora alulmaradt. A véres küzdelem a székelyek vereségével végződött; közülük sokan elestek a csatában, sokat pedig fogságba ejtettek. „Így vereték meg Kisgörgénynél a székelyeknek a kisebbik tábora a Nyárád mellett”²⁶ — jegyzi fel a vásárhelyi Borsos Sebestyén.

János Zsigmond maga is húszezernyi harcosból álló hadával elindult Tor-dáról a székelyek ellen, akik arról is hírt vettek, hogy a fejedelem támogatására török hadak érkeztek Erdélybe. Mind az addig támogatást ígérő császáriak, mind pedig a székelyeket biztató Despot vajda hátat fordítottak, s cserbenhagyták a felkelőket. A Holdvilág melletti réten táborozó székely had sorai-ban ellentét támadt. A közszékelyekhez csatlakozott lófők és főrendiek aláás-ták a felkelő székely tábor egységét. A meghasonlás eredménye az lett, hogy a magára maradt, de jelentős számú székely had nem volt képes kellő módon felkészülni az ellenállásra. Mi több, a főrendüek sugallatára elfogták Nagy Györgyöt és Gyepesi Ambrust, és kiszolgáltatták János Zsigmond hadának. Ezzel a székely tábor igazi vezetőit elveszítette, és feloszlott, még mielőtt harcba fogott volna.

Iszonyú megtorlás következett. A székely tábor elfogott vezéreit, Gyepesi Ambrust és pálfalvi Nagy Györgyöt karóba húzták. A felkelésben részt vettek közül soknak kezét, orrát vagy fülét vágták le. János Zsigmond szigorúan járt el azokkal a főrendüekkel is, akik a felkelőkhöz csatlakoztak, mert úgy vélte, ők szították a támadást. Többen estek fogságba s kerültek Görgény vagy Gyalu vára börtönébe.

János Zsigmond hadával Segesvárra érkezett, és július 20-ára országgyűlést hívott össze, melynek napirendjén egyetlen kérdés állott: a székelyek felkelése. A fejedelem által jóváhagyott végzések bevezetőjében ezt olvassuk:

„Emlékezetére adjuk mindeneknek kiknek illik: nyilván vagyon mindenek-nél az elmúlt napokban az székely község, Udvarhely, Maros, Csík, Gyergyó, Kézdi, Sepsí, Orbai székbüliek mü ellenünk és országunknak békességes állapotja ellen, mely hirtelen nagy támadást tettenek vala, ki ha Isten Kegyelmességéből meg nem csendesül vala, félelmes vala, hogy országunkra nagy veszedelem ne következnek és az székely földje teljességgel el ne veszne. Mely támadásnak megcsendesítések okáért tetszett vala nekünk és tanácsunkbéli urak és országunkbéli két nemzet híveiknek, hogy Szent János havának 20. napján ide Segesvárra közönséges gyűlést tennénk, mely gyűlésben az székelységben való főnépeket és löfejeket fejenként, az község közül pedig minden székből tizenhat-[tizen]hat válogatott személyeket örök hitetlenségnek alatta hivatnánk, hogy megértvén a támadásnak okait, közönséges békességnek csendességel való megmaradásával végeznénk.”²⁷

A fejedelem a közszékelyek küldöttjeit panaszaik előadására kérte fel, akik székenként írásban nyújtották be a visszaélések és zsarolások lajstromát. Az országgyűlésnek előterjesztett panaszlevelekből „értettük vala, hogy a sok nyomorúságok, kéntelenségek és erőszakok, kiket a főnépek a községen míveltenek, a támadásnak okát adták volna. Azért akarván efféle gonoszásznak

okait eltávoztatni, hogy országunkban a közönséges békesség is, csendességgel megoltalmaztassék”.²⁸

János Zsigmond úgy döntött, hogy ezentúl „az székely község mi szabad birodalmunkban légyen, kiket sem az főnépek, sem senki akár kik légyenek, bántani ne merjék, se semmi szolgálatra ne kényszerítsék őket”.²⁹ A közsékelyek leigázására törő főrendüeket és lóföket büntessék meg.

A fejedelmi döntés rendezte a székely peres ügyek elintézésének folyamatát, kimondta a perfolyam idejének lerövidítését, és megerősítette a székelyek fellebbezési jogát a fejedelem ítélőszékéhez stb. Mindez a közsékelység érdekeit szolgálta. Ugyancsak a székely község érdekeit tartotta szem előtt a határozat azon pontja is, amely a tizedszedők visszaéléseit igyekezett meggátolni: „Az községnek panaszolkodásából értjük, hogy a mi dézmásink [tizedszedőink] és az főnépek is, kik az bárányokat, süldöket és lúdfiakot megszokták az dézmásoktól venni, azokat a szegénységen sok ideig hagyják tartani, néha kiteletetni is, és az községnek nagy költségével, azért akarván az községet efféle bántásoktól is kegyelmesen megkönnyebbíteni, végeztük, hogy mikor a dézmások a bárányokat, süldöket, lúdfiakat megdézmlják, az gazdák ezeket három holnapig tartozzanak tartani, és gondjait viselni, az után az dézmások el vegyék, kik ha erre gondot nem viselnének, ha mi kárunk nekünk esik, az dézmások magok tartozzanak megfizetni.”³⁰ Megtiltotta, hogy a sertés-, juh-, majorság- és méhdézma fejében többet vegyenek a tizednél, s megerősítette a dézma pénzbeni megváltásának jogát, amikor a dézmat fizető parasztnak tíznél kevesebb sertése, juha, majorsága vagy méhkasa volt. A dézma a kincstár egyik fontos jövedelmi forrását képezte a Székelyföldön, ezért a fejedelem intézkedett a beszedett tized elszámolásáról; a kincstári igazgató ellenőrzése alá rendelte a bevételek kezelését.

A segesvári országgyűlés határozatait megerősítő fejedelmi döntés elrendelte továbbá a tizedszedés alkalmával elkövetett visszaélések felszámolását. János Zsigmond — úgymond — „az királybírák ellen” beadott panaszokból megértette, hogy „dézmláskor is külömb-külobm szokatlan fizetésekkel” terhelték a fálvakat, s „azért végeztük, hogy a királybírák és főnépek, mikor az község között járnak, semmivel az egy szálláson kívül ne terheltessenek, a községek az dézmláskor is a szerint”.³¹

Sok visszaélésre adott alkalmat a portai adó kirovása és beszédése. A fejedelem elrendelte az ezzel kapcsolatos panaszok felülvizsgálását, mert „sok panaszokadások vagynak az fő népre, kikről mondják, hogy külömb-külobm hántásokkal, nyomorúságokkal illették, azért végeztük, hogy a mi rovóink, kiket az mostani császár adójok újonnan való felszámlálására kényszerítettünk kiküldeni székely helyekre, mindenek panaszokadásokat megértsek és végire menjenek s nekünk írva meghozzák, kiket megértvén tanácsunkbéli urakkal azt akarjuk mívelni, a mi Isten szerint és ez világ törvénye szerint igaznak láttatik lenni. Az mi adóinkban is és egyéb jövedelmünkben sok tökéletlenséget értettünk lenni a főnépektől és kiváltképpen az népnek ötödének felszámlálásában, az melyet végeztük, hogy azon rovóink meg circálják és nekünk meghozzák.”³²

János Zsigmond a zálogosításokkal kapcsolatos visszaéléseket is igyekezett felszámolni. A közsékelyek panaszaiból arról értesült, hogy a főrendüek a kölcsönadott pénz fejében zálogba vették az elszegényedett székelyek földjeit és házait. Amikor ezek a kölcsönvett pénzt vissza akarták fizetni, a főren-

düek különböző ürügyekkel a felvett pénznél sokkal nagyobb összegeket követeltek, és az elzálogosított földeket kezükből ki nem adták. Elrendelte tehát, hogy „mind főemberek, mind egyéb rendbeliek valakiknél afféle zálogos örökség van, meglévén a zálogosíttatásnak summája, tartozzék azt felvenni, és az örökséget megbocsátani, kit ha nem művelnék, afélék első székre törvényhez hívatassanak, és ha valamint jó okát nem adhatják engedetlenségeknek, az királybírák, hadnagyok, az örökösök és az székbírák és székülők az efféle örökségeket pénz nélkül meg adják, és affelett ország végezése szerint való terhen, mint a decretumban van, jure maradjanak.”³³ A segesvári országgyűlés határozatainak ezen pontja nagy fontosságú a közszékelyek érdekeinek megvédése ügyében, ugyanis a zálogosítás útján örökségét veszítő székely egyben szabad állapotát is elveszítette. Az örökség elzálogosítása a szabad székelyek jobbagysorba jutásának egyik igen fontos, ha ugyan nem a legfontosabb forrása volt.

A székely község sorsának alakulására döntő fontossággal bírt a segesvári határozatok azon pontja, amely megerősítette az 1557. évi országgyűlés határozatát a székely örökséggel kapcsolatban. Az 1557 februárjában tartott országgyűlés megszüntette a székely örökség (*siculica hereditas*) kiváltságos helyzetét; azt ugyanis még hűtlenség esetén sem lehetett elkobozni a fejedelmi kincstár számára. A határozat egyaránt érintett minden örökséggel bíró szabad székely egyént, attól függetlenül, hogy melyik rendhez tartozott. A döntő csapást mégis a faluközösségre mérte, mert a székely örökség fölött addig a falu közössége rendelkezett, majdnem olyan mértékben, mint maga az örökös. Ez az ősi székely jog századokon át a legnagyobb nehézséget gördítette a hűbéri viszonyok kiteljesedésének útjába a Székelyföldön. Elzárta annak lehetőségét, hogy a kincstár és a király, majd később a fejedelem kezébe székely birtokok jussanak, amelyek eladományozásával a nemesi birtokok és velük a hűbéri birtokviszonyok teret nyerhettek volna a székely faluközösség rovására. Sokatmondó a döntés érvelése; azt hangsúlyozza ugyanis, hogy ezzel a székely felkeléseknek elejét lehetne venni. „Mínt hogy a székelység — mondja a segesvári országgyűlés határozata — régi szabadságokban bízván, hogy ők jószágokat, örökségeket el nem vesztenék, az király méltósága ellen és országunknak békességes állapotja ellen, sokszor feltámadának, és oly dolgokat mertenek kísérteni, kikből országunkra nagy romlás következett, azért hogy minden efféle gonoszságoknak és támadásoknak okai közülünk ki vettessék, végeztük, hogy az után valamikor ők oly dologban vétkeznének, kikből örök hitetlenség szokott következni, ők is azonképpen, mint az nemesség és országunkbéli több híveink, örök hitetlenséggel büntetessenek és mind fejeket, jószágokat és örökségeket elveszessék, miképpen az dologról articulusaink között országunkbéli híveinknek közönséges végezéséről articulusa van.”³⁴

Bár a döntés az összes szabad székely rendeket érintette, éle, a felkelés leverésének és a Habsburg-barát összeesküvés felszámolásának légkörében, mégis az összeesküvésben részt vett székely főrendüek és nemesek ellen irányult, akiknek nagy számát le is tartóztatta és börtönbe vetette János Zsigmond.

A döntés következő pontja viszont határozottan a jobbagyokkal, úgynevezett földönlakókkal rendelkező főnépek és lófők érdekeit védte. Kimondta ugyanis, hogy a főnépek és lófők birtokaikat nemesi jogon bírják, „úgy mint a nemesség az ő nemességekben, az ő földin lakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint a nemesség bírják az ő jobbagyokat, ők is jobbagyul bírják,

kik a rovásnak idején az több községgel együtt megrótassanak”.³³ Ez egyfelől azt jelentene, hogy a székelyföldi jobbágyokat a vármegyei, úgynevezett lak-sági jobbágyokéhoz hasonló földesúri terhek viselésére ítélte, másfelől pedig a császár adójának fizetésére kötelezte. Ha figyelembe vesszük, hogy az 1562. évi felkelésig a székelyföldi jobbágyok portai adót nem fizettek, az új döntés a székely nemesek és főrendűek érdekeit is érintette, amennyiben alattvalóik földesúri kizsákmányolásának lehetőségét korlátozta. Amíg a szabad székelyből lett jobbágyot az évi császári adó fizetésére nem kötelezték, könnyen kötötte magát jobbágygá, ment ezzel a hadi terhek viselésétől is mentesült. Ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a jobbágyosodás akkora méreteket öltött a Székelyföldön. Az új döntés viszont e folyamatot némileg korlátozta.

A dézsmafizetés alóli felmentéssel János Zsigmond segesvári végzése ugyancsak a lóföknék és főnépeknek kedvezett. Ezzel a vármegyei nemesség kiváltságait terjesztette ki rájuk.

A segesvári országgyűlés határozatai kimondták a székelyföldi sóaknák átvételét a fejedelmi kincstár által, s ezzel megfosztották a székely községet a szabad sóhasználattól; a főnépek viszont a fejedelmi kincstártól ingyen kapták a sót, akárcsak a vármegyei nemesek. A végzés tételesen leszögezi, hogy ezzel a fejedelem a felkelésre merészkedett közszekelyeket bünteti. „Emellett — hangzik a fejedelmi döntés — ez is nyilván van a közszekelyeknél, ellenünk való sok feltámadások mily nagy romlásit, s sok vérontást, kárvaliást, és nekünk országunkbéli híveinkkel együtt költséget, gondot és fáradságot szerze, azért az feljül megmondott okokból és hogy minden országokban a sókamarák császároknak, királyok és fejedelmeknek tárházokra néznek, azért a Székelyföldön való sót a mi tárházunkhoz végeztük foglaltatni, de a főnépeknek házok szükségére való sót adatunk, mint a nemességnek régi szokás szerint só adatik.”³⁰

A fentiekből is megállapíthatók a segesvári határozatok ellentmondásai. Minden kétséget kizáróan érezhető rajtuk János Zsigmondnak az a törekvése, hogy a szabad székely katonaelemet oltalma alá vegye a főrendűek visszaéléseivel és zsarolásával szemben. Ugyanakkor több igen fontos végzés a székely község ellen irányuk. Végül is a közszekelység adófizetők státusába került, elveszítette a hadviseléssel járó szabad állapotát. Ezért a XVI. század végi köztudat a segesvári végzésekben a „székely szabadság elvesztését” látta. Ezt vallja több székely tanú, amikor az udvarhelyszéki peres ügyekben törvénytörvények elé idézik. Nemezszer történik hivatkozás az 1562. évi szabadságvesztésre a XVI. század második felében beadott székely panaszlevelekben, s említést tesznek róla a kor történetét jól ismerő korabeli történészek is (például Szamosközy István és Gyulafi Lestár³⁷).

A segesvári országgyűlés végzéseinek a székely községre káros hatása valószínűleg akkor mutatkozott meg, amikor az 1566—1567. évi hadjáratok hadi szolgálatainak elismeréseként János Zsigmond az oltalma alá vett közszekelyeket mint fejedelmi jobbágyait tömegesen adományozta el a főrendűeknek. Csak két-három év leforgása alatt több mint kétezer szabad közszekely jutott így jobbágyi sorba. A fejedelem jobbágyaivá lett közszekelyek egész rendjét a jobbágyosodás veszélye fenyegette. Ez volt a XVI. század második fele székely felkeléseinek alapvető oka, a közszekelyek ugyanis nem voltak hajlandók lemondani szabadságukról, annak visszaállításáért, a jobbágyi sorba taszítás ellen bármikor készen álltak fegyvert ragadni. Ebben a konok küzdelem-

ben kristályosodtak ki a székely község követelései, a szabadságjogoknak az a rendszere, amely a kornak megfelelően biztosíthatta a szabad székely katonaelem fennmaradását.

Az 1562. évi felkelés leverését követő, robbanásig feszült társadalmi ellentétek légkörére jellemző, hogy a székely felkelések megelőzésére fejedelmi várakat állítottak fel: Székelyudvarhelyen *Székelytámadt*, a háromszéki Várhegyen meg *Székelybánja* várát. A két vár neve maga is jellemző módon tükrözi a közsékelység szomorú sorsát, az állandóan megismétlődő támadásokat és a leverésüket követő megtorlásokat. 1562 nyitotta meg a székely felkelések egész sorát, nem zárófejezete, hanem inkább kiindulópontja lett a székely társadalmi fejlődés új körülményeinek, amelyek az 1595—1596. évi felkeléshez vezettek.

VI

TÁRSADALMI MOZGALMAK A SZÉKELYFÖLDÖN 1562 UTÁN

Az 1562. évi nagy székely felkelés alkalmával felszínre tört éles osztály-ellentétek világosan jelzik a Székelyföld gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement változásokat. Ugyanakkor a felkelés lefolyása és következményei egy szélesebb síkon folyó küzdelemre is figyelmeztetnek. Az erdélyi rendi társadalom képviselői igyekeztek e gazdasági formáció előtt szabaddá tenni az utat a Székelyföldön is, ahol még bizonyos mértékben a nemzeti társadalom hagyományai és jogszokásai érvényesültek, amelyeket szembe lehetett állítani a rendi törekvésekkel. Ilyenformán egyidejűleg két jól elhatárolható arcvonalon folyt a harc: egyrészt a székely társadalmon belüli osztályellentétek síkján, másrészt a székelység és a külső fejlettebb erdélyi rendiség között. Az 1562-es felkelés leverését az erdélyi megyei főnemesség arra igyekezett kihasználni, hogy végérvényesen megtörje mind a jobbágyosítással szembeszegülő közsékelyek, mind pedig a Székelyföldön nem székelyeknek tett birtokadományozások miatt elégedetlenkedő primorok és lófők ellenállását.

Az említett felkelés befejezéseként 1562. június 20-án Segesvárt megnyílt országgyűlés végső soron ezeket a kérdéseket volt hivatva rendezni oly módon, hogy minden akadályt elhárítson a fejedelmi hatalom érvényesülésének útjából s egyszersmind törvényes alapot adjon ahhoz, hogy a megyei területek jobbágyaival azonos státusba kényszerítsék a Székelyföldön is a függő helyzetbe került társadalmi rétegeket. Nem mintha a segesvári országgyűlés törvénybe iktatta volna a közsékelység jobbágysorba döntését; határozatai azonban befolyásolták ezt a folyamatot.

Arra való hivatkozással, hogy a székelyek fegyveres mozgalmait törvények és szokásaik elősegítik, az országgyűlés kimondta: „Minthogy a székelység régi szabadságokban bízván, hogy ők jószágokat, örökségeket el nem vesztenék, az király méltósága ellen és országunknak békességes állapotja ellen sokszor feltámadának, és oly dolgokat mertenek kíséreni, kikből országunkra nagy romlás következett, azért hogy minden efféle gonoszságoknak és támadásoknak okai közülünk ki vettessék, végeztük, hogy az után valamikor ők oly dologban vétkeznének, kiből örök hitetlenség szokott következni, ők is azonképpen, mint az nemesség és országunkbéli több híveink örök hitetlenséggel büntetessenek és mind fejeket, jószágokat és örökségeket elveszessék...”¹ Segesvárt tehát valójában megújították azt az 1557-ben hozott, de nem alkalmazott törvényt, mely szerint hűtlenségi perben a székely is — társadalmi rangjától függetlenül — nemcsak fejét, hanem vagyont is elveszíti, vagyis a vármegyei területeken érvényes törvényt alkalmazzák rájuk is. Ez a határozat súlyos csapást mért a székely társadalom önvédelmi rendszerére; lehetővé tette nem csupán mindennemű ellenállással szemben a kemény fellépést, hanem szétzúzta azt a védőbástyát is, amely eddig a székely örökség eléggé tiszteltben tartott sérthetlenségén alapult.

A székelyeket érzékenyen érintette az a segesvári végzés is, melynek értelmében a felkelés okozta károk megtérítése címén a Székelyföldön lévő sóaknákat a fiskus számára foglalták le, úgy azonban, hogy abból a főembereknek házuk szükségére — akárcsak a nemeseknek régi szokás szerint — sőt adja-

nak.² Ez az intézkedés az előbbivel együtt voltaképpen a fejedelmi hatalom gazdasági alapjának erősítését s ezáltal politikai befolyásának kiszélesítését biztosította a székelyek körében. Ezen a tényen az sem változtat, hogy az országgyűlés a primorok és lófők eddigi jogait korlátozó intézkedések valamelyes enyhítésére határozatilag kimondta ezek nemesi státusát: „A főnépek és lófejek minden dézmának fizetéséből kivétesenek — mint az nemesség, de úgy, hogy ők is lovakkal, pánczállal, sisakkal, paissal, kopjájokkal hadakozóképen jó módon készen legyenek...”³ A határozat azonban vajmi keveset nyújt ennek a két társadalmi rétegnek.

A primorok és lófők számára sokkal lényegesebb volt az a Segesváron hozott végzés, ti. hogy „...az földön lakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint az nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírják, kik az rovásnak idején az több községgel együtt meg rótassanak”⁴. A határozat törvényesítette a gyakorlatban már úgyis eléggé előrehaladott osztálytagozódást, de ugyanakkor hatásos eszközül kínálkozott a fejedelmi hatalom számára, hogy még éleesebben állítsa egymással szembe a különböző társadalmi rétegeket, ezzel is csökkentve a mozgolódásaikból támadható veszélyt. Ez a politika végül azt hozta, hogy a főnépek mind jobban és jobban belevetették magukat a jobbágy-szerzésért folyó versenyfutásba, s hovatovább gyengültek a közsékelyek függőségi állapotba sodrását gátló tényezők. A jobbágyosodás folyamatát maga a fejedelmi hatalom is elősegítette. Az 1563 júniusában Tordán tartott diéta határozata értelmében például azok a jobbágyok, akik Szapolyai János halála (1540) előtt hagyták el földesurukat, új uraik birtokában maradnak, de azokat, akik azután szöktek el telkeikről, vissza kell szolgáltatni régi földesuruknak.⁵

A feudalizálódást támogató politika megnyerte ugyan a székely főnépek tetszését, de nem kis mértékben nyugtalanították őket a fejedelmi hatalom egyre gyakoribb székelyföldi birtokadományozásai. Ez ugyanis nem szolgálta az itteni birtokosok gazdasági és politikai érdekeit, ellenkezőleg, sértette régebbi kiváltságaikat.⁶ Az új adományozások elleni tiltakozás veszélyességére figyelmeztetendő, a fejedelem maga számára tartotta fenn a döntés jogát például a rendeknek az 1564. januári segesvári országgyűlésen előterjesztett azon kérésére, hogy bocsássák szabadon az 1562. évi felkelésben játszott szerepük miatt bebörtönzött székely főembereket.⁷

Végeredményben tehát továbbra is fennállott, sőt egyre magasabb fokra hágott a székely társadalmat állandó feszültségben tartó kettős ellentmondás. Különösen erős nyomás alá került a közsékelység mind a központi hatalom tisztviselői, mind pedig a főemberek részéről. 1564-től egymást érték a közsékelyeknek a fejedelemhez eljuttatott panaszai, melyekben az ellenük elkövetett visszaéléseket tárták fel. János Zsigmond 1564. július 5-én Gyulafehérváron kelt utasításában a háromszéki helységek sérelmeinek orvoslására elrendelte, hogy az ottani lakosok javait ellenszolgáltatás nélkül elvenni ne merészeljék, a jobbágyokat a meghatározott szolgáltatásokon kívül másra ne kényszerítsék, a királybírák és más hivatalnokok — valahányszor közéjük mennek — saját költségükön éljenek, a falvak bírái régi szokásaik szerint bármilyen természetű, két forintig terjedő peres ügyben ítélezhessenek. Végül pedig, hogy a lakosok közül bárkinek szabad legyen a kapitány vagy akárki más tudta és beleegyezése nélkül bármilyen ügyben egyenesen az uralkodóhoz folyamodni.⁸

A csíki községek ugyan csak 1564-ben a fejedelemhez benyújtott panaszukban a tisztviselők és főnépek korlátlan önkényeskedéseit tárták fel. Sérelmeztek, hogy a kincstár emberei, régi szokásaik teljes semmibevevéssel, a szék tudta nélkül rájuk mennek; „ha estve el jő, reggel mindgyárást rója a szegény népet, és ilyen módon rója hogy az mely szegény ember meg holt, az vagy az mely meg nem adhatna mingyárást az szegénység miatt, annak örökségit és marhácskáját el foglalja, és magának nemesíti és földön lakót hoz reája” [Kiemelés a szerz.]. Azt is panaszzal, hogy az adólajstromokat meghamisítván többször is behajtják rajtuk a kirótt összeget. Kifogásolták továbbá a bíráskodás terén eluralkodott önkényeskedéseket: a királybírák úgyszólván teljesen megszüntették a széki bíráskodást, és saját belátásuk szerint cselekedtek. Teljesen törvénytelennek minősítik, hogy az egymás ellen elkövetett vétség (orzás, vérbírság, paráznabírság) címén „örökségünket el foglalhasson, hanem marháival érte meg, de most el foglalja és üveie [sajátjává] teszi... Továbbá felit az lófejeknek [a királybíró] ő felsége hadába küldte és felivel az szegény nép között járt és hódoltatott és magának, lovának élést szedett, az ki meg nem sarcholt az[t] meg fogatta, fogva hordoztatta és verette.”

Hasonló visszaélésekről számoltak be a csíkiak a dézsmaszedéssel kapcsolatosan is. Szokás szerint — mondják — régebben mindenből tizedet adtak, de most hét után már egész tizedet számítanak. A dézsmába beszédett állatokat pedig nemritkán egy évig is kötelesek tartani. A bárányok és süldők után járó váltságpénzt kétszeresen is felhajtják rajtuk.⁹

A felsorolt panaszokból egy már teljesen szétesőben lévő társadalmi szerkezet vergődő élni akarása bontakozik ki, amely nem tudja feltartóztatni az ellene irányuló erők rohamát. E társadalom többségét alkotó községekység görcsösen ragaszkodik a régiben gyökerező hagyományokhoz és szokásokhoz, mintegy mentőövil próbálva használni azokat ősi szabadsága maradványainak oltalmazására. Különösen érzékenyen érintette e réteget a főtisztek és főemberek azon törekvése, hogy fizetésektelenségét vagy a bűnügyi eseteket öröksége, illetve vagyona kisajátítására használják fel, és ezen az úton jobbágy-sorba taszítják.

A köznépi sanyarú helyzetéből fakadó belső nyugtalanságot fokozta a főemberek körében mind erősebbé váló elégedetlenség is. A hat székely székbeli főemberek és lófők 1566 tavaszán János Zsigmondhoz eljuttatott beadványukban elsősorban azt fájalták, hogy az országgyűlési határozatokkal biztosított előjogokat „az felséged köztünk való tiszti tartai nem akarják megadni. Sőt az mint értjük, teljességgel el akarják venni... Mind hadnagyság, bíróság jóvedelmekről el akarnak távoztatni.”¹⁰ A főemberek azt is rossz néven vették, hogy jóllehet ugyan csak országgyűlési végzés értelmében, a birtokaikon lakó személyek felett úgy rendelkezhetnek, mint a nemesség jobbágyságai felett, mégis a fejedelmi tisztségviselők „mostan erőltetik azokat is az várra való szolgálatra, és ezképpen az mi szolgálatunkról el akarják szakasztani”.¹¹

Hasonló tartalmú, de még élesebb hangvételű a székely főnépeknek és lófőknek ugyanazon évben a fejedelem elé terjesztett másik beadványa is.¹² Ebből még határozottabban kidomborodnak az osztályérdekek csorbításából fakadó sérelmek. Nem véletlen tehát, hogy az 1566. május 28-ára összehívott tordai országgyűlés egyik napirendi pontjaként e panaszok tárgyalása szerepelt. Ez alkalommal a rendek támogatták a főnépek ügyét, és arra kérték a fejedelmet, hogy orvosolja panaszait.¹³ Az uralkodó az ügyet a következő országgyűlés elé utalta, de addig is igyekezett tompítani a kiéleződött

ellentéteket. Ilyen összefüggésben kell tekinteni a fejedelemnek 1566. július 11-én kelt utasítását Bánffy Pálhoz, a hat székely szék kapitányához, amelyben megparancsolta, hogy az utasításban név szerint felsorolt székely előkelőknek adományozott jobbágy házhelyeket bocsássa kezükhöz.¹⁴

Az uralkodó óvatosabb eljárását a külpolitikai helyzet is szükségessé tette. 1564-től, I. Ferdinánd császár halálát követően ugyanis újra feszültté, sőt nyíltan ellenségessé vált a viszony Erdély és Bécs között. Az új császár, Miksa, minden eszközzel arra törekedett, hogy a fejedelemséget alárendelje. Az emiatt kirobbanó fegyveres konfliktusok nagy anyagi megterhelést és véráldozatot követeltek mind az adózó köznéptől, mind a katonáskodó primorok és lófők részéről. Ilyen körülmények között attól lehetett tartani, sikerrel jár a császári udvar arra irányuló törekvése, hogy elvett szabadságuk visszaállításának ígéretével maga mellé állítsa a székelyeket.¹⁵

A Porta és Bécs között 1568. február 17-én megkötött drinápolyi béke azonban János Zsigmond helyzetét megszilárdította, s ezzel a kívülről fenyegető veszély elmúlt.¹⁶ Ezen túlmenően a fejedelem fokozatosan hátat fordított az addigi törökbarát politikának, és hajlandónak mutatkozott rá, hogy Erdélyt bizonyos feltételekkel a Habsburgok kezére adja. Így egyszeriben elhárult a székelyek oldaláról fenyegető veszély is. Talán ez is közrejátszott abban, hogy az említett béke után sem János Zsigmond, sem tisztségviselői nem sok tapintattal jártak el a székelyföldi gazdasági és társadalmi kérdések intézésében. 1569-től a fejedelem tömegével adományozta az itteni birtokokat, s az adományt szerettek sorában mind több az olyan főnemes, akinek úgyszólván semmi kapcsolata nem volt eddig a székelyekkel.¹⁷ Ez a folyamat oda vezetett, hogy a Székelyföldön a királyi joggal — *ius regium* — adományozott birtokok száma gyorsan növekedett, és e területek már csaknem teljesen elvesztették régi székely birtokjogi jellegüket.¹⁸ A székelyek körében is gyorsan haladt előre a feudalizálódási folyamat, és ez az ellentétek további elmélyülését vonta maga után.

Az egyre nagyobb mérvű birtokadományozással új kérdések is felmerültek. Az új adományosok közül számosan — főleg a hatalmasabbak — nem tartották tiszteletben a primorok és lófők kiváltságait rögzítő régebbi határozatokat sem, hanem a feudális viszonyokra jellemző hatalmi túlkapasokra ragadtatták magukat. Voltak, akik „az nekik adatott jószág határán az minémű örökségünk volna kívül való lófejeknek, szolgálknak vagy kösségünknek, azok örökségét is az Donatariusok magoknak akarnák foglalni az mi Donationk titulussa alatt, és a lófejek közül sokakat szép szóval is hozzájuk hajtának”¹⁹ — olvassuk János Zsigmond 1569. július 14-én kelt és a székely királybíráihoz intézett levelében.

A székely főemberek a medgyesi országgyűlésen 1569. február 2-án előterjesztett beadványukban azt is sérelmezik, hogy „régimalmaink, kiknek voltanak az köztünk való vizeken, mostan Capitán uram felséged számára az mely malmokat csináltat az Maroson és az két Küküllőn... azokhoz foglalták mind az felséged szegény népét erős bírság alatt örlni... az mi őstől való malmaink pedig ez miatt meg rekesztetnek és pusztaság leszen helyek”. Kifogásolták régi törvényeik és hagyományaik semmibevevését.²⁰

A fejedelmi hatalom képviselői, a Székelyföldön mind kiterjedtebb birtokokat szerző megyei nemesség és a helybeli kiváltságos rétegek közötti feszültséget tovább növelték a fokozódó osztályellentétek. Éleződött a harc a közsékelyek, valamint a primorok és lófők között az osztásföldek ügyében is.

Az utóbbi két réteg a közföldről minél többet igyekezett megkaparintani, sőt még fegyverrel is megtartani tulajdonában.²¹

Az ellentmondásokkal terhes helyzeten az 1569. júniusában tartott tordai országgyűlés határozatai éppúgy nem képesek változtatni, mint János Zsigmond ez év 14-én kelt és a hat szék királybíráihoz, esküdteihez és főembereihez küldött parancsa, melyben arra inti őket, hogy az elkövetkező országgyűlésig függesszék fel a föld birtokjoga, a nyílföldek körüli nézeteltérésekből származó perek ítéleteinek végrehajtását.²² Az ilyen jellegű intézkedések elégtelennek bizonyultak arra, hogy új irányt szabjanak egy már erőteljesen jelentkező társadalmi folyamatnak. Nem véletlen tehát, hogy János Zsigmond 1571. március 14-én bekövetkezett halálakor a Székelyföldön már általános volt a nyugtalanság.

János Zsigmond halálát követően Erdélyben élénk politikai tevékenység kezdődött a hatalom megszerzéséért. A helyzetet még inkább bonyolította, hogy az utód személyéről való döntéssel egyidőben határozni kellett a fejedelemség jövőbeni politikai irányvonaláról is. Az új uralkodó személye körüli vita tehát elsődrendű államkérdéssé vált. A számításba jöhető egyik jelölt, az elhunyt fejedelem teljes bizalmát élvezett Bekes Gáspár, határozottan németbarát, a császár híve, míg a másik, Báthori István, körültekintőbb, a realitásokkal inkább számoló, törökbarát színezetű egyensúlypolitikát követett. Az Erdélyért versengő két nagyhatalom közül Báthori külpolitikai tervei megvalósítása érdekében a Portát részesítette előnyben, de ugyanakkor igyekezett jó viszonyban maradni a császári udvarral is. Ennek a rugalmasabb politikai elgondolásnak tudható be, hogy a rendek többsége Báthorira gondolt, s a csaknem kéthónapos interregnum alatt pártja jelentős mértékben megszilárdította hadállásait. Ez viszont Bekes visszaszorulását és a németbarát politika térvesztését jelentette, annak ellenére, hogy az e csoportosuláshoz tartozók között találjuk a nagy tekintélyű Hagymási Kristófot, Csáki Mihály kancellárt és másokat. Rajtuk kívül az alulról felemelkedett Bekessel tartott a köznemesség és a székelység jelentős hányada is.²³

Az erők ilyen természetű megoszlása nyitott teret azoknak a külső és belső tényezőktől hajtott politikai harcoknak, amelyek háttérében nem kis mértékben a két külső hatalom törekvései húzódtak meg. Ezeket a harcokat a sérelmeik orvoslását kereső székelyek nemegyszer megkísérelték kihasználni céljaik elérésére, de nem sok sikerrel.

A székelyek már az 1571. május 17-re hirdették, de valójában csak 23-án kezdődő fehérvári fejedelmválasztó országgyűlésre azzal a szándékkal és fegyveresen indultak, hogy a válságos körülmények teremtette lehetőségekkel élve, követeljék szabadságaik visszaállítását. A hevesebb vitára alkalmat adott kérdések közé tartozott az is, hogy az új fejedelem választásakor egyetemes vagy részleges országgyűlést tartsanak-e. Az elsők minden nemes fegyveresen részt vehetett, az utóbbira a vármegyék és székek követeiket küldték el. Azonban a még mindig forrongó székelyek személyes jelenléte veszélyesnek látszott.²⁴ A május 21-én Tövisre érkezett székelyeknek egyáltalán nem tetszett, hogy részgyűlést hirdettek. Ezért úgy döntöttek, hogy fejenként, harcra készen jelennek meg a gyűlésen. Csak Báthori közbelépésére tértek vissza tövisi táborukba.²⁵ Báthori gyors megválasztása aztán olyan helyzet elé állította őket, hogy kénytelenek voltak beérni május 27-én Tövisen kelt panaszainak a rendek elé terjesztésével.

A tövisi táborban uralkodó hangulatot érzékelteti a kortárs Mathias Milos feljegyzése, miszerint május 21-én, midőn Fehérváron híre futott, hogy a székelyek a székvárosba vonulnak, a rendeket rémület fogta el, mivel „...közönségesen attól tartottak, hogy a király temetése az ő temetések is lesz”.²⁶ A fejedelmválasztó országgyűlésről május 26-án Fehérvárott kelt levelében Gyulai László is hasonló értelemben számolt be: „...jóllehet az székelyek meg háborodtanak vala, mert az ő régi szabadságokat kevésnek, valamely szabadságot az im [előbb] meg holt kegyelmes urunk el vött volt töllök, de azokat is külömb külömb okokkal minden háborúság nélkül el csendesítők...”²⁷ Május 28-án a testamentumos urak ugyanerről írt jelentésükben arról is tudósították a császárt, hogy a székelyek „fosztogatják a nemesek javait és jószágait, és cselédeiket lemészárolják, azért, akik a mi elhunyt fejedelmünk adományozása révén közöttük birtokot szereztek, és emiatt a nekik adományozott jószágokra menni remegnek, sőt azoktól távol mintegy száműzetésben vannak”.²⁸

A dolgok ilyen állásával magyarázható, hogy a székely főemberek és lófők az itt előterjesztett panaszaik bevezető részében elutasítják a vádat, miszerint a köznépet fegyveres fellépésre ösztökélték volna. Ugyanakkor erős hangvétellő folyamodványukban kijelentették, hogy „az mi nagy elszenvedhetetlen sanyarú nyomorúságainkat, elfogyatkozásunkat, melyeket ez ideig az mi megholt kegyelmes fejedelmünk idejében elszenvedtünk, azokat ti kegyelmetek eleiben és értésére agyjuk”.

A két első rend főbb panaszai, hogy régi jogaik lábba tiprásával „...nemes házokra, nemes földekre, mind jobbágyok házára szabadság volt az köztünk való épített házából [várakból] és onnan való erőből fegyveres kézzel, hatalommal reá menni és minden hatalmot cselekedni, drabantoknak és egyéb fegyveres nípeknek megmívelni, ember fogásokat, ló elviteleket és mindent, az mit akartak... Jobbágyinkat pedig kik földünkben lakók névvel neveztetek... valahol akartak csak elfoglaltak [a] két várhoz és az sóaknához, hámorhoz.” A továbbiakban szántóföldjeik, rétjeik és legelőik elfoglalását panaszolják, valamint azt, hogy a lófőknek megtiltották lovaik eladását, de a várbeliek bármikor elveszik azokat, ha megtetszik nekik.

A főnépek és lófők azonban leginkább azt sérelmezték, hogy „az mi megholt fejedelmünk ... sok idegen nípet szállitta mi közünkbe kiváltképpen Maros székét teljességgel azoknak osztá...”, ennek folytán az ott lakó rendbeliek csaknem teljesen tönkrementek. Szinte fenyegetésnek tűnő hangon kéri az uralkodót, „leljen módot ti kegyelmetek benne, hogy efféle közinkbe szállott uraink jőnének ki közülünk, mert félünk, hogy az ő mi köztünk való lakások oly veszedelmes nyomorúságot hoz, kit örömet eltávoztatnánk, de semmiképpen, ha ott való lakások leszen, félünk, hogy nagyobb nyomorúságunk leszen miattok, kit el nem szenvedhetünk”.

Végül kérték az igazságszolgáltatás régi rendjének visszaállítását, és a sok megterhelés miatt a közsékelyek soraiba süllyedt, valamint adózásra kötelezett lófők kiváltságainak visszaadását.²⁹

Külön terjesztette az országgyűlés elé panaszait „az nyomorult székel köség”. A közsékelyek főleg a királybírák önkényes bírságolásait, féktelen adókövetéseit, a tizedszedésben elkövetett visszaéléseket, terhes vármunkákra való erőltetéseket sorolják fel. Sérelmezik továbbá, hogy szántóföldjeik és kaszálóik javát a várak részére foglalták le, őket pedig szántásra, vetésre és arásra kényszerítik minden ellenszolgáltatás nélkül.³⁰

A székelység helyzetének súlyosságára vall, hogy az országgyűlés nyomban napirendre tűzte a panaszok tárgyalását. A felsorolt sérelmek valóságát maguk a rendek ismerték el, amikor az adókvetés vitája során megállapították, hogy a székelyek „az sok külemb rajtok való nyomorúságért igen megfogyatkoztak”, ezért a fejedelem becsületes embereket küldjön ki minden székbe, akik az ő utasításai szerint újra összeírják őket s megállapítsák tartozásaikat.³¹ Ennek ellenére e panaszokkal kapcsolatosan az országgyűlés a székelyeit várokozásait ki nem elégítő, felemás döntést hozott. Beérte azaz, hogy megszüntette a szárazkocsmá és borárúsítás kötelezettségét, engedélyezte a lovakkal, más állatokkal és bőrökkel való kereskedést, biztosította a havasi legelők használatát régi szokásaik szerint, végül pedig figyelmeztette a központi hatalom tisztviselőit, hogy törvénytelen szolgáltatásokra ne erőltessék őket. Ami a székelyek legfájóbb sérelmeit, vagyis az idegeneknek adományozott birtokokat és az ezzel összefüggő társadalmi kérdéseket illeti, a már kialakult állapotokat törvényesítették, több más panasz orvoslását pedig a következő országgyűlés elé utalták.³² Végeredményben tehát érvényben maradtak a János Zsigmond alatt foganatosított intézkedések.

Báthori világosan látta, hogy a székelyek panaszaira vonatkozó határozataival az országgyűlés semmit sem oldott meg; ellenkezőleg, ezek a döntések csak siettetik a közöttük tapasztalható nyugtalanság forrpontra jutását. Az új uralkodó azonban azzal is tisztában volt, hogy a székelyek követeléseinek kielégítése egy alapvető elvi kérdést vet fel: vagy tovább haladni a rendi társadalom kiépítésének útján a Székelyföldön is, vagy visszalépni és teret engedni az itteni sajátos viszonyok további érvényesülésének, ami bizonyos mértékben gyengíti a központi hatalom befolyását. Báthori már a fejedelmi hatalom megszilárdításának híveként is ellenzi a második alternatívát, s nem hajlandó teret engedni a centrifugális erőknek. Álláspontját védelmezhetette azzal is, hogy a fejedelemválasztó gyűlés előtt esküt tett, miszerint változatlanul hagyja az elődjétől tett birtokadományozásokat. Így a székelyeknek érvelhetett azzal, hogy keze meg van kötve, s a rendek beleegyezése nélkül nem cselekedhet.

De hogy Báthori ugyanakkor számolt a székelyek elégedetlenségének esetleges nyílt felkelésbe való átcsapásával, kitűnt az 1571. május 30-án írt jelentéséből, melyben a császárnak a fehérvári országgyűlésről számolt be. Egyebek mellett felhívta, hogy az 1562. évi felkelés után a székelyek ellen több intézkedést foganatosítottak. „Ezek miatt mérhetetlen szorongatásokat és szinte nem hallott kegyetlenséget követtek el ellenük, ami a nyomorult köznépet kimerítette és elvadította, úgyannyira, hogy most új összeírást kell e népnél elrendelni a lakosság túlzott pusztulása miatt. És ami különösen azoknak fáj, akik a többiek közül kitűnnek [főemberek és lófők], az az, hogy legtöbb falujukat idegen uraknak adományozták. Ezeket az adományokat Szent Felséged is a szokásnak megfelelően megerősítette, és mi kötelesek vagyunk az idegen törvény alapján tett eskünk által azokat megtartani. Emiatt aztán veszekedések, követelések támadnak közöttük és a szó szoros értelmében fegyverre is kerül a sor, s azt követelik, hogy elveszett régi szabadságukat adják nekik vissza. Ezért én a jövőre vonatkozó igen jámbor ígérettel most feloszlattam az országgyűlést, tudatában lévén annak, hogy ha a foganadalom ellenére valami velük történne, akkor lázadásra fognak törekedni. Ezért azt szeretném, ha Szent Felséged kioktatna: ebben az ügyben is mit kell majd tennem, hogy a szándékomtól ne kelljen elállnom, ugyanis eskü-

vel megerősítettem, hogy az összes karokat és rendeket a maguk kiváltságai-
ban és szabadságukban megtartom.”³³

A fenti sorokból szinte kicsendül, hogy Báthori eleve igyekezett elhárítani magáról egy újabb székely felkelés kitörése miatti felelősséget, s ugyanakkor menteni magát a felkeléssel szembeni fellépést illetően. Erre a diplomatikus eljárásra nem annyira a császárnak titokban fogadott hűségesküje készítette, mint inkább az a megfontolás, hogy a császár utasítása alapján cselekedve nem tehetik majd felelőssé a történekeért, s nem fordíthatják ellene a székelyeket. Azonban a császár 1571. június 10-én Prágában kelt válasza mintegy csapdát állított a fejedelemnek. Egyaránt szorgalmazta, hogy a János Zsigmond alatt kialakult helyzet megőrzése mellett igyekezzenek lecsillapítani a lázongókat, de mindjárt hozzá is tette: „Mindazonáltal, ha ezt semmiképpen sem tudná kieszközölni és megvalósítani, s az ügy valamely súlyosabb forrongást helyezne kilátásba, úgy véljük, akkor engedni kell a szükségnek és nekik a régi szabadságot a mi nevünkben engedélyezni kell.”

Hasonlóan kétértelmű tanácsot adott Miksa az elhunyt fejedelem birtokadományozásainak kérdésében is. Azt kívánta, hogy a birtokok lehetőleg változatlanul az új gazdáik tulajdonában maradjanak, megőrizve az adományozás érvényét és erejét. Ha pedig ez nem lenne lehetséges, a dolgot bízzák a karokra és rendekre, mivel ő [ti. Báthori] a karok és rendek előtt esküt tett az adományozások tiszteletben tartására. A válasz befejező részében a császár azon reményét fejezte ki, hogy a fejedelemnek sikerül a forrongást lecsendesítenie. Ugyanakkor követelte, hogy minden érdemleges dologról, amit tenni szándékszik, tudósítsa az udvart.³⁴

Prágában tehát valójában taktikai játékot űztek a székely kérdésben. Mivel nem volt módjukban megakadályozni a török felé hajló Báthorit a fejedelmi trón elfoglalásában, igyekeztek számára olyan körülményeket teremteni, hogy kénytelen legyen a császári politika kívánalmai szerint cselekedni. Egyidejűleg pedig a székelyeket is eszközül próbálták felhasználni, ezzel is nyomást gyakorolva a fejedelemre. Ez a politikai taktikázás komoly következményeket vonhatott maga után. Mindez a székelyek tudomására jutva, tovább fokozhatta arra irányuló törekvésüket, hogy régi jogaik visszaállítását erőszakkal is kikényszerítsék.

Ezt az utóbbi feltevést látszik igazolni, hogy a Székelyföldön 1571. június elejétől mind gyakrabban lépnek fel erőszakkal a kincstári birtokok ellen, akárcsak az új birtokosok ellen. Báthori június 9-én kelt levelében megparancsolta Udvarhelyszék közösségének, hogy Kornis Farkasnak és Petki Mihálynak, a szék újonnan kinevezett királybíróinak mindenben engedelmeskedjenek.³⁵ Másnap kelt utasításában a fejedelem felszólította az új királybírókat, hogy intézkedjenek a kincstári birtokokon található vetések védelméről, amelyeket „most e változásban mind fő nép, lófő, mind kösség barmaival etetve nyomtatna, károsítana”.³⁶ Végeredményben tehát már megkezdődött a fejedelmi birtokok elleni támadás.

Ebben a mozgalomban a három székely társadalmi réteg 1571 nyarán viszonylag egységesen lépett fel, jóllehet más és más okoktól vezérelve. Az együttműködést az is elősegítette, hogy a székely székekben még nem volt annyira éles az osztálytagozódás, mint a vármegyei területeken, a valóságban még nincs éles választóvonal például a lófő és a közsékely között. Igen gyakori eset, hogy az előbbi anyagi helyzete miatt a közrend soraiba esik vissza, viselve az ezzel járó terheket. Úgy tűnik, maga Báthori is felmérte

a székely társadalom többségének (lófő, közsékely) életében még mindig nyilvánuló összetartást. Ezért a székelyföldi állapotok rendezését olyan intézkedésekkel kezdte, amelyek a többség sorsát érintették, s egyszersmind a fejedelmi hatalom állásainak erősítését is szolgálták.

Ilyen intézkedésnek tekinthetjük azt, hogy 1571. június 10-én a fejedelem elrendeli a lakosság pontos összeírását, melynek célja a vagyoni állapot és teherbíróképesség megállapítása.³⁷ Ez nyilvánvalóan sok visszaélésnek és jogtalan megterhelésnek vethetett véget, de egyszersmind szigorúbb ellenőrzésre is módot nyújtott a központi hatalomnak. Körültekintően kell megítélni az olyan jelenségeket is, mint a csiki, gyergyói és kászoni közsékelyek július 25-i kötelezettségvállalása a fejedelem megbízottja, Bánffy Pál előtt, miszerint évenként három hetet a vaskohónál, egy hetet pedig a fejedelmi jószág termésének betakarításán szolgálnak.³⁸ Az udvarhelyi közsékelység két nap múlva ugyancsak Bánffy előtt vállalta, hogy évenként három hétig szolgál Udvarhely vára építkezéseinél, elvet 400 köből őszi s ugyanannyi tavaszi gabonát, az irtványokat megkaszálja és betakarítja, a várhoz kétszáz szekér szénát és ezer szekér fát szállít.³⁹

Ha ezeket a kötelezettségeket a megyei területeken heti három napot robotoló, tizedet és egész sor más szolgálatot teljesítő jobbágyokéival vetjük össze, az eredmény feltétlenül a székely közösségek szempontjából kedvező. De a fejedelemmel szemben vállalt vagy vállalni kényszerült kötelezettségek nem jelentettek mentesülést az egyre nyomasztóbbá váló feudális viszonyoktól. A való élet a birtokosokkal szembeni függőség számtalan formáját alakította ki. A székely főemberek és az új birtokosok is több ízben panaszkodtak és tiltakoztak Báthori előtt, hogy földönlakóikat a fejedelmi tisztviselők vármunkára és más szolgáltatásokra kényszerítik, s emiatt nem tudnak eleget tenni egyéb kötelezettségeiknek. Sőt arra is nem egy példa akadt, hogy főleg az új adományosok még a lóföket is függőségi állapotba kényszerítették. Tehát a szolgaság Damoklesz-kardja — a fejedelem előbb említett intézkedései ellenére — ott függött a közsékelyek, sőt lófők fölött. Ha pedig a székelyek fő követelésének — régi szabadságuk visszaállításának — szemszögéből tekintjük a kérdést, szó sem lehetett az új helyzettel való megbékélésről.

Ez a hamu alatti parázshoz hasonló ellentét világosan kitűnt az 1571. augusztus 15-re összehívott országgyűlés alkalmával, mikor Báthori beiktatása után a rendek megtárgyalták az ország legégetőbb kérdéseit, köztük a székelyekét. Érthető, mert a májusban Fehérvárott hozott határozatokkal elégedetlen székelyek forrongani kezdtek: „fegyverrel fogják kivívni a szabadságot, mit oly erőszakosan vettek el tőle — ilyesmivel fenyegetőztek a hevesebb vérűek”. Az országos értekezlet véleménye az volt, hogy lehetőleg békés eszközökkel kell őket lecsendesíteni, de ha ez nem sikerül, az elégedetlenséget erővel kell elfojtani, mert az alkudozások csak tovább növelik makacsságukat.⁴⁰ Hasonló értelemben számolt be Báthori is Miksának a fehérvári gyűlésről augusztus 24-én kelt levelében.⁴¹ A császár szeptember 18-i válaszában figyelmeztette a fejedelmet: „...minden módon munkáldoj, hogy dolgaik olyan állapotban maradjanak, ahogy legutoljára voltak a nemrég elhunyt erdélyi fejedelem alatt. És amennyiben azt nem tudátok elérni, és ők a szabadság kivívása ürügyén felkelésre törekednek, mi is úgy véljük, hogy nekik ellen kell állnotok.”⁴²

Báthori igyekezett a fegyveres összeütközést elkerülni, mivel ez komoly veszéllyel járt volna uralma további alakulására. Egyre világosabbá vált, hogy

végül is kenyértörésre kerül a sor a Habsburg-barát Bekessel, aki 1571. augusztus végén a székvárosból Fogaras várába vonult vissza, s nem titkolta abbéli szándékát, hogy a székelyeket megnyerje Báthori ellen.⁴³ A fejedelem ezért arra törekedett, hogy legalább látszólag a császári udvarral egyetértésben járjon el a székely ügyben. Szeptember 18-án kelt levelében a császár tudomására adta, hogy minden próbálkozása ellenére a székelyek „most is egyenesen arra törekednek, hogy a nép elvesztett szabadságát, ha másképp nem, fegyverrel is visszaszerezzék”.⁴⁴ Ugyanakkor újabb javaslatot tett a császárnak a lázongok lecsillapítására. Ennek az volt a lényege, hogy a hangadó vezetők közül, „akiknek tekintélye közöttük a legnagyobb”, hatot vagy nyolcat ajándékokkal lekenyereznének, néhány közszékellyel külön-külön tárgyalnának, s ezek segítségével esetleg el lehetne érni, hogy a többi felhagyjon a lázadás szándékával.⁴⁵ Miksa október 10-én kelt válaszában helyeselte Báthori tervét, és arra utasította, hogy szépszerével igyekezzék a székelyeket lecsendesíteni, nehogy a töröknek beavatkozásra adjanak ürügyet.⁴⁶

De a székelyek elégedetlensége már előbb, 1571. szeptember végén nyílt felkelésben robbant ki. Csíkban és Gyergyóban mintegy ezren gyűltek össze, és „maguknak vezetőket választottak”.⁴⁷ Forgách Ferenc szerint a felkelők száma néhány nap alatt több ezerre emelkedett.⁴⁸

Báthori — amint a császárnak november 15-én kelt beszámolójában jelezte — megkísérelte a felkelőket békés eszközökkel lecsendesíteni. Viszont Udvarhely és Görgény vára körül hadakat vont össze, s szándékában állt, hogy ő maga is csapataival a felkelés megfékezésére siet.⁴⁹ A székely főemberek és lófők azonban nem várták meg a fejedelem hadainak közbelépését, hanem Becz Pál, Csík-Gyergyó-Kászonszék királybírája vezetése alatt október 3-án szétszórták a felkelőket, akik közül több mint ötven elesett.⁵⁰

A korabeli forrásokból kiténik, hogy a közszékelők felkelésre szításában egyes főembereknek és lófőknek is szerepe volt, de a mozgalom kirobbanásakor e két rend szembefordult velük, így akarván elhárítani magáról a részvétel gyanúját és biztosítani az uralkodó jóindulatát. Ez természetesen a társadalmi ellentétek további elmélyülését vonta maga után.

Az 1571. november 19. és december 1. között Kolozsvárt összeült országgyűlésen, amely a felkelés részeseit is hivatott volt felelősségre vonni, újból heves vita lángolt fel a székelyeket élénken foglalkoztató gazdasági és társadalmi problémák körül. A székelység képviselői ez alkalommal is síkra szálltak régi szabadságjogaik visszaállításáért. A rendek azonban elutasító álláspontra helyezkedtek már csak azért is, mivel a székelyek nemrég háborgatták meg az ország nyugalma. A rendek magatartása arra utal, hogy a primorok és lófők rétegét el akarták szigetelni a közszékelyeiktől s a megyei nemességgel egy táborba vonni. A megyei nemesség és a kiváltságokat élvező székely társadalmi rétegek erőinek egyesítése ugyanis erősítette volna az erdélyi nemesség pozícióit a jobbágysággal és fejedelmi hatalommal szemben is. E törekvással magyarázható a rendek döntése, hogy minden székely birtokos méltóságához mért részt kapjon a jószágokból. A fejedelem azonban a rendek döntésével szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy „Az székely uraim között az fő nép és lófő, ha ki jól és híven viseli dolgait, ő nagysága érdeme szerint mindennek [mindenkinek] állapotját kegyelmesen megtekinti kinek-kinek érdeme és szolgálatja választása szerint.”⁵¹

Az uralkodó döntése, hogy a birtokadókat a méltóság helyett az érdemhez és szolgálatokhoz köti, nem csupán formai kérdés. Ezen az úton

a fejedelem biztosította magának a székelyföldi birtokügyekben is a döntő szót, ugyanakkor a birtokadományozási jog hatékony fegyverként szolgálhatott a központi hatalom birtokosának kezében mind a székelyek féken tartására, mind pedig az ország katonai erejének biztosítására. Az uralkodó döntése valójában érvényt akart szerezni a *ius regium*nak a Székelyföldön is, ami ellen a székelyek már előbb is többször protestáltak. Az országgyűlés tehát továbbra is megoldatlanul hagyta a székelyeket érzékenyen érintő kérdést, amely a legutóbbi felkelés kirobbanásában is döntő szerepet játszott.

Nem járultak hozzá a székelyek forrongó hangulatának lecsillapításához az 1571. évi felkelés részvevőinek ügyében hozott országgyűlési határozatok sem. A rendek képviselőinek döntése kimondja, hogy „az mely emberek, akár mely rendbeliek legyenek a székelyek között, kik az elmúlt seditiót támasztották, autori voltak, mindazok kik fogva vannak, mindazok kik búdosnak, megbüntettessenek az ő bűnök szerént...” A határozat külön kitér a közszékelyek felelősségre vonására: „Az több székely kösség penig, kik ez felül megírt gonosz emberek izgatására fel támadtak, azoknak így legyen gratiájok, hogy ez jövő szent Gergely pápa napjára [III. 12.] az királybirák levelével Váraddá menjenek és ott az vár míven szent Márton napig [XI. 11.] dolgozzanak...” Egy régebbi törvényre hivatkozva azt is elhatározták, hogy akik a jövőben hasonló felkelést támasztanak, azok fő- és jószágvesztéssel lakoljanak.⁵²

A közszékelységet érthető módon sértette a büntetésnek ez a formája. Váradhoz vármunkára ugyanis egy előbbi országgyűlési határozat szerint a közönséges gonosztevőket parancsolták.⁵³ Nem csoda hát, hogy e döntés is növelte a fejedelmi hatalommal szembeni ellenszenvet és elégedetlenséget a székelyek körében.

Mind a birtokviszonyokban bekövetkezett változások, mind pedig a nemrég lezajlott felkelés nyomán támadt feszült helyzet valójában egyenes folytatása annak a már teljesen kibontakozott feudalizálódási folyamatnak, amely végleges eltűnéssel fenyegette a székely nemzeti társadalomból átmentett és még mindig érvényesülő régi szabadságjogokat. A székely társadalom különböző rétegei, sajátos gazdasági, társadalmi és bizonyos fokig politikai okokból vezetett, elkeseredett próbálkozásokat tettek nemcsak e folyamat feltartóztatására, hanem a már elvesztett jogok visszaszerzésére is. E törekvésükben továbbra is szembeállták magukat egyrészt az erdélyi uralkodó osztály azon képviselőivel, akik a rendiség teljes győzelemre juttatását óhajtották, másrészt a fejedelmi hatalom szándékával, amely a székely nemzeti társadalom maradványainak teljes felszámolásával a központi hatalom pozícióinak további megszilárdítását célozta. Ennek következtében mintegy állandósult a két ellentétes erő egymásnak feszülése, s a székelyek minden belső- és külső politikai konjunktúrát igyekeztek kihasználni említett céljaik megvalósítására. Ezzel magyarázható, hogy 1571 után is gyakran csatasorba álltak azon tábor oldalán, amely a törekvésekkel szembehelezkedő erők ellen lépett fel. Így sodródtak bele például abba a politikai küzdelembe, amelyet a Báthori István és a Bekes Gáspár mögé felsorakozott erők folytattak az Erdély feletti uralom megszerzéséért.

A fejedelemválasztás alkalmával Báthori Istvánnal szemben politikai csatát veszített Bekes Gáspár, aki mögött továbbra is Miksa császár állott, nem nyugodott bele kudarcába. Fogaras várába zárkózva nem csupán dacolni próbált a fejedelmi hatalommal (megtagadta Báthori hatalmának elismerését, bir-

tokairól nem engedte megadni a Portának járó adót stb.), hanem mindent elkövetett, hogy mind az országban, mind külföldön alássa az új uralkodó tekintélyét. 1572 nyarán valóságos propagandahadjáratot indít Báthori ellen, mondván, hogy az urak nagy része már elhajlott tőle, a székelyek, románok Miksához húznak, hasonlóképpen a lengyelek, szerbek, valamint Moldva és Havasalföld is.⁵⁴

Bekes politikai tervei megvalósításához a fejedelmi hatalommal elégedetlen székelyek körében igyekezett tömegbázist létrehozni. E törekvésének kedvezett, hogy a Báthori félreállítását tervező Miksa császár jelentős összeget bocsátott Bekes rendelkezésére hívei táborának megvesztegetéssel való növelésére, főleg a székely vezető réteg körében.⁵⁵ Ezen aknamunkának még akkor sem szakadt teljesen vége, mikor 1573 októberében Bekes Gáspár az ellene küldött fejedelmi csapatok előtt Fogarásból külföldre kényszerül menekülni,⁵⁶ s a megyeyesi országgyűlés az uralkodó ellen való fellépés vádjával számkivetésre és vagyona elkobzására ítélte.⁵⁷ Bekes külföldről is állandó kapcsolatot tartott fenn a Báthori uralmával elégedetlen erdélyiekkel, főleg a székelyekkel, s midőn a császári fennhatóság alatt álló területeken toborzott csapataival 1575 júniusában Kassa mellől Erdélybe vonult, régi szabadságuk visszanyerése reményében a székely székek — Aranyosszék kivételével, amely 800 gyalogot küld Báthori seregébe — hozzá csatlakoztak.⁵⁸

A székelyek újabb lázadását Szamosközy is összefüggésbe hozza a társadalmi kérdésekkel, kiemelve, hogy mióta szabadságukat elvesztették, úgy bántak velük, mint hadifoglyokkal, életük-haláluk uraik kezében volt.⁵⁹ Ezt a helyzetet akarta Bekes kihasználni, mikor megígérte, hogy győzelem esetén régi szabadságukat visszaállítja s a császárral is megerősíteti. A székelyek, mielőtt elkötelezték magukat Bekes mellett, Báthorinál keresték sérelmeik orvoslását, ő azonban elzárkózott kéréseik elől.⁶⁰

Az 1575. július 9-én Bekes teljes vereségével végződő Kerelőszentpál melletti csata után Báthori alkalmasnak ítélte a pillanatot, hogy végleg leszámoljon a központi hatalmat gyengítő centrifugális erőkkal, s vitathatatlaná tegye a fejedelem politikájának érvényét egész Erdélyben. Kiméretlen csapást mért mind a Bekes-párti nemességre, mind pedig a székelyekre. Már a csata színhelyén felakasztatott öt ellenpárti főurat, a többi vádlottal szemben pedig igencsak szigorúan akart eljárni. A július 25-re Kolozsvárra összehívott országgyűlésen a közvádlo Sombori László Bekes Gáspár és társai (33 főúr) mint felség sértők ellen kérte a családjukra is kiterjedő fő- és jószágvesztés kimondását. A törvényszéktől jóváhagyott indítványt az országgyűlés elfogadta, a fejedelem is megerősítette.⁶¹ Ennek értelmében augusztus 8-án hét főurat (köztük két székelyt) a város piacán lefejeztek. Az elfogott székelyek közül 34-nek ugyanott orrát és fülét metszették le, 34 pedig Szamosfálván bitón végezte életét. Az elítéltek javait elkobozták a kincstár javára, s a városokat is felszólították a netán megőrzésükre bízott javak kiadására.⁶²

Már a kortárs krónikás Istvánffy Miklós megjegyzi, hogy „a székelyek hűtlenségét kegyetlenebb büntetéssel bosszulta meg [Báthori], némelyeket felakasztatott és fejüket vétette, némelyeket orruk és fülük levágásával csúfolt meg”.⁶³ Egyet nem értés, sőt a megvetés érzése csendül ki a győztesek eljárásával szemben Kövári László szavaiból is: „...a győzelmesek elég gyávák voltak a pillanat bosszúhevének engedni, hogy a fejedelem, mint egy forradalmi főnök, a perc sikerét oly mohón felhasználta, s politikai véle-

ménykülönbségért nemcsak a főnököket sújtá le: azt szintén lehet kárhóztatni...⁶⁴

Báthori augusztus 6-án kelt ítéletlevelében a drákói büntetések szükségességét az ország kritikus külpolitikai helyzetével magyarázza. Kifejti, hogy Erdély „a föld kerekiségének két leghatalmasabb uralkodója közé, mintegy csuklóba lévén helyezve, s minthogy emberi erőben és segítségben teljesen meg lévén fogyatkozva, azt másként megtartani és kormányozni nem lehet, csak mindkét császárnak kegyét megnyerve... az egyik császárt engedményekkel, a másikat szolgáltatásokkal és hódolattal magunknak megnyerjük, hogy ez a tartomány külső ellenségektől és mindenfajta veszedelemtől megőrizve a lehető legbiztonságosabb és nyugalmasabb maradjon...” És ebben a kényes helyzetben — szögezi le a továbbiakban Báthori — Bekes Gáspár és a lázadók önös érdekeiktől vezetettve nem gondoltak az országgal, csak hogy saját zsarnokságukat megteremthessék.⁶⁵ Következésképpen mint a haza és fejedelm árulói felelnek tetteikért a törvényszék előtt.

Jóllehet a fenti vélemények megfogalmazását szubjektív tényezők is befolyásolták, tény, hogy Báthori az adott körülmények követelte minél szilárdabb központi hatalom megteremtéséért a legkíméletlenebb módszereket vette igénybe. Ezek segítségével jó időre elhallgattatott minden ellenzéki próbálkozást, a székelyek szorgalmazta régi szabadságjogok napirendről való levételével a jobbágyrendszer további terjedéséhez adott alapot a Székelyföldön is. Ez az oka annak, hogy bár fojtottan, de tovább izzik a székelyek körében az ősi szabadságaikat megsemmisítő fejedelmi hatalommal szembeni ellenszenv parazsa.⁶⁶ Ezen még az sem változtatott, hogy Báthori lengyel királlyá választása után több ezer erdélyit, főleg közsékelyt szegődtetett hadseregébe, akik katonáskodással igyekeztek kivonni magukat az egyre súlyosabbá váló terhek alól, s akik közül a livóniai háború (1579—1581) idején szerzett érdemeik elismeréséül több százan kapták vissza egyénenként az 1562-ben elvesztett szabadságot.⁶⁷ Érthető tehát, hogy a több mint három évtizedig folytatott sikertelen küzdelem után, 1595-ben a székelyek miért csatlakoztak oly lelkesen — régi szabadságaik visszaállításának hitében — Báthori Zsigmond hadaihoz.

VII
ÚJABB ADATOK A XVI. SZÁZADI
SZÉKELY FELKELÉSEKRŐL ÉS EZEK VISSZHANGJA
AZ ERDÉLYI ROMÁNOK ÉS SZÁSZOK KÖRÉBEN

A XVI. századi székely felkelések nemcsak a társadalmi ellentétek és mozgalmak súlyosbodásának megannyi bizonyítéka, de a feudalizmuskori román, magyar és szász parasztság által a társadalmi felszabadulásért folytatott harcok sorozatának láncszemei is. Ezek a mozgalmak, partikuláris jellegük ellenére, feudalizmus-ellenességük, valamint a jobbágysorba taszítás veszélyének kitétt székely szabadparasztságnak a harcban való részvétele folytán az 1437—1438-as bábolnai felkelés és az 1514-es nagy parasztháború által kezdeményezett jobbágmegmozdulások sorába illeszkedett. Függetlenül a résztvevők etnikai hovatartozásától, ezek a mozgalmak a feudalizmus ellen irányuló közös harci hagyományok.

Különböző források, városi számadáskönyvek, valamint Brassó, Szeben és Segesvár tanácsainak a XVI. században az erdélyi vajdakkal és fejedelmekkel folytatott levelezései igen gazdag adatokat tartalmaznak a székely felkelésekre vonatkozólag. Ezekből különösképpen kitűnik az uralkodó osztályok együttműködése e népmozgalmak elfojtása érdekében. Ezek a történelmi források egyben fényt vetnek a felkelések méreteire és a résztvevők egyes tetteleire is.

A történettudomány már eddig is ismert adatain kívül, amelyekben először fordul elő a parasztháború vezérének neve „*Georgio Doscha Ciculo duce*”¹ alakban, az újabb forrásközlések hírt adnak Hunyadvár uradalmához tartozó román parasztságnak az 1514-es eseményekhez közvetlenül kapcsolódó mozgalmairól. Így oklevelesen kimutatható a jobbágyok támadása Brandenburgi György birtokai, valamint egyes Zaránd megyei nemesek ellen. A bán-sági Monostor mezőváros kenézei és lakosai 1516. február 29-én panaszt tesznek Brandenburgi György² földesúrnál több Temes megyei nemes önkényeskedései ellen, akik jogtalan kártalanítást követelnek a lakosságtól az 1514-ben fellázadt parasztok által okozott károkért. 1520. július 1-én Bekes János és András diák, Hunyadvár várnagyai jelentik Brandenburgi Györgynek a Monostor kerület lakosainak körében tapasztalható nyugtalanságot. Az elégedetlenséget itt is az váltotta ki, hogy bizonyos összeget követeltek a parasztháború résztvevői által 1514-ben okozott károk megtérítésére. A várnagyok azzal vádolták a parasztokat, hogy új mozgalmat készítenek elő, mivel „folytatják a keresztesek háborújából ismert törvénytelen cselekedeteket, meghatározott helyen, a székelyek szokása szerint (*more siculorum*), összejöveteleket (*Congregationes*) tartanak és bejelentették, hogy azoknak, akik nem jelennek meg e gyűléseken, házaikat le fogják rombolni”.³

Az 1514-es parasztháborúról közölt összefoglalók keveset szólnak Brassó város zálogbirtoka, a töröcsvári uradalom jobbágyainak mozgalmairól, bár ezeket is ugyanazon okok váltották ki, mint a többi szerte az országban. 1515. június 5-én II. Ulászló király elrendeli Zápolya János vajdának, hogy intézkedjék a töröcsvári domínium jobbágyai ügyében, akik továbbra is lázonganak és megtagadják az adók fizetését.⁴

A Brassói Állami Levéltár több nemrég kiadott oklevelet őriz, amelyek új adatokkal szolgálnak az 1514-es parasztháborúról és Zápolya hadainak elő-

készületeiről. Azt eddig is tudtuk, hogy Zápolya János vajda 1514. június elején Bulgáriából, a törökök elleni hadjáratból Dózsa hadai Erdély felé közeledtének hírére visszafordult. Déváról Zápolya leveleket meneszt a szász városokhoz, segítségüket kérve a keresztesek ellen. Már eddig is ismeretes volt 1514. június 9-én Beszterce tanácsához intézett levele, amelyben megemlíti Lippa várának elesét és a felkelő hadak előnyomulását a Maros völgyében. Zápolya Jánosnak a brassóiakhoz küldött ugyancsak 1514. június 9-i levele⁵ nagyjából megegyezik a Beszterce városához intézett levéllel, tartalmaz azonban néhány új adatot is. Zápolya megparancsolja a brassói tanácsnak, hogy az enyedi táborba küldjön 400 lovast és ugyanannyi gyalogot, mivel a felkelő hadak Lippán kívül elfoglalták a Maros-völgyi Bulcs és Kapronca mezővárosokat is. Június 10-én a vajda Déváról újabb misszilissel⁶ fordul a brassóiakhoz, melyben leírja a felkelő sereg tevékenységét, és abbéli szándékáról értesíti a tanácsot, hogy elfojtja a felkelést. Ezért a darabontkülönítménnyel együtt két jól felszerelt ágyút is kér. A vajda rendeletének értelmében a brassóiak a keresztesek ellen induló nemesi hadak táborába nagyszámú lovast, gyalogot, valamint ágyúkat és löszert küldenek.⁷

Időközben Dózsa felkelő hadai Erdély felé közeledtek. Solymos vára elfoglalása után Zápolya vajda újabb támadástól tartott. Ezért meghagyta a szebeni tanácsnak, hogy erősítsék meg a szászvárosi vártemplom őrségét, és fegyvereket meg löszert küldjenek oda. Június 14-én Zápolya az Alvinc melletti Borberekéről újabb parancsot küldött a brassóiaknak⁸, és sürgette a város zsoldjában álló lovas és gyalogcsapatoknak az előre meghatározott táborban való megjelenését.

Június végén Zápolya hadai Temesvár felé tartottak. Június 29-én Szászvárosba érkeztek, de a vajda már előbb mozgósítási parancsot küldött Tomori Pálnak, Fogaras vára kapitányának, aki ezt június 29-én a brassóiakkal is közölte. Tomori leveléből⁹ megtudjuk, hogy a vajda hadai útban voltak a Karas torkolatánál fekvő Haram vára körzetébe eső dunai révhez, hogy Dózsa Györgyöt elfogják.

Zápolya János hadi készülődésével egyidejűleg a parasztfelkelés Erdélyben is mind nagyobb méreteket öltött. Az utóbbi évtizedek kutatásai új adatokkal bővítették eddigi ismereteinket a Dózsa György vezette felkelésről, ezekből tudjuk, hogy az erdélyi parasztháborúban román, magyar és szerb parasztok vettek részt.¹⁰ Ugyanakkor Segesváron és más erdélyi városokban is voltak mozgolódások és forrongások, melyekben plebejus elemek is részt vettek.¹¹ 1514 és 1515-ben a töröcsvári uradalom csángó jobbágyainak mozgalmairól is tudunk. Ismeretes, hogy a Székelyföldről kivándorolt csángók a XV. század második felében telepedtek meg Hétfaluban. Az ósláv, román és a brassói szász források a hétfalusi csángókat gyakran székelyeknek nevezik.¹²

Arról nincsenek adataink, hogy az 1514-es parasztháború alkalmával a székelyek is fellázadtak volna — annak ellenére, hogy a keresztesek vezére, Dózsa György és Gergely nevű testvére a Székelyföldről származtak —, anélkül több adat tanúskodik azonban az 1518—1522 közötti székely mozgalmakról. Ezekről az eseményekről történetírásunk már megemlékezett, hangsúlyozva azt a tényt, hogy a közsékelyek mozgalma Zápolya János vajda és az általa a Székelyföldre kinevezett tisztségviselők ellen irányult.¹³ Ezúttal is rámutatunk arra, hogy az említett évek székely mozgalmairól értékes adatokat tartalmaznak a szász történelmi feljegyzések. Az 1519—1521. évi szé-

kelyföldi feudalizmus-ellenes mozgalmak fontos forrásai Brassó város korabeli számadáskönyvei, amelyek főként a háromszéki székely előjáróknak és a szász patríciusoknak a fellázadt székely köznép ellen irányuló osztályössze-fogásáról tudósítanak. Ismeretes, hogy Zápolya János vajda kérésére a brassói tanács 300 lovast és 50 puskást küldött a fellázadt székelyek ellen.¹⁴ Brassó város vezetősége a lázadók elől az erős falakkal védett sárosba menekült székely primoroknak és lófőknek is felajánlotta segítségét. A város kiadásait rögzítő számadáskönyvek adatokat tartalmaznak a székely lázadók ellen küldött különítmények költségeiről, de ugyanakkor hírt adnak a közszékelyeknek a vajda seregei ellen vívott csatáiról is. Marcus Fuchs krónikájából az is kiténik, hogy a fellázadt székelyek és Zápolya vajda hadai között a döntő csata Homoróddaróc mellett folyt le. Említésre méltó, hogy a közszékelyek mozgalma visszhangra talált a székely származású hétfalusi csángók,¹⁵ Brassó város Bolgárszeg nevű külvárosának román, valamint Bolonya külváros magyar lakosainak körében.¹⁶

Az 1562. évi nagy székely felkeléssel talán éppen a XVI. századi szász történetírás foglalkozott a legbetheatóbban. Hieronimus Ostermayer brassói orgonistán és krónikaírón kívül több más szász krónikás is hivatkozik a székely történelem e fontos mozzanatára. Hangsúlyoznunk kell azt a tényt, hogy egy pár szász krónikás rosszállását fejezte ki a lázadás leverését követően János Zsigmond által foganatosított kegyetlen megtorló intézkedésekkel szemben.

A szász krónikások érdeklődését a székely felkelés iránt nem annyira a mozgalom méretei indokolják, inkább az a tény, hogy a székely lázadók János Zsigmond ellen a szászokkal próbáltak szövetségben. Christian Schaeus verses elbeszélése alapján történetírásunk elemezte a lázadó székelyek és a szász városok közötti kapcsolatok fejlődését. Ismeretes, hogy a szász városok patríciusai megtagadták a felkelőktől a segítséget, és a szebeni magisztrátus a fejedelemtől feljelentette a székely követeket.¹⁷ A szász lakosság egy része — különösen Segesvárszéken — azonban jóindulatú magatartást tanúsított a székely felkelők iránt.

Az 1562. évi felkelés vérbe fojtása, de különösen a közszékelyek jobbágy-sorba taszítása miatt a XVI. század hetvenes éveinek második felében nagymértékben növekedett a székelyek elégedetlensége. Az 1569—1571-es években újabb mozgalmak és forrongások törnek ki, de ezekről a szász krónikák és a városok számadásai kevesebb adatot tartalmaznak. Sokkal bővebben tudósítanak viszont Bekes Gáspár és Báthori István 1575-ös viszálykodásairól.

A Lugos vidékéről származó Bekes Gáspár a császári udvar segítségével próbálta megszerezni az erdélyi fejedelmi székét. Ennek érdekében, Miksa császár tanácsára, a székely szabadságok visszaállításának ígéretével igyekezett a maga számára megnyerni e katonailag jelentős népcsoport támogatását. Az Alexandru II. Mircea havasalföldi vajda támogatását is magáénak tudó Báthori István fejedelem szintén felkészült a harcra.

Ismeretes, hogy a kerelőszentpáli csatát Báthori István nyerte meg. A korabeli szász krónikák érdekes adatokat jegyeztek föl a csata előtti helyzetről, valamint a szász patríciusok és Báthori István közt fennálló szövetségről. Brassó város korabeli számadáskönyveiben található bejegyzésekből kiténik, hogy 1575 januárjában Halmágyi Istvánt, a Brassó szolgálatában álló darabontok kapitányát Fogarasra küldték. Ugyanez év február 27-én Brassóba érkezett Báthori István megbízottja, Daczó János, és Brassóból is küldött

ment Várhegy kapitányához. A számadáskönyvekből arról is értesülünk, hogy 1575 tavaszán Brassóba érkezett több székely főember, köztük Daczó János, Mikó Ferenc, Daczó Pál, Henter Benedek és a várhegyi várnagy, Pernyeszi István. Ezek a fejedelmi követjárások és a várhegyi várnaggal fennálló kapcsolat Bekes Gáspár és a vele szövetséges székelyek elleni hadi készültségekre utalnak. A brassói számadások elemzése azt is bizonyítja, hogy Báthori István fejedelemnek érdekében állott a jószomszédi viszony megőrzése Moldvával és Munténiával, hogy elnyerje katonai támogatásukat. Bizonyára ez volt a feladata Báthori Moldvába és Munténiába küldött követeinek is. Ezek a számadáskönyvek arról tudósítanak, hogy 1575. április 17-én a fejedelem követe, Giorgio Blandrata Moldvába menet átutazott a Cenk-alji városon; június 1-én Báthori egy másik követe Munténia felé folytatta útját.¹⁸

A Báthori István és Brassó város között fennálló kapcsolat még bensőségesebb lett, miután a fejedelem 1575 áprilisában egypár napot a Barcaságon töltött. Brassóra ebben az időszakban az a feladat hárult, hogy figyeljen a székelyföldi eseményekre és jelentse a fejedelemnek a háromszéki, csíki és udvarhelyszéki székelyek hangulatát. 1375. június és július havában a brassói városi tanács jelentős összegeket fizetett székelyföldi ügynökeinek. Bekes Gáspár ellen és Báthori István támogatására Brassó 190 emberből álló darabontkülönítményt¹⁹ küldött a fejedelem táborába. A brassói darabontok máig fennmaradt jegyzéke²⁰ azt bizonyítja, hogy a legtöbb gyalogos katona az apácai, krizbai és hétfalusi csángók (székelyek), valamint a brassói szászok és magyarok köréből verbuválódott.²¹ Noha Bekes Gáspárt a székelyek egy része — főleg a csíki székelyek — is támogatta, Báthori István Kerelőszentpálon döntő győzelmet aratott. Ebben a csatában a szászok nyújtotta segítség nagymértékben hozzájárult a fejedelem győzelméhez.

Báthori István szigorú rendszabályokat foganatosított a Bekes seregében harcolt székelyek ellen. Ezek az intézkedések siettették a székelyföldi társadalmi ellentétek elmélyülését, és fokozták a közszekelyek elnyomását. Ilyen körülmények között a székelyudvarhelyi Székelytámadt és a háromszéki Lécfalva közelében, Nagyborosnyó határában épült Székelybánja váraknál — melyeket az 1562-es felkelés leverése után a székelyek állandó szemmel tartásának céljából emeltek — szükségesnek mutatózó erődítési munkálatokat egyre nehezebb lett kizárólag a központi kormányzat költségén kivitelezni. Brassó számadáskönyvei érdekes adatokkal szolgálnak e város és a várhegyi várnagy együttműködéséről, a fejedelem adományairól, melyekből több nemes, székely főember, sőt maga Brassó városa is részesült. Ilyen módon került Brassó város hűbéri tulajdonába több jobbágysorba taszított székely falu, úgymint Kökös, Uzon, Lisznyó és Szotyor. Ebben az időben a várhegyi kapitány mellett a brassói patríciusok is fontos szerepet játszottak a háromszéki közszekelyek elnyomásában. A várhegyi várnagy, valamint más fejedelmi tisztségviselők törvénysértései, foglalásai és elnyomása a háromszéki részekben újabb elégedetlenségi hullámot idézett elő, amely 1581 nyarán felkelés kirobbanásával fenyegetett. Ismeretes, hogy ebben az évben a háromszéki székelyek panaszlevéllel fordultak az országgyűléshez és a fejedelmi udvarhoz. Brassó város számadásai ugyancsak beszédesen tanúskodnak a brassói szász patríciusok és a székely főemberek (főleg a várhegyi várnagy) kapcsolatairól, melyek fő célja a közszekelyek bármely megmozdulásának megakadályozása volt. 1581 júniusától augusztusig Brassó több ízben mozgósította

zsoldosait és támogatta Pernyeszi István várhegyi kapitányt az elégedetlen székelyek elnyomásában.²²

A háromszéki székelyek szemmel tartásában, és ha kellett, mozgalmak elnyomásában, elsőrangúan fontos szerep hárult a várhegyi fejedelmi várra és kapitányára, Pernyeszi István háromszéki királybíróra, valamint későbbi utódjára, Sennyei Pongrácra. Ennek a várhegyi feudális elnyomó és leigázó erődítésnek lerombolása egyike volt azon követeléseknek, amelyeket a közszékelyek a Mihály vajda 1599. őszi erdélyi bevonulását megelőző mozgalmakban hangoztattak.

A vitéz havaselvi vajda még győzelmes erdélyi hadjárata előtt a Ploiești melletti táborban több székely vezető emberrel tárgyalt, és megígérte, ha hozzá csatlakoznak, visszaállítja a székelyek szabadságjogait. Azt is tudjuk, hogy a csíki, gyergyói, valamint a háromszéki székelyek arra kérték Mihály vajdát, hogy romboltassa le a várhegyi várat. A vajda el is rendelte a vár lebontását, ezzel is tanújelét adva, hogy a székelyeknek tett ígéreteit betartani kívánja. Ennél többre is sor került, mikor 1599. november 3-án a sellemberki döntő csatában való részvételük jutalmául kibocsátotta a háromszéki székelyek szabadságát biztosító oklevelet. 1599. november 28-án Havasalföld és Erdély ura oklevelekben erősítette meg az összes székely székek szabadságát. Ezek az intézkedések, valamint a jobbágysorba taszított székelyek felszabadítása tartós alapot biztosított Mihály vajda és a székelyek szoros együttműködéséhez, amely a vitéz vajda erdélyi uralkodásának egész ideje alatt fennállott.²³

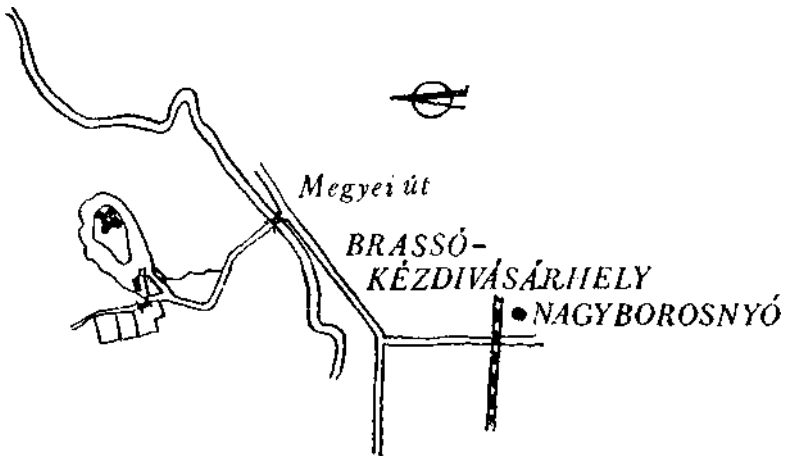
A miriszlói csata után a nemesség, valamint Giorgio Basta császári generális ismét megpróbálta a közszékelyek leigázását. Az 1600 októberében tartott lécfalvi tábori országgyűlés elrendelte a várhegyi vár újjáépítését, és ennek költségeit a háromszéki, csíkszéki és gyergyószéki székelyekre hárították. Mihály vajda és székely szövetségesei legyőzése azonban nem ingatta meg a köztük szövődött fegyverbarátságot. A székelyek továbbra is a vitéz vajda pártján álltak, mikor Goroszlónál, a magyar hajdúk támogatásával, újabb győzelmet aratott. Uralmát azonban nem tudta megszilárdítani, mivel Giorgio Basta vallon zsoldosai galád módon meggyilkolták.

Erdélyben ekkor kezdődött az osztrák zsoldos hadsereg szomorú uralma. Vezérük, Giorgio Basta nevéhez fűződik az ország elpusztítása, a lakosság kifosztása. A Mihály vajdát támogató székelyeket különösen üldözték, de a császári seregek generálisa kénytelen volt elismerni, hogy a székelyek katonai erejével szemben nem tudja megszilárdítani uralmát Erdély felett. Azt javasolta ezért a császári udvarnak, hogy állítsák vissza és biztosítsák a székely szabóságokat és mondjanak le a Mihály vajda parancsára lerombolt várhegyi vár újjáépítéséről.

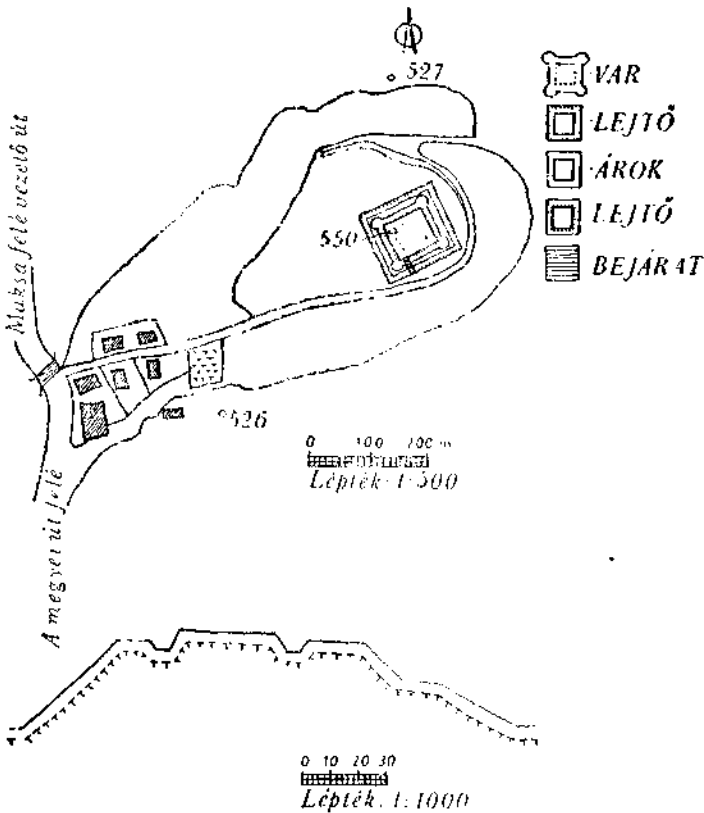
Erről a várról az 1949-ben végzett régészeti ásatások sok új adatot hoztak felszínre, melyek a következőkben foglalhatók össze:

1. A vár Lécfalva határán, egy észak—dél irányú halmon épült. A Feketeügy árterétől körülveve, a várhalomnak kitűnő stratégiai fekvése van (1. ábra), és benne már paleolitikumkori emberi település nyomai is találhatóak.

2. A dombon eredetileg egy favár volt, amelyre később egy kővárat építettek (2—3. ábra). A vár ősi mivoltát azok a 25 cm átmérőjű facölöpök is bizonyítják, amelyeknek nyomait a vár belsejében két párhuzamos sorban fedezték fel. Különben egy 1353. évi vajdai levél valóban bizonyítja, hogy

ezen a helyen eredetileg a besenyők ellen emelt királyi vár állott.²⁴ A vár közelében egy Zechelneez-(Székelynéz)-nek nevezett őrtorony volt, de mivel nem nyújtott megfelelő védelmet, I. Lajos király 1353-ban elrendelte lebontását, bár a torony helye felett gyakorolt tulajdonjogát ezután is fenntartotta.²⁸

Az évszázadok folyamán a várfalak köveit elhordták, úgyannyira, hogy az erődítés eredeti alakja a felszínen ma már nem állapítható meg. Orbán Balázs a múlt század derekán még a föld felszínén láthatta a várfalakat. Az ásatási árkok azonban feltárták az egykori kőfalak maradványait. A vár négyzet alakú volt, a sarkokon háromszögű, ívelt oldalú bástyákkal. A kővár mérete a várfalakkal együtt 60X60 m. A széles és mély várárkok a középkori erődítés és nem a királyi vár tartozékai.

A kővár alaprajza azt bizonyítja, hogy aránylag elég későn, a XV—XVI. században épült, és alakja tökéletesen egyezett a Mosel és Saar között ebben a korban emelt középkori Menzberg váréval.²⁶

3. Minden kutatóárkban, különösen ott, ahol a sarokbástyák nyomai felbukkantak, középkori anyagot, kerámiát, téglát és cserepet tartalmazó égett réteg került felszínre. Ez azt bizonyítja, hogy a várat felgyújtották. Az agyagművességi termékek maradványai hasonlatosak a XVI. század agyagművességére, és megkönnyítik a vár építési idejének meghatározását. A régészeti leletek a XVI. század derekára utalnak, s ez általában összhangban van a történelmi források adataival, melyek szerint a várat közvetlenül az 1562. évi események után építették. Mivel az égett rétegben nem található a XVI. század utánról származó lelet, a vár felgyújtásának idejét ugyancsak a XVI. századra kell tennünk.

A fentiekben ismertetett régészeti megállapításokat a történelmi források is alátámasztják. Írott adatokból tudjuk, hogy a várat János Zsigmond parancsára 1562-ben kezdték építeni. Itteni várnagyok 1598-ig ismeretesek. 1599 őszén a várat lerombolták és az 1600 októberi lécfalvi országgyűlés határozata ellenére sem építették újjá. A vár elvesztette a XVI. század utolsó négy évtizedében betöltött szerepét. Megtartotta ugyan a hozzá tartozó uradalom egy részét, de magát a volt várat az erdélyi fejedelmek a helybeli székely főembereknek adományozták. 1601-ben a hozzátartozó uradalommal együtt Mikó Györgynek adományozta. Egy 1675-beli okmány szerint a vár a XVII. század második felében a Nemes család tulajdonában volt. Ez a család a vár nyugati felén egy kastélyt építtetett. A XIX. században a várrom tulajdonosa báró Szentkereszty volt, aki a vár köveiből szeszgyárat épített és egy gazdaságot rendezett be.²⁷

MÁSODIK RÉSZ
**AZ 1595—1596. ÉVI SZÉKELY FELKELÉS
ÉS KÖVETKEZMÉNYEI**

[Vákát oldal]

I

A KÖZSZÉKELYEK 1595—1596. ÉVI FELKELÉSE

1. A székelyek hadba hívása 1595 őszén és a felkelés kirobbanása

A XVI. századi székely felkelések sorában külön hely illeti meg az 1595—1596. évit, mely a törökellenes háború¹ s a székelyektől nagy véráldozatot követelő havasalföldi hadjárat előtt és után lángolt fel. Kirobbanásának és lefolyásának körülményei, politikai légköre másak voltak, mint a megelőző székely felkeléseké. Társadalmi, hűbérelles jellegében nem különbözött az 1562. vagy az 1571. évi megmozdulásoktól, csak az osztályérdekek szembe kerülése, összezapása jelentkezett másként. 1595—1596-ban nemcsak a székely szabadságvágy feszült szembe nyíltabban az egész erdélyi hűbéri rendszerrel, de maguk a székely társadalom ellentmondásai is kevésbé burkoltan nyilvánultak meg. A fejedelem, a nemesek és a székely főurak jobbágyságából szabadulni vágyó közszekelyek határozottan körvonalazott követeléseivel nyilvánvaló antifeudális jelleget öltöttek. Egyben kétségtelenül beigazolódott a székely főrend és a vármegyei nemesség érdekeinek azonossága. 1596 telén éppen a vármegyei nemesség, a székely főrend, a szász patriciátus és a fejedelem összefogása vezetett a felkelés leveréséhez és kegyetlen megtorlásához, amelyet „*véres farsang*” néven jegyzett fel a történelem.

A havasalföldi hadjáratban való részvétel a támadás kezdeti szakaszában sikerrel kecsegtette a szabadságaikat visszakövetelő közszekelyeket, de a háborús győzelem már a hűbéri osztály, a nemesség és a székely főrend, a fejedelem köré csoportosuló erők érdekeit vitte diadalra. Ezért tartjuk fontosnak tüzetesebben megvizsgálni az 1595. évi havasalföldi törökellenes hadjárat teremtette politikai és hadi körülményeket, amelyek megérlelték egy újabb székely felkelés kedvező feltételeit, más tényezőkkel együtt biztosították kezdeti sikereit és kihatással voltak társadalmi jellegére is.

A XVI. század kilencvenes éveinek elején kirobbant európai méretű tizenöt éves háborúban (1593—1606) Erdély, Havasalföld és Moldva a Habsburgok vezette törökellenes szövetség táborához tartozott.³ Erdélyben közel másfél évig tartó országgyűlési viták sora⁴ előzte meg a végső döntést. A kiváltságosok többsége ellenezte a törökbarát politika feladását, az európai keresztény koalícióhoz való csatlakozást és a hadjárat megindítását. Vonakodásuk nem volt alaptalan, hiszen a prágai császári udvar nem adta még döntő bizonyítékát annak, hogy a törökellenes erőket képes győzelemre juttatni a Duna-medencében. A hadjárat kezdeti sikereit megtorpanás követte, s 1594-ben a császári hadak már kivívott állásaikat is alig tudták megvédeni. Báthori Zsigmond ennek ellenére szövetségre lépett Rudolfal, és az erdélyi hadak eredményes harcokat folytattak a Bánságban a törökök ellen.⁵ 1594 augusztusában Báthori a székelyek és szászok támogatásával dülőre vitte a törökellenes fellépés ügyét, jóváhagyta az országgyűléssel a hadjárat előkészítését. Augusztus végén és szeptember első felében lefejeztette mindazokat, akik a nyílt törökellenes politikát ellenezték. 1594. szeptember 14-én, három nappal az utolsó kivégzések után, arról tájékoztatta Pálffy Miklós nádort, hogy „ollian severitással [szigorral] kellett az dologban procedalnunk [eljárunk]”. Maga is beismerte, hogy

tette „atrocitás”-számba megy, de — mint írja — a körülmények kényszerítették rá.⁸

A törökpártiak végleg csatát veszítettek Erdélyben, s a fejedelem most minden belső ellenzék nélkül láthatott hozzá terve megvalósításához. Követeiket küldött Moldvába és Havasalföldre, hogy előkészítse a közös törökellenes fellépést. Hadai, s mindenekelőtt a székelyek, a moldvai és havasalföldi törökellenes erők oldalán szálltak hadba a törökök és tatárok ellen.

1593-ban Havasalföld trónjára Mihály vajda lépett. Ezzel itt is eldőlt a törökellenes harc kibontakozásának ügye. Báthori Zsigmond hadait is oldalán tudva, a vitéz vajda 1594 novemberében kibontotta a felszabadító háború zászlaját; Bukarestben s országa más városaiban lefejeztette a törökök embezeit, megtagadta az évi adó kifizetését. A Porta parancsával szembeszegülve nem követte Szinán pasát a magyarországi hadjáratba, s nem indult hadba az engedelmességet megtagadó Báthori Zsigmond ellen sem. A korabeli erdélyi történész, Szamosközy István azt írja, hogy „mikor a török császár Mihály vajdának adta volt a vajdaságot, [Mihály] hetvenezer tallért ígért volt a császárnak, de ez csak ígéret volt, semmi egyéb”.⁷ Ebből is látszik, hogy a kortársak Mihály vajdát trónra lépése pillanatától úgy tartották számon, mint aki az ország felszabadítását tűzte ki uralkodása céljául. A havasalföldi Cantacuzino-krónika tanúsága szerint a vajda 1594 őszén segítségért fordult Báthori Zsigmondhoz, hogy országából a törököket kiűzze. „És midőn 1594. november 5. volt, nagyszámú hadat küldött Báthori Zsigmond segítségül. Élén ezeknek Horváth Mihály és Bekes István állott. És megérkeztek e hadak Mihályhoz Bukarest várába. És azonnal levágták ottan az összes törököt.”⁸ A Radu Popescu havasalföldi krónikája arról is szól, hogy a vajda, látván Szinán nagyvezér hadainak magyarországi vereségeit, „szívéből örvendett és remélte, hogy fegyvert fogyán a török ellen... a többiekkel együtt könnyen lerázhatja a török rabság jármát, mely alatt az ország nyöge”.⁹

Ismeretes, hogy Mihály vajdát az 1594 őszén és 1595 tavaszán vívott törökellenes harcaiban jelentős számú székely csapatok és magyar hajdú zsoldosok támogatták. E harcokban Mihály figyelemre méltó győzelmeket aratott, hadai nemegyszer ütöttek be a Dunától délre fekvő részekre, s a balkáni népekben is felcsillant a közelgő felszabadulás reménye. Már az a hír járta, hogy a havaselvei és erdélyi hadak Drinápolyt fenyegetik.

1595 nyarán a Porta büntető hadjáratra készült Mihály vajda és Báthori Zsigmond ellen. Maga Szinán nagyvezír állott a nagyszámú török had élére, amely augusztusban átkelt a Dunán, és Bukarest felé vette útját. Augusztus 13/23-án Călugăreni mellett zajlott le az ütközet, amellyel a vitéz vajda, a hajdú és székely csapatok támogatásával megkísérelte feltartóztatni a török hadak előnyomulását. A călugăreni-i csata a havasalföldiek hősiességének, a vitéz vajda hadvezéri képességeinek köszönhetően a havasalföldi sereg győzelmével ért véget. A román nép függetlenségi harcának ezt a dicső mozzanatát emlékezetes tetteként tartja számon a román történetírás.¹⁰ A győzelmet azonban a vitéz vajda nem gyümölcsoztethette, mert Szinán pasa számbeli fölényben lévő hadai elől a hegyekbe kellett visszavonulnia. Szinán elfoglalta Bukarestet, Tîrgoviște várát és az ország majdnem minden városát. Mihály vajda Báthori Zsigmondhoz küldte követeit, hogy Szinán ellen segítséget kérjen. Az 1595. május 20-án megkötött szerződés¹¹ értelmében Erdély fejedelme hozzálátott a hadjárat előkészítéséhez.

Istvánffy Miklós, korabeli történész értesülése szerint „Zsigmond elhatározta, hogy annak a bátor és neki hűséges férfiúnak, már a szerződés értelmében is, gyors segítséget visz”.¹² Maga a fejedelem augusztus 27-én indult el Gyulafehérvárról, de ezt megelőzően elrendelte az általános hadfelkelést. Amint Pellérdi Péter feljegyezte, Báthori Zsigmond „mindenüvé el írta és erős parancsolattal meghagyá, hogy mihelyt öfelségét hallják, hogy megindult, minden ember feje, jószága vesztésének terhe alatt jöttön-jöjjön öfelsége után”.¹³ Szinán havasalföldi hadjárata és előnyomulása mégis felkészületlenül érte az éppen házasodni készülő Báthorit. A mozgósított nemesi had külső támogatással sem lett volna képes feltartóztatni s még kevésbé visszaverni Havasalföldről a nagyszámú török hadat. Báthori Zsigmond belátta: ilyen rövid idő alatt nem tud akkora zsoldos hadat kiállítani, hogy sikeresen vegye fel a harcot Szinán csapataival. Erre pénze sem volt elegendő. Ilyen körülmények között vetődött fel a székelység általános hadba hívásának gondolata, hiszen a felfegyverzett székelyek már egymagukban is jelentős hadat képviseltek.

A jobbágysorba taszított székelyek hadba hívása viszont kockázattal járt. Az 1562-es felkelés leverése óta egyik erdélyi fejedelem sem szánta el magát a székelyek általános és fejenkénti hadba hívására. 1595 őszen viszont rendkívüli idők jártak, rendkívüli intézkedésekre volt tehát szükség. A néhány nap alatt mozgósítható székely had nemcsak a kincstárt mentesítette a különösebb kiadásoktól, hanem egyetlen reális biztosítékát nyújthatta a törökellenes küzdelem kedvező kimenetelének.

A harcba induló székelyeknek is kellett valamit adni vagy legalábbis ígérni. Báthori Zsigmond tudta, hogy a szabadságukat veszített székelyek semmihez sem ragaszkodnak annyira, mint szabadságjogaikhoz. A hadba hívást ezért az 1562 előtti szabadságok visszaállításával, a század második felében elfojtott felkelések nyomán jobbágysorba taszított székelyek felszabadításával kötötték egybe, mert — legalábbis a közsékelyek tudatában — csak ez volt méltányos. Mozgósításra is csak olyan férfiakat lehetett igénybe venni, akikben a székelyek megbíztak, s — mintegy az ősi jogok visszaállításának jeléül — olyan sajátos módszerekhez kellett folyamodni, melyek a régi állapotokat, szokásokat idézték fel. Ezek közé tartozott a végveszély esetében körülhordozott véres nyárs vagy véres kard. Nagy Szabó Ferenc, a kortárs vásárhelyi emlékiró jegyezte fel, hogy „a székelységen ... mindenütt véres nyársat hordoztak akkoron a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség ellen menjen. Azt mondották akkor, hogy az régi székely törvény volt a nyárs hordozása, melyet igen nagy és utolsó szükség korán szoktak vala cselekedni a régi székelyek.”¹⁴ Pellérdi Péter, aki a hadjárat előkészítésének pillanatától a fejedelem mellett tartózkodott, a székelyek *általános* hadba hívását emeli ki: „A székelységnek is — írja — az ő régi szabadságukat öfelsége megkiáltá, hogy megadja, csak fejenként támadjanak és míg öfelsége odaérkezik Feketehalomban az táborban, tehát ők szálljanak oda.”¹⁵ Istvánffy Miklós is úgy értesült, hogy a fejedelem megígérte a hadba vonuló székelyeknek ősi szabadságjogaik visszaállítását. Szerinte Báthori Zsigmond „Mindszenti Benedeknek, a székelyek alispánjának — főbírájának —, valamint Bogáthi Boldizsárnak és Kornis Farkasnak utasítást ad, hogy minden székely, aki csak a nyolc vidéken vagy székben lakik, fogjon fegyvert, s a barcasági mezőkön, a mellett a szász- város mellett, melyet Feketehalomnak neveznek, jöjjön össze a táborba; a maga nevében ígérjék meg nekik és szavatolják, hogy régi szabadságaikat, melyeket a gyakori lázadások és a felségsértés büne miatt az elmúlt években elveszítettek, vissza

fogja nekik adni, ha az ország közös védelmére késznek mutatkoznak.”¹⁶ Szamosközy István feljegyzései alapján írt munkájában Bethlen Farkas is arról tájékoztat, hogy Báthori Zsigmond még augusztus végén Kornis Farkast, Bogáthi Boldizsárt és Mindszenti Benedeket, akik a székelyek bizalmát élvezték, küldte ki fejenkénti általános hadba hívásukra.¹⁷ Baranyai Decsi Czimor János, a Vásárhelyt élő kortárs humanista történész hozzáteszi azt is, hogy a nyolc szék összes székelyeinek mozgósítására Báthori Zsigmond a fentiekén kívül még a háromszéki Toldi Istvánt is kiküldte.¹⁸ Ugyanő többször is említi, hogy a fejedelem a székelyek fejenkénti általános mozgósítását rendelte el.¹⁹ Nagy Szabó Ferenc szerint pedig a fejedelem a székely székeknek levelet küldött, melyekben a hadba szállóknak a régi székely szabadságok visszaadását ígérte. „Ebben az időtájban — jegyzi fel — a székelyekben igen sok vala a jobbágság alatt a székely nemes emberek kezében. Ezt látván a fejedelem és ezeknek állapotokat, hogy ezektől az ő hada megszorodhatnék, ha szabadságokat megadná: tehát gondolkodik magában és *azoknak titkon levelet küldve, nékiek szabadságokat megígéré.* Ennek nekiörülvén a nyavalyás székelyek, csakhamar összegyülnének és Báthori Zsigmond mellé ménének.”²⁰ Ez az emlékiró említi elsőnek, hogy Báthori Zsigmond a jobbágsorba taszított székelyeket is hadba hívta. Bethlen Farkas ezt megerősíti s külön is hangsúlyozza, hogy a fejedelem nemcsak a hadviselésre köteles székelyeket szólította hadba, hanem a „paraszi sorban” levőket is, kilátásba helyezvén a székely szabadságok visszaállítását.²¹ Borsos Tamás ugyancsak vásárhelyi emlékiró tagadja ezt, s kiemeli, hogy a székely jobbágyok, akiket hadba nem szólítottak, maguk keltek fel a véres nyárs körülhordozásának láttán, remélve, hogy haditetteikkel újra visszaszerzik szabadságukat. „Erre az havasalföldi hadra — írja — az egész székelységet fejenként felvevék, és köztük Vásárhelyt is fejenként elvitték vala. *Azhová azkit nem hittak volna is, mint az régi ősjobbágyot, az is mind felkele, elhitetvén magokkal, hogy ők akkor az régi elveszett szabadságot megnyerik.*”²²

Akár hívta a fejedelem, akár nem az ősjobbágy és az 1562. évi felkelés után jobbágsorba jutott közszekelyeket, kétségtelen, hogy azok a székely nemesekkel és lófőkkel együtt hadba vonultak, és már szeptember 3. előtt Fekete-halomnál táboroztak. „Ez a Fekete-halom — írja Pellérdi Péter — csak Brassónál vagon és ugyan Brassóhoz tartozó mezőváros is, de szép térhelyen vagon az Barcaságban, Tergovistyához, ahol Szinán volt táborban csak négy mérföld.”²³ Az augusztus 27-én Gyulafehérvárról elindult fejedelem és kísérete szeptember 3-án érkezett Fekete-halomra. „Az székelyek immár az előtt egy néhány nappal készen ott vártak bennünket. Kiket őfelsége Kornis Gáspár urammal és több főnépekkel Bocskai István uram jelenlétével is, őmaga meg-mustrálta benne, az kik ott valának székelyek az táborban tizennégy ezerrel és hét százan. Az mustra lőn 4. septembris.”²⁴ Bár Istvánffy Miklós majdnem ezerrel kevesebbre teszi a Fekete-halomnál összegyűlt székely hadak számát, ő is hangsúlyozza a székelyek tömeges hadba vonulását. „A székelyek is — jegyzi fel — fegyveresen és nagy számban összejöttek oda, ahová őket parancsolták. Ezeket Bocskai Istvánnal és Kornis Gáspárral nyílt mezőn megszemlélte, s úgy találta, hogy számuk tizenháromezer hétszázötvenöt fegyveresből áll. Miután látta és megdicsérte nagy harckészségüket, az egész táborban kihirdette rendeletét, mely szerint a székelyek régi szabadságukat visszakapták.”²⁵ Akár az Istvánffy Miklós adta számot, akár a Borsos Tamás által említett negyvenezret vagy még inkább a Bethlen Farkas feljegyezte hatvan-

ezret vesszük tekintetbe, minden kétséget kizáróan megállapíthatjuk, hogy a véres kard vagy véres nyárs körülhordozására, a közszekelyek bizalmának örvendő küldöttek megjelenésére a székely parasztság is megmozdult, hisz csupán a székely nemesek és lófők akkora számú hadat ki nem állíthattak volna. Mint Dózsa keresztesei 1514-ben, akik a nehéz földesúri terheket akarták lerázní,²⁶ 1595-ben a közszekelyek a *régi szabadság visszaszerzésének reményében indultak el a pogány elleni harcra*.

A hadba vonuló székely község az 1562 előtti állapotok visszaállítását követelte, vagyis a nagy székely felkelés leverése után a segesvári országgyűlésen hozott határozatok és az ezeken nyugvó későbbi intézkedések hatályon kívül helyezését. Kevés írásos nyoma van annak, hogy a hadba vonuló székely jobbágyparasztok már a toborzás kezdetén szembehelyezkedtek volna földesuraikkal és a székely főrendűekkel. Erről Baranyai tesz csak említést: „Ezek pedig mihelyt Marosszéken összegyűltek volt, kezdtek szabadságuk visszaszerzéséről gondolkodni, melyet ezelőtt két fejedelem, János [Zsigmond] és [Báthori] István elvett tőlük lázadásuk miatt, a nemzetük szokása szerint a nemességgel szemben kihívóan kezdtek viselkedni.”²⁷ A két rendet, helyesebben a mindinkább elkülönülő két osztályt a fejedelemnek az ősi szabadságok visszaállítására tett ígérete határozottan szembeállította.

A fejedelem számítása egyszerű volt: a nehéz helyzetben nagyszámú haderőre volt szüksége, s ezt a rendelkezésére álló rövid idő alatt csak a székelekelyek mozgósításával tudta egybehívni. A nemesség, de még inkább a székely főrendűek azonnal átlátták, milyen veszéllyel járhat érdekeikre a székelyek fejenkénti hadba hívása, s kezdettől fogva ellenezték az általános mozgósítást. Nagy Szabó Ferenc jegyzi fel, hogy a szabadságot ígérő titkos fejedelmi levelek mozgósító erejét „látván, a székely nemes emberek igen bánták azt ök, hogy ilyen titkon és mód nélkül, ország akaratja és híre nélkül [Báthori Zsigmond] szabadságokat megadta vala az ő jobbágyaiknak, kik közül sokat, még János király idejebeli támadáskor, sokakat pedig azután töttek vala jobbágygá, és azóta tarták öket”.²⁸ Baranyai tudósít ugyan, hogy Báthori hamarosan belátta volna a székelyek hadba hívásának veszélyét, és midön a marosszékiek nemesellenes fellépéséről értesült, „nehogy mozgolódásuk országos viszálykodásba törjön ki, s mert féltette a nemességet, megparancsolta, hogy térjenek haza”.²⁹ A székelyek „vonakodtak teljesíteni a fejedelem parancsát, és követeket küldtek hozzá, jelenteve, hogy mindenképpen táborba szállanak, s hűséges munkával fognak a fejedelemért buzgólkodni”.³⁰ Ennek ellenére világos, hogy 1595 őszén, akárcsak 1514 tavaszán, a nemesség lép fel először a jobbágyorsból való felszabadítás ellen, amely együtt járt az általános hadkötelezettséggel. A nemesség s a székely főrendűek szembeszálltak Báthori Zsigmond tervével, hogy a székely szabadságokat oklevélbe foglalt formában állítsa helyre.

A székely nemesek, főrendűek mesterkedései nagy elégedetlenséget keltettek a közszekelyekben, szították az amúgy is forrongó közhangulatot. A seregszemle után, mikor megkapták a forrásokban sokat emlegetett nyolcezer fekete puskát, a közszekelység egybegyűlve, hadrendbe állítva érezte erejét, hiszen láthatta, hogy az erdélyi had többi része nem tudna vele sikeresen szembeszállni. Megbízható embereik közül kapitányokat választottak, s eltökélték, hogy szükség esetén fegyverrel is helyreállítják régi jogaikat és szabadságaikat.

A feketehalmi székely tábor a törökök ellen fegyverbe szólított seregből forradalmi haddá kezdett változni, bármely pillanatban készen a nemesek és a

jómódú székely főrendűek elleni harcra. Ez az átalakulás valószínűleg a mustrát követő napokon kezdődött, tehát 1595. szeptember 4. után. Az elégedetlenség kirobbanása elég heves lehetett, hiszen a fejedelem az erdélyi nemesség tanácsára a feketehalmi székely tábor azonnali feloszlatását rendelte el, arra szólítva fel a közszékelyeket, hogy menjenek békésen haza. A békés megoldásnak azonban nem ez volt az egyetlen útja, mert ebbe a közszékelység is beleszólt, eltökélt szándéka lévén, hogy régi szabadságát akár fegyveres harc árán is visszaállítja. A székelyek táborába küldött Bogáthi Boldizsár és Toldi István kísérlete, hogy „jobb belátásra bírják” az elégedetleneket, nem járt sikerrel. Azzal tértek vissza a fejedelemhez Brassóba, hogy fogadja el a székelyek hadiszolgálatát és adja vissza szabadságukat.³¹

A táborfeloszlatási parancs keltette nagy elégedetlenség újabb felkelés kirobbanásával fenyegetett.

A két kortárs: Pellérdi Péter és Istvánffy Miklós a feketehalmi táborozás e válságos pillanatáról mit sem szól, csak arról, hogy a mustra után a fejedelem azonnal kiadta a kiváltságlevelet. Nagy Szabó Ferenc, Borsos Tamás és Baranyai viszont elég részletesen tárgyalja a pattanásig feszült helyzetet. Borsos Tamás például így ír: „Mikor mind egybegyűlt volna az egész székelység — mondják, hogy közel lettek volna negyvenezerre — ők magokat elhívén és az hadban pártot ütven az ország és a nemesség ellen, az szabadságot erővel is meg kezdték venni.”³² Az önkényes fellépés még jobban felingerelte a kedélyeket, s az erőszakra kilátásban levő erőszakos válasz a nemeseket nem kecsegtette a siker reményével.

Számolni kellett azzal is, hogy Szinán pasának Türgovişte várát megszállt török hadai közvetlenül fenyegették Erdélyt. Havasalföldön tehát a hódító előnyomulása, az összegyűlt had háta mögött pedig a felkelés veszélye. Mindez arra kényszerítette a fejedelmet és a székely nemességet, hogy a megegyezés békés útját keressék.

A forrásokból nem következtethetünk arra, hogy a közszékelyek feketehalmi tábora forradalmi haddá alakult volna át, mint Dózsa kereszties hadai 1514-ben, s hogy amikor jogaikat és szabadságaikat követelték, kezdtől fogva a nemesek elleni felkelésre szánták volna el magukat. Inkább azt a lehetőséget akarták kihasználni, amelyet táborba gyűjtésük teremtett, hogy pusztán nagy számukkal kikényszerítsék szabadságaik visszaállítását és megerősítését. A fegyverhordozás jogán követelték a közszékelyek felszabadítását a jobbágyi sorból. Azzal érveltek, hogy a szabad székely állapot természetes és mindenki által elismert következménye a hadviselési kötelezettségnek. A szabadparaszti katonai közösségeket jellemző sajátos kollektív szellem megnyilvánulása volt ez.

2. A székely község kiharcolja szabadsága visszaállítását

A közszékelyek bíztak a fejedelmi ígéletben, hajlottak a békés egyezkedésre. Így született meg közel kétheti tárgyalás után az a döntés, amely 1595. szeptember 15-én a Báthori Zsigmond-féle szabadságlevél kiállításához vezetett. Istvánffy csak annyit említ, hogy „a székelyek a még nekik ki nem adott szabadságdiploma miatt nyugtalankodának”, majd hozzát teszi, hogy „a fejedelem, a székelyeknek is kiadta a bőrre másolt oklevelet, kiket aztán Havasalföldre küldött”.³³ Borsos Tamás már érzékelteti a szabadságlevél kiadásakor feszültté vált légkört: „Látván az fejedelem is és az ország, hogy előtte

túl a török ellenség, és közötté az székelységnek támadása, nem lehetett egyéb abban, hanem meg kellett adni nékik az szabadságot, de conditioval.”³⁴

Tájékoztatása teljesen egyezik Baranyai beszámolójával, aki így adja elő az események lefolyását: „A fejedelem pedig részint a háborús szükségétől, részint pedig a székelyek önkéntes nagylelkűségétől indítva követül küldte hozzájuk Bogáthi Boldizsárt és Toldi Istvánt, készségüket megdicsérte, s megparancsolta nekik, hogy mindnyájan fegyvert ragadva egy szálíg a táborba jöjjenek; ezért a székelyek sietve a fejedelem táborába mentek. Itt, ahogy már előbb elhatározták, követeket küldtek a fejedelemhez, s jelentették, hogy hazájukért vérük hullásával is serényen fognak harcolni, csak a fejedelem öfel-sege előbbi szabadságukat állítsa vissza. Vonakodott előbb ettől a fejedelem, s követeket küldve hozzájuk, hol fenyegetésekkel, hol kérésekkel igyekezett őket szándékuktól eltéríteni. Ugyanis nagyon aggódott a fejedelem, s félt gondolkodással vizsgálta magában, hogy mi módon szállhatna szembe ezzel a dologgal, mert úgy látszott, hogy nagy zavarok származhatnak belőle, mert egyik oldalról súlyos háború fenyegette Szinánnal és a szultán egész hadseregével szemben, másik oldalon a nemesség haragjától félt, mely nem lett volna kész ellenállás nélkül fogadni, hogy annyi király és fejedelem kiváltságaitól megfosszák őket. Végre azonban a székelyek állhatatossága és az idő sürgetése a fejedelem akaratát legyőzte, s elhatározta, hogy tekintettel a körülményekre a szabadság visszaadásának jótéteményével nyeri meg őket, olyan döntést szándékozáva hozni ezután, mely mind a nemesség, mind a székelység érdekeivel számol.”³⁵

Az ellentétek kiéleződésének közepette határozták el a székely szabadságlevél kiadását — Baranyai szavai szerint —, a rendek jóváhagyásával. Az elvi döntés után kezdődtek meg a tárgyalások az oklevél tartalmát illetően. Értethető, hogy a közszekelyek az 1562 előtti állapotok visszaállításának követelésével az új jobbágság eltörlését óhajtották elérni. Ezt viszont sem a vármegyei, sem a székely nemesség nem akarta, mert saját osztálylétét látta veszélyben. Baranyai megfogalmazásában „a székelyek ugyanis a nemesség elleni gyűlöletől égve, s gyűlölve a nehéz szolgaságot, melybe ugyan a saját hibájuk, de a nemesség kegyetlen uralma miatt is estek, olyanokat követeltek, amit ha megadnak, az egész nemesi rendnek paraszti sorba kellett volna süllyedni”³⁶

A két fél tárgyalásai során az egyezkedés, de mindenekelőtt a nemesség kényszerű engedményei folytán született meg a szabadságlevél, melyet Báthori Zsigmond 1595. szeptember 15-én kiállított. Engedtek azonban a közszekelyek is. Ez kiviláglik az oklevél nemegyszer ellentmondó megfogalmazásaiból.

A közszekelység és a székely nemesség között kiobbant érdekellentétekre felfigyelt az akkor Erdélyben tartózkodó olasz Filippo Pigafetta is, aki Gyulafehérváron 1595. december 6-án kelt jelentésében arról számol be, hogy a székely előkelők és nemesek ellenezték a közszekelyek felfegyverzését és kiképzését, „hogy ezáltal még inkább leigázhassák”. Tudta azt is, hogy a székely község a felkelések leverése folytán jutott jobbágsorba, de 1595 őszén a fejedelemnek szüksége volt a székelyekre havasalföldi hadjáratában, és ezért adta vissza szabadságukat.³⁷

Bár sok a hasonlatosság 1514 tavaszának és 1595 őszének viszonyai között, a körülmények egy lényeges pontban különböztek, ez pedig döntő befolyással volt az események további alakulására. 1514-ben a török a határokon túl volt, az országot nem fenyegette közvetlen veszély. Ezért a nemesség és a királyi udvar nem látta, nem érezte elkerülhetetlennek a kompromisszu-

mos megoldást, s ez akkor fel sem vetődött. 1595-ben Báthori Zsigmondnak Szinán hadainak Erdélybe való betörésével kellett számolnia. A török hadak kiűzése Havasalföldről egyben Erdély megvédését is jelentette. Így hát a fejedelemnek, amint azt Borsos Tamás is érzékelteti, nem volt más választása. A közszekelyek fellépésére ki kellett adnia a szabadságlevelet.

Ezzel a lépéssel Báthori és a nemesség kettős célt ért el: megnyugtatta az elégedetlenkedő közszekelyeket, megelőzte az általános székely parasztfelkelés kirobbanását, és egyszersmind biztosította a székelyek tömeges, fejenkénti hadra kelését a török ellen. A közszekelyek győztek, határozott fellépésük nyomán visszaállították a székely szabadságokat, s ezt a fejedelem ünnepélyes keretek között kiállított szabadságlevéllel biztosította. Furcsa győzelem volt ez mégis, hisz az ellenfél nem szenvedett vereséget, hanem ellenkezőleg, ideiglenes visszavonulásával nyertesén került ki az összetűzésből. A felkelés kibontakozása és a székely község szabadságjogainak további sorsa szempontjából azonban a győztes közszekelyek valójában vereséget szenvedtek, s a legyőzött, pontosabban: az engedményekre kényszerült fejedelem és nemesség diadalmaskodott. A kortárs Mikó Ferenc erről így tudósít históriájában: „Erre a hadra tekintve adták volt meg a szabadságot a székelységen levő jobbágyoknak, kik fejenként az ő paraszti fegyvereikkel el is mentek vala, a viszszaeszegett kaszákkal havasalföldi harcra; de onnan megjövé, nem durála [tarta] a szabadság, mert nem kezdetek vala jámborul élni a szabadsággal.”³⁸ Bors János krónikája is jelzi, hogy a Báthori Zsigmond visszaállította szabadság „csak karácsonyig tarta”.³⁹ Pillanatnyilag azonban a kiadott szabadságlevél azt a minden alapot nélkülöző hitet keltette a közszekelyekben, hogy az ősi jogokat végleg visszaszerezték. Éppen ezért szükséges alaposabban megvizsgálunk a szabadságlevelet. Annál is inkább, mert belső, tartalmi ellentmondásai különböző, az osztályérdekeknek megfelelő magyarázatokra, értelmezésekre adtak alkalmat.

Az 1595. szeptember 15-én kiállított fejedelmi szabadságlevél szövegét⁴⁰ a Baranyai Decsi Czimor János krónikájában⁴¹ fennmaradt latin és egy egykorú magyar nyelvű másolat vagy fordítás alapján ismerjük. A szabadságlevél sarkalatos pontja éppen az, hogy szolgálai, jobbágyi — a XVI. század fogalmi rendszere szerint paraszti — állapotból kivette, felszabadította mindazokat, akik a hadjáratban részt vettek. Részint ezt az igen általános megfogalmazást igyekezett megmagyarázni vagy jobban körülírni a jobbágyorsorból való kivétel feltételeit megelőző bevezető rész. Ennek értelmében azok a székelyek szabadultak fel, akik „az elmúlt nem régi időkben ... valami dologért szolgaságra és jobbágyságra vettek”. A megfogalmazás nem eléggé világos. Lehet úgy értelmezni, hogy a szolgasorból való kiemelés az 1562 után fejedelmi jobbágygá nyilvánított közszekelyekre vonatkozik, de még inkább akképpen, hogy nem az egész községre, hanem csak a felkelés után egyénileg jobbágyorsorba jutott közszekelyekre érvényes. Az oklevél említi, hogy Maros-, Udvarhely-, Csík-, Gyergyó-, Kászon-, Sepszi-, Kézdi- és Orbaiszék székelyeinek nagy része elveszítette szabadságát. A „valami okból” (a latin szövegben: *haud levi causa*) kifejezés minden bizonnyal a XVI. század második felének székely felkeléseire utal, noha ezt nyíltan nem mondja ki. A jobbágyorsorból való felszabadítást a szabadságlevél a székelyek „hűségével és hű szolgálataival”, a törökök elleni hősi harcukkal és azzal is indokolja, hogy „a hunoktól, a magyarok legrégibb őseitől, származnak”, és ennél fogva „in-

kább alkalmasak a hadviselésre, mint jobbágyi szolgálatra”. Szabaddá lett minden székely, aki az alábbi feltételeket betartja:

1) Mind a fejedelemnek, mind törvényes utódainak minden székely személy szerint hűséget esküszik.

2) Minden háztól évenként Szent György napján (április 24.) egy forintot fizetnek a fejedelmi kincstárba és ugyancsak házanként Mindszent napkor (november 1.) egy nagy köből búzát, ugyanannyi zabot és fél köből szaladot (amelyből a székelyek a sört főzték) adjanak. A rendkívüli adókat illetően a székelyek is az országgyűlés végzéséhez tartják magukat.

3) A várakat fenntartják. A nemes és lófő székelyek, valamint törvényes örökösök továbbra is házaik, örökölt, adományozott földek birtokában maradnak, ezeket tulajdonjogon bírják; hasonlóképpen a pénzen vásárolt földeket is. A zálogos földeket csak addig birtokolhatják, míg azokat volt tulajdonosaik ki nem váltják. Amit viszont erőszakkal foglaltak el, vissza kell adniuk a közösségnek.⁴² A tizedet és kepet illetően az ősi szokás marad érvényben.

4) A templomokat s a kolostorokat a régi állapotukba állítják vissza, és a papoknak megfelelő ellátmányt biztosítanak.

5) A városok megőrzik kiváltságaikat és szabadon élnek velük.

6) Mindazok, akik ezen szabadságlevél alapján visszanyerik a szabadságot, szükség esetén katonáskodni tartoznak a maguk költségén, mégpedig fegyverekkel kellően felszerelve, a lovasok jó lovakkal, páncéllal, pajzzsal, hegyes törökkel, a gyalogok pedig puskával és más harci eszközökkel. Személy szerint kötelesek hadba vonulni a fejedelem vagy törvényes utódai hívására, és „testük fáradságával és vérök hullásával nekik és az országnak tartozzanak hűséggel szolgálni”.

7) A fejedelem által kinevezett udvarhelyi kapitányt kapitányuknak és főkirálybírójuknak ismerik el. A többi tisztviselőt ősi szokás szerint a nemzetségek szerint szabadon választják a maguk soraiból. A kapitány vagy a fejedelem által kiküldött biztosok parancsára minden évben kötelesek lustrára (hadiszemlére) előállni.

8) A sóaknákat és vasbányákat a fejedelem kinevezte kapitány kezeli és művelteti. A székelyek 50 sóvágót és vashámor-mestert adnak. Sót és vasat minden székelynek a fejedelmi kapitány pénzért árul. Az alsó- és felsőtörzsi határban található kénkövet régi kiváltságuknál fogva a törzsi termelik ki és adják be a fejedelmi fegyvertárba.

9) Földesuraiknak megfizetik tartozásaikat, hasonlóképpen az eddig kivett, de be nem fizetett adót.

10) Akik e hadjáratban részt nem vesznek, nem élvezhetik a szabadságlevél visszaadta jogokat, hanem előbbi uraik hatalma alatt maradnak. A fejedelmi várakhoz tartozók azok joghatósága alá kerüljenek vissza. Kivételt csak azok a székelyek képeznek, akik a fejedelem Moldvában, Havasalföldén vagy a Temes-vidéken harcoló hadában szolgálnak. Az öregek, özvegyek vagy azok, akiket a falvak, házak és udvarok őrzésére otthon hagytak, vagy a hadjáratokban fogságba esettek ugyancsak részesülnek a fejedelmi szabadságlevél biztosította jogokban és szabadságokban. Az urak erőszakkal székelyt nem tarthatnak vissza a hadba vonulástól. Minden székely szabadon, akarata szerint szállhat hadba.⁴³

11) Végezetül a szabadságlevél záradékában a fejedelem elrendelte, hogy a hadba vonult székelyeket összeírják.

Ezek voltak a székely szabadságjogok helyreállításának feltételei, amelyek betartását a közszekelyek megfogadták, és a fejedelem is megígérte a szabadságok tiszteletben tartását. Nem fér hozzá kétség, hogy a megfogalmazások — s ebben Jakab Eleknek igaza van — nem voltak elég világosak, szabatosak, sőt túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ellentmondásaik eltérő magyarázatra és értelmezésre adtak alkalmat. Amikor osztályérdekek ütköznek össze, az ilyen ellentétes vagy legalábbis nem eléggé egyértelmű megfogalmazásokat úgy értelmezik, hogy a szemben álló osztályok vagy rétegek pillanatnyi érdekeinek leginkább megfeleljenek. Hosszú tárgyalások, egyezkedések során az egymásba ütköző érdekek harcában jöttek létre, s éppen ezért elkerülhetetlenül tükrözniük kellett az ellentétes, bizonyos kérdésekben egymást kizáró osztályérdekeket. Ne feledjük, hogy ez nem egyéni adománylevél, egy bizonyos szentélynek és örökösének adott kiváltságlevél, hanem *közösségi, kollektív szabadságlevél*, amely a közösség minden tagját külön-külön, de a közösség egészét is érdekelte. Nem tévedünk tehát, ha az 1595. szeptember 15-én Feketehalmon kiállított székely szabadságlevelet az 1437. július 6-án írásba foglalt egyezséggel állítjuk párhuzamba. A Kolozsmonostori Konvent előtt megjelent parasztküldöttek az erdélyrészi magyar és román parasztsók közössége nevében tárgyaltak a nemesek közösségével, s az ekkor írásba foglalt jogok és köteleességek az erdélyi jobbágyság minden tagjára külön-külön, de az egész közösségre nézve is érvényesek voltak.⁴⁴

Ilyen értelemben tagadhatatlan a párhuzam. A közszekelyek közösségi jogait bátyázták körül a feketehalmi fejedelmi oklevélben. A fennálló viszonyok közepette ez viszont azt jelentette, hogy a közszekelyeknek adott szabadságlevél keresztezte a székely községgel szemben álló közösségek, ebben az esetben a kiváltságosok különböző rétegeinek érdekeit. Minden nemest és jobbágyal rendelkező lóföt egyénileg is érintett jobbágynak felszabadítása, de mert az *egész* székelyföldi jobbágyságot érintette, ez már a hűbérurak osztályát *egészében* sújtotta. A székelyföldi parasztság egészére kiterjedő felszabadítás, bár a fegyverfogás kötelezettségéből adódott, s csak a székelyekre vonatkozott, nem maradhatott hatástalan a vármegyei és szászföldi parasztság sorsára. Ezért a nemesség — most már az egész erdélyi nemesség! — osztályérdekei védelmében minden eszközzel korlátozni akarta következményeit. Így került szembe, akárcsak a székely főrend, a szabadságjogait követelő és kiharcoló székely községgel. A nemesség az oklevélben foglalt kikötéseket és a szabadságot korlátozó pontok maradéktalan betartását ítélte döntőnek, míg a kczsékelység az 1562. évi felkelés után eltiport szabadságok visszaadásában, a hadra kelt székely jobbágyok felszabadításában látta a szabadságlevél legfőbb értelmét.

3. Székely hadak Mihály vajda oldalán a havasalföldi felszabadító hadjáratban (1595. október)

A feketehalmi táborba sereglett majdnem tizenötezer székely korán ugyan, de jogosan ünnepelte a közszekelység *közösségi szabadságainak és jogainak visszaállítását*. Érdeklükben állott tehát az egész székelység hadba hívása, mert nemcsak az buzdította őket, hogy személyében minden közszekely szabad lehet újra, hanem hogy a közösség maga választhatja soraiból a megbízható, az érdekeit képviselő vezetőket. Biztosak voltak abban, hogy ezzel összeomlott az a rendszer, amely a nemesség és a fejedelmi önkényuralom érdekeit szolgáló, az ősi szabadságokat eltipró vezetőket, nemegyszer árulókat állított

a széki közösségek élére. A fejedelem által kinevezett udvarhelyi kapitány és főkirálybíró megmaradt ugyan, de a szabadságlevél szavatolta helyi autonómiát visszaállították.

A székely tábor választott követeket küldött az összes székekbe, hogy hadba hívjanak minden férfit, dúlással fenyegezzék azokat, akik — nem törődve a szabadságlevél kikötéseivel — vonatkoznak a hadba vonulástól. „Ezt hallván és látván a székelyek, hogy levelek immár megvagyon — írja a szemtanú Pellérdi Péter —, önmagok egy néhányat magok közül kiválasztanak és haza bocsátanak, hogy valaki közülük nem jöne utánok, azokat mindenütt akasszák.”⁴⁵ A fejenkénti hadra kelés meghirdetésére nagyszámú székely szállt táborba a Brassó melletti Feketehalom mezején. Istvánffy Miklós is említette, hogy midőn a székelyek szabadságukat visszakapták, nagy lelkesedéssel indultak a táborba. A székelyek — jegyzi fel — „nagy örömben nemsokára néhány követüket visszaküldték azzal a szigorú utasítással, hogy akik otthonukban maradtak, csak a serdületleneket és az öregeket hagyva hátra, valamennyien fejvesztés terhe mellett siessenek a táborba. Ezt megtudva, a szabadság édességétől csábítva, nagy számuk jött versengve a táborba, úgy-hogy néhány napon belül valamennyiüknek a száma a huszonnégyezeret is megközelítette, kik közül kilencezerkétszáz puskások, a többiek lándzsások és nyilasok voltak.”⁴⁶ Pellérdi Péter szerint a szabadságlevél kiállítását „értvén azok is, az kik otthon maradtanak volt közülük, füstönként ha csak tizenkét esztendő iffjú volt is mind jöttön jött, elannyira, hogy a székelység csakhamar többen gyüle huszonkétezernél, kik közül puskás volt nyolcezerkétszáz, a többi mind dárdások és visszaszegzett kaszások, kik mindaddig, míg a szükség kívánta, az magok költségén szolgáltanak és bizony, hogy jól emberkedtenek”⁴⁷

A székely táborozás történetét, valamint a marosvásárhelyi három század kiállítását színesen írja le Nagy Szabó Ferenc. „Ezen a mi városunkon Marosvásárhelyt is a város népét mind felkészítették. Bíró akkor Szabó Péter vala, és a lovasoknak hadnagya vala Török János, vicéje [helyettese] pedig Csiszár András. Jó száz lovas vala, és a Mátyás király adta szép aranyos zászlót nékik odaadták vala, veres vala, arannyal írott, ez vala reá írva: *Jesus Nazarenus Rex Judeorum*. A gyalogoknak pedig hadnagyok vala az én apám Nagy Szabó János, vicéje vala Herepei Gergely. Jó kétszáz gyalog s még több is voltak. Akkor az apám s mindpedig Herepei Gergely polgárok valának, de mégis el kelle menni, itthon a bíró csak harmad magával maradt, mert úgy volt parancsolva a fejedelemtől.”⁴⁸ Most tehát hadba szálltak a máskor felmentett városi előjárók is. Rendkívüli idők jártak, hiszen a hadba hívás legősibb székely hagyományait is felélesztették. „A székelységen — jegyzi fel ugyancsak Nagy Szabó Ferenc — mindenütt véres nyársot hordoztak akkoron a nép között, hogy felkeljen minden és az ellenség felé menjen. Azt mondták akkor, hogy az régi székely törvény volt a nyárs hordozás, melyet igen nagy és utolsó szükség korán szoktak vala cselekedni a régi székelyek.”⁴⁹ Borsos Tamás is megemlíti, hogy minden székely férfi táborba szállt. „Erre a havasalföldi hadra az egész székelységet felveszék, és köztök Vásárhelyt is fejenként elvitték vala [...]. Mikor mind egybegyűlt volna az egész székelység, — mondják, hogy közel töltek volt 40 ezerre.”⁵⁰ A maroszékiek tömeges hadba vonulásáról a fejedelem maga ír egy későbbi, 1601. december 31-én kelt szabadságlevelében. „Havasalföldi hadjáratunkban, melyet évekkkel ezelőtt a tartomány megtartásáért viseltünk, láthatták és meg-

csodálhatták a székelyek vitézségét... azon nemzetek fiai is, kik a harci dicsőség és virtus pálmavirágját maguknak követelik.” Megmutatták a székelyek, hogy „nem szolgaságra, hanem fegyverviselésre születtek” — jegyzi meg levelében a fejedelem.⁵¹

A császárral kötött szerződés értelmében Báthori Zsigmond segítségére ezeröttszáz főből álló had érkezett Erdélybe. A fejedelmi had felszerelésére új puskákat hoztak, amelyeket a székely gyalogok között osztottak ki: „Érkezék azonközben — jegyzi fel Nagy Szabó Ferenc — Rudolphus császártól szép segítség, úgy mint gyalog és lovas német — lehetett másfél ezer; igen szép had vala, mert láttam. E mellett küldött vala pénzbeli segítséget is, nem tudom jól, mennyi ezer tallért; némelyek ötezernek, némelyek többnek s ki pedig kevesebbnek mondotta hogy volt; valami aprószem muskétákat is palaczkokkal együtt, minden puskához két-két palaczkok valának: nem tudom hány ezer volt, némelyek ötezernek mondták; de elég hogy volt, mert magam is láttam benne, sőt ma is hogy ezt írom, kettő vagyon a fogason benne.”⁵²

A fejedelem maga is elismeréssel írt a székelyek táborba szállásáról. A Brassóban 1595. szeptember 22-én kelt levelében arról tájékoztatja a toscanai nagyherceget, hogy a székelyek, miután a fejedelem szabadságukat visszaadta, nagy számban szálltak hadba, s így a seregszemle után egész hada mintegy negyvenezer főből állott.⁵³ Illésházy István Báthori hadainak számát harmincötezerre teszi.⁵⁴ Az olasz Alfonso Visconti, aki már szeptember elején érkezett Brassóba és később elkísérte az erdélyi hadat a havasalföldi hadjáratba, e hó 13-án írt tájékoztatójában a székely gyalogok huszonötezer főnyi hadáról beszélt, és „félelmet nem ismerő kemény hegyi férfiaként” jellemezte őket.⁵⁵ Michael Weiss brassói polgár, a később fontos szerepet játszó diplomata, a hadjárat idején kelt feljegyzéseiben a hadba vonult székelyek számát huszonnyolcezerre tette.⁵⁰

Idézzük itt Nagy Szabó Ferenc véleményét is a Havasalföldre induló székely hadról: „A székelyeknek Báthori a császár puskáit — kit akkor fekete puskáknak hívnak vala — mind oda közikbe osztá, és igen szép hadat építte belőllek. Úgy hallottam, hogy közel voltak húsz ezeren, de én nem tudom s nem láttam. Megmustrálván őket, mondják, hogy szép had lett volt belőllek, kin igen örült a fejedelem. Így indula akkor azért Báthori Zsigmond a basára, és elsőben szállá a Barcza mezejére minden hadával.”⁵⁷

A Havasalföldre induló székely hadak számát illetően nagy eltéréseket észlelünk a különböző források között. Húszezer, negyvenezer, sőt hatvanezer főre rúgó hadseregről esik szó. Lényegesen kisebbek az eltérések, ha kizárjuk a nem szemtanúktól származó forrásokat. A számok ez esetben huszonhétezer és huszonnyolcezer között mozognak. Ha tehát az e forrásokban szereplő legkisebb számot vennők alapul, akkor is huszonkétezer főből álló székely sereggel számolhatunk. Jelentős had volt ez az akkori viszonyok között, s ha ekkora zsoldos hadat csak egyhónapi szolgálatra fogadott is volna fel a fejedelem, legalább százezer tallérra lett volna szüksége, tehát ötször akkora összegre, mint a Portának fizetendő, császár adója néven ismeretes rendszerévi adó volt.

Még nyilvánvalóbb a székely had jelentősége, ha számát az egész erdélyi had létszámának tükrében vizsgáljuk. A Havasalföldre induló erdélyi had összetételét és a különböző csapatok és seregek számát részletesen Pellérdi Péter írja le. Szerinte a huszonkétezer főnyi székely hadon kívül Bocskai István

hozott nyolcszáz kopjás lovas és ezerkétszáz puskást; Jan Wayer kozák kapitány háromszáz kozákkal vett részt a hadban, „kiknek egy-egy hosszú puskájok s egy-egy mordal puskájuk volt”; a császár küldötte német fegyveresek száma ezerhatszáz főre rúgott. Ezeken kívül jelentős számú csapatokat indítottak hadba az erdélyi városok; Szeben ezer fekete drabant puskást; Brassó ugyancsak ezer drabantot; Medgyesszék ezer „zöld köntösű” drabant puskást; Beszterce ezer gyalogot; Szászsebes, Szászváros, Szerdahely és Nagysink összesen ötszáz puskást. Jelen volt továbbá a fejedelem ötszáz drabantja és ezer más gyalogja. E hadakhoz kell számítanunk a kétezer lovasból álló „fejedelmi udvarnépet”,⁵⁹ Bocskai István háromszáz lovasát; Jósika kancellár kétszáz, Gyulafi László kétszáz, Csáki István száz lovasát és természetesen a nemesi hadat, hiszen a fejedelem parancsára minden erdélyi nemesnek személyesen hadba kellett szállnia. A nemesi had számát Pellérdi nem jelzi. A fejedelmi had a császári és kozák segítséggel együtt így is majdnem tizenháromezer főből állott, alig valamivel többől, mint a székely had fele. Számbelileg tehát *a székely had az egész erdélyi hadnak csaknem kétharmadát tette ki.*⁶⁰

A Feketehalom mellett táborozó erdélyi hadhoz csatlakozott Ștefan Răzvan moldvai vajda hada, amely kétezerháromszáz „csoda szép gyalogosból” és hétszáz „szálas lovasból” állott.

Mihály vajda havasalföldi hadserege a hegyekbe húzódva várta Báthori Zsigmond segítségét. Pellérdi Péter 1596-ban kiadott beszámolója szerint: „A havasalyi vajda is készen várt bennünket, Mihály vajda az ő népével, ágyúival és tarackival és szép néppel, sok jó havaselveikkel, kik legalább voltak Mihály vajdával is nyolc ezeren lovas és gyalog in summa.”⁶¹

A fejedelmi had, Mihály vajda serege, Ștefan Răzvan moldvai vajda csapata, a császártól és kozákoktól érkezett segítséggel összesen huszonháromezer-hétszáz főből állt. Ugyanakkor a székelyek hada legalább huszonkétezer számlált. *A székely had tehát mintegy a felét tette ki a Szinán basa ellen felvonuló egész erdélyi, havasalföldi és moldvai hadnak.*⁶² Felszerelés és fegyelem szempontjából sem állhatott a székely had a többi csapatok mögött. A puskás gyalogok között nyolcezer-kétszáz székely puskás számbelileg és felszerelésben is fölényben volt. Azzal is számolnunk kell, hogy a székely had *nem zsoldosokból* állott, hanem *a szabadságuk visszaszerzéséért önkéntesen hadba vonuló székelyekből, akik a törökkel való tusában akarták bebizonyítani, hogy méltók az ősi szabadságra.* Nem csoda tehát, hogy már ötnegyed századdal ezelőtt Bălcescu, a 48-as forradalmi demokrata történész oly fontos szerepet tulajdonított a székelyeknek Havasalföld felszabadításában 1595 őszén, Tîrgoviște, Bukarest, Giurgiu és Brăila visszafoglalásában és Szinán hadának az országból való kiűzésében.⁶³ Az ún. udvari krónika, melynek szerzője Baltazar Walther, Mihály vajda megrendelésére még 1597-ben megkezdte Tîrgoviște városában művének írását, és 1599-ben a sziléziai Görliczben ki is adta, a havasalföldi vajda megsegítésére érkezett hadakról szólva külön is kiemeli a székelyeket. A Báthori Zsigmond hadában kozákok módjára elszántan harcoló sok székely lovas, ha a szükség megkívánta, a lóról leszállva gyalogoként indul harcba.⁶⁴

Ebben az általános hadba vonulásban elkerülhetetlenek voltak a társadalmi összetűzések. A székely nemesek és előkelők között akadtak, akik nem voltak hajlandók hadba eresztetni jobbágyaikat. Ezek viszont Báthori Zsigmond parancsára hivatkoztak, és nyíltan szembeszálltak uraikkal. Szamosközy

István a parasztfelkelésekre jellemző állapotokról beszél. Többek között megemlíti, hogy a székely falvakban félreverték a harangokat, ahogy azt a parasztfelkelések alkalmával szokták. Napirenden azonban mindenekelőtt a hadba vonulás állott.

Az egyesült felszabadító hadak október 15-én estére érkeztek Tîrgovişte alá. Szinán nagyvezér a megerősített várban mintegy négyezernyi erős őrséget hagyott, maga pedig — miután értesült az érkező sereg nagy erejéről — Bukarest felé vonult vissza. Hosszú vita után Báthori, Mihály vajdával egyezve, úgy döntött, hogy ötszáz főből álló lovas csapatot küld Szinán visszavonuló seregeinek állandó zaklatására, a derékhadal előbb beveszi Tîrgovişte várát, s csak azután vonul előre Bukarest és Giurgiu felé. A vár alá való megérkezés utáni napon megkezdődött az ostrom. A havaselyi krónikás tudósítása szerint Mihály vajda körülvette a várat, és minden oldalról ostrom alá fogta.⁶⁵ A székely hadak Ştefan Răzvan moldvai vajda csapatával a vár keleti, Bukarest felőli oldalán foglaltak állást, Mihály vajda, Báthori Zsigmond, Bocskai István és Király Albert a vár fölötti hegy és a Ialomiţa folyó között levő templom mellé szálltak hadaikkal. Nyíllövésnyi távolságból ágyúkkal kezdték löni a védősáncot, amelyet Szinán agyaggal betapasztott nyers fákkal erősített meg. A székely és moldvai csapatok támadását is a tüzérség készítette elő. Az ágyúgolyók az agyagtapaszba ragadtak, a nyers és nedves fából épített palánk nem kapott lángra.⁶⁶ A védekezők visszavertek minden támadást. Erős ágyútűzzel és nyílzáporral fogadták a várat megközelítő hadakat, puskatűzzel kényszerítették visszavonulásra a vár falaira hágó ostromlókat. Az iszonyú ágyúzás és puskatűz sűrű záporában „maga a levegő is elsötétedett, s kölcsönösen elvette mindkét féltől a látást. Ennek, mint valami sötétségnek a védelme alatt a székelyek száraz fát, szurkot, fáklyát és más, tűz támasztására alkalmas gyúlékony anyagot hordtak össze, a fából készült erődítményekre dobták, s a várat nagy erővel kezdték ostromolni. Minthogy azonban az erődítmény friss és zöld, vagyis még nedves fából készült, melyen még a rátapasztott agyag sem száradt meg, nem kaphatott mindjárt lángra, s közben az ágyúk állandóan dörögtek, s a romos fal omladékái a falakat megközelítők fejére hullottak, az ostromot nagyon is nehézé és kétségessé tette, s az ellenség is vitézül harcolva az ostromlókat messzire visszaszorította.”⁶⁷

Már harmadik napja tartott Tîrgovişte ostroma. A várat védő török őrség sikeresen állt ellen minden rohamnak. Döntő támadásba kellett tehát lendülnie a felszabadító hadnak. Október 18-án, az ostrom harmadik napján alkonyat előtt erre is sor került. A székelyek megtörték a védekező törökök ellenállását, rést vágtak a palánkon, felháltak a vár falaira, és felgyújtották a várbeli épületeket. Ezzel megnyitották az utat a keresztény hadak előtt, és Tîrgovişte alig néhány óra alatt felszabadult. A korabeli elbeszélők, a szemtanúk beszámolóí, mint látni fogjuk, egyöntetűen a székely hadak fontos szerepét emelik ki a vár sikeres megvívásában.

Ezekre a kútfőkre támaszkodva N. Bălcescu így adta elő a nagyszerű fegyvertényt: „Látván, hogy a sok sikertelen tusa után a csapatok csüggedeznek, Báthori meg a többiek odamentek a székelyekhez, s buzdítani kezdték őket, mondván: tegyenek bizonyosságot róla, hogy nem feledkeztek meg a nemrég elnyert szabadságról, ne csüggedjenek el a nehézségek és veszély láttán, hanem mutassák meg, hogy bátor férfiak és a szabadságra méltó emberek. A székelyek ekkor csoportokban verődtek és rengeteg száraz gallyat

hordtak össze, hogy felgyújtsák a falat. Közülük sokan elestek az ellenség csapásai alatt, de a semmi veszéllyel nem törődő székely vitézeknek végül is sikerült a falat felgyújtaniok. A szerteszét harapózó lángok láttára szünni nem akaró »Jézus! Mária!« kiáltásban törtek ki, s némelyek létrával, de legtöbbször anélkül indultak rohamra, hogy felhágjanak a falakra, miközben egy részük tovább vitte a tüzet a vár többi részére.”⁶⁸

A székelyek elsőnek törtek be a várba és vették üldözőbe a menekülni próbáló ellenséget, s „nagy vérontást vittek végbe”. ők fogták el Ali pasát, a vár török parancsnokát, és alvezérét, Mehmed béget. Ugyancsak nagy értékű hadizsákmány került a székelyek kezére, többek között a két 56 fontos ágyú és 42 kisebb ágyú, valamint rengeteg összeharácsolt kincs. Kiváltképpen a székely gyalogság tűnt ki, de a források szerint a székely lovasok is a hadak háta mögött hagyták lovaikat, csatlakoztak az ostromló gyalogokhoz, velük együtt hordták a rőzsét, szították a tüzet és hágtak fel a falakra. „Nagy véráldozatot követelt e háború” — írta Miron Costin moldvai krónikás.⁶⁹ A keresztény források azt állítják, hogy a várvédő négyezer főnyi csapat teljesen megsemmisült, az ostromlókból alig hatvanan estek el. Ez nem más, mint az egykorúak szokásos szépítése. Az ellenség gyakran tízszer és olykor százszor is több halottat hagy a csatatéren, míg a krónikáiróhoz érzelmi-
leg közel álló had vesztesége még a jelképesnél is csekélyebb. Tírговиște alatt a valóság azonban más volt. Az ostromlókból, különösen a székelyekből sokan estek el, hiszen a védők sortüze alatt hordták a rőzsét a várfal alatti sánca, a nyers fából épített palánkra s a paliszádra. Sokan estek el közülük akkor is, amikor a falakra hágtak. Ilyenkor természetesen mindig az ostromlók vesztesége nagyobb. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy nemcsak vitézségükkel, bátorságukkal tűntek ki a székelyek Tírговиște ostrománál, de nagy véráldozattal fizették meg a havasalföldi fejedelmi székhely felszabadítását.

Megemlítjük azt is, hogy a Szinán hadát üldöző havasalföldi lovassággal együtt székely lófők is harcoltak, és több mint négyezer keresztény rabot szabadítottak ki.

1595. október 18-a, Tírговиște felszabadítása nevezetes napja Havasalföld történetének, és egyben a székely hősiesség, önfeláldozás és az idegen elnyomók ellen viselt harc örök emléke a románokkal közösen vívott küzdelemben.

A felszabadító hadak Tírговиște alól Bukarest felé vették útjukat. Előnyomulni csak lassan lehetett, hiszen az elpusztított országba élelmet a több mint negyvenezer főnyi hadnak Erdélyből kellett hozni társzekereken. Onnan jött a lópor is. A havasalföldi és székely lovasság megjelenésére Szinán hada így is már október 20-án kénytelen volt elhagyni Bukarestet. Az egyesült hadak, midőn a török seregek visszavonulásáról értesültek, egyenesen Giurgiunak vették útjukat. Október 25-én már kemény harcok folytak Giurgiu alatt. A Duna bal partján álló erődöt, amely már a XVI. század közepétől a török kezén volt, Szinán nagyvezír megerősítette. Arra számított, hogy a vár fedezi hadai átkelését a Dunán. Ezért erős őrséget hagyott hátra a várban, míg maga megkezdte az átkelést. Itt is mindenekelőtt a várat kellett bevenni, „Zsigmond tehát — jegyzi fel Istvánffv —, övéinek tanácsára, október 28-án, Gyurgyevo felé irányította táborát, s nem sokkal dél után parancsot adott, hogy csaknem az összes gyalogság és a székelyek csapatai [...] rontsanak az ellenségre, őket harccal ingereljék, s megakadályozzák őket az átkelésben”.⁷⁰ A vár ostroma most is nehézségekbe ütközött, az ágyúk itt sem tudtak rést ütni a vár falán. A vár bevételét csak nagy emberáldozattal

járó tömeges roham biztosíthatta. Újra a havaselveieknek és a székely gyalogoknak jutott a szerep, hogy a várba elsőknek rontsanak be. Most is a székely puskás gyalogok (pixidariusok) mászták meg a vár falát és törték meg a védők ellenállását. Szamosközy István, aki a szemtanú Hunyadi Ferenc tábori orvos beszámolója alapján írja le a vár bevételét, vitába száll Ciro Spontoni olasz történetíró véleményével, hogy a vár bevételének babérja Piccolomini hetvenöt főből álló csapatát illetné meg. A székelyekről ellenszenvvel író Szamosközy is kénytelen elismerni a székely pixidariusok fontos szerepét Giurgiu várának bevételében.

„Gyirgyót mikor Báthori Zsigmond megvötte — írja — és elrontotta az Duna mellett Havasalföldébe, sok török veszett benne [...] Ferenc doktor, ki ott volt a hadban, harminc ezernek mondja vala, hogy veszett volna Gyirgyónál az Szinán basa hadában. És ugyan egy olasz is, ki históriát írt olaszul, Cyro Spontoni⁷¹ harminc ezernek mondja, kik ott vesztenek... Ugyanazon Spontoni olasz azt írja, hogy Zsigmond Silvius Piccolominiust, az florentiai herceg kapitányát, kit hetvenöt olasszal küldött volt az herceg Zsigmondhoz, azt írja, hogy Gyirgyó megvételére Silviust rendelte Zsigmond. De nem igaz, mert nyilvánvaló dolog, hogy Kornis Gáspár és Király Albert löttette és reájok bízta Zsigmond annak megvételét, jóllehet Silvius népe is, az hetvenöt olasz ott volt az ostromláson és megvételen. De azért *az székelyek hágták és vötték meg inkább a várat* [Kiemelés tőlem — D.L.], hogy nem az olaszok, kikben egy sem veszett oda az hadban, oly igen meg tudták magokat oltalmazni az puska magvától. De a Gyirgyó megvételét azért magoknak tulajdonítják az olaszok; minthogy ők sokat az mit nem ők cselekedtenek is magoknak tudják tulajdonítani nagy mesterségesen.”⁷²

Bethlen Farkas úgy értesült, hogy Giurgiu várának bevételénél különösen a puskás székely gyalogság tűnt ki, amely halált megvetve indult a holttestekkel feltelt mocsaras sáncon át a vár végső ostromára, és megtörte a védők ellenállását.⁷³ Iszonyú küzdelem folyt 1595. október 29-e alkonyán és másnap hajnalban. Nagy Szabó Ferenc, akinek apja részt vett a havasalföldi hadjáratban, így számol be erről az eseményről. „Báthori Zsigmond hadai a lövő szerszámmal az hidnak szorítják a törököt, és az hidat a hunn a fele lött volna, az ágyúkkal ellövik, mely elszakadván, a mely török azon innen volt, az mind fegyverre költ és a vízbe halt; a többit a várnak, a Dunának szorítván, úgy vágják le, annyira, hogy szárazon mehettek a várba a test hátán, mert teli volt a Duna szakadéka testtel és ott is levágták a törököt — semmi kár nélkül.”⁷⁴ Istvánffy Miklós is azt írja, hogy a Duna „innenső medrében, mely tele volt lovakkal, tevékkel és emberi holttestekkel — a folyó egészen véres is volt — alig tudott folyani a víz”.⁷⁵

Giurgiu várának bevétele egyben Havasalföld teljes felszabadítását is jelentette. Szinán nagyvezér szégyenteljesen hagyta el az országot, seregének színe-javát elveszítette. Az egyesült havaselvi, erdélyi és moldvai hadak nagy-szerű győzelmével végződött az őszi felszabadító hadjárat. Most már Mihály vajda is biztonságban érezhette magát, hiszen az adófizetés megtagadása és a törökkel való nyílt szembenállás a hadszíntéren elért sikerekkel tetőződött be. S e sikerekben, amint világosan kitűnik a felsorolt tényekből, a székelyeknek nem kis szerepe volt. Borsos Tamás hangsúlyozza, hogy a székelyek „Oda azért Havasalföldre híven s dicsőreteaen szolgáltak”.⁷⁶ Baranyai pedig azt írja, hogy a székelyek mind Türgovište, mind pedig Giurgiu felszabadításában vitézül viselkedtek.⁷⁷ Nagy Szabó Ferenc szerint a Havasal-

földre induló székely had „igen szép had” volt és a harcban vitézül forgolódott.⁷⁸ A hadszíntérről érkezett jelentések alapján Bécsben is felfigyeltek a székelyek kiváló katonai tetteire. Már 1595. november 25-én egy nyomtatásban megjelent bécsi tudósítás arról tájékoztatta olvasóit, hogy mennyire előnyös a székelyek hadba hívása, akik minden zsold nélkül a harcban helytálló nagyszámú hadat tudnak kiállítani.⁷⁹ Az 1595. november 1-én kelt francia nyelvű tudósítás is — miután beszámol a székelyek hadba vonulásáról és e hadjárásban viselt dolgairól — azt írja, hogy ők „alkotják Erdély legerősebb katonai erejét, haduk szabad népből áll, kik mentesek minden adótól, de kötelesek a fejedelmi hadban zsold nélkül szolgálni”.⁸⁰ Érdekes megjegyeznünk azt is, hogy a császári udvar krónikáírója is szentel néhány sort a székelyek havasalmi szereplésének. Értesülése szerint a szabadságjogokat visszanyert székelyek mintegy negyvenezer főnyi hadat állítottak ki, amely mindvégig részt vett a legnehezebb csatákban, fontos szerepet töltvén be Türgovište és különösen Giurgiu várának bevételében.⁸¹

Hogy milyen tömegesen vettek részt a székelyek a havasalföldi felszabadító hadjárásban, meggyőzően szemlélteti az is, hogy Vásárhely is egész férfilakosságát fegyverbe állította, s két század gyalogossal meg egy század lovassal vett részt.⁸² Alsócsernátonból, Háromszékről név szerint is ismerjük a hadjárásban részt vevők egy csoportját. Alsócsernátoni Fejes Mihály ugyanis a Ialomița mellől feleségének írt levelében a következő falubeliek nevét említi: Deák Mihály, Sylveszter István, Benkő Mihály, Bodor Antal, Mihály varga, Barta Jakab, Chye Máté, Beke Tamás és Szaniszló Tamás.⁸³ Báthori Zsigmond is azzal indokolja a marosszékieknek 1601. december 31-én Déván kiadott szabadságlevelében a jobbágysorból való felszabadítást, hogy a havasalföldi 1595-ös hadjárásban „rendkívül vitézségnek adták tanújelét”. Éppen ezért nemcsak a jobbági állapot alól mentette fel a székbeli gyalogokat, hanem visszaadta ősi jogukat is, hogy szabadon választhassanak maguk közül kapitányt.⁸⁴ Még előbb a siménfalvi Székely Mózesnek 1598. március 1-én kiállított adománylevelében Báthori Zsigmond azt mondja, hogy ez a vitéz férfi a havasalföldi törökellenes harcokban is kitűnt.⁸⁵ Megemlítjük, hogy e hadjárásban részt vett a Marosillyén 1580-ban született, akkor alig 15 éves Bethlen Gábor is.⁸⁶

4. A fejedelmi szabadságlevél visszavonása

1595. október 30-án Giurgiu felszabadításával véget ért a havasalföldi hadjárat. Az erdélyi had és Báthori Zsigmond november elején már hazatért. De alig fejeződött be a háború, a nemesség ostromolni kezdte a fejedelmet, hogy a közsékelyeknek kiadott szabadságlevelet nyilvánítsa semmisnek. A visszatérő hadak még csak Brassóig jutottak, amikor — Baranyai értesülése szerint — „a nemesség kérte a fejedelemtől, hogy mivel Isten jóvoltából a török háborút lelke vágya szerint befejezte, a székelyeket adják vissza előbbi uraiknak”.⁸⁷ A székelyek mit sem sejtettek, megtértek otthonukba, és várták anyagi és véráldozatuk megérdemelt jutalmát. A Feketehalomnál kiadott szabadságlevél értelmében mindazok, akik a hadjárásban részt vettek, felszabadultak a jobbágyság járma alól. A közsékelyek most úgy érezték, hogy a régóta sóvárgott szabadságot kivívták, és azt senki többé el nem veheti tőlük. Megtagadták az engedelmességet volt földesuraiknak, nyíltan ellenálltak minden úri követelésnek. A székely nemesek és főurak sehogy sem tudtak belenyugodni jobbágaik felszabadulásába. A kortárs Nagy Szabó Ferenc meg-

fogalmazása szerint „a székely nemes emberek orrolják vala az ő jobbágyoknak megszabadulását”.⁸⁸ A jobbágy—nemes ellentét kiéleződése újra fegyveres felkelés kirobbanásával fenyegetett. Borsos Tamás mindezt csupán a jobbágyorsból felszabadult közszekelyeket teszi felelőssé. Szerinte a szabadságlevélbe foglalt feltételeket (amelyekhez a jobbágyfelszabadítás kötve volt) a „nyavalyások mint paraszt nép meg nem értvén jól, mind az honn maradt része és mind az hadból, hogy hazajöttek, azután az többi is itthon sokképpen violálták”. A közszekelyek — Borsos Tamás megállapítása szerint — „igen sok törvénytelenéseket kezdtek vala cselekedni” a földcsurakon.⁸⁹ A vásárhelyi polgár krónikáiró nyíltan a nemesség oldalára állott abban a kibékíthetetlen osztályellentétben, amely újra felidézte a társadalmi feszültség és küzdelem parasztfelkelésekre jellemző napjait.

Báthori Zsigmond ilyen körülmények között nem merte a nemesség kérését azonnal teljesíteni, hiszen ezzel nyílt *hitzegést követett volna el*. A döntés felelősségét másra akarta háritani, s amint azt Baranyai írja, „nehogy úgy lássák, hogy ilyen nagy jelentőségű dolgot az ország rendjeinek megkérdezése nélkül vagy a jog és illendőség ellenére tesz, az egész dolgot az országgyűlés elé utasította”.⁹⁰

A közszekelyek bíztak abban, hogy a fejedelem és az országgyűlésre összegyűjtött rendek elismerik méltányos követeléseiket. A nehéz megpróbáltatást jelentő törökellenes hadjáratban kifáradt közszekelyek nem gondoltak fegyveres fellépés szervezésére. Ők csak érdekeiket hüen képviselő férfiakat választottak soraikból, azzal a céllal, hogy azok Fehérvárott a rendek előtt előadják panaszukat és elnyerjék orvoslásukat. A székely község képviselői panaszt emeltek a fejedelemnél a nemesek ellen, előadván, hogy nem tartják be a szeptemberi kiváltságlevélbe foglaltakat. Bár az írásban is beadott panaszok tartalmát közelebről nem ismerjük, a ránk maradt források ugyanis hallgatnak erről, minden bizonnyal állíthatjuk, hogy a folyamodvány központi kérdései a nemeseknek a jobbágyfelszabadítás megakadályozására tett kísérletei voltak. Baranyai ezt határozottan állítja: „Miután — írja — mindenholnan összegyűltek oda az összes karok és rendek, a székelyek könyörgő levelet nyújtottak át a fejedelemnek, s megígérték, hogy a régi kötelességet ajánlják fel az iránta érzett előbbi hűséggel, s őt ígéretére figyelmeztetve kéri, könyörögnek és mindenre, ami szent, esedeznek, hogy ami szabadságot egyszer ünnepélyes privilégiummal visszaadott, azt most is a nemesség követelésével szemben határozatával megerősíteni méltóztassék.”⁹¹

Panaszlevelet nyújtottak be a fejedelemnek a székely főurak és nemesek is, melyben a közszekelyek szolgasorból való kivételének jogellenességét hangoztatták. A korabeli források arról is tájékoztatnak, hogy a nemesek egyenesen a fejedelmet vonták kérdőre, miért adott a székelyeknek szabadságlevelet Feketehalomnál. Bethlen Farkas például arról tud, hogy a Gyulafehérvárra összegyűlt rendek azzal a kérdéssel fordultak Báthori Zsigmondhoz, magyarázná meg, miként történhetett, hogy az ország rendjeinek megkérdezése nélkül és a „nemesség kiváltságai ellen” visszaállította a közszekelyek szabadságát, „amikor a nemesek sem a fejedelem, sem az ország ellen semmit sem vétettek”. Jellemző Báthori Zsigmond magatartására, de egyben a havasalföldi hadjárat kezdetén kialakult feszült helyzetre is az a válasz, amelyet a fejedelem erre a kérdésre adott. Bethlen Farkas feljegyzése szerint ugyanis kijelentette, hogy kényszerből tette, mert „egyébként nem tudta volna a székelyeket a háborúra mozgósítani”. Különben is, vélte a fejedelem, nem az a

kérdés, hogy miért adta vissza a székely szabadságokat, hanem az, vajon a közszekelyek betartották-e a szabadságlevélben foglalt feltételeket.⁹² Ezt nyilván azzal a céllal, hogy ürügyként használják fel a szabadságlevél visszavonására mindazokat a nemesellenes fellépéseket, amelyek annak kibocsátása után történtek.

Külön figyelmet érdemel a székely főrend és nemesség érvelése a közszekelyekkel szemben. Ebből is kitűnik, hogy igyekeztek a vármegyei nemesség mögé felsorakozni, élvezni mindazon előjogokat, amelyeket a hűbéri birtok és kiváltságlevél egyénileg, a hűbéri jog pedig testületileg biztosított. Baranyai tájékoztatása szerint a székely nemesség figyelmeztette a fejedelmet „ünnepélyes esküjére, amellyel kötelezte magát a nemesség minden jogainak megőrzésére”. Báthori Zsigmond valóban esküt tett erre trónra lépésekor. A nemesi panaszlevél továbbá azzal érvelt, hogy a közszekelyek jobbágysorba taszítása nem új keletű, hanem „dicső fejedelmeknek igen régi kiváltságlevelei vetették a székelyeket a jobbági sorsnak ebbe a szolgaságába”. Ezenkívül természetesen felhasználták azt a már említett érvet is, hogy a felszabadított közszekelyek megszegték, „egyik részében sem tartották meg” a szabadságlevélben foglalt feltételeket. Latba esett az osztályösszetartás érve is, a panaszlevél írói ugyanis arra szólították fel a fejedelmet, hogy „inkább a nemességre akarjon tekintettel lenni”, mint ezekre a lázadókra, „akik kétszeri lázadással vették magukra a szolgaságnak ezt a jármát”. A nemesi panaszlevél hangjából a nemesi gög, a közszekelyek lenézése csendül ki. A szolgaság okkal sújt minden lázongót, s mert a közszekelyek „természetüknél fogva szeretik a lázongást”, igazság szerint veszítették el a szabadságukat. Íme most is lázonganak, „nyilvános lázadásra gondolnak”. A közszekelyek felkelésével való fenyegetés kétélű fegyver volt. Báthori Zsigmond éppen attól tartott, hogy a szabadságlevél visszavonása új megmozdulásokra ad okot. A nemesség osztályérdekeinek védelmében bizonyára gondot okozott neki, hogy „milyen utat kövessen a Scylla és Charybdis között”. A székelyeknek „nem tudott volna kedvezni a nemesség előjogainak megsértése nélkül... Sem a nemesség követeléseit nem teljesíthette anélkül, hogy ne kellett volna félnie belső háborútól.”⁹³ Így a korabeli krónikás megfigyelése szerint a fejedelemnek is „két rossz között kellett választania”.

Nemcsak Báthori Zsigmond, de a rendek is meg akarták óvni az elfogultatlanság és törvényesség látszatát. Úgy határoztak, hogy a kérdés megvizsgálására törvénytudókat neveznek ki, bár azt nem jogi vagy nem elsősorban jogi alapon kellett eldönteni. A törvénytudók bizottsága — Baranyai beszámolója szerint — Alárd Ferenc gyulafehérvári házában gyűlt össze, és maga elé rendelte mind az ítélőmestereket (Radovánky Mártont és Borsoló Jánost).⁹⁴ E bizottság előtt kellett előadnia mindkét félnek: a közszekelyek és a székely nemesek képviselőinek a panaszt. A közszekelyeknek adtak először szót, akik midőn felpanaszolták a szabadságlevél életbe léptetésének akadályozását, abban bíztak, hogy a fejedelem pártjukat fogja, hiszen az igazság az ő oldalukon van. A szabadságért a havasalföldi hadjáratban vérüket ontották, azt tehát vitézségükkel a harctéren szerezték vissza, maga a fejedelem írásban ígérte a jobbágysorból való kivételüket, ha táborba szállnak és hadba vonulnak. A közszekelyek ezt teljesítették, fejenként hadba szálltak, s a törökkel szemben vívott csatákban megállták helyüket. Kérdemelték tehát a szabadságot, s erről a fejedelem maga is meggyőződhetett Tirgovişte, Bukarest és Giurgiu felszabadításakor. Baranyai is azt hangsúlyozta, hogy a közszekelyek bead-

ványa a méltányosságra és igazságérzetre hivatkozott. „A székelyek, ezek a tapasztalatlan emberek, akik inkább alkalmasak a kapaforgatásra, mint peres ügyek vitelére, jóformán semmi mást nem tudtak előhozni, ami a szabadság előjogának megtartását elősegítette volna, mint hogy a fejedelem megbízásából ragadtak fegyvert, s annak az áldott jósága folytán szerezték vissza ismét elveszített szabadságukat. Minthogy ezt a fejedelem ünnepélyes oklevéllel megerősítette, s ők a törökkel szemben Havasalföldön bátor tettekkel életük és javaik kockáztatásával kiérdemelték, erősen kérték, hogy a bírák méltányos határozattal hagyják helyben.”⁹⁵ De lehetett-e érvelni a méltányosság elvével egy nemesi érdekeket képviselő, mindenekelőtt és természetesen a hűbéri rendszert szolgáló törvénytudó bizottság előtt? Lehetett-e hivatkozni itt az igazságra? A közsékelyek vezetői a törvényesség útját keresték, szem elől tévesztve azt, hogy a jobbágyságból való felszabadulást az egész közösség számára nem lehet ilyen módon elérni.

A nemesség képviselői is beadták válaszukat. Az egész csupa jogi jellegű érvelés, hiszen csakis így érhatték el, hogy a szabadságlevelet semmisenek nyilvánítsák, s ezzel a felszabadított székely parasztokat újra jobbágysorba taszítsák.

A nemesi beadvány egyenesen a közsékelyek hadra kelésének jogi alapját támadta meg. Azt állították ugyanis, hogy a „háborúnak a kezdetén is a fejedelem akarata ellenére ragadtak fegyvert a székelyek, s hasonlóképpen ellene küzdve csikarták ki szabadságuk előjogát”. A panaszló székely nemesek hangsúlyozták a „törvénytudó bölcs bizottság” előtt azt is, hogy a szabadságlevelet a fejedelem csupa kényszerből, „nagyobb veszedelemtől félve, s a török szultán egész seregével állandóan fenyegető Szinántól való rettegés miatt” adta ki. Újra szóvá tették, hogy a közsékelyeknek kiállított szabadságlevelé ellenkezik a nemesség „hosszú idő alatt meggyökerezett privilégiumaival”. Ezek megváltoztatásához a nemesség beleegyezésére van szükség, különösen a szabadság visszaszerzése dolgában. Végző érveként most is azt hozták fel, hogy a szabadságlevelébe foglalt feltételek megszegése, a közsékelyeknek a nemesek elleni fellépése semmissé tette magát a szabadságlevelet, s érvényen kívül helyezte a jobbágyság alóli felszabadítást.⁹⁶ A bizottság „megvizsgálta” mindkét fél érveit, s ezzel kapcsolatos véleményét az országgyűlés elé terjesztette. A rendek és a fejedelem álláspontjának, a bizottság összetételének ismeretében nem férhetett semmi kétség ahhoz, hogy a székely nemességé lesz az igazság. Már Szilágyi Sándor is rámutatott arra, hogy „a törvénytudók előreláthatólag a nemességnek adtak igazat”.⁹⁷ A fő törvénytudó személyek, akik az országgyűlési határozat szerint „mindaz két félnek dolgait assumálván [felvévén] meg értették, és törvény szerént meglátták, ruminálták [megfontolták]”.⁹⁸ Anélkül azonban, hogy az idézett szöveg a közsékelyek érveit megemlítené, csak a nemesi küldöttek érvelésére támaszkodik. Eszerint „tetszett, hogy az minémű ratiókat az székely nemes uraink írásokban exhibeáltak [előadtak] az székely kösség ellen, azok mindenképpen erősek és törvén szerént valók, az székely kösség írásaiban pedig e contra [ellenkezőleg] semmi jó törvény szerént való ratio nem találtathatik ez okon, mert az székely nemes uraink az ő jóságokat az régi bódog emlékezetű fejedelmektől és fölségedtől adott törvén szerént való donatiókkal bírták pacifice [háborítatlanul], és semmit nem látjuk, hogy delinquáltak [tévedtek] volna, kiért ammittálhatták [elveszthették] volna jóságokat, hanem híven és jámborul szolgáltak az szükség idején, az mint az fölséges propositiójából is constál [előterjesztésből is

kitűnik], quod non solum interfuerunt, sed etiam prefuerunt [amelyek nemcsak erősebbek, de régiebbek is], mely donatiók [adományok] elsőbbek az székelyek mostan költ donatiójoknál; per hoc [ennélfogva] az elsőknek kell megállaniok az utolsók ellen, nam qui prior est tempore, potior est iure [mert ami régebbi időben, az erősebb a jogban]”.⁹⁹ Az érvelés hamis, hiszen a székely szabadságok régiebbiek voltak a János Zsigmond és Báthoriak adományozta nemesi kiváltságleveleknél. Ezeket a szabadságokat, mint láttuk, Hunyadi János, majd Mátyás király írásba is foglalta. A Báthori Zsigmond-féle 1595-ös szabadságlevél csak ezeket a régi szabadságokat állította vissza, tehát az elsőbbséget vévén jogi alapul, a bizottság és a rendek igazságtalan döntést hoztak. Beszélhetek-e a jogi jellegű érvek, amikor az egyik peres fél — vagyis a székely nemesség — döntőbíró is volt?

Az országgyűlési határozat elfogadta a székely főrendűek másik érvét is. Eszerint a Báthori Zsigmond-féle szabadságlevél bizonyos feltételekhez volt kötve, „melyeknek megtartására sub amissione libertatis datae [a megadott szabadság eltörlésének terhe alatt] kötelesek is voltak, de ex relatione fidedignorum hominum manifeste constat [a szavahihető emberek jelentéséből nyilván megállapítható], hogy azokat a conditiókat [feltételeket] sokképpen violálták [megszegték], holott az köztök való nemességnek házokra menvén kereteket, molnokat [malmokat] elvagdalták és elfoglalták, tavokat elvagták és meghalászták, szántó földeket, széna réteket occupálták [elfoglalták], tilalmas erdejeket levágták, szőlejeket ezenképpen elfoglalták, magok számokra megszedték, és egyéb efféle violentiákat [erőszakosságokat] sokat cselekedtek, melyeket önekik az ő levelek tartása szerint patrálni igön cautum [eltűrni igen káros] volt, et per hoc violatis conditionibus, violantur et pacta [és ezáltal a feltételek megszegvén az egyezés is felbomlott]. Mind ezekből ez törvény szerént való ratiókból az ő mostani mért donatiojok penitus corruál, et ipsi in pistinum rusticitatis statum rediguntur, dominisque suis terrestribus restituuntur [adománylevelük teljességgel füstbe ment, és ők előbbi paraszti állapotra visszahelyeztetnek, saját földesuraiknak visszaadatnak], és az nemességnek donatiójok in vigore [adományleveleik érvényben] megmaradnak és stálnak.”¹⁰⁰

Báthori Zsigmondot azzal győzték meg a székely nemesek, hogy szabadságlevelét kényszerből adta ki, azt tőle a székelyek erőszakosan, felkelésükkel fenyegetve csikarták ki, s mi több, a kiállított szabadságlevélben foglalt feltételeket is megszepték.

Kihirdették tehát az országgyűlés igazságtalan ítéletét. A székely szabadságokat újra eltiporták. A nagy véráldozat hiábavalónak bizonyult. A székely nemesség az egész erdélyi rendiség támogatásával szervezetten, céltudatosan lépett fel a székely jobbágyok felszabadítása ellen. Célját elérte, az összes közszekelyeket, akik az 1595-ös hadjárat előtt jobbágyok voltak, újra uraiknak vagy a fejedelmi várak kapitányainak hatalma alá rendelték.

Indokoltan lehetett arra számítani, hogy ez az igazságtalan ítélet mély felháborodást vált ki a közszekelyek körében. Az erdélyi nemesség is attól tartott, hogy újabb székely felkelés üti fel a fejét. Ezt mindenképpen meg akarta előzni, és most már a „törvényesség” leplét is ledobva, nyíltan törvénytelen eszközökhöz folyamodott. Elfogták és börtönbe vetették a közszekelyek vezetőit. „Mióután — írja Baranyai — ezt az ítéletet kihirdették, a székelyek előjáróit, akik a tömeg többi részét példájokkal és buzdításaikkal igazgatták, nehogy szétoszolva a többi népet fegyverfogásra izgassák, azon-

nal egyidőben a fejedelem parancsára elfogták és börtönbe vetették.¹⁰¹ Báthori Zsigmond is levetette álcáját, már nem kendőzte igazi szándékát. Vajon várhatta-e ezek után, hogy a székelység ne gyűlölje, ne kívánja vesztét és ne keresse a Báthoriak kiirtását? Vajon nem volt-e igaza Szilágyi Sándornak, mikor ezeket írta: „Az országgyűlés ezen határozata a felszabadult székely jobbágyságot ismét jobbágysággá tette, egy éppen olyan erőszakos, mint cini-kus törvénnyel. Egészen a jus ligatumhoz [az igazság törvényes keresésének megtiltásához] méltó törvénycikk ez, mely a maga meztelenségében tárja fel a székelység rászédését.”¹⁰²

A nemesség a megtorlás, a bosszúállás útjára lépett. A közszekelyek vezetőinek bebörtönzésén kívül bizottságot nevezett ki, melynek az volt a feladata, hogy az elkövetett „kihágásokat” vizsgálja, s a nemeseket birtokaikba visszahelyezze. A nemesség eljárását próbálja igazolni Szamosközy István is, aki azt írja, hogy „mikor Havasalföldében Szinán pasa az császár derékhadával volt, Báthori Zsigmond az székelyeknek megadta az szabadságot, de ők azt rossz magok viselések mijá és sok violentiájok mijá elveszték, és visszatérnek az parasztságra ilyen formán, hogy kinek mi kárt tettek, refundálják [megtérítsek]”.¹⁰³

Valójában a hadjáratból hazatért székelyek nem akarták többé jobbágysággal szolgálni előbbi uraikat. Nemcsak megtagadták a szolgálatok teljesítését, hanem sok esetben szembeszegültek a földesúrral, majorját megtámadták, a jobbágyföldet, kaszálókat, legelőket, malmokat, tilalmas erdőket, halastavakat és szőlőket meg gyümölcsösöket sajátjukként kezdték használni. A forrásokban több helyen esik szó olyan fellépésekről, amelyek a parasztfelkelés kibontakozásának idejét jellemzik. A fegyveresen hazatért székelyek az őket évtizedek során ért igazságtalanságokat helyenként erőszakosan bosszúzták meg. A falvakban félrevert harangok nem annyira a hazatérők megérkezését köszöntötték, mint inkább azt, hogy eljött a leszámolás napja a földesurakkal. Mindezek a megmozdulások azonban nem lépték túl a helyi, szűk kereteket. Nincs tudomásunk nagyobb területet vagy éppen csak néhány falut is érintő szervezett fellépésekről. Az elbeszélő forrásokat, valamint a nemesség panaszainak tartalmát vizsgálva, inkább az a benyomásunk, hogy a valóságnál sötétebb színben festik a kizárólagosan helyi mozgalmakat. Jelentőségüket és előfordulásuk gyakoriságát egyaránt eltúlozzák, szinte általános jellegűnek állítva be az erőszakos fellépést. A hadjáratból hazatért közszekelyek bizonyára mind, vagy legalábbis tömegesen megtagadták, hogy továbbra is jobbágyként — akár fejedelmi, akár magánföldesúri jobbágyként — szolgáljanak. Erre őket a fejedelmi szabadságlevél hatalmazta fel, hiszen részt vettek a hadjáratban és ezzel szabadságukat visszaszerezték. Hogy ezeken a jogos, a hűbéri jogi kereteken belül is igazolható fellépéseken túlmenően voltak-e más megnyilvánulások, mozgalmak, amelyek kapcsán a közszekelyek fegyvereiket is használták a székely főurak ellen, azt ma nehéz rekonstruálni. Különösen nehéz eldönteni azt, mennyire öltöttek általános jellegűt a helyi fegyveres összetűzések. Inkább arra lehet következtetni, hogy bár a légkör feszült volt, a közszekelyek erőszakos fellépése nem vált sem általánossá, sem gyakorivá.

A közszekelyek még ekkor is igen bíztak abban, hogy igazságuknak törvényes úton szerezhetnek érvényt. Most, miután a Gyulafehérvárott gyűlésező rendek „elveszték az székelyek szabadságát”, talán többen gondolhattak arra, hogy kár volt az időt panaszlevelekre pazarolni. A nemesség azonban most is megelőzte a közszekelyek egységes és szervezett megmozdulását, felkelésük

kibontakozását. A vezetők letartóztatásával, majd későbbi lefejezésével megkezdődött a székelyek történetében „véres farsangiként ismert kegyetlen megtorlás. Ezért lett 1596 — mert az események fergetegében már elmúlt a karácsony és beköszöntött az új esztendő is — „a székelyekre nézve siralmas esztendő”, ahogy ezt Nagy Szabó Ferenc írja.¹⁰⁴

5. A „véres farsang”

A nemesség gondoskodott róla, hogy az országgyűlés határozatait kellő példányban az összes székely székeknek kihirdetés céljából megküldjék. A széki tisztviselők feladata volt, hogy minél szélesebb körben ismertté tegyék, minden faluban nyilvánosságra hozzák, hogy az 1595. őszi szabadságlevél érvénytelen, s egyben szép szóval vagy fenyegetéssel arra intsek a közszékeket, hogy „a fejedelem parancsa és az egész ország megszokott rendje szerint a régi uraknak vessék alá magukat”.¹⁰⁵ A közszékelység legnagyobb része talán csak most ébredt rá a rideg valóságra, arra a vérforraló csalárd-ságra, amellyel rászedték őket. Önkéntesen vállalt véráldozatukból űztek csúfot az urak a fejedelemmel az élen. Más részük még most sem tudta elhinni, hogy Báthori Zsigmond képes lett volna erre a gyalázatos hitszegésre. Baranyai szerint „a székelyek, minthogy a fejedelem eddig nem gondoskodott arról, hogy puskáikat, dobjaikat s lobogóikat elvegyék, semmiképpen nem tudták elhinni, hogy az ő akaratjából kergetik vissza őket a régi szolgaságba”.¹⁰⁶ Újra a fejedelemhez akartak folyamodni, követelték, hogy a nemesek mutassák fel az uralkodó külön levelét e kérdésben, hiszen ők arra a szabadságlevélre, melyet a hadjárat előtt Báthori Zsigmond kiadott, előtte tették le az esküt. Ettől az eskütől nem akarnak elállani, ők esküszegők nem lesznek. Baranyai értesülése szerint ezután a közszékelemek „mindnyájan egy akarattal, titokban összeesküvést szöve elhatározták: nem fognak a nemesség kedvében jární, hanem csak a fejedelemnek fognak szolgálni, inkább ezer halált elszenvednek, mintsem régi uraiknak engedjenek, akiknek velük szemben való szörnyű kegyetlenségeit már előbb tapasztalták, s a jövőben még inkább fogják érezni”.¹⁰⁷

Talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy az eseményeknek alig ebben a szakaszában érlelődött meg a közszékelemek soraiban az a gondolat, hogy a szervezett fegyveres fellépés elkerülhetetlen. Csak most látták be, hogy „cél-szerűbb lesz nyílt háborúval hadat üzenni a nemességnek, mintsem magukat nekik a legszörnyűbb büntetésre átadják, hogy megkínóztassanak”.¹⁰⁸ A nemesség ezt úgy tekintette, mint nyílt ellenszegülést, „a fejedelem és az egész ország határozatainak” megsértését.

A közszékelemek élére új vezetők álltak. A forrásokban ezek közül többször találkozunk Károlyi András nevével, aki a marosszéki székelyeket vezette. Ő volt e székben — Baranyai szerint — a felkelést kimondó, irányzó határozat szerzője, aki kihirdette a falvakban azt is, hogy „a székelyek közül senki régi urait el ne merje ismerni”. A marosszékiek szervezeten ké-szültek a felkelésre. Károlyi és küldöttei járták a falvakat, s ellenállásra buzdítottak, ősi székely szokás szerint elrendelték, hogy düljék meg annak házáat, aki ellenük szegülne és a nemesség oldalára állna. Erre világosan utal Baranyai krónikája, midőn arról számol be, hogy „kiküldött hírmökkel kiáltották ki”, hogy aki újra visszaáll régi urához és aláveti magát hatalmának, „bárki legyen is, halál fia lesz”, aki pedig a felkelők ellen merne szegülni, azt „fejjele lefelé karóba húzzák”. Ha tehát erőszakkal kényszerítik majd őket

szolgaságra, összeesküsznek és „mindnyájan fegyvert fognak a nemesség ellen”. Ugyanezt tette Gyergyószékben a felkelők élére állott Gál János is, aki szintén hozzálatott a gyergyóiak megszervezéséhez, összehívásához.¹⁰⁹

Mindezek a sietve tett előkészületek nem érték felkészületlenül és meglepetésszerűen a nemeseket és a székely főurakat. Nagy Szabó Ferenc feljegyzése szerint „a székely urak, kiknek jobbágyokat Báthori Zsigmond felszabadította vala, azok egymásban tanácsot tartának; minden székes helyekre hadat gyűjtenek, és mind az udvari hadat: lovas, gyalogot felhozák, és tarackot, ágyúkat vonatanak ki; de ez oly titokban volt azoktól a nyavalyás [szegény] székelyektől, hogy azt ők soha nem tudhatták meg, hogy ő ellenek léssen a had, hogy őket akarják jobbágyság alá vetni az urak”.¹¹⁰

A marosszéki és gyergyói közszekelyek mozgalmának híre most már nyílt fellépésre készítette az egész erdélyi nemességet. Értesítették az időközben Prágába utazott Báthori Zsigmond fejedelem helytartóját, Bocskai Istvánt „a székelyek dühöngéséről, akik már olyan vakmerőségre és örültségre vetemedtek, hogy nem átalják uraik házait lerombolni, a nemesség vezetőit erőszakkal fenyegetni és mindent megfélemlítéssel... felzavarni”.¹¹¹

Az erdélyi nemesség részletes tervet dolgozott ki a felkelés megelőzésére, a mozgalom vérbe fojtására, még mielőtt az veszélyessé válna. Ravazdi György fejedelmi tanácsos azt a feladatot kapta, hogy kellő lovas és gyalogos hadait kíséretében gyors és meglepetésszerű fellépésével elejét vegye mindenféle mozgalomnak Kézdi-, Orbai- és Sepsiszekben. Kegyetlen megtorló intézkedéseivel Ravazdi kiváltotta a háromszéki közszekelyek gyűlését, akik később, midőn a sellemberki ütközetben kezükbe került, felkoncolták. Toldi Istvánt és Bogáthi Boldizsárt nagyszámú haddal Marosszékbe rendelték, Apafi Miklóst pedig kétezer főnyi seregével a gyergyóiak és csíkiak ellen küldték. A cél az volt, hogy székenként s ha lehet falvanként verjék szét az esetleg gyülekező közrendűeket, még mielőtt haddá szerveződnének, táborukat akár csak székenként is kiállítanak. Annak már mindenképpen elejét akarták venni, hogy ismét összegyűljön az egész közszekelység. A nemesi lovas és gyalogos csapatok parancsnokait utasították, hogy „a lázongás okozóit szigorúan büntessék meg, a többi ártatlan tömegeket pedig inkább megfélemlítéssel, mint fegyverrel kényszerítsék engedelmességre, hacsak a szükség mást nem követel”.¹¹² Külön rendelkezésben intézkedtek a lázadás vezetőit illetően, azokat a parancs értelmében karddal kellett kiirtani.

A megtorlás Marosszékben kezdődött. Itt Toldi István és Bogáthi Boldizsár királybíró a legnagyobb szigorral és kegyetlenséggel járt el. Marosvásárhelyen maga elé rendelte a falvak bíráit és előljáróit. Újra kihirdette előttük az országgyűlés határozatát, és szigorúan meghagyta a puskák beadását, a tizedek és a századok vezetőit pedig kötelezte, rendeljék el a zászlók és dobok letételét. Ezzel a közszekelyeknek tudomására adták, hogy fegyveresként nincsen rájuk szükség, hanem „a fejedelem és az ország rendeinek előírása alapján térjenek vissza uraiknak a szokott módon megtartandó hűségére”.¹¹³ A legszigorúbb büntetésekkel fenyegetve megfélemlítették a falvak egy részét, de a közszekelyek többsége továbbra is ellenszegült. A nemesi hadak vezérei ezért úgy döntöttek, hogy elrettentő példa gyanánt elfogják és kegyetlen büntetéssel kivégzik a felkelés néhány vezetőjét. Az éj leple alatt lovas és gyalogos katonákat küldtek a falvakba, akik összefogdosták és a legelrettentőbb módon kivégezték a felkelés vezetőit. A humanista Baranyai Decsi János, bár szemtanúja volt ennek a véres cselekedetnek, mégsem szól róla. Az akkor

alig tizenöt éves Nagy Szabó Ferenc viszont sohasem felejtette el, és későbbi visszaemlékezésében az utókor számára is megörökítette az átélt kegyetlen megtorlást.

„Azért azután a mint magokban titkon elvégezték volt a székely főemberek, egyszersmind egy nap rohantak minden széken reájok és magokban ugyan felregisztrálták volt, hogy minden széken kik és kit fogjanak meg; és úgy estenden kimenvén reájuk, az ágyokban lepték őket, akiket felirtanak volt. Minden széken így cselekedtek. Akiket osztán megfoghattak, kötözve bévítették székes helyekre, és ott öltek meg szegény ártatlanokban nagy sokat; kit felakasztottak, kit felnyársaltak, kit pedig egyébképpen kínoztanak és vesztegettek, orrát-fülét elmetszették szegényeknek rútul, kit ismét fel piricskoltanak benne, úgy hogy megholtak.

Ide Marosvásárhelyre is a mint szintén más székes helyekre hadat gyűjtöttek vala a marossszéki fő székely emberek és a piacra sok lövészerszámot vonattak vala. Én egy este naphaladat tájban, láttam, hogy a lovasok készülnek, de nem tudta azt senki magokon kívül: hova mennek. Csak látám, hogy mindenfelől elmenének. És hát Marossszékre mentenek, és — mint feljebb is írák — azoknak a székelyeknek a nagyját, akiknek Báthori Zsigmond az elmúlt időkben megadta vala szabadságokat, fogdosták meg. Kiket ágyokban tapasztaltanak éjjel, úgy fogták meg a magok házokban a feleségek mellett. Reggelre kelve hát úgy jönnek bé az hadak s úgy hozzák őket szegényeket, mint valami nagy gonosztevőket. Semmit avval nem mulattanak, hanem másodnap sok nyársat faragtatának a város erdejéből és az akasztófához hordták a nyársokat. A székelyeket is oda vivék, és sokat nyársba vonának, sokakat felakasztának szegényekben. Estvére kelve esmét elküldének és hasonlóképpen hozának. Más reggelre kelve viszontag újabb székely rabokat rabláknak és hozának, kiket hasonlóképpen mészárlának le az akasztófa alatt.

Egy Károlyi Andrást is hozának — hadnagy volt ez köztük, azt lófarkon megvondozák és kivivék, fővel alávonák szegényt s lábbal fel az ég felé a nyársba — úgy gyalázták meg az ártatlant.

Sokakat felakasztának esmét, egynéhány nap mind úgy lón a dolog. Egykor az öldöklést megunák, elhagyák, hanem az orrokat, fülüket kezdék metszeni; de azt is oly istentelenül, hogy az orrát ajakastól elmetszették, annyira hogy csak a foga maradt szegényeknek, és sok így is meghalt miatta; a fülét is akinek elmetszették, a nyak felé húzták alá. Ilyen nagy istentelen dolgot tökének el rajtok. Végteére azt is hátra hagyván, azt rendelték, hogy csak felpiricskolják őket; és oly nagy deszkalapockát csinálának, hogy égtelen volt az, de annak élet és fokot faragtak; aval kilencet ütöttek rajta a laposával, de az utolsót az élével vágták oda fenekére a lapátnak, melyet láttam, hogy oly súlyosan esett, hogy a fara csontja mind apróra törött miatta. Azt mondták vala, hogy sok meghalt abban is szegény.”¹¹⁴

A gyergyóiakat Lázár András árulta el, aki jelentette az ellenük indult hadak parancsnokának, Apafi Miklósnak a székbeli közsékelyek minden mozdulatát. A közsékelyek, élükön Gál Jánossal, Újfalunál gyűltek össze, és itt akarták eltorlaszolni a nemesi hadak útját. Apafi serege Alfalu mellett vert tábor. Ennek híret a közsékelyek táborába Kovács János Alfaluból vitte meg. Baranyai elbeszéléséből az tűnik ki, hogy a felkelők gyergyvai tábora szervezeten volt. Azt sem vették észre, hogy az éjszaka folyamán a nemesi hadak körülzárták őket, s így sem segítséget nem várhattak, sem maguk a gyűrűből ki nem törhettek. A házakba menekülő közsékelyekre rágyújtották

a házakat, részint lemészárolták, részint vaskampóba vagy karóba húzták őket. Égett az egész falu, a gabonaasztagok, a szénacsűrök.

Igy verte le Apafi Miklós a gyergyószéki közszekelyek mozgalmát.

A csík- és kászonszéki mozgalmakról forrásaink hallgatnak. Csupán Baranyai jegyez meg annyit, hogy a gyergyaiak vereségét és kegyetlen megbüntetését „meghallgatva a csikiak és kászoniak, tanulva szomszédaik példáján, a büntetéstől féltükben letették a fegyvert s uraik szolgálatába visszatértek”.¹¹⁵ Ennek ellenére Apafi Miklós szabad zsákmányolást engedett hadainak, mintha idegen ország területén vívott volna győzelmes csatát. A három székéből „Apafi zsákmánnyal megterhelten tért haza” — jegyzi fel ugyancsak Baranyai.

Véres harc dült Háromszéken, ahova — mint említettük — Ravazdi György szállott hadával. Különös kegyetlenséggel bánt el a felkelők vezetőivel, de üldözőbe vette a mozgalom összes részvevőit is. A krónikaíró azt jegyezte fel róla, hogy „serényen végrehajtotta a reábízott feladatot, s a három szék: Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék székelyeit részben karddal, részben kegyetlen büntetésekkel végre is kötelességükre kényszerítette, a később utókorra is fényes példát adva, hogy az alárendeltek a fejedelem és uraik ellen ne merjenek lázadást szítani, vagy bármi módon lázongani” [Kiemelés tőlem — D.L.].¹¹⁶

Valóságos embervadászat folyt az egész Székelyföldön. Mindenütt feldúlt és felgyújtott falvak, az utak szélén karóba, nyársba húzott emberek. Még a kortársak is úgy vélekedtek, hogy „az orvosság túllépett a mértéken, sokan féltek, hogy ez a belső lázongás valami súlyosabb csapást fog hozni Erdélyre”. Sokan voltak olyanok is, akik elítélték Báthori Zsigmond kétszínű magatartását. Baranyai jegyezte fel, hogy mindazok, akik ezért elmarasztalták, úgy vélték, „a fejedelemnek kötelessége, hogy a nemességnek a jobbágyokkal szembeni és az igazságnál kegyetlenebb uralmát törvényes korlátozásokkal enyhítse, nehogy a paraszti tömeg a kegyetlen szolgaságot, az elviselhetetlen terheket, melyek a nemesség részéről a méltányosság és közjó ellenére terhelik, meggyűlölve, végre is, mint az már gyakran megtörtént, polgárháborúban kényszerüljön kitörni”.¹¹⁷

A kegyelmet nem ismerő megtorlást a székely falvak sínylették meg, és mégis a nemesség követelt a székely községen kárpótlást. Előbb az 1596. évi áprilisi, majd a decemberi országgyűlésen panaszt emeltek, és az utóbbin úgy döntöttek, hogy „az minemű kártételek az Székelységen az főnépeken az lófejektől, darabontoktul és községtől ezelőtt való időben estenek, azokról az kapitányok és királybírók mindjárt az előbbi artikulusok tartása szerint törvényt és executiót [végrehajtást] szolgáltassanak”.¹¹⁸

Az előbb elmondottakból világos, hogy a nemesség szervezeten lépett fel, a havasalföldi hadjáratból hazatért fizetett fejedelmi hadakat sem oszlatta fel, mindvégig készen tartotta arra, hogy szükség esetén fegyveres erővel engedelmességre szorítsa a székely falvak lakóit. Nem volt ír a sebekre, nem volt víz, amellyel az izzó gyűlölet paraszát eloltani lehetett volna.

A megtorlás, a kegyetlen kínzások sora, a hitszegés, az igazságtalanság és méltánytalanság lett a közszekelyek fizetsége, amiért halálmegvető hősiességgel önfeláldozóan végigküzdötték a havasalföldi hadjáratot, s nagy véráldozatok árán megvédték az országot.

Az árulás mindig a legocsmányabb emberi tulajdonságok közé tartozott, de amikor nemesak egy személyt, hanem egy egész közösséget, a valamikor

szabad közsékelyek közösséget árulták el, csapták be hitvány hitszegéssel, még meghatványozódott.

Ma is megrázó Nagy Szabó Ferenc tudósítása, annak az embernek riport-szerű beszámolója, vallomása, aki még ártatlan szemmel, előítélet nélkül nézte végig az embertelen megtorlást.

„Még a pogány se tette volna ezt!” — kiált fel. „Ilyen rútul bántanak vala akkor a szegény megszabadult székelyekkel, kik Havasalföldébe mentenek vala Báthori Zsigmonddal. Ez a dolog farsangban lőn 1596-ban” — e szavakkal fejezi be Nagy Szabó Ferenc leírását, az 1595—1596. évi székely felkelés és törökellenes hősi harc krónikáját.¹¹⁹

II

MIHÁLY VAJDA SZABADSÁGLEVELEI ÉS AZ ERDÉLYI FEJEDELMEK
SZÉKELY POLITIKÁJA A XVII. SZÁZAD ELEJÉN

Az 1595. őszi törökellenes hadjárat és a székely meg magyar hajdú csapatok részvétele a vitéz havaselvi vajda hadjárataiban a Szinán pasa hadai felett aratott győzelem után, valamint a székely szabadságlevél semmisnek nyilvánítása az 1595. decemberi országgyűlésen megteremtették a székelyek és a havaselvi vajda együttműködésének feltételeit, midőn ez utóbbi elszánta magát, hogy átkel hadaival a Kárpátokon. Mihály vajda számított a székelyek támogatására, még mielőtt 1599 őszén hadra kelt volna. A székelyek megnyerésének kérdése szerepelt a prágai udvar és a havaselvi vajda között folytatott tárgyalások idején már 1598-ban.

A raguzai Giovanni de Marini Poli 1598. augusztus 28-i levelében azt tanácsolta a császárnak, hogy „ígérje meg a székelyeknek a Báthoriak által visszavont szabadságok visszaállítását és bízza meg a havaselvi vajdát”, hogy Báthori Zsigmond elűzése céljából tárgyaljon a székelyek vezetőivel.¹ A székelyekkel kötendő egyezség nyélbe ütése már folyamatban volt, amikor Mihály vajda a császár küldöttjeivel tárgyalt és sürgette Giorgio Basta császári generálist, hogy hadával mielőbb induljon Báthori Endre ellen.² Mihály vajda Ploiești melletti táborába szólította a zsoldjában levő székely és magyar hajdú kapitányokat — Makó Györgyöt, Tárkányi Istvánt, Tamásfalvi Jánost, Kis Györgyöt, Nagy Demetert, Horváth Györgyöt, Kis Jánost, Kidei Pétert, Szindi Jánost és Petneházi Istvánt —, hogy a parancsnokságuk alatt álló csapatokkal együtt tegyék le az esküt.³ A többnyire Székelyföldről származó kapitányokat kérte fel Mihály arra, hogy oldalára vonják a székelyeket.

1599 szeptemberében és októberében a havaselvi vajda élénk tevékenységbe fogott a székelyek megnyerése céljából, de Báthori Endre is számított a székely hadakra. Parancsot adott ki, hogy minden ötödik székely férfi szálljon hadába. A közszekelyek megtagadták a hadra kelést azzal az indokolással, hogy szabadságaikat megvonták, s ezzel hadkötelezettségük is megszűnt. Sem az ismételt szigorú parancsok, sem a hadba hívás ősi módszerei nem hatottak. A székely falvakban meghordozott véres kard csak az 1595—1596. évi rászedés keserű emlékét idézte fel a közszekelyek sorában.⁴

Közben megérkeztek a Székelyföldre a hadaival Erdélybe átkelt Mihály vajda küldöttjei, Makó György, Tamásfalvi János, Haraly István és Dömös István kapitányok.³ A korabeli elbeszélő forrásokra támaszkodó Nicolae Bălcescu így adja elő a történeteket: „Miután átkelt a havasokon ... Mihály vajda ... rögtön elküldte Makó Györgyöt, Tamásfalvi Jánost, Haraly Istvánt meg Dömös Istvánt — nemzetségük szerint mindannyian székelyek voltak —, hogy felkelésre buzdítsák a székelyeket. Honfitársaik közé érve, tőlük telhetően arra törekedtek, hogy seregestül hozzák őket a vajda táborába. A küldöttek nagy jutalmat ígértek a székelyeknek, s különösen fogadták nekik hathatós szabadságuk megadását, amiért annyiszor felkeltek és a Báthoriak s az előttük volt fejedelmek kegyetlen büntetését vonták magukra: azt tanácsolták, most rázzák le magukról a szégyenletes és kibírhatatlan ígát; ne gondolják, hogy biztonságban lesznek, ha nem csatlakoznak sem az egyik, sem a másik félhez; fontolják meg magukban, hogy Mihály vajda oldalán azonnal

jutalmat kapnak, visszanyerik szabadságukat, viszont semmit sem remélhetnek Báthori Endre fejedelemtől — egy Báthoritól és egy paptól; jobban teszik, ha egyszer már lerázzák magukról a méltatlan rabságot, mint hogy beletörődjenek, és örök elnyomatásban éljenek maguk és ivadékaik.”⁸

Valójában az eseményekről jól tájékozott Szamosközy rámutat arra, hogy a vajda, mielőtt a havasokon átkelt és táborát a Béli-réten ütötte fel, mindezekfölött a székelyeket igyekezett „pártjára vonni”.⁷ Az említett „csupa székelyföldi fi” kapitányokat küldte a székelyekhez.⁸ Szamosközy azt is tudta, hogy „Mihály ezeket már korábban kihívta Erdélyből, csapatvezéreknek tette meg, és titokban többször is a székelyekhez küldözte, hogy lázadást szítsanak”.⁹ A vásárhelyi Nagy Szabó Ferenc emlékiró azt is feljegyezte, hogy a vajda „igen titkon a székelyeknek levelet is küld, azoknak, akiket az urak 1596. esztendőben nagy vérontással jobbágyság alá hajtottak vala. És azoknak — de a többieknek is — az ő szabadságokat megígéré, hogy megadja.”¹⁰ Ion Sîrbu román történész, aki mindmáig a legalaposabb monográfiát írta Mihály vajda tetteiről, jogosan jegyezte meg, hogy „a székelyek, e szegény magyarok, kiket a nemesek elnyomtak és akik 37 évvel ezelőtt [az 1562. évi székely felkelés előtt — D.L.] saját földdel bírtak a fegyverhordozás jogán, a földesurak elleni gyűlölettől forrongtak”.¹¹ A hadra kelő székelyek Mihály vajdához siettek, hiszen ő szabadságuk visszaállítását ígérte. Nagy Szabó Ferenc is azt hangsúlyozza, hogy ez volt a közszékelyek bosszúja az 1596 elején vérbe fojtott felkelésükért. „Immár úgy hiszem, hogy eléggé vehedd eszedbe: mit nyertek a székely nemes emberek véle, hogy azokat a székelyeket, kik Báthori Zsigmonddal Havasalföldébe a törökre szabadságért elmentek vala, és onnat haza jöven jó szerencsével, itthon őket felmészárlák és esmét jobbágygá tevék. A pogány is azt nem mívelte volna, sőt szánta volna őket, ha látta volna.”¹²

Mihály vajdának minden oka megvolt arra, hogy megnyerje az Erdélyben jelentős katonai szerepet játszó székelyeket, akik szükség esetén több mint húszezer embert állítottak hadba. A havaselvi vajda számára nem volt tehát közömbös, hogy ez a had melléje áll vagy ellene fordul. Viszont azt is tudta éppen az 1595—1596. évi véres események láttán, hogy a közszékelyeket csak úgy tudja megnyerni, ha közösségi szabadságaikat visszaállítja és őket a jobbágyság járma alól felszabadítja. Ezért eltökélt szándéka volt a székely közösségi szabadságok szavatolása, amit ünnepélyesen meg is fogadott még hadra, kelése előtt.

A havaselvi vajda ezzel bírta rá a székelyeket, hogy táborába szálljanak. Előbb a háromszékiek gyülekeztek Várhegy vára alá.¹³ A csiki és gyergyói, székelyek eleinte vonakodtak Mihályhoz csatlakozni; kikötötték, hogy a vajda romboltassa le a székelyek ellenőrzésére emelt Várhegy várát. Ebben látták ugyanis annak biztosítékát, hogy a vajda betartja ígéretét. Kijelentették tehát: „Fia Mihály vajda mint győztes aláírja ezt a feltételt és helyreállítja a szabadságot, ők sem késlekednek, és azonnal felsorakoznak zászlai alá.”¹⁴ Mihály „ünnepélyes oklevélben tett eleget” a csikiak és gyergyóiak kérésének.¹⁵ Ezzel kezdetét vette a székelyek tömeges csatlakozása a havaselvi hadhoz, s hogy semmi kétség ne férjen ígérete teljesítéséhez, a vajda nyomban utasítást adott a székely szabadságlevél kiállítására; ő tudta ugyanis, hogy a székelyeket csak ezzel nyerheti meg a Báthori Endre ellen vívott harcában.¹⁶ Arról, hogy miként született meg Mihály vajda első székely szabadságlevele — melynek szövegét mindmáig nem ismerjük — részletesen számol be Darai János, aki 1599

júliusától a havaselti vajda kancelláriáján volt íródeák, és aki urát a hadjáratba is elkísérte. A szemtanú Darai kiemeli, hogy még mielőtt hadait elindította volna Erdély felé, a vajdának „első dolga volt” a székelyeket maga mellé vonni. „Erre a következő eszközhöz nyúlt: határozottan kérte tőlem, hogy őfelsége [a császár] nevében oklevelet állítsak ki, amelyben fogadja meg a székelyeknek az ősi közösségi jogok és szabadságok [visszaállítását], abban a formában, amelyben azokat Magyarország szent királyai adományozták nekik és a Báthoriak majd visszavontak ... én, a körülményekhez mérten, meghamisítottam őfelsége [a császár] pecsétjét és aláírását, elvégezvén ezt örmény Péterrel egyetemben.”¹⁷ Ezek után — adja elő a továbbiakban Darai — Mihály vajda magához rendelte Hamar István székely nemest, aki már régóta szolgált hadaiban, de aki nem tudott sem írni, sem olvasni. Ez látván a császár aláírását és a pecsétet, azt hitte, hogy az oklevél eredeti. Darai szerint „maga Mihály is írt a szabad székelyeknek ebben az értelemben, hozzá tévén, hogy [a császár] őfelsége akarata határozott és megmásíthatatlan”. Megfogadta továbbá azt is, hogy „maga fogja felkarolni őfelsége előtt a székelyek ügyét”.¹⁸ A székely közösségi szabadságok tiszteletben tartása és a császár nevében kiállított szabadságlevél súlyosan esett a latba. A sellemberki csatában a székelyek többsége Mihály oldalán harcolt,¹⁹ a vitéz vajda pedig fogadalmainak megvalósításához látott.

A Darai János és örmény Péter hamisította oklevél nem maradt ránk, mint ahogy eddig nem került elő Mihály levele sem, amelyet a sellemberki csata előtt intézett a székelyekhez. Ismeretesek viszont Mihály vajda következő székely szabadságlevelei: az első az 1599. november 3-án Gyulafehérváron kiállított oklevél, amelyet a vajda a legkorábban hozzácsatlakozó kézdiszékieknek adományozott.²⁰ Ezt követi időrendben a gyulafehérvári országgyűlés utolsó napján, november 28-án külön Udvarhely és külön az összes székely székek számára kiállított két adománylevél,²¹ és végül az 1600. március 7-én Brassóban kiállított oklevél, melyben a vajda a csík-gyergyó-kászonszékiek szabadságait erősítette meg.²² Bár a november 3-án és 28-án kiállított oklevelek között vannak bizonyos eltérések, tartalmuk többé-kevésbé megegyezik. Az 1600. március 7-én adott szabadságlevél viszont egészen más jellegű.

Erdélyi okleveleiben — magyarul — a vajda ekképp címezte magát: „Mű Mihály Havasalföldének vajdája, az császári és királyi szent Felsőnek tanácsadója, Erdélyen helytartaja és azonnak Erdély körül és annak alája vettetett részeinek végeiben való hadainak főkapitánya”.²³ S mivel kiváltságleveleit a császár nevében állította ki, aki egyben Magyarország királya is volt, azért hangsúlyozza fenti szabadságleveleiben, hogy a nemesség hatalma alól kivett székelyek „csak Magyarország királyára és Erdély fejedelmére hallgassanak”.

A vajda szabadságlevelei bevezetőjében mindenekelőtt a székelyek vitézségéről, harci készségéről szól. „A kereszténységnek a barbárok elleni megvédésében — írja Mihály vajda — legtöbbit tett a harcias székely nemzetség, mely Erdélyben nagy területet bír, s hadi érdemei mind a múlt, mind a jelen időben dicséretesek.” Kiemeli azt is, hogy a közsékelyek felkelésük leverése folytán veszítették el régi szabadságukat, de „a császár akaratából, azon oknál fogva, hogy ők a kereszténységnek és hazájuknak nagyobb serénységgel legyenek készen és képesek szolgálni s a hadi terhek elviselésére alkalmasabbá váljanak, régi szabadságaikat nekik visszaadni [a vajda] magát elhatározta. Miután pedig ő Erdélyt a császár és a király felhatalmazásánál fogva fegyverjegen elfoglalta, az összes székelyeket együttvéve és külön-külön mindeniket

egyénilig, valamint a székely székek lakóit, s azok utódait és örökösait szolgáló állapotokból és a nemesek hatalma alól kiveszi, megszabadítja és elbocsátja [Kiemelés tőlem — D.L.], azt is megengedvén nekik, hogy senkinek másnak ne legyenek hatalma és uralma alatt, mint Magyarország királyának és Erdély fejedelmének, s mindazon szabadságokkal és kedvezményekkel élhessenek, melyekkel őseik és elődeik régi szabadságaik fennállása idejében a régi királyok s nevezetesen a dicső emlékezetű Mátyás király alatt éltek, és amelyekkel elődeik akkor bírtak.”²⁴

A Mihály vajda visszaállította székely szabadságok feltételeit a nevezetes oklevél a következőkben foglalta össze:

1. Minden lófő székely hadra alkalmas jó lóval, karddal, bélelt vasöltönyvel, pajzzsal, páncéllal és kopjával, a gyalog székely pedig puskával, fejszével, karddal s más hadifelszereléssel a császár és a vajda parancsára az általános és részleges hadjáratok alkalmával felkelni, saját költségén a hadjárat végéig katonáskodni s élete s vagyona feláldozásával is a hazát szolgálni köteles.

2. Régi szokás volt a székelyeknél, melynek megtartását Mihály vajda is elrendelte, hogy új fejedelem trónra léptekor vagy nősülésekor minden hatodik ökrüket az uralkodónak adják. Az adóba fizetett ökrüket vörösre tüzesített vassal megbélyegezték, s a megjelölés eme sajátos formájáról kapta az adó az *ökörsütés* nevet.

3. Az ökörsütést a székelyek adják meg a fejedelem első fiúgyermeké születésekor is.

4. „Lány születésekor — hangzik a szabadságlevél —, minthogy ez a férfinál alsóbb állapotú, az ökörsütés fejében egy forintot fizessenek.”

5. Bármennyi fiú vagy lány születnék a fejedelmi családban, az első fiúgyermek utáni gyermekek születésekor ugyancsak egy forint adót fizessenek.

6. Ezt az adót fizetik mindenik újszülött kereszteléskor is.

7. Az egyházi tized fizetésében a régi szokás marad érvényben.²⁵

Ezzel az oklevéllel teljesen egyezik az 1599. november 28-án Udvarhelyszék lakosainak kiadott szabadságlevél.

A jobbágyság eltörlése a Székelyföldön a székely néptömegek jelentős győzelme volt. A régen óhajtott szabadságot nehéz véráldozat árán nyerték vissza, hosszú és elkeseredett harcok után, vállalva továbbra is a súlyos hadi és fiskális (kincstári) kötelezettségek viselését.

Ha Mihály vajda gyulafehérvári győzelmes bevonulása után kiállított székely szabadságlevele a közszékelyek érdekeit védte, az 1600. március 7-én Brassóban kiadott oklevele a csík-gyergyó-kászonszéki vagyonos székelyeket részesítette előnyben. Ez utóbbiak támogatására számított a vajda soron levő moldvai hadjáratában 1600 nyarán. Mihály ez alkalommal is hangsúlyozza, hogy a székelyek, „kiknek erejében Isten után nem utolsó reménységünket vetjük és kiknek erejekkel és erősségekkel és hadakozásainkban való ügyeinkbeli kész voltokkal Erdélynek és mű birodalmainknak végeinek [határainak] kiterjedését reméljük”, hűségesen szolgáltak hadaiban.²⁶ Hogy ezután se lankadjon a székely igyekezet, kiváltképpen pedig „ennek az Erdély tartományának, mely minden felől annyi nyavalyákkal, veszedelmekkel és ellenségekkel környül vétetve vagyon”,²⁷ megvédése biztosíttassék, Mihály úgy döntött, hogy írásba foglalja Csík-Gyergyó-Kászonszékek ősi szabadságait, amelyeket „régén az Magyarországnak királyitól, nevezet szerint pedig az dicsőséges emlékezetű Mátyás királytól”²⁸ kaptak, „mű is cikkelyeiben, clausuláiban [kikötéseiben]

megadnók, megengednők és megtartanók, minthogy adjuk, ajándékozzuk, engedjük és megtartjuk; sőt egyebektől és mindenektől, mind alattunk valóktól, mind utánunk valóktól mindörökké megtartani akarjuk”.²⁹

Bár Mihály vajda ez alkalommal is ismételten hivatkozik Mátyás király szabadságleveleire, ez az oklevél lényegesen különbözik mind a Mátyás-féle, mind az 1599 novemberében általa kiadott székely szabadságlevelektől. Már a kiadás közvetlen okát is másként jelöli meg. Ugyanis arra hivatkozik, hogy a nevezett székek közszékelyeinek a közöttük lakó nemesekkel „örökségekről és nem ingó-bingó marhákról való szüntelen perlődések és veszekedések következnek”.³⁰ Az állandó összetűzések forrását kívánta új oklevelével megszüntetni, mégpedig úgy, hogy ez alkalommal nyilván a nemesség pártjára állott. Az érvelés emlékeztet a nemesi kiváltságlevelekre, és így hangzik: „az nemeseknek rendit és (kikkel az királyoknak és fejedelmeknek palotái, ismég nemzetségek és országok és az ellenség ellen mezőre kivítettett hadak úgy mint fénlő csillagokkal megikesítettnek), minden ő nemességektől és szabadságoktól megfosztani ne láttassunk, ő nekik minden javaikat, mind örökösököt és mind perekkel vötteket ... mind örökké adandóknak, ajándékozandóknak és megerősítendőknak lenni javallottuk légyen”.³¹ Most már nem esik szó arról, hogy a közszékelyeket felmentené a jobbágyi szolgálattól és a nemesek hatalma alól kivenné, hanem ellenkezőleg, elrendeli, hogy minden székelyföldi nemes szabadon bírja nemcsak az 1562-es felkelés előtti birtokait, örökségét és szerzeményeit, hanem azokat az ingatlanokat is, amelyeket az után vétellel, cserében vagy zálogosítással szerzett.

A székelyföldi nemesi birtokok ügyének ilyen rendezése a székely jobbágyok kérdésében is újabb intézkedést kívánt. A szabadságlevél megengedi a jobbágyok elköltözését a fenti székely székek nemesi birtokairól. Úgy rendelkezik, hogy György napjáig (április 24.) minden jobbágynak jogában áll elköltözni az általa megerősített székely nemesi birtokról. Az el nem költözötték „úgy mint igazi jobbágyok ... azontúl megtartathassanak”.³² A vajda megengedi a nemeseknek, hogy az elköltözött jobbágyok helyébe másokat telepítsenek. Az új adománylevél csak azt tiltotta meg, hogy az erőszakkal elfoglalt jobbágyföldet a székely nemesek továbbra is bírassák. Zálogos földeiket megfelelő összeg lerovásával a jobbágyok is visszaválthatták.

Végül az 1600. március 7-én kiadott oklevél rendezte a székelyföldi szabad sóhasználat kérdését, elrendelve, hogy minden székely a sóbányákból szabadon vehet sót saját használatra, de „mindazonáltal nem eladásra”.³³ Ismeretes, hogy az 1562. évi segesvári országgyűlés eltörölte az általános sóhasználat jogát, a sóbányákat kincstári kezelés alá rendelte a Székelyföldön is. A döntés értelmében csak a nemesek és lófők kaptak ingyen sót, éppen úgy, mint a vármegyei nemesek. A közszékelyeknek viszont a sót meg kellett vásárolni. Mihály vajda szabadságlevele visszaállította a szabad sóhasználat jogát, még ha nem is engedte meg a vele való kereskedést. A sok állatot tenyésztő székelemek számára ez nagy fontossággal bírt.

Minden belső ellentmondásuk ellenére, amelyek a székely társadalom különböző rétegeinek és osztályainak érdekellentéteiből, valamint a vajda osztálypolitikájából következtek, Mihály vajda szabadságlevelei visszaállították a székely szabadságokat. A jobbágyosba taszított közszékelység felszabadult. Még a csik-gyergyó-kászonszéki jobbágyok is szabadon költözhetek el a nemesi birtokokról. Mind a négy oklevélre, fogalmazásuktól függetlenül, az jellemző, *hogy közösségi, kollektív jogokat, szabadságokat és kötelezettségeket*

rögzítettek. Mihály vajda sem kerülhette el a kérdést: miként biztosíthatná a közsékelyek szabadságát s ezzel a központi hatalom számára oly fontos katonai erőt, anélkül hogy a nemességet felszámolná a Székelyföldön. A vajda, maga is kiterjedt birtokokkal rendelkező földesúr, aki országát a bojárok és főnemesek támogatásával kormányozta, adományozott birtokokat, és amikor a kincstár és a hűbéres osztály érdekei úgy kívánták, a parasztokat ő is földhöz kötötte Havasalföldén. A merész politikai tervek megvalósítója és a vitéz hadvezér maga is a kor embere maradt.

Mihály vajda székely politikája minden kétséget kizáróan azt bizonyítja, hogy ez volt az egyetlen járható út, amelyen a székelyeket maga mellé állíthatta, hogy katonai erejüket maradéktalanul felhasználhassa sok harctól kísért rövid erdélyi uralkodása idején. Az utóbbi években több tanulmány foglalkozott a székelyek szerepével Mihály vajda hadjárataiban, s ezért itt ezt nem részletezzük. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a kimagasló államférfi kezdeményezte székely politika tagadhatatlanul hatással volt a XVII. század eleji erdélyi fejedelmek politikájára. Maga Báthori Zsigmond is ráébredt, milyen végzetes tévedést követett el, midőn 1595 decemberében a közsékelyek ellenségére bízta a gyulafehérvári országgyűlésen a szabadságlevél sorsát. Ezzel a közsékelyek bizalmát veszítette el. Belátta, hogy a székelyek támogatása nélkül nem veheti fel sikeresen a harcot Giorgio Basta császári hadvezérrel szemben, aki a vajda meggyilkolása után hatalmába vette és szelvében-hosszában pusztította az országot. Ilyen körülmények között adta ki Báthori Zsigmond 1601. december 31-én Déva várában külön a székely székének szóló szabadságlevelét.

Ezek közül a Maros- és Csíkszéknek kiadott oklevelei ismeretesek.³⁴ Báthori Zsigmond megemlíti, hogy az előtte megjelent székely küldöttek régi szabadságleveleket mutattak fel, és ezeket ő megerősítette. A fejedelem kiemeli a székelyek szerepét a törökök és a császáriak ellen viselt küzdelmekben, bizonyosságot tévén arról, hogy „inkább születtek fegyverhordozásra, mint paraszti munkára”.³⁵ Mindezt a jobbágyosorba jutott székelyeket mind a nemesek, mind mások hatalma alól kivette és felszabadította, minden rendes és rendkívüli adófizetés, rovatal, kamaranyereség, tized és egyházi bér fizetése alól mentesítette.

Az említett szabadságlevél szabályozta a székely tisztségviselők választásának rendjét. A székelyek három vagy négy személyt jelöltek ki, akik közül a fejedelem kettőt kapitányul nevez ki. Nagy fontossággal bírt ez a döntés, hiszen újra lehetőség nyílt a visszaéléseken rajtakapott tisztségviselők leváltására. Egy tisztségviselő sem érezhette magát biztonságban, ha a közösség érdekei ellen cselekedett.

Az így felszabadított székelyek esküvel kötelezték magukat, hogy a fejedelem hívására személy szerint megjelennek a hadban: a lovasok törrel, pánccéllal, kopjával, sisakkal és pajzzsal, a gyalogok puskával és más hadiszerekkel felszerelve.

A fejedelem megfogadta, hogy az erőszakkal elfoglalt székely örökségeket visszaadja, semmisnek nyilvánította az adományozott birtokok eladását vagy elzálogosítását. Csak az „ősi jogon, vásár vagy más jogcímen bírt” jobbágyok maradtak meg régi állapotukban, s azok is csak abban az esetben, ha már az 1562. évi székely támadás előtt jobbágyok voltak.³⁶ Báthori Zsigmond 1601-ben kiállított szabadságleveli nagy hatással voltak a székelyföldi társadalmi viszonyok alakulására. Eredményükként született meg a székely *szaba-*

dosok (libertinusok) nagyszámú rétege. A Székelyföldön csak azok maradtak jobbágyi állapotban, akik az 1362. évi felkelés előtt is jobbágyok voltak, vagy pedig Báthori Zsigmond szabadságlevelei után kötötték magukat jobbágyokká.

Báthori Zsigmond szabadságlevelei tükrözik talán leginkább a közszékelység törekvéseit és követeléseit, melyekért a XVI. század második felében annyi vért ontottak.

A szabadparaszti katonaelem támogatását Bocskai István folytatta. Bocskai a Habsburg-szövetség kitartó híveként hosszú időn át bízott abban, hogy az országot a császári hadak támogatásával felszabadíthatja a Porta uralma alól. A tizenöt éves háború vége felé azonban neki is be kellett látnia, hogy Rudolf császár politikájához fűzött reményei nélkülözik a kellő alapot. Maguk a császári szövetség hívei is felismerték, hogy a Habsburgok célja nem az ország felszabadítása, hanem saját uralmuk megszilárdítása. A Mihály vajda meggyilkolásával Erdélyben úrrá lett Giorgio Basta felszámolta az ország önállóságának utolsó támpontjait, és zsoldos hadai a legsúlyosabb nyomorba taszították a lakosságot. Az elpusztított és kirabolt Erdély, a törökellenes küzdelem feladása lett a császári udvar politikájának nyers valósága.

A személyében, önérzetében sértett Bocskai István felismerte, hogy az országot csak a belső erők támogatásával mentheti meg és egy olyan szövetséggel, amely a Habsburg-ellenes küzdelem kibontakozását elősegíti. Biztosította a lengyel király semlegességét, megnyerte Ieremia Movila moldvai vajda, majd Radu Șerban havaselyi vajda támogatását. Szabadságlevelével maga mellé állította a hajdúságot, és kereste a megegyezés útját-módját a székelyekkel. Ha 1596-ban Bocskai a székely felkelést vérbe fojtó nemesség élén állott és maga is a feketehalmi székely szabadságlevelével visszavonásának volt a híve, a Habsburg-ellenes szabadságharc zászlajának kibontása pillanatában új székely politikát kezdeményezett, amelynek lényege a székely szabadságok biztosításában és a szabad székely katonaelem megvédésében állott.

Bocskai politikája széles visszhangra talált a székelyek között, hiszen a császáriak minden ígéretük ellenére sem tartották tiszteletben a székely szabadságokat. Giorgio Basta hadainak pusztításait nem kerülte el a Székelyföld sem. Hozzá kell tenni ehhez még azt is, hogy a császári generális semmisnek nyilvánította Mihály vajda székely szabadságleveleit is. Mindezek a székelyeket is arra készítették, hogy Bocskai Istvánnal, a Habsburg-ellenes szabadságharc zászlóbontójával keressék a kapcsolatot.

Az erdélyi viszonyokat jól ismerő Gyulafi Lestár részletesen beszámol a székelység soraiban végbemenő átalakulásról és *Az székelységnek Bocskai mellé való állásának bizonyos eredeti* címmel tett feljegyzéseiben így adja elő a történeteket: „Az urak és az nemesség legelőször az székelységet nemzetségük közzül való szolgáló rendek által tentálták [puhatolták], kik partim [részben] oda föl Bocskai hadában, partim ittben az nemesség háta mögött szolgáltanak. Ezeketül úgy mint székely atyjokfiaktul tudakoztak az székelyek, mint és hogy vagyon oda fel Bocskai uram állapotja. Ezek pedetentim [lassan-lassan] hol egyszer, hol másszor eleikben adták a dolgot... minémü néppel vagyon, mennyét proficiált [haladt előre] eddig, mi remenség lehet felöle, és hogy nem valami rész szerint való indulat ez, hanem az egész magyarság ehez két kézzel nyúlt, elamira, hogy hasonló egység soha még az magyar közt nem lett volna, és hogy az török császár is minden erejével mellettek volna. Mentek tovább az dologban és tudakoztak azon az székelyek, ti, úgymond, mi testink,

véreink vattok, mondjátok meg igazán nekünk, váljon nem emlékezni-e meg vala az nemesség az székelység miatt rajtok esett veszedelemről. Amazok ezt az opiniót [vélekedést] benne fölötté igen destruálták [lerombolták] és azt mondták, hogy ne adja Isten azt, hogy nemzetségek árulói legyenek, de azt csak meg se gondolják soha, mert más volna most a dolog. Bocskai pedig ezen ugyan fogadást tett volna, hogy ha ki mind atyját a miatt nekie megölte volna is, csak térjen hozzá, soha semmiről meg nem emlékezik. És hogy vagy volt módja az magyar nemzetségnek előmeneteliben, de most volna az, kit senki soha nem tudott volna csak remélni is. De leghűbb argumentok, az kivel az székelységet elhajtották: Az Istenre kinszerítünk, úgymond, fejkenként benneteket úgymint vér szerint való atyánkfiait, hogy jól meglássátok, mint cselekesztek, magatokat velünk együtt el ne veszessétek... Ha mit akartok cselekedni, most vagyon módotok benne. Most eleit vehetitek. Nem keltek soha az nemesség keze alá; ha ezt nem cselekeditek, azelőtt jobbágyok voltatok, de ennekutánna jobbágyok sem leszte, szörnyen romlatok, egy bennetek meg nem marad.”³⁷

A továbbiakban Gyulafi beszámol arról, hogy a székelyek hosszan tanácskoztak, s végre összeesküdtek és az élükre állított idegen kapitányt elűzték. „Egy Kovács Máté nevű ember vagyon köztük. Ennél nagyobb ellensége az nemességnek egész az székelyek közt nem volt, ez hajlott volt meg még az kapitánok megfútása előtt idején korán; ha ez el nem hajlott volna, az székelység most is az római császár mellett volna; igen nagy autoritása [tekintélye] vagyon az székelység között ennek, noha paraszt ember volt. Most az egész gyalog székelységnek az kapitányok...”³⁸ Ez volt az a nevezetes történelmi pillanat, amikor a közsékelység állásfoglalásának kérdése eldőlt. Bár Gyulafi Lestár azt már nem említi, de minden bizonytal a döntés az 1605. februári székelykeresztúri székely gyűlésen történt.

A Székelykeresztúrra gyülekezett székelyek valóban elűzték a császáriaktól élükre állított idegen kapitányokat, soraikból választottak új katonai vezetőket, és úgy határoztak, hogy Bocskaihoz csatlakoznak. A csatlakozás feltételeit a következőkben foglalták össze: 1. A fejedelem őket régi szabadságukban megtartja; 2. a közelmúlt időkben esetleg elkövetett tettekért közbocsánatot biztosít; 3. idegeneket kapitányokul és tisztükül közójuk nem tesz, hanem maguk közül szabadon enged választani, s idegen katonaságot nem tart közötük, sőt „az nemességet is, az kik nem nemzetségekből valók, közötük kivethessék”; 4. hadfölkelés alkalmával, midőn a Székelyföldről kiviszik őket, ha 15 nap alatt az ellenséggel megütözni alkalom nem adódik, régi szokásuk szerint hazamehessenek.³⁹ Újabb székely gyűlést tűztek ki február 21-ére Nyárádszeredára, és követeiket Bocskai Istvánhoz küldték.

Bocskai örömmel fogadta a hozzá érkezett követeket, és 1605. február 16-án kiadott oklevelében⁴⁰ biztosította a székely szabadságok tiszteletben tartását. Megerősítette Báthori Zsigmond székely szabadságleveleit.

A Nyárádszeredára összegyűlt székelyek egyhangúlag felajánlották Bocskainak az erdélyi fejedelemséget, és felkérték a többi rendeket, hogy melléje csatlakozzanak. Nem tévedünk tehát, amikor azt állítjuk, hogy Bocskai megválasztásában a Nyárádszeredára összegyűlt székelyek állásfoglalása döntő módon esett a latba. Bocskai István maga is nagyra becsülte a székelyek hűségét. Élükre a derzsi Petky Jánost nevezte ki székely generálissá. A hajdú csapatok mellett Bocskai csaknem két évig tartó szabadságharcában a székelyekre támaszkodott. 1605. december 18-án megparancsolta Petky Jánosnak, hogy min-

den székben „generális mustrát” tartson és „registrom szerént mindeneknek neveket irassák föl, rá erőltetvén, hogy az lovassa szerszámos és kopjás, az gyalogja veres köntösbe öltözzék, és úgy álljon elő, mikor hadra kívántatik, erre minden szabados hadnagynak és tizedesnek az ő alattvalójára gondja legyen, közel való napot praefigálván [tűzvén ki] nekik és az üdö alatt kétszer is megmustrálván őket, hogy inkább készek legyenek, és annak utána is gyakori mustrákkal serkenteni és oktatni az készen lételhez”.⁴¹

Bocskai az 1606 áprilisában tartott országgyűlésnek küldött fejedelmi előterjesztésében négyezer emberből álló székely hadat kért. „Az egész székelységről két ezer veresbe öltöztetett gyalogokat kívánunk, jó puskásokat, és két ezer válogatott jó lovas kopjásokat.”⁴² A had élére Petky János álljon, és vigye oda, ahová fejedelmi parancsa rendeli. A négyezernyi székely had mellett Petky arról is gondoskodik, hogy ötszáz székely gyalogos és kétszáz lovas legyen mindig készen az általa kinevezett erdélyi kormányzó rendelkezésére. „Azonkívül is penig az otthon maradó székelség, mind penig nemesség fejeként, füstönként, oly készen és oly vigyázással legyen, hogy gubernátor uram parancsolatjára okvetetlen a hol az szükség kívánja, szolgálathassák öket, és generálissok, Petky uram, otthon maradó vicekapitánok által oda menjenek, vitessenek, a hol az szolgálatnak helye kívánja. Az aranyosszékiek is azonképpen az országnak otthon történendő szükséges szolgálatjért honn maradjanak, és gubernátor uram parancsolatjára, vagy rész szerint, vagy mindenes-től kívántatik, ott szolgáljanak; nem csak nekünk, hanem magoknak szolgáljanak evvel ő kegyelmek.”⁴³ Bocskai a kincstár bevételeinek növelése érdekében arra szólította fel a rendeket, hogy minden erőforrást kutassanak fel „az szé-kelség között is szép csendes alkuvással, az ű kegyelmek szabadságok helyben maradván”.⁴⁴ Az országgyűlés székely követei megfogadták a fejedelem kíván-ságainak teljesítését. Ezt az országgyűlés határozatainak megfelelő paragrafusa így szögezte le: „A mi továbbá a felséged kívánságát nézi az hadakozás és contributio [adó] felől, a felséged kegyelmes akarátját a székely atyafiak akarván bételjesíteni, a két ezer lovas kópiást és két ezer gyalogot meg-ígérték.”⁴⁵

Bocskai István különös figyelmet fordított arra, hogy a katonaelem a Székelyföldön meg ne fogyatkozzék a szabad székelyek eljobbágyosodása révén. Eltökélt szándékát nemcsak akkor juttatta kifejezésre, amikor 1605. december 18-án megparancsolta Petkynek, hogy a kapitányok visszaéléseit megfékezze,⁴⁶ hanem a székely székekkel és a székelyek generálisával folytatott későbbi le-velezésében is.

1606. július 22-én Kassáról ezeket írta Udvarhelyszék közösségének: „Noha erről minket semmi panaszok nem értek, de mindazonáltal értettük némelyek-től, hogy kegyelmeteknek sokaktól, de kiváltképpen az nemes uraimtól hábor-gatása volna, hogy azok kegyelmetek között kiket szép szavakkal, ígéretekkel, némelyeket pedig a hadnak színe alatt fenyítéssel akarnak jobbaggyá tenni és szabadságában megsérteni, kik mind személyekben igyekeznek kegyelme-teket háborgatni s mind pedig örökséget foglalni. Mi pedig valamint az közte-tek lakó nemes embereket régi szabadságokban hogy meg nem akarjuk igazsá-gokban háborítani, szintén úgy kegyelmeteket is kicsintől fogván nagyig az mi tőlünk adatott szabadságban meg akarjuk tartani és oltalmazni ígéretünk szerént, nem is engedjük meg azt senkinek, hogy kegyelmetek szabadságában megháboríttassék és erővel vagy valami szín alatt jobbaggyá tétessék.”⁴⁷ Érte-síti az udvarhelyszékieket, hogy e tekintetben parancsot küldött erdélyi kor-

mányzójának és a székely kapitányoknak is, hogy „kegyelmeteket szabadságában megháborítani senkinek meg ne engedjék”.⁴⁸ Felszólítja a szék tisztségét, hogy a visszaélésekről tegyen jelentést „mi nekünk vagy írása, vagy pedig bizonyos követe által...”, hogy tudjunk illendőképpen gondot viselni az kegyelmetek oltalmazására”.⁴⁹

Petky jelentésére Bocskai 1606. július 20-án újabb rendelettel válaszolt. Figyelmeztette, hogy „meggondolván az mostani üdönek állapotját, hazánk-nak és a közönséges jónak előmenetelit, úgy igyekezzék igazgatni és viselni az dolgokat, hogy [a székelyek] *szabadságokban meg nem háborgattatván abban éppen megtartsanak* [Kiemelés tőlem — D.L.]; egyiknek is kegyelmed meg ne engedje, hogy magát jobbágyságra adja, vagy pedig valaki valami szín alatt jobbággyává tegye”.⁵⁰ A megszavazott négyezernyi gyalog és lovas székely hadat Nagy Albert parancsnoksága alatt állítsa ki, vigyázzván arra, hogy „ki-ki személye szerint legyen jelen”, és ne szolgálját vagy béresét küldje hadba. A kapitányokról, hadnagyokról és az egész seregről „registrumot” készítsen és „annak mását kegyelmed mi nekünk küldje ki”. Bocskai gondoskodott arról is, hogy a székely hadnak zászlaja és dobja legyen, a „gyalog köziben sípost” rendelt, „mert az sereg avval szép”.⁵¹

Hogy mennyire vigyázott Bocskai a székely szabadságok tiszteletben tartására, fényt vet arra 1606. november 11-én Kassán kelt levele. Ekkor a fejedelem Erdélybe, Gyulafehérvárra készült, de a fejedelmi székhely a Basta zsoldosai rablásainak nyomán oly siralmas állapotban volt, hogy még megszállnia is alig volt hova. Kérte tehát a székelyek generálisát, hogy „mi számunkra rendeljen székül valami élést, legyen mihez nyúlunk, ha Isten bennünket beviszen”.⁵² Figyelmeztette Petkyt, hogy a visszaélések elkerülése végett ne bizza az élelem kivetését és begyűjtését a kapitányokra és királybírákra, hanem saját embereit rendelje ki. Vigyázzon az összegyűjtött gabonára, „abba se tékozlás ne eshessék, se pedig egy vékát vagy egy szemet is sehova senki abban mind addég is ne vigyen, hanem elsőben annak számát mennyi legyen, mi nekünk értésünkre adja”. Bocskai vigyázott arra, hogy rendelkezését tévesen úgy ne értsék, mintha azzal a székely szabadságot, adómentességet szegné meg. Ezért megígérte, hogy „ez pedig szokásba avagy törvénybe kegyelmetek közt nem megyen, sőt többször efféle dologgal ugyan nem is akarjuk kegyelmeteket terhelni”.⁵³

Alig küldte el parancsát, Bocskainak újabb székely panaszokat kellett hallania a kapitányok és királybírák visszaéléseiről. 1606. november 13-án ismételtén írt Petkynek, értésére adván, hogy „az székelység felől szertelen sok mód nélküli dolgokról, kikkel őket a kapitányok, királybírák és azok után való gondviselők terhelik, panaszok jönnek élönkben; sokat közzülök immár, a mint élönkben adják, a nemesség hadakozásnak és egyéb féle színek alatt is, hol egy képpen, hol pedig más képpen elfoglalt és jobbággyává tötték”.⁵⁴ Ez mindenképp a székely haderő megfogyatkozásával fenyegetett, ezt pedig a fejedelem meg nem engedhette mindaddig, amíg az országot védeni kell a külső támadásokkal szemben. „A mi zászlóink, némely székben hat, kiben több, kiben kevesebb, üresen állanak.”⁵⁵ Most már Bocskai is jól tudta, mit jelent a székely haderő. Meggyőződött újra erről a császáriakkal folytatott béketárgyalások idején, amikor a négyezernyi jól felszerelt és kiképzett székely had állandóan mellette állott harcra készen. Oltalmazni és felkarolni a szabad székely katonaelemet csak a székely közösségi szabadságok szigorú megvédésével lehetett. Ezért volt Bocskainak a székelyek generálisához küldött paran-

csa annyira egyértelmű és minden ellentmondást mellőző. „Kegyelmednek egyáltalában ugyan értésére akarjuk adni, *mi az székelységnek a mint egyszer szabadságokat megadtuk, nekünk nincs több szónk a felől* [Kiemelés tőlem — D.L.], hanem meg is akarjuk őket egyszeri megmutatott kegyelmességünkben tartani és oltalmazni, a mi miénk, legyen ugyan miénk, a ki pedig más ember sajátja, azt mi nem kívánjuk. Kegyelmednek erre oly vigyázása legyen, hogy a miénket senkinek nem engedjük; kegyelmed úgy oltalmazza őket mind kapitányok, királybírák és egyebek ellen is, hogy nekik adott szabadságokban épen megmaradhassanak. Mert ha végére mehetünk akármi kicsin dolognak s meg is tudjuk pedig, valakik a féléknek okai lesznek, el nem feledkezünk róla és büntetlen nem hagyjuk. E felől pedig kegyelmed mindig járast voltaképpen informáljon minket, úgy vagyón-é, nincsen-é, a mint mielőnkbe adják; mert ez tűrhetetlen dolog. Ennek utánna pedig kegyelmed ennyi panaszt meglássa reánk ne bocsásson, mert ha így lesznek, jó névén nem vesszük.”⁵⁶

A panaszok ezután sem szűntek meg. Ezért Bocskai egyenesen Udvarhelyszék közösségéhez fordult levelével, bátorította a székelyeket, hogy minden ügyes-bajos dolgaikkal járuljanak elébe: „Az mint szokták mondani, néma gyermeknek szavát az anyja is nem értheti meg; az doctor sem tud az betegnek orvosságot adni, ha nyavalyáját [betegségét] nem érti. Azért elhidjétek, mi semminek okai nem vagyunk s nem is leszünk, hanem egyszeri megmutatott kegyelmességünkben meg akarjuk kegyelmeteket tartani és oltalmazni szabadságában. Ezek [az erőszakoskodások] nekünk minthogy hírünkkel nem voltak, nem is tudunk gondot reá viselni; ennek utánna mind közönséges nyavalyátokról s mind pedig magatoknak külön fogyatkozásiról, ha mi dolga, szüksége és nyavalyája leszen, nekünk megjelentsé: *meg akarjuk azt mutatni, hogy az kegyelmetek fogyatkozása kedvünk ellen vagyón* [Kiemelés tőlem — D.L.], nem is akarjuk, hogy az kegyelmetekhez mutatott kegyelmességünkkel más kedveskedjék, és azt másnak köszönjétek; hanem az mi tőlünk vagyón, legyen ugyan magunktól, ösmerjétek meg azt, hogy nem mástól vagyón. Idején korán — szól Bocskai levele Udvarhelyszék tisztségéhez — mind kicsin és nagy dolgokat értésünkre adjon kegyelmetek; meglátjátok azt, ennek utánna kegyelmetekhez külömb oltalommal és gondviseléssel leszünk; az közönséges károknak okai ha kik lesznek, nem szenvedjük büntetlen.”⁵⁷

Bocskai István utolsó leveleinek egyike is a székelyek generálisához, Petky Jánoshoz szólt, s újra a szabad székely katonaelem megvédéséért emelte fel szavát. A táborában levő székelyek panaszaiból értesült, hogy a gonosztevők üzésének ürügyén a tisztviselők „mind az itteni az mi szolgálatunkban lévő, mind pedig az otthon maradt székelységen pénzt, abrakot, kenyeret, sajtot és egyéb élelét szednének, a mellett nem az latrokat kergetnék, hanem régi szabadságuk ellen szokatlan ispánságot indítottanak közöttük. Csudálkozunk azért kegyelmeden, hogy a mi parancsolatunkra kegyelmednek semmi vigyázatása nincsen affélékre: *nem is úgy bíztuk kegyelmedre az botot, hogy kegyelmed ilyen beteges állapotunkban annyi panaszt bocsásson reánk* [Kiemelés tőlem — D.L.]. Minthogy azért az székelységet hitünkkel confirmált szabadságokban meg akarjuk tartani, hagyjuk kegyelmednek, hogy ezután meglássa, szabadságokban kicsintől fogva nagyig kegyelmed őket mindenek ellen megoltalmazza, s mi reánk annyi panaszt ne bocsásson. Mert ha efféle mód nélkül való dolgoknak végére mehetünk, megírtuk oda be is az királybíróknak, hogy általán fogva törvény szerint való büntetésünket, valakik okai lesznek, el is nem kerülük.”⁵⁸

Ne feledjük el megemlíteni, hogy ezeket a leveleket a fejedelem nevében és utasítására Péchy Simon, az Udvarhelyszéken, Szenterzsébeten született neves tudós, a keleti nyelvek és a görög meg a római kultúra kiváló ismerője fogalmazta, akit Bocskai belső tanácsosává neveztek ki. A központi hatalom és a székelység közötti viszony Bocskai határozott fellépése nyomán nyugvópontra jutott. Az 1606. december 29-én Udvarhelyen tartott székely közgyűlés ezt méltányolta, amikor határozatait e szavakkal zárta: „minthogy immár a szent Isten az ország kegyelmes fejedelme által dolgaikat békességes boldog állapotra hozta, ők is minden köztük való dolgot jó végre hozván, ő felségének köszönnének, áldja meg dolgaiknak kimenetelét”.⁵⁹ A fejedelmi parancsra támaszkodva a székelyudvarhelyi gyűlés olyan határozatokat hozott, amelyek a közszekelyek szabadságát voltak hivatva biztosítani: megtiltotta, hogy valaki is a szabad székelyek közül jobbagynak kösse magát, rendezte a panaszok elintézésének módját, és a fejedelem tájékoztatására elrendelte a székelyek tüzetes összeírását.

Mindezt a nehezen kiépített viszonyt Bocskai István váratlan halála felborította, s bár újabb megpróbáltatásoknak nézett elébe a székelység, az elhunyt fejedelem hagyatéka és végrendelete a legnagyobb történelmi jelentőséggel bírt. Az 1606. december 17-én fogalmazott végrendelet a többi között ezeket tartalmazza: „Intjük a nemes országot Erdélyt, mint édes hazánkat..., hogy a székely nemzetséget a mi tőlünk nekik adott szabadságban tartsák meg és successorunknak [trónunk örökösének] is erre legyen gondja; így mind magának, mind az országnak birodalma örökösebb lehet. A székelységet pedig mint kedves híveinket intjük fejenként: szolgáljanak hazájuknak híven és az országgal szép egyezségben alkuván.”⁶⁰

Bocskai székely politikája fontos szerepet játszott a központi hatalom megerősítésében, és az ország önállóságának megszilárdításában a Habsburg terjeszkedő politikával szemben. Bocskai István, rövid, de eredményekben oly gazdag uralkodása után újra nehéz idők következtek Erdélyre. A belső harcok és a külső ellenségekkel viselt háborúk annyira igénybe vették a szabad székely katonaelemet, hogy a lesüllyedés veszélyét már nem kerülhette el. Bár a fejedelmek továbbra is megerősítették a székelyek szabadságát, a közszekelyek maguk nem tudták a vele járó katonai terheket viselni. Első pillantásra szinte érthetetlen jelenséggel állunk szemben. A szabadságukért annyi véráldozatot hozott közszekelyek minden kényszer nélkül, jószántukból kötik el magukat jobbaggyá, csak hogy a nehéz hadviselési terhektől szabaduljanak. Voltak erre esetek már a Bocskai uralkodása előtti korszakban és uralkodása idején is, de tömeges jelenséggé Báthori Gábor idejében vált. A folyamat akkora méreteket öltött, hogy a székely gyalogok s részben a lófők többséget alkotó rétegeinek lemorzsolódásával fenyegetett. A fejekötött jobbagyság a Székelyföldön társadalmi réteggé alakult. Bocskai megállapítása, hogy a székely zászlók üresek, most már igazában tükrözte a veszélyessé vált valóságot.

A székely-kérdés eme nehéz, örökségével kellett Bethlen Gábornak, a nagy tapasztalam politikusnak és hadvezérnek szembenéznie akkor, amikor Erdély fejedelmévé választották; a székelyek ügyében is bátran cselekedett, mert eltökélt szándéka volt, hogy az ország önállóságát megvédje mind a törökökkel, mind pedig a Habsburg terjeszkedő politikával szemben. Bethlen Gábor szemtanúja volt a XVI. század végén elkezdődött székely kálváriának, maga is részt vett az 1595. évi havaselvi hadjáratban, szeme előtt zajlott le az 1596. évi véres farsang, közelről ismerte meg Mihály vajda rendkívüli tapasztalatát

a székelyekkel való együttműködésének csúcspontján, 1599—1601-ben, valamint azt a tanulságot, amelyet Báthori Zsigmond és mindenkifölött Bocskai István vont le a székely szabadságok kérdésében.

Bethlen Gábor uralkodásának elején azonban a székely kérdés egészen új vetületében került napirendre. A székely szabadságlevél megerősítette jogok és tiszteletben tartásuk akkor, amikor maguk a közszékelyek nehéz helyzetüktől szorongatva jószántukból mondtak le szabadságukról és kötötték magukat jobbágyokká, nem volt elegendő. Olyan megoldásra volt szükség, amely biztosítja a székely katonaelem számára a szabadság gazdasági feltételeit, a hadviselési és a kincstárral szembeni kötelezettségek mérséklését.

Uralkodásának kezdetén Bethlen Gábor sem nyújthatott többet a kollektív jogokat biztosító szabadságlevél megerősítésénél. Az országgyűlés előtt tett esküjében is megfogadta a székely szabadságok tiszteletben tartását.⁶¹ De korán továbbment ennél. Az uralkodása alatt tartott első országgyűlésen könnyítette a székelyek terhein, elrendelte a juh- és túródézma eltörlését,⁶² engedélyezte a szabad sóhasználatot⁶³ és a széki királybírák szabad választását. „Végeztük azt is országul, hogy az székely atyánkfiái, az ő szabadságok szerént, az királybírákat esztendőnként megváltoztathassák, ha közönségesen valamely királybíró nem tetszenék; de így, hogy az urunk ő nagysága fejedelmi jussa is megtartassák az székelység között.”⁶⁴

Igen fontos újítás volt ez a székelyekre nézve, mert ezzel a helyi tisztségviselők visszaéléseinek vághatták útját. Bethlen Gábor gazdasági intézkedései, amelyek a kincstár bevételeinek növelését szolgálták, a hadviselő szabad székelyek terheinek mérséklésével a székely-kérdés megoldását helyes mederbe terelték. Bethlen Gábor belátta, hogy az ország függetlenségét, gazdasági és művelődési felemelkedését csak átfogóbb intézkedésekkel biztosíthatja. Uralkodásának első éveiben minden erejét a belső erőforrások felmérésére, kiaknázására irányította. A székely-kérdésben is tisztán akart látni, hogy intézkedései a várt eredményre vezessenek. Ezért ismerni akarta a székelyek helyzetét az egyes családok szintjéig. A hagyományos lustrát veszi igénybe, és elrendeli a székelyek falvankénti és családfőnkénti összeírását rétegek szerint. Az összeírára kirendelt embereinek figyelmét külön felhívja a szabadságukat veszített székelyek helyzetének tisztázására. Elrendeli, hogy a lustrában pontosan tüntessék fel, mikor és milyen okokból kifolyólag veszítették el szabadságukat. A részletesen elemzett 1614-es lustra (lásd e könyv II. részének IV. fejezetét) felmérte a szabadságvesztés okait, folyamatát azzal a szándékkal, hogy magát a folyamatot megszüntesse.

Minden félreérthetőséggel szemben le kell szögeznünk, hogy a fejedelemség érdekeit szem előtt tartó Bethlen Gábor, aki maga is nagybirtokos volt, intézkedéseivel távolról sem célozta a jobbágyrendszer megszüntetését. Korábban ez a kérdés Erdélyben még fel sem vetődhetett. Az összeírásból láthatta, hogy a nehéz katonai és egyéb természetű terhek olyan súlyos helyzetbe hozták a közszékelyeket, hogy önkéntesen kötötték magukat jobbágyokká. A fejekötött székely jobbágy nem katonáskodott, felszabadult bizonyos kincstári terhek alól is, csak a földesurának tartozott szolgálmányokkal. Ezek a szolgálmányok, legalábbis kezdetben, sokkal könnyebbek voltak, mint a hadviselés és a kincstártól kirótt terhek. Természetes, hogy ebben az ellentmondásos folyamatban a legtöbbet a székely előkelők és nemesek nyertek. Nőtt a jobbágyaik száma, gyarapodtak birtokaik, mert a fejekötött székely öröksége is tulajdonukba ment át. Veszített a fejedelemség, a központi hatalom, mert csökkent

a székely had, s különösen a puskás gyalogság felszámolásának veszélye öltött fenyegető méreteket. A harmincéves háború idején Bethlen Gábor a közszekelyek terheinek mérséklése mellett intézkedéseket foganatosított arra, hogy a székely jobbágyságot is hadviselésre kötelezze. Levelezéséből⁶⁵ kitűnik, hogy intézkedései a székely előkelők és nemesek ellenállásába ütköztek. Bethlen már az 1614. évi medgyesi országgyűlésen megtiltotta a székelyek eljobbágyosítását. Az 1619. évi gyulafehérvári országgyűlésen meg a jobbággyá kötött székelyeket felszabadította. „Az székelység között való jobbágyságnak csinálása felől való felséged kegyelmes resolútiója [határozata] szerint — hangzik a határozatok 17. cikkelye — tetszett mi nekünk is egész országul, hogy a medgyesi gyűlés után, mely 1614. esztendőben volt, uterque [akárhogy] székelyekből csinált jobbágyságot simpliciter [egyszerűen] kibocsássák kezekből, és foglaltságot el tőlük. Ennekutánna is penig örökséges székelyt, sub poena quadrangentorum florenorum [negyven forintnyi büntetés terhe alatt] jobbággyává ne tegye; sőt még capitalis és criminalis [fejvesztési és gyilkossági] dologban is felséged híre nélkül se elfogadni jobbággyul, se eladni, kötni magát, az ki zászló alatt szolgáló székely, szabad ne legyen semmi úton.”⁶⁶ Jobbággyi sorban csak azok a székelyek maradjanak, akik már az 1614. évi medgyesi országgyűlés előtt is jobbággyok voltak.⁶⁷ Az 1619. évi országgyűlés határozatainak értelmében elkezdődött a székely jobbággyok felszabadítása. Az így létrejött réteg a korabeli oklevelekben a *recuperati* (visszaállított) nevet kapta. Bethlen Gábor újabb intézkedéseket foganatosított a törvénykezést illetően a Székelyföldön, megerősítette a székelyek szabad só használatának jogát, felszabadított bizonyos rétegeket egyes pénz- és terményjáradékok fizetésétől stb. Nagy gondot fordított a székely had harcképességének fejlesztésére. Maga személyében jelent meg nemegyszer a székely mustrákon, vigyázott, hogy a szabad székely katonaelem ne csökkenjen számban, s ne gyengüljön a székely had átütő ereje. Az állandó kiképzésű székely had jelentős részét alkotta a harmincéves háború erdélyi hadának. A 15—20 ezernyi székely had több mint felét tette ki a harcra vetett fejedelmi hadnak. Bethlen Gábor fejedelemségének idején kialakult a „székely hadkötelezettségnek és a különböző társadalmi rétegek viszonyának az a rendszere, amely biztosította nemcsak a székely közösségi szabadságok tiszteletben tartását, hanem megeremtdték a székelyföldi katonaelem fennmaradásának gazdasági, társadalmi és jogi feltételei.

A XVI. század második felében kirobbant felkeléseknek, de különösen az 1595—1596. évi támadásnak történelmi jelentősége tehát éppen abban állott, hogy a közszekelyék kollektív jogainak olyan rendszerét teremtették meg, amely biztosította a székelyek döntő többsége számára a fegyverhordozással járó szabad állapot megőrzését, még a hűbéri társadalom kereteiben is. A fejedelem kénytelen volt a jogokat megerősíteni és hatékonyságuk érdekében megfelelő gazdasági, politikai és jogi intézkedéseket foganatosítani. Mindez persze kihatott a székely társadalom, a különböző társadalmi rétegek közötti viszony bizonyos átrendeződésére, de ez már könyvünk egyik következő fejezetéhez tartozik.

III A SZÉKELYEK ÉS HAVASALFÖLD KAPCSOLATA A MIHÁLY VAJDA UTÁNI IDŐKBEN

Mihály vajda és a székelyek kapcsolatai ismeretesek;¹ katonai szolgálataik ellenében a román uralkodó visszaállította régi, 1562 előtti szabadságjogaikat, és megszüntette a jobbágyságot a székely szabadparasztság soraiban. A közszékelyek annyira gyűlölték a régi szabadságjogaik visszaállítása tekintetében őket álnokul félrevezető és becsapó Báthori Zsigmondot és általában a nemeséget, hogy 1601-ben Mihály vajda meggyilkolása után nem tanúsítottak nyílt ellenséges magatartást a császári uralommal szemben. A császári biztosok már 1603 januárjában az országgyűlésen kérték a székely szabadságjogok visszaállítását.² II. Rudolf kész volt elismerni régi szabadságjogaikat³, miután őt a székelyek helyzetéről és katonai értékéről részletesen tájékoztatta Náprágyi Demeter püspök 1602 januárjában kelt emlékirata.⁴ Maga Erdély kormányzója, Basta generális tanácsolta a császárnak, hogy ismerje el a székelyek kiváltságait, és tiltsa meg a nemesek betelepését a székely székekbe; ezt egyébként ő az 1601. augusztusi tárgyalások⁵ idején már megígérte⁶; cserébe viszont hűségük szavatolása érdekében azt igényelte, hogy a székely vezetőket ő, a kormányzó nevezhesse ki.⁷ Ugyanakkor Basta Mátyás főherceghez intézett, 1602. szeptember 1-én kelt levelében megkérdőjelezi az ígért szabadságjogok megadásának hasznosságát a császáriak szempontjából, mert ez a székelyföldi „nem kisszámú”⁸ nemesség támogatásának elvesztését jelentené. Ezek az álláspontok együttesen rávilágítanak a császári politika lényegére: a székelyekben csak saját céljaira felhasználható, pusztán katonai erőt látott. Basta egyik embere, Capreolo gróf 1602 szeptemberében ezt a haderőt (csak a császári zászló alatt harcoló székelyeket) 3000 főre becsülte, amely majd egyharmadát jelentette az Erdélyben lévő csapatok összességének, a 10000 emberre rúgó állománynak.⁹ A székelyek haderejét Jeremia Movilă, Moldva uralkodója is méltányolta, amint 1602 augusztusában a Damian kincstárnok és Petrus Nápoly, a vajda titkára szalontai Tholdi István székely főkapitányhoz és más székely kapitányokhoz (Makó György, Imecs Máté) intézett leveleiből kiderül, császárellenes lázadásra buzdítván őket a jövődő fejedelem, Székely Mózes oldalán, „Erdélyt felszabadítani a német szolgaságból”.¹⁰

Hogyan alakultak azonban a székelyek kapcsolatai Mihály vajda utódjával, az 1601. októberi országos gyűlésen vajdává választott Radu Șerbanal?¹¹ Ismeretes, hogy Mihály haláláig híveinek tekintette a székelyeket és az ő közvetítésükkel próbált Erdélyből kapcsolatot teremteni a havasalföldi bojárokkal (1601. július 9—19.)¹² Utódja folytatta a székelyekkel való együttműködés politikáját, annál is inkább, mivel abban az időben, amikor Simion Movilă elűzi őt Havasalföldről, majdnem egy esztendeig (1601 októbere és 1602 júliusa között) nagyszámú székellyel harcol együtt a császári sereg oldalán. De a nagy uralkodótól, Mihálytól eltérően, aki a székelyekkel való együttműködését szabadságjogaik visszaállítására alapozta, Radu Șerban nem lévén Erdély uralkodója, szövetkezését a közös törökellenes harcra építette.

A Radu Șerban támogatására küldött 3000 székely, Marcu Cercel vezetésével, részt vesz a nagy kán vezette tatárokkal vívott ogetini csatában (1602. szeptember 23—24.), biztosítván a keresztény tábor hátvédét.¹³ Megjegyzendő,

hogy az 1602 novemberében Moldva vajdájának tekintett (így nevezi őt Mihály vajda és Radu Șerban) Marcu, Petru Cercel fia szoros kapcsolatban állott a székely kapitányokkal, és éppen Mindszenti Benedeket kéri, hogy érdekében járjon közben Bastánál.¹⁴ Radu Șerban 1602 novemberében, amikor vetélytársa, Radu Mihnea menedékhelyét, Giurgiu várát készül megtámadni, Basta segítségét kéri, s ez ígér is neki 2000 székely gyalogot.¹⁵ Radu Șerban ismételen kér székely segítséget: 1603. február elején Velence prágai követe jelenti, hogy az uralkodó 3000 székelyt kér Bastától.¹⁶ Ezen kérelmek és a Rudolf utasításai következményeként 1603. február 24-én Basta generális és a császári biztosok jelenthetik uruknak, hogy szövetséget kötöttek Radu Șerbannal, melynek értelmében a császáriak segítik majd a román uralkodót.¹⁷

Radu Șerban ebben az időben törökellenes hadjáratát vezeti túl a Dunán, mintegy emlékeztetve Mihály vajda 1594—95 telén vívott csatáira; a székely segítséget éppen e hadjáratban való részvételre szánták. A román uralkodó 1603. február—márciusi hadjárata a Havasalföld délkeleti és keleti határszélén fekvő, a törökök által elfoglalt, a tatár pusztítások támaszpontjával szolgáló várak megsemmisítését célozta, elsősorban a Silistráét, amely a román országokat ellenőrző török tartomány központja volt. Mint egy hegyével Silistra, Hırșova és Brăila felé mutató háromágú szigony hatolt be Radu Șerban serege a török birodalomba.¹⁸ A hadjáratban részt vevő és a befagyott Dunán átkelt 12000 románhoz csatlakozott az a 2000 székely, akiket az uralkodó kérésére Basta küldött.¹⁹ A Radu Șerban vezette fő támadás, melyben a székelyek is részt vettek, Silistra ellen irányult, a várost „kerítvén mély árok és erős palánk és védvén nagyszámú török”. A szemtanú császári küldött, Alovigi Radibrati szerint „ádáz küzdelemben” a sereg, élén a későbbi főfegyverhordozóval (marele spătar), Mírzával, „Radu hadnagyával” behatolt a városba, levágta, illetőleg elűzte a török helyőrséget. A menekülők között volt Ahmed pasa, a kán veje, „harcban vitéz férfiú”, és a trónkövetelő Radu Mihnea, aki Giurgiu eleste után itt lelt menedékre.²⁰ Vincenzo Zucconi 1603. március 20-án Kolozsvárott kelt és a mantovai herceghez intézett jelentése²¹ és egy 1603. április 5-én Bécsből küldött, majd Velencében sokszorosított beszámoló²² is tanúsítja a székelyek részvételét Silistra ostromában.

Az erdélyben 1603 áprilisában az „áradatként kitörő”²³ Székely Mózes vezette felkelés akadályozza meg Bastát abban, hogy újabb csapatokat küldjön Radu Șerban támogatására, sőt 1603. április 2-án Kolozsvárott már úgy ítélik meg a helyzetet, hogy a kormányzó generális az, aki segítséget remél Radu Șerbantól.²⁴ Székely Mózes győzelme a császáriak felett Havasalföld számára az ellenséges gyűrű bezáródását jelentette volna, úgy, ahogy azt az 1595 után követett török stratégia irányvonala megkövetelte; veszélyeztette volna Radu Șerban uralmát és az ország függetlenségét, melyet a török—tatár hadak feletti győzelem nyomán éppen most vívott ki. Hasonló helyzet elkerülése érdekében 1599-ben Mihály vajda behatolt Erdélybe és elűzte a török- és lengyelpárti Báthori Andrászt. Székely Mózes sorsa sokban hasonlít bíboros elődjének sorsához; úgyszintén Báthori Andrásznak alig négy évvel korábban Mihály vajdával szemben támasztott igényeire emlékeztetnek azok az igényei, hogy Radu Șerban behódoljon, mert különben eltávolítja a trónról.²⁵

1599-ben a székelyeket Mihály oldalán találjuk, majd 1603-ban többségüket újra egy havasalföldi uralkodó táborában. Hogyan magyarázható az, hogy Székely Mózesnek, noha maga is közszekely volt, csak a székelyek bizonyos hányadát sikerült táborába vonzania, és mi okozta a székelyek egyenetlen meg-

oszlását a két erő, a szultán támogatta erdélyi fejedelem, Székely Mózes²⁶ és a császári szövetséges Radu Șerban között? E megoszlás okai régebbi keletűek. Így — Szamosközy szerint — Dersi Petky János kapitány „az székelyek személyében” (pontosabban szólva, a székely vezetők nevében) ment 1601 márciusában Moldvába, hogy más megbízottakkal Erdélybe hozza Báthori Zsigmondot,²⁷ hozzájárulván ama erők győzelméhez, amelyek elárulták a közszékelység érdekeit. A következő évben az ogretini csatában részt vevő, császári segítségként küldött seregből néhány székely Konkoly Péternek, a Radu Șerban szolgálatában lévő 3—4000 magyar hajdú kapitányának azt javasolja, hogy csatlakozzék a székelyekhez, akik fegyvereiket Basta ellen akarják fordítani.²⁸

A titkon háborgó székelyek elégedetlenségét 1602—1603-ban Basta keménykezű kormányzása váltotta ki. Ez a kikenyszerített elnyomító adórendszeren alapult, és magas adó, kierőszakolt kártérítések, váltságdíjak, hadiadó, kényszerkölcsönök, zsoldpénzek, pénz-, élelem-, valamint posztóbeli szolgáltatások stb.²⁹ formájában konkretizálódott; mindezekhez kegyetlen éhség és a pestis réme társult.³⁰ Az elégedetlenség azonban elsősorban a székely nemességre jellemző. A többség császárpárti marad, mert Basta kormányzása egyik első lépéseként elismeri a székelyek kiváltságait, és 1601. szeptember 2-án jelenti Mátyás főhercegnek, hogy a „régii szabadságjogokat” tartalmazó okleveleket átnyújtotta a székelység képviselőinek.³¹ Egy II. Rudolf császárhoz intézett terjedelmes jelentésben pedig, 1603. február 24-én, Basta és a császári biztosok részletesen beszámolnak a székely szabadságjogok elismerésének történetéről Szinán pasa hadjáratától kezdődően, megemlítve, hogy Báthori Zsigmond és Mihály vajda is elismerte azokat. Basta elmondja, hogy bizonyos határok között a szabadságjogok megerősítésére törekszik, mert értékeli a székelyek katonai szolgálatait, és végül arról is szól, hogy a császáriak szükség esetén kötelesek Radu Șerban megsegítésére 2000 székelyt küldeni.³²

Végül is a székelyek hűséget esküdtek II. Rudolfnak 1602 augusztusában,³³ majd 1603. március 20-a előtt még egyszer. „A székelyek, akik visszanyerték szabadságjogaikat — írja Vincenzi Zucconi a mantovai hercegnek küldött jelentésében —, azonnal felesküdték, kiváltképpen boldognak mutatkoztak, hogy őfelsége meghallgatta őket. 12000-en vannak, s jól felfegyverezve s jó fegyelem alatt őfelségének igen nagy segítségére lennének ez ország védelmében...”³⁴

Siménfalvi Székely Mózes, Mihály hadainak egykori főkapitánya (Báthori Zsigmond oldalára való átállásakor a vajda rá is sűti az árulás bélyegét³⁵), hírnevét Báthori István lengyel király szolgálatában alapozta meg; részt vett a lengyeleknek a moszkvai nagyherceg ellen vívott harcában, utána birtokadományokat nyert s udvari emberré emelkedett.³⁶ 1603-ban a császári uralommal elégedetlen erdélyi nemesség érdekeit védi; az akkori helyzetet jól ismerő kortárs írja: császárellenes tevékenységét az magyarázza, hogy a Basta erőszakolta törvények a nemesség nagy részének nem voltak kedvére valók.³⁷ 1602 ősztől a következő tavaszig a török hódoltságba menekült Székely Mózes a szultánba vetette reményességét; elnyerte Gazi Girai tatár kán támogatását is, akivel Pécsent találkozott,³⁸ miközben állandó portyázásokkal zaklatta Erdély határmenti településeit és erősen készült betörni oda török segítséggel.³⁹ Tevékenysége Báthori Zsigmond rossz emlékü császárellenes harcára emlékeztetett. Elszántabb lévén azonban elődjénél, Székely Mózes 1603-ban az erdélyi nemesség ama többségének képviselője, amely kiváltságait a török birodalom segítségével igyekezett megőrizni.

Habár a császáriak gyengesége miatt Székely Mózes 1603 április—májusában Bektas pasa segítségével Erdély jó részét uralja, Szatmárra úzi Bastát (tíz katonával menekül oda és ott is marad Radu Şerban győzelméig)⁴⁰, a székelyek támogatását nem képes elnyerni.⁴¹ Ha a székelyek pártjára állanak, mindennek vége, jegyzi meg sokatmondóan egy császári ügynök 1603. április végén, hozzáfűzve azt az érdekes megállapítást is, hogy Székely Mózes azok közé tartozott, akik a székelyeket üldözték és hozzájárultak ahhoz, hogy Báthori Zsigmondtól kapott⁴² kiváltságaiktól megfosszák őket. A fentiek még meggyőzőbben indokolják, hogy miért harcoltak ellene a közsékelyek Radu Şerban oldalán.

Különben az ostromlott Szamosújvárról Basta 1603. május 7-én üzenetet küld Radu Şerbannak, hogy egész seregével jöjjön a székely székeken át, s a székelyek csatlakoznak majd hozzá („rogo te, ut cum universo tuo exercitu venias per Ciculiam Ciculosque tibi adiungens”), másképp Székely Mózes nagy veszedelembé sodorja mind Erdélyt, mind Havasalföldet („harum provinciarum duarum status propter Moysem erit periculosissimus”).⁴³

Ami pedig a székely főembereket illeti, ha 1603 májusában Bedő István, a székelyek kapitánya császárhűnek számított is,⁴⁴ többségük — élükön Makó György (aki 1600-ban Székely Mózessel együtt elárulta Mihály vajdát Báthori Zsigmond kedvéért, majd életére is tört⁴⁵) és Imecs Mihály —, ellentétben a közsékelyekkel, Székely Mózes táborába szegődött, és az ellenük, a Radu Şerban szövetségeseivel vívott harcban vesztette életét. Sokatmondó tény, hogy amikor Szamosközy feljegyzi az 1603-as hadjáratban a Székely Mózes tisztjei közül elesettek (pl. Makó György és Imecs Mihály) nevét, hozzáfűzi széljegyzetben: „ezek mind főrendek és nemes emberek”.⁴⁶

Basta 1603. április 21-én így írt: „Nagy a veszély, és ha a valach nem jön erős segítséggel, mint azt a józan ész megkívánná, aggaszt a tartomány sorsa.”⁴⁷ Noha a generális állandóan segílyt sürgetett nála, a Duna túloldalán viselt hadjáratából alig visszatért Radu Şerban nem sietett bevonulni Erdélybe, mivel a nándorfehérvári szerdár, Hidir pasa és a tatárok,⁴⁸ valamint Székely Mózes⁴⁹ meg Simion és Ieremia Movilă szövetsége fenyegette. Attól tartott, hogy távollétében Simion Movilă országára tör és így — mint mondta — „félő, hogy én két szék között az földön maradok”.⁵⁰ 1603. április végétől viszont (még Basta segélykérései előtt) 1603 júliusáig Radu Şerban több csapatot küldött Erdélybe, amelyek Székely Mózes seregét zaklatták és végül Brassó környékére csalogatták. Kezdetben a Basta megsegítésére Szamosújvárra irányított kisebb csapattek vereséget szenvedtek: Kis Farkas pohárnok és a moldvai Csonka János 1400 katonáját 1603. május 3-án Beszterce és Naszód között, Demeternél a Makó György vezette néhány ezer magyar és tatár győzte le,⁵¹ a Dimitrie Mírza vezette 200 román és szerb pedig Segesvár mellett futamodott meg.⁵² Minthogy Székely Mózes azzal az üzenettel küldte Szalánczi Lászlót Radu Şerbanhoz, hogy Erdély uralma alá tért, Basta ki van úzve az országból, s ha a vajda nem engedelmeskedik, könnyen Basta sorsára juthat,⁵³ az uralkodó, hogy időt nyerjen — amíg Basta generális befejezi előkészületeit —, tárgyalásba bocsátkozott a követtel, s a megbeszéléseket 1603 végéig elhúzta.⁵⁴ E tárgyalásokat Szamosközy valódi csodának nevezi; Ieremia Movilă Radu „hadicselének” tartja,⁵⁵ Gheorghe Şincai pedig jogosan hasonlítja össze azokkal a tárgyalásokkal, amelyeket Mihály vajda folytatott Báthori Andrással.⁵⁶

E tárgyalásokkal párhuzamosan és kihasználva az így nyert időt, a román uralkodó 1603 elején Mihály régi lovasságából⁵⁷ egy háromezer főnyi csapatot küld a Barcaságba Rácz György, a nagy vajda egykori hajdúkapitánya és a Nagy Merza (Vasile Mírza) vezetésével. Eredetileg a Barcaságban Prázmár és Szászhermány közt vernek táborot, s majd egy hónapig háborítatlanul időznek itt azzal a megbízatással, hogy tartsák szemüket a székelyeken, mivel közülük egyesek Imecs Mihály táborába szöktek.⁵⁸ A székelyek 1603 júniusában a földvári táborban gyülekeznek, és a következő hónap elején, Rácz és Mírza csapatával egyesülve, a sereg létszáma 4000 főre növekedett.⁵⁹ Radibrati, a Radu Şerban mellé rendelt császári küldött csak a székelyek számát 3000 főre becsüli.⁶⁰ A székelyek már májusban gyülekezni kezdtek, azonban a hónap 29. napján a tatárok feldúlták köhalmi táborukat és lekaszabol- tak 300, Radu Şerban szolgálatába lépni kívánó székelyt.⁶¹

Basta nagy fontosságot tulajdonít a székelyek hűsége megőrzésének, erre kéri őket 1603. május 25-én,⁶² belátván, hogy a Székelyföldre érő Székely Mózes könnyen elvághatja a Havasalföldről és Magyarországról érkező segítség útját,⁶³ ugyanakkor azonban semmi névvel nevezendő gyakorlati intézkedést sem foganatosít az új fejedelemmel szemben. A legnehezebb harcot 1603. június 30-án a román és székely sereg vívta Medgyesnél; Székely Mózes elővédje állott velük szemben, 5000 lovas élén a székely Makó Györggyel, valamint Imecs Mihállyal 400 tatár, akiket három merza vezetett.⁶⁴ Kisebb össze- csapások után 1603. július 6-án, mialatt Székely Mózes derékhadával átkel az Olton és Apácánál megpihen,⁶⁵ a Rácz és Merza vezette jól megerősített román—székely sereg „szorosútba, hegyek közibe... Rozsnyó között és Keresztyénfalva között” (ezt a példát követi majd Székely Mózes a Brassó melletti csatában) győzelmet arat a fejedelem elővédje felett, elveszítvén ez utóbbi 3000 emberét.⁶⁶ A harcban elfogott „székely nemeseknek” (Zecklische Edelleute), Makó Györgynek és Imecs Mihálynak azonnal fejét vették.⁶⁷

Hangsúlyozzuk, hogy a korabeli források külön nyomatékkai említik amaényt, hogy ez alkalommal Makó és Imecs táborából sok székely és magyar nemes veszett oda. A harcok szemtanúja, a császári küldött Alovigi Radibrati említi, hogy „számtalan székely és erdélyi nemes” ölték meg („infiniti nobili di Sekulia e Transilvania”).⁶⁸ Az akkori brassói bíró, a krónikairó Michael Weiss pedig leszögezi: „Sok nemeset fogtak el és kaszabolnak le a székelyek”,⁶⁹ Rácz és Merza táborából csak egyeseket, akiket a román katonák fogtak el, vittek Brassóba és válthattak ki pénzzel.⁷⁰ *A közsékelyeket nyilvánvalóan felbőszítette a Székely Mózes-párti nemesség, és ugyanezt a haragot tapasztalhatjuk az 1603. július 17-i brassói csata után is.* Az említett tárgyalások nyomán támadt szóbeszéd, az, hogy Radu Şerban Székely Mózessel egyezkedik — Szamosközy szerint — elegendőnek bizonyult arra, hogy a székelyek „kétségbe estnek vala”.⁷¹ A tárgyalások célját nem ismerő Szamosközy azt állítja, hogy „az székelyek által és az több vitézek által” bírták rá Radu Şerbant, hogy lépjen harcba Székely Mózes ellen.⁷² Ez az erdélyi historikus azt írja, hogy a székelyek megölték volna Székely Mózes követét, ha Radu Şerban sátorában nem tartja.⁷³

Rácz és Merza feladatát teljesítette. A székelység Radu Şerbanhoz csatlakozott, hiszen az ellenséges táborban a gyűlölt nemesség harcolt. Székely Mózes serege meggyöngült számbelileg, de még jobban minőségileg, mivel a legjobb harcosaiból alkotott élcsapat, melyhez minden reményét fűzte,⁷⁴ 1607. július 6-án megsemmisült. Ugyanakkor Radu útját Brassó felé is igen jól őriz-

ték. Radibrati Tîrgoviştere indul, hírül vinni a győzelmet Radu Şerbannak. Amint írja, „ez volt a legfontosabb ok, mely arra készítette az uralkodót, hogy egész seregével véghez vigye a megkezdetteket”.⁷⁵

Radu Şerban Erdélybe érkezete előtt úgy ítélték, hogy „a Székelyföldről is volnának eddig háromezeren”.⁷⁶ A császáriak a Radu Şerbannal szövetségben székelyek számát 4000-re⁷⁷ teszik, Szamosközy pedig „öt ezerig való mind lovag is mind gyalog” katonáról beszél⁷⁸; ezek a brassói csatában is részt vettek (1603. július 17.).⁷⁹ Valójában a Radu Şerbant támogató székelyek többen kellett hogy legyenek. Szamosközy említi, hogy azok a „székelyek, az kik még hátra voltak és el nem jöhettek Székely Moyses hada miatt... mind levágták... az tatárokat a szorosutakban és havasokban”.⁸⁰ Bethlen Farkas hangsúlyozza, hogy míg a nemesek és a székely székek vezetői Székely Mózes táborába mentek, a közsékelyek Mátis János és Bedő István kapitányok vezetésével Merza és Rác seregéhez csatlakoztak,⁸¹ és így vettek részt a brassói csatában is. Székely Mózes hiába küldött csapatokat és követeket a székely székekbe, beküldött embereit, tekintélyes nemeseket a székelyek nem haboztak megköztözve Johann Coppának, Segesvár császári parancsnokának kiadni, aki kivégeztette őket.⁸²

A korabeli források szerint a brassói csatában ottveszett az erdélyi magyar nemesség legjava,⁸³ és ellenük Radu Şerban táborából a legelkeseredettebben éppen a közsékelyek harcoltak. A Bethlen Farkas által leírt változat szerint Székely Mózes magát is egy székely, mégpedig a szentmihályi Katona Mihály lötte volna le, Rác György pedig csak ezután fejezte le; ez az adat minden korabeli forrásban fellelhető.⁸⁴ Velencei prágai követe szerint Székely Mózes három golyótól átütött testére⁸⁵ Brassótól egy mérföldnyire találtak rá,⁸⁶ és rálőhetett a Radibrati említette Pana, Radu Şerban kamarása⁸⁷ éppúgy, mint a már említett székely katona.

A közsékelyek Radu Şerban megbízható szövetségeseinek bizonyultak a törökbarát nemességet képviselő Székely Mózes ellen vívott harcban. Értékelve katonai erényeiket, a havaselyi uralkodó továbbra is igényli szolgálataikat. Radu Buzescunak, a tekintélyes román küldöttség vezetőjének, aki 1603. szeptember 22-én Prágában átnyújtotta a Székely Mózesről zsákmányolt zászlókat II. Rudolfnak, utasítása szerint kérnie kellett a császár hozzájárulását ahhoz, hogy Kezdi-, Sepsi-, Orbai- és Csíkszékek székelysége háború idején Radu Şerbannak engedelmeskedhessék.⁸⁸ A vajda 1604 nyarán az erdélyi császári biztosoktól azt kéri, hogy az 1603-tól szolgálatukba szegődött Rác Györgyöt minél több székellyel és hajdúval küldjék ki, hogy átkelve a Dunán „mindhalálig harcolhasson” a törökök ellen.⁸⁹

Erdély XVII. század eleji zaklatott történelmében új korszak kezdődött Bocskai István (1557—1606)⁹⁰ császárellenes felkelésével, amely majd egy évszázadra megszüntette a Habsburg-uralmat Erdélyben, és a Bocskai és a székelyek között létrejött kapcsolatok megváltoztatták ez utóbbiak viszonyát a havasalföldi uralkodóhoz. Erdély belső életében a császári uralom igen nyomasztónak bizonyult. Már 1604 márciusától egymást érik a császári biztosok elleni megmozdulások.⁹¹ Ibrahim császár, korabeli török krónikás szerint 1604 őszére megérték a feltételek egy általános császárellenes felkelésre, „de csak úgy, ha egy nagy ember áll az élére”.⁹² Bocskai István az a férfi; ő ugyan kezdetben császárpárti volt,⁹³ de hamarosan megnyerte a felkelés érdekében a Magyarországon hadakozó nagyvezír, Mehemed basa támogatását, aki abban is a segítségére volt, hogy a Porta elismerte Erdély fejedelmének, majd Ma-

gyarország királyának (1605. november 11.). Bocskai szabadságharca⁹⁴ már 1604 végén jelentős sikereket ér el, a fejedelem elfoglalja Felső-Magyarország és Erdély egy részét, az erdélyi császári biztosokat pedig a szászok körébe szorítja vissza. Bocskai István egészen más volt, mint Székely Mózes. Nem fosztogató török—tatár csapatokkal vonult be Erdélybe, hanem a Debrecen környéki, katonailag jól szervezett hajdúkra támaszkodott, akiknek szabadpáraszti kiváltságokat ad,⁹⁵ bizalomgerjesztő levelekkel fordult az erdélyi szász városokhoz,⁹⁶ és végül tudta, hogy miképpen állítsa maga mögé a székelyeket is.

A császári biztosok Bastához intézett 1605. február 18-i jelentése szerint a székelyek a korábbi reményekkel ellentétben már nem támogatják a császár uralmát.⁹⁷ A levélhozó részletesen tájékoztatja Bastát, hogy a székelyek e hónapban fellázdak a császáriak ellen és készülnek megtámadni a szászokat, akiknek hűsége ugyancsak meggyengült.⁹⁸ A brassói Bánfi Péter feljegyzése szerint a székelyek megmozdulására 1605. február 15-én került sor,⁹⁹ más források viszont arról tudósítanak, hogy február 21-én esküdtek hűséget a szabadságjogaikat elismerő Bocskainak.¹⁰⁰ Abban, hogy a székelyek Bocskai pártjára álltak, fontos szerepet játszott Ieremia Movilă is, aki azt remélte, hogy testvére, Simion az új fejedelem segítségével uralomra kerülhet Havasalföldön. Ez különben világosan kitűnik Bocskai 1605. március 25-én Ieremiához intézett meleg hangú leveléből: „Értem mind az nagyságod leveléből, izenetiből és erdélyi híveimtől is, mennyit forgódott és fáradott volna az székelységnek mellém állásában való dolgában, melyet Isten után csak nagyságodnak egyedül tulajdoníthatok, felette jó néven vöttem nagyságodtul, igyekezem is rajta, hogy az nagyságod érettem való fáradságát... barátságos hálaadással háláljam meg...” Barátsága jeléül abban egyezett meg a székely követekkel és tanácsosaival, hogy Gyulaffy Lászlót „a maga képében” beküldi Erdélybe és — mint írja — „Petky Jánost az székelység között magok kívánságok szerint generálissá töttem, megparancsolván nekik, hogy nagyságoddal mindenben egyetértvén, valamikor nagyságod hozzá készülhet hadával: innét is oly készen legyenek, hogy mikor nagyságod az innen való segítséget kívánja, meg ne fogyatkozzanak nagyságodnak”, egyszóval támogassák Simion Movilă uralomra jutását.¹⁰¹

Ilyen körülmények között érthető, hogy a Bocskai-párti székelyek megváltoztatták magatartásukat azzal a Radu Șerbannal szemben, akit Basta 1604. november 6-án „Erdély védőfalának” nevez,¹⁰² akihez II. Rudolf személyesen fordul¹⁰³ és aki szoros kapcsolatban marad a Szébenbe menekült császári biztosokkal.¹⁰⁴ Attilio Vimercato császári biztos feljegyezte annak hírét, hogy székely kapitányok támogatták volna azokat, akik nămănești-i hegyi udvarházában¹⁰⁵ megölték Radu Florescu kulcsárt.¹⁰⁶ Ezt különben 1604. július 30-án panasolja el Radu Șerban a császári biztosoknak.¹⁰⁷ Az előbbi lehet csupán rosszakaratú szóbeszéd, az viszont tény, hogy 1605. május 19-én összecsapásra kerül sor Rácz György és a székelyek között.¹⁰⁸ Szamosközy szerint „Raduly vajda az székelyeket fenyegeté, hogyha veszteg nem lesznek, reájok megyen haddal. Az székelyek embereket bocsátottak Rádulyhoz, kérték azon, hogy tartsa meg a jó szomszédságot, mert semmi okot nem adnak a veszekeedésre.”¹⁰⁹ Székely Mózes legyőzőjének fenyegetéseit fontolóra vették, úgyhogy másnap, miután híre jött, hogy Radu serege Törösvárig hatolt (1602. július 2.), Bedő István háromszéki kapitányt és csapatát küldték felderítésbe, de utána, indult maga a generális Gyulaffy László is egész seregével.¹¹⁰

Az események békésre fordultak. Ez Radu Şerban elővigyázatos magatartásának köszönhető, aki diplomáciai eszközökkel igyekezett megőrizni az egyensúlyt a császári biztosok — napjaik különben Szebenben meg voltak számlálva — és a Porta támogatta Bocskai István között. Egészen más volt a helyzet, mint 1603-ban. A császáriak semmilyen segítséget nem nyújthattak Radunak, és ama ígéretüknek, hogy az 1603-as megegyezés értelmében 2000 székelyt küldenek Rácz György és Pana Pangill vezetésével, semmilyen reális alapja nem volt.¹¹¹ Ugyanakkor a Porta párhuzamosan azzal, hogy Radu vajdának uralkodói zászlót küld (1604 végén, 1605 elején),¹¹² a Dunához rendeli Ali pasát 32000 katonával, közbelépésre készen, ha a vajda úgy járna el, mint Székely Mózes idejében. Bocskai követe útban Konstantinápoly felé Radu Şerban udvarába is betért, és megkérdezte a vajdát, hogy szövetségre lép-e fejedelmével, ha igen, „megmarad székében, ha nem, által megyen a Dunán, s reá hozza Ali pasát”.¹¹⁸ Egyébként a Porta nem akart egy új arcvonalat nyitni a román országokban: hazarendelte a két Movilă Bocskait támogató hadait,¹¹⁴ és így a Radu Şerban kezdeményezte gyümölcsöző tárgyalások eredményeképpen¹¹⁵ a vajda kapcsolatai a fejedellel normalizálódtak. Érdekes megjegyezni, hogy az egyezés megkötése érdekében 1605 júliusában Radu Şerban egy székelyt, Kálnoki Jánost küldi Erdélybe. Július 23-án Kálnoki visszatért Gyulaffy László táborába, jövén — írja Szamosközy — „az havasali vajdától, Radultól, ki az békességet annyira vitte vala, hogy Radul az urmi [Bocskaitól] négy fű embert, az nemessig közzül egyet, az székelsig közzül egyet és az százság közzül kettőt kíván vala, kik előtt az békesség teljességgel véghez vitetnék. Az vajda Kálnokival küldte vala klucsjár Radult és vizter Nicát. Klucsar Radult hagyta Rukaron, kinek zálagul brassai polgárt Begner Pált hatta vala, Begner helyett pedig elhozá vizter Nicát és Brassóban hagyá, és így Kálnoki az úrhoz [Bocskaihoz] jöve.”¹¹⁶

A következő napokban kijelölték a küldöttség tagjait, mégpedig a Radu Şerban igényelte arányban: a nemesség közül Haller Gábort, Erdély vicegenerálisát, a székelyek közül Kálnoki Jánost, a szászok közül pedig a brassói Michael Weisst és Marcus Schunkabunkot¹¹⁷. A „békét” 1605. augusztus 5-én Tîrgoviştân kötötték meg, mégpedig abban a formában, hogy Radu Şerban és bojárjai, illetőleg a fejedelem képviselői kölcsönösen hűségesküt tettek és azt külön-külön négy cikkulusba foglalták.¹¹⁸ A békeokmányt 1605. augusztus 10-én vitték haza Erdélybe. „Az békességrül való levelet az követekkel együtt Kálnoki János hozá meg” — jegyezte fel Szamosközy István.¹¹⁹

Radu Şerban és Bocskai baráti viszonya egyenes következményeként fellevenedtek a vajda és a székelyek régi baráti kapcsolatai. Az időközben Magyarország királyává választott Bocskai maga parancsolja Rákóczi Zsigmondnak, Erdély kormányzójának, ne halassa semmiképp a vajdával való dolgok rendezését, erre hivatkozva ad utasítást Rákóczi Petky János székely főkapitánynak.¹²⁰ 1606 tavaszától kezdve, mikor is a vajda emberei megfordultak a Székelyföldön,¹²¹ egészen őszig több rendbéli találkozásra kerül sor Radu Şerban megbízottai és az erdélyiek között; mindezt a vajda kezdeményezte, aki 1606 májusában azt üzent Gyulafehérvárra, hogy „minemü hűzások, vonások, hajtások és károk az két országbeliek Erdeli Havasalföldiek-től az ő felsége birodalmának idejétől fogván egymás között estenek, azoknak eligazítását s az határjárást... kívánja véghez vitetni”. A javaslatot Rákóczi is méltányolja: „Akartuk volna, ha az szerint cselekedtek volna, mint az havasalföldiek, kik az igazításra reá jöttének s mindeneket, amint az közön-

séges igazság mutatta oly szépen eligazítottanak, hogy az ember ugyan örülher rajta.”¹²² Radu Şerbannek Petky János főkapitányhoz „mint barátjához” intézett levelei 1606 július—szeptemberében arról vallanak, hogy a vajdát baráti kapcsolatok fűzték a székely kapitányhoz, akit a kormányzó bízott meg „az moldvaiakkal való határjárás és mindkét felől való károk eligazítására”. „Mint szomszéd barátinak, műnekünk poroncsoljon, nem verbis, hanem cselekedetünkkel akarjuk megbizonyítani, hogy minden szomszédos barátsággal akarunk lenni” — írja Radu Şerban július 23-án. Öt nappal később az uralkodó így ír Petkynek: „mi Kegyelmedet szintén az ki legjobb akaró barátunk s atyánk vagyon és volt Erdélben, olyan jó akaró barátunknak és atyánkfia-nak tartottuk és tartjuk Kegyelmedet”. Az említett gazdag levelezés erdélyi vadászsolymok igénylésétől a határrendezési vegyes bizottság kijelöléséig számtalan kérdést érint.¹²³

Radu Şerban baráti kapcsolatai a székelyekkel fennmaradnak Rákóczi Zsigmond fejedelemsége (1607. február — 1608. március 5.) idején is, úgyszintén a fiatal Báthori Gábor (1608. március 7. — 1613. október 27.) uralkodása kezdetén. Gáspár János, Marosszék főkirálybírája 1608 májusában mint a székelyek képviselője vesz részt abban a küldöttségben, melyet Báthori küld Curtea de Argeşbe, hogy Radu Şerbannal „megbonthatatlan” szövetséget kössön.¹²⁴

Báthori Gábor azonban ezzel a szövetséggel csak álcázni akarta a román országokkal szemben forralt igazi terveit. Gyakorlatilag az történt, hogy 1610 decemberének utolsó napjaiban hadaival behatolt Havasalföldre, ahonnan Radu Şerban egy előre megállapított terv alapján seregének egy részével és a kincstárral Moldvába húzódott vissza,¹²⁵ így folytathatta a harcot szövetségese, Constantin Movila oldalán, és egyben elháríthatta annak veszélyét is, hogy a dunai török csapatok és a Báthori serege között két tűz közé szoruljon.

A havasalföldi hadjárat elégedetlenséget váltott ki a székelyek körében, különösen azokon a vidékeken, ahol áthaladtak a fejedelem fosztogató hajdúi, egyébként elégedetlen volt az egész ország az Erdélyt vezető huszonkét éves ifjú zarnoki politikájával.¹²⁶ Ugyanebben az 1611. január 1-én kelt levélben olvassuk, hogy „az székelyek fel is támadtak volt egy rész hadára, de ismét lecsendesítette őket”,¹²⁷ nyilvánvalóan megtorló intézkedéseket hozott ellenük. Egyébként 1611 nyarán Thurzó György magyar nádor és II. Mátyás király úgy véli, abban a hadjáratban,¹²⁸ melyet tél óta készítenek elő Radu Şerbannal szövetkezve¹²⁹ Báthori Gábor ellen, számíthatnak a székelyekre. 1611. július 11-én érkezik Iaşi-ból az a hír, hogy „az székelység leszállott”.¹³⁶

Korabeli források nyomán csak a csíki székelyekről tudjuk biztosan, hogy követték Báthori Gábort Havasalföldre. A fejedelem visszavonulásakor 1611 márciusában e székelyeket Bethlen Gáborra bízta, hogy várják be Radu Mihneát, Havasalföld új, a Porta által küldött uralkodóját.¹³¹ További sorsuk ismeretlen; a források vagy azért nem emlékeznek meg róluk, mivel igen kevesen voltak, vagy azért, mert nem vettek részt a Bukarest melletti csatában (1611. május 29. előtt), melyben Radu Şerban Moldvából érkező serege győzött és elűzte Radu Mihneát; a sereget Nicolae Petraşcu és Mírza pohárnok vezette.¹³²

Érdekes, hogy a Bethlen Gábor környezetéhez tartozó Mikó Ferenc vicekapitány feljegyzése szerint a brassói csatában (1610. július 10.), melyben ő is részt vett, s amelyben Radu Şerban legyőzte Báthori Gábort, az erdélyi fejedelem seregében székely mindössze 800 csíki gyalog volt.¹³³ Bethlen Gábor titkára, Bojthi Veres Gáspár szerint a székelyek a bal szárnyon helyez-

kedtek el Bedő István, Begröli István (így: Stephanus Begröli!), Béldi Kelemen, Daniel Mihály és Geréb András vezetése alatt.¹³⁴ Mikó Ferenc szerint Bedő István — akit majd a csata után Radu Şerban meg a császáriak táborában laktunk viszont¹³⁵ — az ütközet előtt a fejedelem hadait Oltszentpéter felé, alkalmatlan helyre vezényelte, „nagy árkok és sárok közé”.¹³⁶

Tény, hogy a csata második szakaszában, a Báthori vezényelte középrész megfutamodása után a bal szárnyra igen erős támadás nehezedett, melyet Radu Şerban irányított (aki úgy harcolt, mint Mihály vajda Sellembergnél); itt viszont a székelyek semmilyen ellenállást sem fejtettek ki. A harcot a Takácsok bástyájáról követő Michael Seybringer tanúsága szerint a székelyek vagy visszavonultak, vagy megadták magukat, „kopjákat halomra hányták, úgy, hogy másnap senki sem merészkedett közöttük lovagolni”.¹³⁷ E szemtanú szerint tehát a székelyek tömegesen hagyták el a csatateret, szemben az ugyan-ezen a szárnyon elhelyezkedő magyar gyalogokkal, akik a Báthori szolgálatába szegődött Rácz György vezetésével ellenálltak, s vezérük életét is veszítette a harcban.¹³⁸ A székelyek magatartását Bojthi Veres Gáspár is feljegyezte, megemlítvén azt is, hogy a visszavonulásra a jelt Bedő István bal szárnyon lévő székelyei adták, „úgymond” a Rácz György beleegyezésével.¹³⁹ Úgy gondoljuk, hogy nem a harcban mindvégig kitartó Rácz befolyására (mint a szóbeszéd tartotta), hanem a közsékelyek saját kezdeményezésére alakult így a dolog, hiszen vezetőjük, Bedő István régóta rokonszenvezett Radu Şerbannal.

Radu Şerban a csata után majd három hétig Brassó falai alatt maradt¹⁴⁰, és ezt a román történetírás sokáig hibájául rőtta fel.¹⁴¹ Radu valójában nem követhette egész seregével a Szebenbe menekülő Báthorit,¹⁴² aki így ott időben felkészülhetett az ostromra; nem követhette, mert meg kellett várnia a havasalföldi csapaterősítéseket és a később érkező moldvai segítséget,¹⁴³ és Brassó mellett maradnia azért is, hogy maga mellé vonja a székely székeket. A vajda megtiltotta katonáinak a fosztogatást a Székelyföldön, amely e korban szokásos volt, és amellyel a kortársak számoltak is, mintegy fizetségül mindazért, amit Báthori Gábor téli hadjárata idején katonái véghezvittek.¹⁴⁴ „Szigorú katonai fegyelmet [Kriges Disciplinum] tartott, serege nem okozott károkat sem az országnak, sem lakóinak. S ez rendkívüli érdeme egy idegen fejedelemnek” — állapítja meg Georg Kraus, hangsúlyozva egyben azt is, hogy ez a magatartás elütött a kor bevett katonai szokásaitól.¹⁴⁵

De sem az uralkodó magatartása, sem régi baráti kapcsolataik nem készítették a székelyeket arra, hogy Raduhoz csatlakozzanak. Ellenkezőleg, megtámadták Constantin Movilának a Radu Şerban megsegítésére küldött kurtánjait, kiváltván ezek bosszúját.¹⁴⁶ Erre vonatkozólag Paul Sutoris brassói krónikás ezt írja: „de ez csak figyelmeztetés volt [a székelyeknek] meg fenyegetés, talán jönnek majd és behódolnak a vajdának, de ők nem akarák”.¹⁴⁷

Hogyan magyarázható a székelyek magatartása Radu Şerban brassói győzelme után?

A brassói csatában a székelyek nem fejtettek ki komoly ellenállást, sőt némely vezetőik, mint például Bedő István, Raduhoz csatlakoztak, feltételezhető tehát, hogy nem tanúsítottak volna ellenséges magatartást a vajdával szemben, ha az 1599-hez vagy 1603-hoz hasonló helyzet alakult volna ki. De Bocskaihoz hasonlóan Báthori Gábor is óvakodott attól, hogy megsértse a székely szabadságjogot, másfelől Radu Şerban, okulva Mihály vajda keserű tapasztalatából, nem is igen igényelte az Erdély feletti uralmat. Báthori Gá-

bor elűzetésén Radu Şerban, az 1611. február 20-i tárgyalásoknak megfelelően, Forgách Zsigmonddal, II. Mátyás generálisával működött együtt, ez pedig Erdély számára a császár uralmát jelentette, amelyet az udvar most is éppúgy, mint 1601-ben, állhatatosan követelt,¹⁴⁸ *a székelyek viszont éppen a császári uralom ellen fogtak fegyvert*. Amikor 1611. szeptember 7-én Forgách Zsigmond kassai főkapitány a Báthorit szolgáló Csík felé szándékozik venni útját, hogy a székelyeket II. Mátyás hűségére feleskesse, tapasztalatairól ezeket írja a nádornak, Thurzó Györgynek: „Radul waydával együtt az székeltséget ő felsége királ urunk hívségére akartuk hozni, csak valami oly válaszom nem lehetett, kibül jó akaratoknak jelenségét vehettem volna eszembem, hanem inkább fenyegetőskedtek és kit elől találtak Báthori számára esküdtették. Egy Bedő István nevű fő embert, kit az Kegyelmed patens levelével közikben bocsátottam volt, meg fogván, kötözve küldték fel Görgén várában; annakutánna fel fegyverkezvén Báthori mellé indultak.”¹⁴⁹ Jogosan írta tehát a fejedelem Forgách Zsigmondnak, hogy a székelység mellette van, s a magyar királyi sereg minden igaz ok nélkül hatolt be Erdélybe. Radu Şerbant illetően Mikó Ferenc szavait idézzük: „mert ha a vajda mit cselekedett, annak más útja-módja volt; azon conscientia is vádol bennünket, okot egyképen adtunk...”¹⁵⁰

A harmadik sikertelen kísérlet után, hogy az országgyűlés 1611. augusztus 25-én Medgyesen összeüljön, hogy a székelyeket engedelmességre bírják,¹⁵¹ Radu Şerban és Forgách Zsigmond a Székelyföldre indult.¹⁵² Nyomukban haladt Báthori, aki mindeddig sikerrel állta Szeben ostromát, s akihez most, Fogarasból jövet áthaladván a székely székeken,¹⁵³ egy csapat székely csatlakozott.¹⁵⁴

A sorozatos török—tatár támadás Erdélyben és Havasalföldön azonban véget vet Radu Şerban és Forgách Zsigmond próbálkozásainak,¹⁵⁵ de míg Radu Şerban háborítatlanul visszavonul Brassótól Havasalföldre, a császári sereget megtámadják a csiki székelyek,¹⁵⁶ és csak súlyos veszteségek árán sikerül elhagynia az országot.

Radu Şerban uralkodásának végével egy olyan szakasz zárul le a román fejedelemségek történetében, mely a maga céljait Mihai Viteazul nagy megvalósításai jegyében tűzte ki. Radu Şerban kapcsolatait a székelyekhez a nagy előd meghatározta szellem igazította, teljes kibontakozására azonban a XVII. század elejének hányatott és bonyolult körülményei között nem kerülhetett sor. Mindez nem érthető meg a kor társadalmi és politikai viszonyainak alapos tanulmányozása nélkül.

A közsékelyek gyűlöltek Báthori Zsigmondot és Székely Mózes, a nemesség képviselőit, mert megfosztották őket ősi szabadságjogaiktól, e gyűlölet következtében állnak Radu Şerban és a császáriak oldalára és támogatják ezek harcát 1601—1603-ban a Portával és az erdélyi nemességgel összefogó fejedelem ellen. Radu Şerban győzelme Székely Mózes fölött egyet jelentett — Szamosközy szavaival szólva — „Erdély majdnem egész nemességének, katonaságának pusztulásával”.¹⁵⁷ Radu vajda táborában a székelyek ez ellen a nemesség ellen harcoltak, megbosszulván 1595—1596-os megaláztatásaikat és szenvedéseiket. Abban az időben, amikor uralkodása idején Bocskai István, illetőleg Rákóczi Zsigmond elismerte a székelyek szabadságjogait, az erdélyi fejedelmek jó viszonya Radu Şerbannal abban a kapcsolatban is tükröződik,

melyet a havasalföldi uralkodó a székelyekkel fenntartott. Ennek emléke Radu Șerban és Petky János székely főkapitány érdekes levelezése 1606-ból. Jól-lehet 1611-ben a székelyek túlnyomó többsége rossz szemmel nézte Báthori Gábor havasalföldi hadjáratát, az 1611-es brassói csatában pedig nem fejtettek ki komoly ellenállást egykori szövetségükkel, Radu Șerbannal szemben, mégis az a körülmény, hogy Báthori elismerte kiváltságait, arra ösztönözte őket, hogy kitartsanak mellette, tudván tudva, hogy a vajda visszavonulásával Erdélyben a császáriak jutnak uralomra. Márpedig ennek vasigáját 1601—1604 között bőségesen megtapasztalták. A havasalföldi uralkodók természetesen a következő években is fenntartották kapcsolataikat a székelyekkel,¹⁵⁸ de ezek sohasem lesznek olyan intenzívek, mint amilyenek Mihály vajda és Radu Șerban zaklatott korában voltak.

Fordította Imreh Piroska

IV

A SZÉKELY FALU GAZDASÁGI-TÁRSADALMI SZERKEZETE
A XVI. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A XVII. SZÁZAD ELEJÉN

1. A mezőgazdasági termelés színvonala

A XVI. század életviszonyait — országszerte — jellemezte a mezőgazdasági termelés tényerése, a növénytermesztés súlyának megnövekedése.¹ Ezzel együteműen növekedett meg a falunak mint a feudális termelési struktúra *alapegységének* a szerepe. Előljáróban tehát nem kerülhetjük el, hogy fel ne villantatók a termelési technika néhány vonását, a színvonalat tükröző eljárás módok némelyikét. Annál is inkább, mivel a most vizsgált időszak legismeretlenebb problémaköre éppen a termelőerők állapota, tágabban a gazdasági élet.

A szántóföld megművelésének legfőbb eszközéről, az ekéről a székelyderzsi ekeábrázolás és a források is tanúsítják, hogy ekkor a négyrésztű faeke használatos; szarvát egytövű ágasfából faragták, és taligás szerkezetű volt. Az eketalpra szerelt laposvas szimmetrikus, előtte pedig a hosszúvas helyezkedik el. Az oldalas helyek szántására alkalmas váltóekét és a kormánydeszka alkalmazását többször is említik forrásaink („az kormánydeszkarúl mind ott Itatták az földet” — vallják 1589-ben).² Ennél is többet mondó azonban az, hogy az őszi gabona alá kétszer, nagyon gyakran azonban *háromszor szántották meg az ugarhatárt*. „Az ugart vetés előtt — Csíkszékben is — háromszor szántották fel: tavasszal, nyáron és ősszel.”³

A talaj termőképességének megőrzése már ekkor gondot okozott. A trágyát mind az irtással szerzett, mind a régóta művelt földekre szekérszámra hordták ki. A szentkirályi Fábíán István a falu erdejéből foglalt irtásföldjéről egy vita során tett vallomásában elmondja, hogy húsz esztendeje birtokolja, majd hozzát teszi: „meg is ganajoztam, vagyon száz szekér ganaj rajta”.⁴

A termesztett növényfajtákból szintén igen számottevő gazdasági fejlődésre következtethetünk. A görgegyi és székely jószágai számára 1592-ben kiadott instrukciójában Kovacsóczy Farkas meghagyja tisztjének: „Nem csak búzavetésre legyen pedig gondja — ki az is igen szép és tiszta legyen —, hanem... rozsrá, árpára, zabra, kölesre, alakorra, tenkelyre, cirokra, hajdinára, borsóra, lencsére, babra, lenre, kenderre, hogy mindenféle takarmánya, mind őszi s mind tavaszi vetésekből bőségesen lehessen.” Meghagyja továbbá, hogy a kertekben répát, petrezselymet, hagymát, káposztát, salátát, párét természetesen s gondolja a gyümölcsöskerteket s plántáljon, oltson, szaporítson, hogy legyen: cseresznye, meggy, alma, körte, szilva, dió és mogyoró.⁵ A falvakbeli gabona, vetemény és gyümölcs termelési színvonaláról a levéltárak bőven tudósítanak. Minden székben találunk számottevő paraszti veteményező kultúrát és ház körüli gyümölcsöst, amelyekben már a nemesítés, a „mesterséges” fanevelés is megszokott.⁶ Ugyanígy a határban eléggé gyakori a külön „káposztás-kertek” rendszere. Még általánosabbak a „kenderes” és „lenes-kertek”, hiszen kell a fonal, nemcsak kötélneműre, hanem — s ez is az életviszonyok jelentős fejlettségére utal — törőkre, ágyneműre, fehérneműre is.⁷

Az állattartás, miként Erdély-szerte általában, a székely székekben is igen jelentős; elsőrendű szerepe van a termelésben, és ezt a szántóterület bővülése, a növénytermesztés fejlődése nem csökkenti, hanem még meg is növeli. A nő-

vényi eredetű élelmiszer termelésének alapvető feltételei közé nemcsak a föld tartozik, hanem a termőképességet gyarapító, trágyázó állat s főként az igavonó barom, az ökör. Sok azoknak a székelyeknek a száma, akik azért adják jobbágyságra magukat, mert nincs igásállatuk ekébe, szekér elé. Az pedig, aki lovaiból fogy ki, társadalmi kategóriájából süllyedhet le, lófőből gyalogrendűvé vagy éppen szolgáló emberré válhat.

Sajátos fajták tenyésztése révén is híressé válnak a székelyek, hiszen például a székely ló már a XIV. században is keresett, és a lovagi tornákhoz használt lovak legszebb példányai Erdélyből és a Székelyföldről kerülnek ki: „Országos híruket mutatja, hogy a XV. század elején már a lótenyésztés tekintetében nagy múltú Alföldön is szívesen tartják ezeket a székely lovakat.”⁸ A székelyföldi szarvasmarha, juh, sertés szintén keresett áru, és jellemző módon még a tejtermékek feldolgozását is példásnak tartja a gazdasági érzékről nevezetes fejedelem, Bethlen Gábor. Ő rendeli el 1623-as gazdasági utasításában, hogy: „Székelyföldi módra csinálják a sajtokat, tömlöket...”⁹

Az, ami szintén a termelő szerkezet jellegére, sőt fejlettségére is utal, az a falunkénti pásztortartás, sőt több csordapásztor felfogadása. Bölön, Középaajta és Nagypajta falvaknak fejedelmi határozat engedélyezi 1616-ban „felelő” pásztorok tartását,¹⁰ jelezve a már külön őrzött sok állat megóvásának szükségességét. Még jellemzőbb az állattenyésztés szintjére az istállózó tartásmód terjedése. Egyes udvarhelyszéki paraszti gazdaságok leírásában gyakran olvashatni, hogy „vaygon házam, csüröm és egyéb építések: istállók, pajták, kertek...” Korondiak elmondják, hogy az istállót úgy építették, hogy a magas fedél alatt „sarjút” is tarthattak; 1602-ben pedig Sófálván Kelemen András olyan külön ököristállót épített, amelyben „tíz ökör fért” el.¹¹ Természetesen a földesúri udvarházak, a várbirtokok tájékán az istállók — a fejlettebb állattartási mód tanúságai — még gyakoribbak.¹² Ugyanakkor mind a fejedelmi gazdaságok, mind a jobbágytartó előkelők jelentős állattenyésztést és kereskedelmet folytattak. A görvényi tisztartó, aki „más székely jószágok”-at is igazgat 1592-ben, azt az utasítást kapja, hogy „Barmot azonképpen bőven szerezzen, mind az szomszéd Moldva országában, kivál[t]képpen afféle öreg, tőzséréknek valót, mind pedig itt az országban is, mind olyan számos barmot, s mind pedig akit itt is az mészárosok meg szoktak venni. Effélet minden sokadalntokon vehet és el is adhat, akármi nyereséggel is csak gyakorta forduljon pénze meg.”¹³ Számottevő fejedelmi sertés- és juhnyájak járnak a havasokat, a makkos erdőket és a jó fűvű legelőket. Báthori István 1583-ban megtiltja az udvarhelyi és fogarasi várkapitánynak, hogy a száz székékbeli területeket legeltessék nagy csordáikkal, nyájaikkal.¹⁴

Az állatok téli takarmányozása azonban időközben a falusiak legnagyobb gondjává vált. Érthető, hogy az istállózó állattenyésztés terjedése nem zárta ki a félrideg, sőt a korábbi teljesen szilaj állattartás formáit sem. Átmeneti módként ekkor már eléggé általánossá vált a hegyvidéki, a havasalji falvakban a szállástartás. A jószág táplálása — ott, ahol a szántóföldi takarmánynövény-termesztés (a zabvetéstől eltekintve) hiányzott, ahol a nagyon munkaigényes mezőgazdaság a kellő mennyiségű széna kaszálására, takarására, behordására elegendő időt nem engedett — rákényszerítette a gazdálkodó embert a természetes legelők kora tavasztól késő őszig való kihasználására. Sőt a havason tárolt szénakészletet sok helyütt a szállásokon épített téli enyhelyekben, istállókban teletetett marhákkal etették fel, és ugyanakkor „téli legelőn” is tartották az állatokat.¹⁵

A székely paraszti élet fő munkaterületeit végigpásztázva arról győződhetünk meg, hogy a XVI. században a földművelés elérte a feudalizmus virágzó szakaszában általánosnak tekinthető szintet, az állattartás pedig kibontakozóban volt teljesen külterjes formáiból. A mezőgazdasági kultúra — feltehetőleg — mert már nagyon régen meghonosodott ezen a tájon, és mert a fejlődés üteme is gyors volt, a század második felében már igen sok vonatkozásban elérte azt a színvonalat, amelyet — sok fejlődést hátráltató ok következtében — a feudalizmus bomlása idején is alapszerkezetként őrzött. Mindez szükségszerűen növelte meg a falunak mint gazdasági organizmusnak a szerepét, hiszen a nagyon összetetté vált, és mindenki hozzájárulását, az együttes elhatározást kívánó mezőgazdaság már sokoldalúan szervezett munkarendet követelt. Ennek csak egyik kifejeződése az, hogy a székelyföldi falvak — kivéve néhány szórványtelepülést, hegyaljai irtás-szállásterületen keletkezett szétszórt tanyás települést — már a rögzítődött ugarhagyó határrendszerben, kétnyomásos, kétfordulós rendszer keretében művelték földjeiket, szervezték állattartásukat.¹⁶ Sőt 1592-ben az udvarhelyszéki Jánosfalván *a háromfordulós rendszerről* vallanak az örökség felett vitázók: „mind az *három fele való határba* valóknak az felét kívánom, az nyílnak is”.¹⁷

A földesúri majorságbirtok kialakulásának kezdetei, egyáltalán a nagyobb föld és munkaerő felett rendelkező possessorok társadalmi súlyának megnövekedése szintén hozzájárult ahhoz, hogy elengedhetlenné váljék a faluközösség szervezeti kereteinek az új feltételekhez való alkalmazása, az igen nagy belső feszültséget törvényekkel szabályozó életrend kialakítása.

2. A tulajdonformák. A falu földje

A székely székek e korszakbeli tulajdonformáit önmagukban még nem tanulmányozták. Az azonban általános vélekedésévé vált sok, a közelmúlt felől a régmúlt felé visszatekintő kutatónak, hogy a *földközösség* intézménye a legépebben és a legtovább a Székelyföldön maradt fenn.¹⁸ Jogosan vélték tehát, hogy a XVI. században a szántóföld közös birtoklása a jellemző; míg mások — főleg akik jogtörténeti elemzésekre hagyatkoztak — e rendszer bomlásáról, a magántulajdonként használt örökbirtok általánossá válásáról írtak.¹⁹

Az adható-vehető, cserélhető, zálogosítható földről már a székelyek 1555-ben összefoglalt törvényei is bőven szólnak.²⁰ A Székely Oklevéltár pedig már e dátumot megelőző időszakból is közöl lófőségek (birtokok) eladásáról szóló tudósításokat.²¹ A legmeggyőzőbb bizonyítékok azonban a paraszti hétköznapiak során keletkező viták, peres ügyek azok, amelyek a jelenség gyakoriságát is megmutatják. Néhány udvarhelyszéki példát sorolnánk fel. A keresztúrfalviak 1577-ben egy fél évszázaddal korábban visszanyúló ügyről vallanak: „mi megkérők Csákány Balázs uramtól, hogy valahol adna egy kevés szénafüvet minékünk”; s kapnak is nyolcan 2—2 szekér szénát termő rétet: *a tulajdonostól*. 1580-ban egy szentkirályi lakos állítja három hold földről: „én ahhoz az örökséghez vér vagyok”. Elmondja: nagyapja, apja is békésen bírta, „zálogon vagyon nála az én földem — állítja — vagy mi módon”. Több váraljainak — 1585-ben — Pálfalván van zálogos földje. 1589-ben a martonosi Gálfi Istvánéknak kell bizonyítaniuk, hogy őstől maradt a vitás föld, hogy: „32 esztendőnél több vagyon [annál] miolta békeségesen bírták és időt is töltöttek benne”. Udvarhelyi lakos mondja 1589-ben: „az én atyám Szécsi Tamás vette azt a földet Szabó Balázstól örök áron”. Bikafalvi vallomás hangzik el 1589-ben arról, hogy „az ki valamely földet örökének mondott, azon meg kellett eskenni harmadmagával...” Általános a

kaszáló örökbirtok bekertelése is, és 1590-ben a medesérieknél is akad rá példa. Az irtásföldről mint magántulajdonról még többen vallanak. 1595-ben a malomfalvi Orbán Ferenc állítja, hogy „pénzen vett” öröksége és szénafüve van, „melyet Györgyffy János örökségének hínak”. „Az asszony, míg az ura nevét viseli — írják 1597-ben —, addig az ura testamentuma szerint bírja a vele együtt szerzett földeket.” Benkő István 1606-ban így fogalmazza meg jussát: „erre néz az én örökségem, jószágom, ez az vér, az gyükér benne”. Rá egy évre „Benedek István uram is mondta, hogy: nem adom örökére, hogy adnám, ha énnekem sok ágam-bogam vagyon”. Csíkszékben 1586-ban vallja a tanú: „Tudom, hogy az hol Becz Imreh lakik Szentmártonon, az attyáról maradtott hely, nem adomány.”²² Jóllehet nagyon sok esetben az örökség elnevezés mögött csak a ház, a belső telek tulajdona búvik meg, vagy pedig az örökség címén követelt föld a faluéból irtott, foglalt vagy éppen évekkal azelőtt osztott parcella, mégsem tagadható, hogy a székely falu határában már régen meggyökeresedett az „örök birtok”, az elkülönített, az elkerített, a közösségi rendelkezés alól kivett tulajdon.

Hasonló bőséggel találhatók azonban adatok, amelyek a falu közös tulajdonként tekintett és egyéni, családi használatba kiosztott szántó határáról adnak hírt. A XVI. század végén még általános a földközösség, sőt később mintha újra való megerősödésének kora is bekövetkezne. A XVII. század derekáról szóló forráskiadvány szerzője jogosan foglalhatja össze ily módon az urbáriumok tanúságait: „Erdélyben ebben a korban még a nyilas osztás általános...”²³

A század elején, 1511-ben, a marosszéki Sospatak nevű elpusztult helységben adományoznak egy udvarházat és hozzá földeket, számolva azzal, hogy „idők folyamán... a lakók megszaporodása útján annyira megtelik, hogy szántóit és kaszálóit sorsolás útján kell majd szétosztani”.²⁴ Néhány évvel később, 1514-ben a jánosfalvi határban a vitatott „nyíl-földek” végett tartanak helyszíni szemlét.²⁵ 1554-ben Marosvásárhelyen — a székely nemzeti gyűlésen — úgy határoznak, hogy „Minden ember ki falu-nyilat bírja forrintot adjon” az adóba.²⁶ Az 1562-es felkelés után pedig hol a székely székek különböző rétegeiből a fejedelemhez szóló panaszok, hol a válaszként, vagy a viszályok miatt parancsként kiadott rendelkezések szólnak a falu határának, a faluközösség földjeinek nyíl szerint, sorshúzás útján való megosztásáról. 1566-ban hat székely székbeli főember és lófő szól a „rész szántóföldekről és szénafű” rétekről, 1569-ben János Zsigmond intézkedik a nyilasföldek felől. A birtokviták során (1569—71-ben) szintén igen sok szó esik arról, hogy miként is osztanak földet a különböző rendi állású székelyeknek. 1571-, 1572-, 1576-, 1591-ben Báthori István, Báthori Kristóf, majd pedig Zsigmond közli utasításait a „nyilak” felől a székelyekkel.²⁷

Általános földhasználati forma-e a székelyföldi földközösség, vagy bomlásban lévő, már túlhaladott intézmény, amely az árutermelés igényeihez az elkülönített és végleges, örökös birtoklási formával igazodik? Jóllehet a nyilasosztás, a faluközösségi birtoklás mind a termelés kívánalmái, mind a társadalmi harcok, osztályküzdelmek gazdasági indítékai miatt állandó támadások színtere, fennállása bizonyítható, és jelentősége még igen-igen nagy. Azonban a valósághoz igazodóbb volna talán, ha korszakunkat illetően már *átmeneti, vegyes formáról*, a falvak többségében különféle rendszerekben művelt és birtokolt szántóföldekről szólnánk. Olyan struktúráról, amelyben a falu földjének közösségi tömbjein kívül egyéni tulajdonban lévő paraszti és

földesúri parcellák helyezkednek el, sőt az egyes közhathárbeli dűlőkben is örökföldet, a legelőn, vetésmezőn belül is elkülönített, elkertelt, a közösből kiszakított földeket találunk. A szántót illető, egyre szilárduló egyéni jogigény és a kevésbé módos vagy éppen szegény családok létérdekeinek a megóvása érdekében működő faluközösségi védekezési módok ütközése rendjén születik meg az a helyzet, hogy például 1592-ben Jánosfalván így szólhat a falubeli ember: „Tilalmat tettem az Inctus ellen... tiltottam ki *östől maradt örökséginkből*, mind az falun Jánosfalván és határában Udvarhelyszékben valókból, mind pedig a *nyílföldből*.”²⁸ Udvarhelyen Oroszhegyi Albert örökösinek pereskedése során mondják: „Vadnak az körül az házhoz való szántó földek” — és a felsorolásban így váltakozik elkülönített, örökös tulajdon és közösből való ideiglenesen használt föld: „egy föld örökre való”, „egy örök földünk”, „egy nyílföld azon házhoz járó”, „más nyílföld”, „egy földzálagon”, „egy föld melyet Kados János adott volt anyáknak örök áron” és így tovább.²⁹

A közösség földjéhez való jogigény szintén egyik oka a korszakban dúló osztályküzdelmeknek és egyben tükrözője a faluközösséget feszítő belső ellentéteknek. A nemzeti szervezethez a vérség jogán a személyhez kapcsolt tiszta jogosultsági rendjét a XVI. század második felében már hiába keresük. A közösség földjéhez való jog jelképévé, a használati jogosultság hordozójává mindinkább a ház, az üléshely, a falubeli lakótelek válik. Aki a „vagyonszékben” élő falunak tagja, az a „ház”-ban megtestesítendő, objektíválódott jogosultság révén, annak tartozékaként, appertinentiájaként részesedik a közösség földjéből, réteiből, erdeiből. Se szeri, se száma az ilyenszerű feljegyzéseknek: a „házhoz járó”, „a földet a házához mérték”, „ülés-helyhez járó falufölde”, „nemes üléshelyhez adott nyíl”, „ülés helyhez való”, „házához való örökség”, „a benn való örökséghez járók”, „fő ülés hely, hozzájuk tartozandó szénafüvek”, „ehhez az házhoz [járó] valami szántóföldek, szénafüvek, erdők, mezők akármi névvel neveztesenek”. A bikafalviak 1589-ben vallják: „Mikor ez peres földeket adók Gergely Mihály házához, azkor nvíl földeket osztogatának az kiknek illik, tizenhét nyilas-ember-telek az faluból az peres föld lön egyik a 17 közül, és nyílul adák a Gergely Mihály házához.”³⁰

Nagyon sokszor az örökség és a ház szinonim fogalmak, és az adományozások során is általános például, hogy — 1566 után főleg — bizonyos számú „ház-jobbágyot”, jobbágyos jószágot adományoz a fejedelem. Valójában tehát embereket juttat az előkelőknek, de a házukban megtestesített közföldhöz való joggal, a szántóra ránőtt tulajdonosi jussal egyetemben. (Ezért is mondhatta az obszcinában élő orosz paraszt az ő urainak: „Mi a tiétek, de a föld a miénk.”³¹)

Az üléshely, a ház, az örökség ekkor már természetesen belekerült a csereforgalomba, jóllehet a *falu* ellenőrzése és jussának fenntartása mellett. Az „egy ház jobbágyot... örök áron” éppen úgy vásárolják tehát, mint ahogyan adományozzák, és sokan pénzért adják vagy zálogosítják el házukat. A marosszéki mezőmadarasiak 1569—71 évekbeli perirata ugyanakkor — sok más forrás mellett — az üléshelyek minőségét is jelzi. „Nemes ülésen” lakott valaki, vagy „falu szeribe való ház volt” az üléshelye — többször is kérdésként vetődik fel. A falu szeribe nem tartozó vásárolt ház gazdáját, jobbágy lakóját ugyanis „az falu semmiben ököziben nem számlálta, földeket, füveket neki nem adtak, hanem [a jobbágy] az ő földesura földét élte”. Egy másik

„házat” a falu viszont perelt, a nemes „curiától” visszakövetelt. Ugyanakkor kimondták azt, hogy „consuetudo et observatio trium generum Siculorum ez volt, hogy amely faluban főember szállott bé, vagy lófő, az falutól kért az is házhelyet, vagy pénzen kellett venni”. A pénzen vett „ház”-ról azután „testálhatott” a tulajdonos és „eladóvá” is tehetette, ha a falu „ellene nem mondott”.³²

Számolnunk kell azzal is, hogy a székely faluközösséget egyetemlegesen is terhelik bizonyos kötelezettségek. Érthető tehát, hogy a teherviselés közösségbe beletartozók, „a falu szeribe szolgálók” házhoz és annak tartozékaihoz juszt formálhattak. Az adófizetés arra is jogcím volt tehát, hogy a falu földjéből részesedjenek. A János Zsigmondhoz 1566-ban írott folyamodványukban a főemberek így érvelnek: „Az mi kevés földünkön lakók házához szántóföldet, szénafüvet szakasztasson, mint az faluban való közsékelynek egyenlőképpen, mert azok is ugyan meg rótatnak, és ország közti adót fizetnek, mint az egyéb székelyek.”³³ 1581-ben Báthori Istvánnak hasonlóképpen írnak a háromszékiek.³¹

Az adó tartozékként szintén rátapadhatott a házra, összenőhetett az ülés-hellyel, bár az adófizetés személyi jellegét nem szüntethette meg. Jellemző azonban, hogy Martonoson 1595-ben az egész falura hét forintot rónak ki; megosztásával kapcsolatosan esik szó arról, hogy egy bizonyos „örökség [ház]-adón volt”. Majd Telekfalván ugyanabban az évben tíz forintért vesznek egy „örökséget mind adójával egyetemben”; „két földet — pedig — marasztott meg György János az tíz forintra, az többit azért eresztette mind örökséges-tül Sebestyén Demeternek, hogy szolgáljon róla és adaját adja”.³⁵

A falu földjében való részesedés meghatározója tehát egyre inkább az állandóbb, megszilárdultabb telekrendszer tükröző ülés-hely, a ház, az örökség. Emellé csatlakozik az az igény, főképpen az előkelőknek, a földönlakók urainak megfogalmazásában, amely a teherviselés, elsősorban az adó ellenértékéért követeli meg bárki számára a falu földjéből a nyílrészt. Harmadikként társul ezek mellé a fejedelmi szolgálat jogcíme. 1562 után azokat, akik a harmadik rend tagjaiként „urunk jobbágyává”, valójában a fiskus (kincstár) jobbágyává váltak, akik a fejedelemnek szolgáltak, azokat uruk védelmezte is, segítette a használatukban lévő közföldek megtartásában. Még nyilvánvalóbb, hogy a hadi szolgálatban jeleskedők, a katonai terhek viselői szintén számíthattak a központi hatalom támogatására. Jellemző, ahogyan 1591-ben Báthori Zsigmond az udvarhelyszéki „vitézlő gyalog székelyek” panaszát támogatja. A nemesek és lófők ezeket többet ne háborgassák más falukban lévő házaik, népes és pusztá telkeik, földjeik használatában — rendeli el; azoknak pedig, „kiknek örökségeik nincsenek, azon faluknak szokása és rendtartása szerint — melyekben lakoznak —, nyíl szerint szántóföldeket és kaszálókat adni és szakasztani mindenként tartozzanak és köteleztesse-nek”.³⁶ A falu nyílfüvéről vallja 1595-ben az almási István deák, hogy „Né-kem adhatták, s jó módon mentem és rámehttem, mert arrul az örökségről és nyílról senki nem szolgált az hadba.”³⁷

A falu földjéből sokan használatba vettek egyes részeket, a közös tulajdonból örökbirtokot is irtottak, és a foglalások, a jobbágság telekre szállítása, telepítése szintén igen gyakorivá vált. Az idézett mezőmadarasi — 1569—1571-béli — peres irat szerint: „...mind szegénynek, mind gazdagnak szabad volt irtani, az községnek is.”³⁸ 1578-ban az erdélyi országgyűlés is úgy intézkedett, hogy „Valaki esztendőtlől fogva kezdett pázsiton építeni,

meg ne róttassék”.³⁹ A szántóföldi növénytermesztés térfoglalása azonban az irtás oly mérvű megnövekedésével járt együtt, hogy a közföldek (erdők, legelők, kaszálók) megfogyatkozásától itt-ott már félni kezdtek, és a közvagyonból túlságosan gyarapodókat is korlátozni kívánták. Gyergyóújfalu 1581-ben régi végzését megújítva kimondja, hogy senkinek sincs joga a faluközösség engedélye nélkül a határban, az erdőn foglalni, s ha valaki mégis megtenné, minden ingó és ingatlan vagyonát elkobozhatják („a falunak vesszen minden marhája, az öröksége is”).⁴⁰ Marosszék 1610-től kezdődőleg összeírott statútumaiban is fellépnek azok ellen, akik „...falu közönséges földjét, lókötő helyét, ország és falu útját elfoglalták, s naponként foglalják és a falu kérésére sem remittálják...”⁴¹

Az irtás és foglalás különösen akkor válik veszélyessé, ha nagyobb anyagi erővel rendelkező birtokos jut a faluban korlátlan lehetőségekhez. Ezért igyekeznek a közrendűek meggátolni azt, hogy ezek ne kíséreljék meg, egy-egy belső telek ürügyén, jobbágyokat — újabb osztozó társakat — betelepíteni a faluba. A szentdemeteriek és nagykendiek 1586-ban egy cserénél azt is feltételként szabják meg, hogy az egyik fél „egy háznál” többet nem csinálhat, ha jobbágya meg is szaporodik, és a jobbágya sem irthat a neki jutó részen kívül.⁴²

Sokan úgy jutnak hozzá a falu közföldjéhez, hogy jobbágyaikká teszik a szabad székelyeket, és ily módon a „fejekötőt” örökségét is hatalmukba kerítik. 1564-ben a csiki közszékelyek arról panaszkodnak, hogy a főember az adórovás kapcsán a meghalt, vagy rögtön nem fizető székely „örökségét” foglalja el: „és magának nemesíti, és földön-lakót hoz reája”.⁴³

A parajdi sóakna és a sóaknához dolgozó falvak Váradi Kis Pál deáknak jutottak, ő pedig Szováta mezejét (ahová a havas alatti falvak fáért jártak és csordáikat legeltették) 1581-ben „kezdette volt megszállítani egy néhány népekkel”. A saját jobbágyainak az életlehetőségeit féltő Kornis Mihály végül 16 ott építkező embernek a házat, „kit falunak neveznek”, lerontotta.⁴⁴ Kászton réjtjét, mezejét pedig Károlyi István foglalta el „mind az kézdivásárhelyiektől az melyet donatióval birtak, mind az többit az faluktól, kik comuniter éltek...”⁴⁵

Szólanunk kell még a közös szántóföldek megosztásának módjáról is. Természetesen a rendekbe szervezett társadalom a maga hierarchikus egyenlőtlenségével ezen az életterületen is érvényesült. A tomista tanítás: „mindenkinek add meg a magáét...” e korban abban is kifejeződött, hogy a rendi szerkezetben magasabb szinten állónak a közhatárból nagyobb részt kellett kiszakítani. A mezőmadarasi vita során jegyezték le, hogy: „Az falu kételen tartozott nyilat adni, kinek-kinek az ő conditioja szerint. Egy köz lófőnek is kétannyit kellett az falu földében adni, mint egy parasztnak, az főembernek annál is többet.”⁴⁰

Az az aránykulcs, amely a főembereket, lófőket és gyalogokat, valamint a jobbágyokat különböző nagyságú nyílparcellákból álló szántóföldre tette jogosulttá, alapjában nem változott meg a feudalizmus évszázadaiban. A harc azonban ekörül is dül, és már 1566-ban arra törekszenek a földesurak, hogy földönlakóik, jobbágyaik és a közszékelyek járandóságát egyenlőssé tegyék. 1569-ben János Zsigmond parancsában áll az, hogy: „az nyilas föld elosztása felől is nagy egyenlenség volna egymás között; némelyek az mint mi parancsoltuk megosztatni az földeket, megelégednének rajta, némelyek nem elégednének, és az lófejek közül volnának Csíkszékben főképpen, kik kardjokkal is-

meg akarnák magokat oltalmazni az mi jobbágyink ellen az földben, az mint megosztatot”. Az egyenlenség ezután sem szűnik meg, és további fejlődési kötelezettség és gond az időnkénti beavatkozás, a nyilasföldek osztási rendjébe való beleszólás. 1576-ban Báthori Kristóf az aranyosszéki székelyek panaszára intézkedik úgy, hogy a gyalogkatonák és a „föld népe” között egyenlően osszák meg a nyílföldeket.⁴⁷ Marosszék constitúcióiban pedig — és ez az arány a továbbiakban eléggé általános — így rendelkeznek: „a nyilakból pedig tartoznak adni jobbágyos nemes embereknek négyet, alább való szabad rendnek kettőt, darabontnak és jobbágyoknak egyet...”⁴⁸

A mezőmadarasi periratnak van még egy igen jelentős passzusa: „Az nyílföldeket pedig örökbe adták azoknak [a főnépeknek és a lófőknek], de az kösségnél nem volt az falu földje örökbe, az nyíl, hanem mikor a kösség megsaporodott... [akkor is, ha más helységbeli telepedett közéjük] házhelyet kellett neki adni és minden ember kibocsátá a nyilat kezéből, és újolag osztották fel, úgy pedig, hogy az új embernek is annyi jusson, mint ő rendin valóknak egyiknek, de így ha közikbe bocsátá magát, mind szolgálattal s mind fizetéssel. Ha pedig a paraszt ember, ki falu egyike volt, deficiált, esmét az falura szállott öröksége, kit az falu adott volt neki.”⁴⁹ A nyílföldek örökös használatba adása a megelőző időszakban feltehetőleg szintén hozzájárulhatott az egyéni, a magánföldbirtok kialakulásához, a székely birtokosok rendjének kifermálódásához. A későbbiekben azonban az újraosztásokkor minden egyes falutag státusa szerint részesült a határ mindenik dülőjében lévő és sorshúzás útján kiosztott parcellákból. Jóllehet az újraosztást többször említik forrásaink,⁵⁰ gyakoriságát nehéz megállapítani például az ilyen szerű feljegyzésekből: „...mikor Szentimrehet feloszták, énnekem egy kertet adának, hogy földet is adnak rá.”⁵¹

A XVI. század végén a falu földje feletti egységes rendelkezést időnként megtörték a lófők és a község (volt gyalogos, szabad székelyek és különféle szolgáló emberek) ellentétei. A „fejedelem jobbágyai” — bízva uruk hatalmában — megkísérlik védelmezni a közföldhöz való külön jogukat, s a viszálykodás során ebben a korszakban így még külön közföld parcella-osztásra is sor kerülhetett. 1589-ben a lengyelfalvi fejedelmi jobbágyoknak van perük a lófőkkel, lókötő helynek használt szénarét miatt. 1595-ben almási vitában hangzik el: „...én arrúl azt mondom, az nem nemes örökségek, hanem falu adta nyíl. Én jó módon mentem pedig bele Kapitány uram ökegyelme eleibe jutottunk. Ökegyelme úgy hagyá, hogy lófő adjon a lófőnek, jobbágy jobbágyoknak...” Ugyanakkor szentkirályi jobbágy igyekszik egy per folyamán az osztás dolgában a falu fősege alól menekülni: „Én urunk jobbágya vagyok, az lófő és drabant uraim kilen vadnak, s azokat én nem kívánhatom éntőlem elő, mert mi fejedelem jobbágyi vagyunk, fejedelem jobbágya öröksége az.”⁵²

Sok helységben olyan nagy idő telik el két „közföld felrązás”, újraosztás között, hogy időközben a nyílrész elzálogosítják, cserélik, házasság révén másfalusi, bebíró tart már rá jogigényt és így tovább. Régi zálogos nyílföldek esetében⁵³ különösen bonyolulttá válik a helyzet, ha osztozkodás vagy örökhagyás miatt kell a birtoklás, a jogosultság jogcímét tisztázni. Olyan hosszú ideig kezükben tarthatták, apáról fiúra hagyhatták, hogy külön névvel „ős örökös”, „óstól maradt” nyílföldként is emlegették. Tanúvallás során derül ki 1591-ben, hogy az egyik felsőboldogasszonyfalvi nyílrész már 16 esztendeje birtokolják, sőt a dályai határban 1607-ben olyan óstól maradt

nyílföldről vitáznak, amelyet a felperes család 50 év óta birtokol, apáról fiúra szállván a nyílföldhöz való juss.⁵⁴

A tulajdonviszonyok síkján nincs tehát még véglegesnek mondható, egyöntetűnek minősíthető állapot. A feudális magánbirtoklás elvének előretörése, a földközösség bomlása, majd éppen a háborús pusztítások, természeti csapások és társadalmi harcok miatt a földközösség újra való megépülése, szerepének megnövekedése együttesen figyelhető meg. A rendszeres osztás helyett néhol a falu az eltávozottak, elbuidosottak vagy a kihaltak felszabadult nyílrészét adja tovább a kérelmezőknek, elsősorban a frissiben családot alapítóknak, ahelyett hogy az egész határt „felráznák”. 1591-ben szentkirályi primipilus vallja, hogy „ha az lőfejek szaporodnak, ők adnak lőfőnek” szükséges nyílrészt. 1604-ben a telekfalviak beszélnek olyan nyílről, amely régen másé volt, de a „falu közé maradván”, a falu úgy adta tovább. 1597-ben pedig fancsali lőfő érvel azzal, hogy „Nekünk pedig falujul ilyen végzésünk vagyon, hogy valamelyünk szaporodik, akár lőfő, akármi rendbéli legyen, az falutól kérjen nyilat.”⁵⁵

Az is előfordul, hogy két osztás közötti időszakban ellenőrzik a határt, és akiknél „az falu többet talál... mely ötöt nem illet”, elveszik, másnak adják. Udvarhelyen 1572 táján mondták a bírák: „jóasszony teneked igen nagy ez a tanorok, hanem mi elveszük felét”. Ugyanott 1589-ben asztaghelynek veszik el Solymosi János földjét, a bíró mást ad helyette; Istvánffi Kelemenről is elvesz egy darab földet, s neki is mást jelöl ki helyette.⁵⁶

Az irtásföldeket sok helyütt már magánbirtokként kezelik. Azokban a helységekben azonban, ahol a faluközösség számon tartja azt, hogy az irtás a falu földjéből, foglalásból történt és a határ már szűkké vált, időnként még az irtásföldeket is újraosztják, vagy kielégítik azokat is, akik megkissebbítve érezhetik magukat. Udvarhelyi vallomásból idézzük: „Kimenének az Gyepű-cseréjében, mivelhogy sok panasz vala, hogy csak egynéhányan bírnák az Gyepű-cseréjét; kimene az város, kötelet vének, hogy megmérjék, ott azért mindenkinek részében hagyák, akinek ott földé vala, másutt az több kösségnek ahelyett mérének földet.” Ehhez az 1589-es rendezéshez hasonló máshol is előfordult. Sőt, mint itt is, akinek e rendezésnél olyan irtásföld jutott a birtokába, amelybe valaki munkát fektett bele, azt az új birtokosnak kellett megfizetnie.⁵⁷

Jóllehet területileg a kaszáló, a legelő és az erdő sokkal nagyobb része volt a székely székek életlehetőségeket biztosító agrárbázisának, mégis e korabeli fontosságához mérten a szántóhatárral foglalkoztunk elsősorban. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy az erdők, havasi legelők, kaszálók státusában nem következett be változás. Helyenként ugyanis, éppen a magánbirtok-szerzési folyamat részeként, számottevő elkertelt kaszálóterületre, egy-egy erdőrészt, sőt mint Szováta mezeje, Kászon rétje esetében láttuk, egybefüggő nagy havasmezőkre is igyekeztek egyesek örökbirtoklási jussal rászállani.

Az általános azonban ekkor még az együttesen használt legelők, a közös kaszálók és erdők rendszere. Végezetül az ősből állapot tanúságaként és a közösségi tulajdon legrégebbi formájaként a több község birtokában lévő területekről, a széki közvagyonról is említést kell tennünk. Míg a falvak közötti szántóhatár megszilárdult és a porgolát-kertek, határkertek is el-elválasztották már egymástól a szomszéd falusiakat, több falunak még együtt használt erdőterülete volt. Még 1891-ben is Kovászna, Páva és Körös erdeiket „emberemlékezet óta együtt békésen bírták”, de más faluk is juszt formál-

tak hozzá. Ilyen volt az aranyosszéki Nagy-székely-erdő, a háromszéki Kilenck-község-havasa, a Hatod vagy a marosszéki Székhavas⁵⁸ és így tovább.

A faluközösség súlyát, jelentőségét tehát nagymértékben biztosította az, hogy rendelkezési jussa volt a legfőbb termelőeszköz, a föld felett. A „paraszt” itt, együtt a szolgáló emberi állapot felé szorított szabaddal, nem csupán ura földjén lakó és ezért járadékkal tartozó ember volt, hanem — marxi szóhasználatnál élve — a közösségi földek társtulajdonosa is. Mindez lényegesen befolyásolta mind a termelő életet, mind az osztályok, rétegek küzdelmét.

3. A faluközösség statútumai

A széki bíraskodásban, a tanúvallatási jegyzőkönyvekben a XVI. század második felében többször említik, hogy a falu határozatokat hoz; szokásait tehát kötelező erejű jogi tézisekként fogalmazza meg. A „falú végezte volt”, „olyan végezések volt faluúl” s más hasonló kijelentések jelzik, hogy a székely falvak népe közakarattal mindenki számára mértékül szolgáló szabályokat alkotott. A XVI. század második feléből, az 1581. évből reánk maradt egy sepsi és egy gyergyószéki falutörvény is, tanúsítva, hogy a szokásjog írásba foglalása gyakorlattá vált.⁵⁹ A falusbíróról pedig már a XV. században említést tesznek,⁶⁰ bizonyítva, hogy a faluért felelős, azt irányító intézmény szintén kiformalódott.

Mindez, közvetett bizonyítékként is, arra utal, hogy a faluhatárok közé zárt termelő élet szervezettséget követelt; valójában tehát a termelőerők fejlődése, a növénytermesztés és az állattenyésztés tette sajátos társadalomgazdasági alakulattá a falut, és népét egységesen eljámi, cselekedni kénytelen közösséggé kovácsolta. Az agrárgazdaság igényei mellett az osztályharc nyomán megnövekedett társadalmi feszültség szintén megkövetelte a falubeli élet szabályozását, a falu feletti uralomért folyó küzdelemben egymással szembe forduló rétegek valamilyen megegyezését a termelés zavartalansága, folyamatosága érdekében.

A határozatokat 1581-ben Zalánban⁶¹ az egész falu („mű Zalán falváu”) hozzájárulásával foglalják falutörvénybe. Ugyanabban az évben a gyergyóújfalusiak statútuma így kezdődik: „Mű kik vagyunk Gyergyószékben Újfaluban lakozandók, nemesek, darabontok és vajda urunk önagysága jobbágyi közön-séggel mind, a teljes falu irattuk az emléközetre ez levelet...”⁶² Általában más falusi, tekintélyes, írástudó vagy éppen tisztségviselő embereket hívnak meg fogott közhírukként, és a megállapodás, az egyezség megbontójára külön súlyos pénzbírság kirovását is előírják. A szerződésjelleg, kötlevélszerűség a székely falutörvények sajátos vonása. Míg más országokban, vidékeken a leggyakrabban a feudális birtokos ír elő a falu jobbágnépének követendő normákat, itt — a társadalom struktúrájából következően — egy tágabban értelmezett szabadparaszti réteg igyekszik a mind hatalmasabbá váló birtokosokkal, a „nemesek”-kel szemben a régebbi, 1562 előtti állapot idején kiformalódott szokásokat, az önrendelkezés elemeit írásba foglalni, továbbörökíteni.

A megegyezés természetesen elősorban a falu közös vagyonára vonatkozik. Érthető, hiszen ekkor a *communitas* jelentős birtoklási közösség.

A szántóhatár rendszerint fordulóra, a legáltalánosabban két részre: a tilalmasra és a nyomásra oszlott. Az elsőben a gabona és más termesztett növényfajta kapott helyet, míg a nyomáshatárt, az ugarnak hagyott részt a falu állataival legeltették. A nehéz munkával, többszöri szántással előkészített, a szűk szántóhatár kereteiben ekkor még alig néhány szemmel fizető búzavetést

nagy-nagy gonddal kellett óvnia a falunak. Az ilkeiek is úgy rendelkeznek 1589-ben, hogy „a falu végezte volt, hogy kiki megoltalmazza örökségéiül a vetéskertet”. Ha a rossz kerítés miatt a tilalmasba megy a marha, a bíróságot és a kárt meg kell fizetnie a „kertés-ember”-nek. Azokat, akik a vetésmezőre hajtják juhaikat, disznóikat, szarvasmarháikat, szintén megbüntetik, de még ún. hajtópénzt is kell fizetniük, s vagy fizetve, vagy kezeset adva kell kiváltaniuk a bírótól a kárt okozó állatot. Külön artikulus engedi meg, hogy a lovakat „nyűgben s kötélén” legeltessék a mezsgyéeken.⁶³ A „csóvás parlago”, a kaszálható füvet szintén védelmezik, és a bírák joga és kötelessége a legeltetés számára bármilyen határrész, legelőterület felszabadítása. A zalániai külön is kimondják, hogy tilalmast — szénafüvet, a vetésmezőbe ékelődő kaszálórétet — kerítés nélkül senki se tarthasson.⁶⁴

A nyomáshatáron az állatok legeltetésének rendjét kell megoldani. Jellemző módon sok problémát vet fel a szomszédos falvak egymással érintkező, ugarnak hagyott határrésze is. Az 1600. évi július 20—27-i gyulafehérvári országgyűlés Mihály vajda idejében intézkedik afelől, hogy: „a szénarétet, ha nyomásban vagyon is, az disznókkal fel ne túrassák”. A szomszédos falvak egymásnak engedélyezett ugarlegeltetéséről így döntenek: „Ez nyomásadás pedig úgy legyen, hogy harmad és negyed falu ellen is el ne járjanak, hanem csak ott, az hol összefoly az két szomszédos falunak határa.” A juhokat tilalmazzák, de a többi háziállatot sem lehet „se erdőre, se vetésre, se szénarétre, szőlőbe és egyéb irtott avagy tilalmas helyekre...” eresztetni.⁶⁵ Ott viszont, ahol a nyomáshatár a szomszéd falubeli tilalmassal érintkezett, a kerttartás szintén igen lényeges, falvak közötti megoldandó kérdéssé vált. A marosszéki Bálintfalva, Backamadaras és Nyárádszentlászló 1617-ben közös törvényt hoz, és a mezei kártételek felől így intézkedik — igen pontos, részletes határozatokkal —, hogy „három kertjáró bíró” végezze az ellenőrzést és együttesen ítélkezzenek: „Mikor az három falu törvénye felháborodott, gomolyodott volt, tehát akkor úgy végeztünk volt, hogy az három falunak öt esküttje, hogyha valami dolog az három falu kerti dolgából esik, tehát ugyanezen öt eskütt ember igazítsa, a kertjáró bírakkal.”⁶⁶

A tilalmas és a nyomáshatár dolga, a termés védelme, az egyes munkálatok rendjének, például a betakarítás idejének megszabása, az egyes legeltethető határrészek felszabadítása — hogy egyszerre, kárt nem téve és ellenőrzötten végezhesse mindenki a munkát —, mindez, az ún. „nyomáskényszer” (Flurzwang) állandó, intenzív együttműködésre, döntéshozatalra és a határozatok ellenőrzésére készítette a falut.⁶⁷

Ebbe a keretbe tartozott a közös erdő — „falu erdeje” — igazgatása is. Jóllehet igen sok faluban még bőven állott rendelkezésre fás terület, a népesség szaporodása, a szántóhatár irtás útján való tágítása, az erdei foglaltsokkal, aszalásokkal magánbirtokot, örökföldet szerzők mohósága az erdő megóvását, oltalmazását is megkövetelte. Az irtás megtiltása, vagy legalábbis a falu engedélyezésének megkövetelése is mind gyakoribbá válik. Különösképpen óvják az erdei disznóirtás érdekében a makktermő fákat („bükkfát aszalni szabad ne legyen”). Arra is van példa, hogy az erdőt a tízesek, a falut alkotó lakónegyedek szerint osztják meg. 1589 októberében egy bögözi lakos a tízest perli a „faosztás végett”. A nagykendiek és szentdemeteriek 1586-ban szigorúan megtiltják „Nyújtódi György uramnak”, hogy a tilalmas erdőből egy szálfát is levágjon, és megszabják: a „tűzre való erdőből is csak az része szerint hordhasson”.⁶⁸

A falu szembeszökő birtoklási és gazdálkodási egység jellege mellett gyakran háttérbe szorul az, hogy ugyanakkor teherviselési közösség is. A falu szerepe — mint láttuk — az tartozik, aki a terheket is viseli, abban — és nemcsak a nyílföldeken — osztozó társ. Az adófelszedésben a bírónak igen jelentős (és hozzátehetjük: hálátlan) szerepe van. 1593-ben Martonost „egy summában” hét forintra róják meg, annyi adót kell fizetnie. Nagy György vallomásából („én valék — mondja — a bíró a rováskor”)⁶⁹ az elosztás felől is értesülünk. A közterhek, a közmunkák egyetemleges viselése, igazságos elosztása tehát szintén a bíró, „a falu” gondja.

Végül van a falunak öngazgató-törvénykező hatásköre is. A bíró elnevezés maga is utal arra, hogy a falu választott tagjai révén él a közösség törvénykező, ítélkező jogosultságával. A fejedelmi Erdély a falusi törvénytevő bíróságot szentesíti is, és az Approbatæ Constitutiones-ben (III. rész 47. cím, 2. cikkely) ki is mondja a falu büntetési jogosultságát. A hagyományos formát a meg távolabbi időben keresve, az 1564. évnél kell megállnunk; ez évből való ugyanis János Zsigmondnak az a rendelkezése, amelyben elismeri, hogy a háromszéki községi bírának joguk van, helyesebben kötelességük két forint értékig bármilyen ügyben határozatot hozni.⁷⁰

A falu ítéletébe bele nem nyugvó személy fellebbezését a széki törvénykezés elé vihette. Ezt már János Zsigmond is előírta,⁷¹ és a későbbi széki statútumokban is szólanak róla. Igen erőteljes azonban már ekkor az a törekvés, hogy a vitás eseteket lehetőleg a falu keretében ítélik meg, és a széki hatóságok elé ne vigyék az ügyeket. Gyergyóújfaluban úgy határoznak, hogy ha „Valaki méltatlan panaszol tisztnek [ti. a szék tisztviselőjének] falu híre nélkül: 12 forinton marad az az ember érette”. Ha pedig „valamely embernek ítéltett törvénye a bírák előtt nem tetszik, apellálhasson más falubeli bírák eleiben, újabban való ítélésnek okáért, hogyha jobban ítílnének...” Fellebbezési, feljebbviteli fórumként tehát a másik falu vezetőségét, elöljáróságát jelölik meg, csak hogy elkerülhessék a széki joghatóságot. A szentdemeteriek és a nagykendiek 1586-ban ilyen megállapodást kötnek: „...hogyha az szentdemeteri ember az nagykendieknek kárt teszen, avagy tilalmat szeg meg, három nagykendi ember oda menjen és Szent Demeterfalva összeve gyűljen és az három kendi emberekkel együtt az kártétető embert egy forintra büntessék és bírságoják”.⁷² A lengyelfalviak 1590-ben elmondják, hogy „olyan végezések volt faluúl —”, hogy a nyílföld dolgát a „falu elől”, tehát a falusi bírászkodás elől ne lehessen vinni széki bíróság elé.⁷³ Az egymással 1617-ben megegyező három említett marosszéki falu törvényében ez áll: „Azért az ki ebben az három falu kerti felől való végezésben pert indít, tehát közhelyen, úgymint Bálintfalván, közbíráknál indítsa.” Fellebbezni először Mezőmadarasra, majd Nyárádszentlászlóra lehet, s ha valakik az ottani döntéssel sem elégedettek, „vissza apellálhatnak Bálintfalvára, az közhelyre; ott is három veder boron marad, de onnét — vagy tetszik, vagy nem — sohuva nem apellálhatja”.⁷⁴

A faluközösségek együttes gazdálkodási rendtartásaira példaként már említettük a csiki negyedfélmegyei kaszálóhavas szabályozását. Aranyosszék erdejét, „az Nagy székely erdőt” szintén közösen használták, „élték” a falvak, együttesen tartottak erdőpásztorokat és ítélkeztek a kártevők felett.⁷⁵

A faluközösség igazgatásában oly jelentős bíróról 1571-ben már úgy döntöttek, hogy tisztsége idején adót ne fizessen. 1578-ban azonban jelzik, hogy az esküdteket nem illeti ez a mentesség: „Az ravatalból minden faluban egy falusbíró legyen exemptus az ravástól, nem külön-külön az bírák.”⁷⁶

Az 1614-es lustra⁷⁷ lehetőséget nyújt arra, hogy a csík-gyergyó-kászonszéki elöljáróság rendi összetételét megvizsgáljuk. Az egyes falvak családfőinek felsorolását megelőzi azoknak a neve, akik jelen voltak — falusi vezetőségként — az összeírásnál. A bírók a következő társadalmi kategóriákból valók:

Szék	Lófő	Gyalog	Libertinus	Jobbágy	Ismeretlen
Csík	6	6	11	2	11
Gyergyó	1	—	4	—	3
Kászton	2	2	—	—	—
Összesen	9	8	15	2	14

Udvarhelyszéken 101 helységben jelzik az összeírók, ki is a „iudex”. Meg ha hiányzik is jó néhány település bírójának a neve, az adatok így is bőségesen elegendők ahhoz, hogy társadalmi hovatartozásukról képet alkothassunk.

Lófő	Gyalog	Libertinus	Ősjobbágy	Fejekötött	Ismeretlen
20	31	43	3	4	27

Itt szintén a libertinusok vannak többségben, holott mind Maros-, mind Udvarhelyszéken a szabad réteg számbelileg vezető csoportja a lófőké. Feltehetőleg a tehetősebb lófők menekedni akarnak ettől a tisztségtől, míg a jobbágyok számára csak ott nyílik meg az út a faluvezetői megbízatás felé, ahol a társadalmi összetételre az ő túlsúlyuk a jellemző. Remetén például nem is lehetne más a bíró, mint ősjobbágy, hiszen a falut alkotó 30 családból 27 ebbe a kategóriába tartozik és a fennmaradó 3 kóborló. Recsenyédén szintén ők a többség (28-ból 19 család). Hidegkúton, Véckén is, más társadalmi állású nem lévén, természetesen szolgáló ember a „iudex”. Oroszhegyben azonban, ahol 53 szabad família mellett csak 20 jobbágycsalád él, szintén alávetett ember, „konfiskálás utáni fejekötött” rendbéli a bíró.

Marosszéken csak 30 faluból van adatunk. Itt 26 települést igazgat libertinus, egyet gyalog, három helységet (Remeteszeg, Kisfalud, Malomfalva) pedig jobbágy.

A *hitesek* társadalmi hovatartozásuk szerint így csoportosíthatók:

Szék	Főember	Lófő	Gyalog	Libertinus	Darabont	Jobbágy	Összesen
Csík	1	103	4	74	48	4	234
Gyergyó	—	8	2	20	9	—	39
Kászton	—	13	1	1	13	—	28
Összesen	1	124	7	95	70	4	301

Mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy eléggé általánosnak mondható a három székben a hét esküdtből és egy bíróból álló elöljáróság. A 48 helységből 29-ben hét esküdtet választanak, 10-ben hatot. Van egy falu, ahol 8, s egy másik, ahol 9 esküdtet állítanak a bíró mellé. Ez Dánfalva, amely több mint száz családot fog egybe, míg az akkor kicsiny falvak, mint amilyen Ditró, Remete vagy Verebes és Lázárfalva, csak két-két esküdtet jelölnek meg a lustra alkalmával. Egy helységben három és kettőben öt esküdt jelenik meg.

A számadatok alátámasztják az előbbieken a falutörvények elemzése rendjén tapasztaltakat, azt, hogy a szabadok különböző rétegei igyekeznek megkapaszkodni a faluközösségben; és sikerül is az 1562-öt követő időszak átvé-

szelese után nemcsak a szabadságot visszaszerezniök, hanem ismét erőre is kapniok. Ezt tanúsítja az, hogy a bírák és a hűtösök ekkor még mondhatni kizárólagosan a lófők, gyalogok és felszabadítottak csoportjaiból kerülnek ki. A falu társadalmában nagyjából-egészéből hasonló arányban szerepelnek; és csupán a darabontok kategóriája nincs külön feltüntetve a lustra alkalmával. (Ők különben mintegy 73 százalékban gyalogok, a többiek felszabadítottak. Csupán 8 darabont esküdtnek nem jelölik a korábbi vagy más értelmű társadalmi hovatartozását.) Csíkszékben jobbágy esküdt és bíró ekkor még csak Verebesen és Lázárfalván található. Itt is olyan falvakban, ahol nincs szabad székely lakosság. Taploca egyetlen főembere éppen ekkor szintén tagja az előljáróságnak. Rajta kívül azonban nincs is más primor, nemes a falusi vezetőségben.

Egészében véve, a falu társadalmának szervezettsége, az azt tükröző és bizonyító falutörvények, a lófőknek és más szabad rétegeknek a falu vezetésében vitt jelentős szerepe arra utalnak, hogy a gazdasági helyzetben már régóta jelenlevő differenciáltság kihat a székelyek minden intézményére, s azokat a társadalmi harcok eszközévé, színterévé is avatja.

4. A települések száma és nagysága

Az 1614-es lustra arra is lehetőséget nyújt, hogy a települések számára, nagyságára, sűrűségére és a XVI. század végére kialakult népesség falvankénti megoszlására visszakövetkeztethessünk. Valójában az 1602—1603. évi Basta-féle összeírás a felkeléshez időben közelebbi, tehát megfelelőbb volna, sajnos azonban az akkor felesketett székelyek száma oly kevés, hogy nem számolhatunk vele (később még utalunk az okokra) mint olyan forrással, amelyre bizalommal építkezhetnénk.⁷⁸

A Bethlen-féle összeírás 380 helységre terjed ki. Hiányzik belőle egy falu és Csíkszereda, valamint Marosvásárhely népességszáma, összesen — a részadatok újra való összeszámlálása után — mintegy 20 196 név (családfő és más kategória) szerepel az összeírásban. Néhány özvegy, családot még nem alapított fiatal vagy szolgálégény természetesen nem jelent családot, de több család is él „egy kenyeren”. Így a szokásos átszámítási mód szerint járva el, a százezret meghaladó létszámú székely társadalom feltételezése (Aranyos-zék nélkül, amelynek adatai nem szerepelnek a lustrában) egyáltalán nem tűnik valószerűtlennek.

A falujellegű települések nagyságrendjét a következő táblázat szemlélteti:

A falvak megoszlása a családok száma szerint

	Szék	A családok száma falvanként								150- en felül	A falvak száma
		1–10	10–20	20–30	30–40	40–50	50–75	75–100	100–150		
1	Udvarhely	5	24	26	22	23	22	5	1	—	128
2	Maros	12	20	24	31	11	15	2	—	—	115
3	Csík	—	1	2	1	2	4	9	14	3	36
4	Gyergyó	—	—	1	1	—	1	2	2	1	8
5	Kászon	—	—	—	—	—	1	1	2	—	4
6	Sepsi	1	2	2	8	4	13	9	3	—	42
7	Kezdi	—	2	4	1	3	9	3	2	6	30
8	Orbai	1	3	1	—	1	5	—	1	5	17
	<i>Összesen</i>	19	52	60	64	44	70	31	25	15	380

Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a csaknem 400 falu — egészében véve dombos, hegyes vidéken — a vizsgált időszakban igen sűrű települési formát mutatott. Szorosan egymás mellett kis mezőgazdasági egységek helyezkedtek el tehát, és nagyjában-egészében ekkor már ki is alakult a ma is ismeretes települési rend. Csupán egy-egy téli, havasi, havasalji szálláshely, kirajzást biztosító tanyás jellegű házcsoport növekedik a továbbiak során faluvá, és néhány igen kicsiny és a velük határos helységhez közel fekvő falu olvad be a szomszéd községbe vagy mezővárosba.

A településhálózatról — továbbra is a mezővárosok nélkül — a következő táblázatban közöljük még a számottevőbbnek tűnő jellemző adatokat:

Szék	A legkisebb családszám	A leggyakoribb nagyságrend	Az átlagos családlétszám	A legnagyobb családszám
Udvarhely	3	20—30	37,34	123
Maros	4	30—40	32,30	93
Csík	11	100—150	96,61	207
Gyergyó	26	75—150	89,87	209
Kászton	60	100—150	89,50	112
Sepsi	10	50—75	59,19	142
Kézdi	14	50—75	78,70	195
Orbai	7	50—75 és 150-en felül	91,94	281

Mindenekelőtt azt állapíthatjuk meg, hogy átlagosan 51,21, vagyis mintegy 51 család lakik egy faluban, és ha ötvenet veszünk (szokásos módon öttagú családot feltételezve), 250 embert magukba foglaló kis, az akkori korban általános nagyságrendű falvakat kapunk. A típuskereső az 50—75-ös nagyságrendnél állapodhat meg. Igen jelentősek azonban az egyes székek közötti különbségek. A legnépesebb falvak Csíkszékben találhatóak (Csíkszentgyörgy például 207 családot számlál), és a gyergyói és kászoni falvak is hasonlóan nagyok. A sorrendet így folytathatnók: Orbai-, Kézdi-, Sepsi-, majd igen-igen sok és kicsiny falutípussal Udvarhelyszék következik. A marosszéki falvak pedig a legkisebbek. A sorban leghátul álló két legkisebb „falu” az udvarhelyszéki Cibrefalva és a marosszéki Borzaszeg, három, illetve négy családdal. Gyergyóban Remetén 26, Kásztonban Impérfalván 60, Kézdiiben Mátisfalván 14, Csíkban Verebesen 11, Sepsiben Fotoson 10, Orbaiban Damokosfalván 7 név jelzi a székenkénti minimumot. Az ugyancsak székenként számba vett legnépesebb falvak: Etéd (123), Makfalva (93), Csíkszentgyörgy (207), Gyergyószentmiklós (209), Kásztonfelsőfalva (112), Bárót (142), Alsótorja (195) és Zágon (281).⁷⁹

A települések közül nagyobb szerűnek, a városias fejlődést jelentősebb népesszámmal is tanúsító helységnek csak Marosvásárhely mondható. A székely mezővárosok családlétszáma igen-igen szerénynek tűnik. Székelykeresztúrt 33, Nyárádszeredát 45, Bereket 63, Sepsiszentgyörgyöt 128, Ilyefalvát 138, Kézdivásárhelyt 155, Udvarhely városát pedig 174 család lakja. Az ipar térhódításának, a társadalmi munkamegosztás fejlődésének tehát a székely székeken belül ekkor még csupán csak a feltételei alakultak ki; a feudális gazdasági szerkezet nem bontakozott ki alapvetően önálló formájából, a természetes gazdaság kereteiből, vagy helyesebben: a már igényelt piacát és iparcikkgyártó városias kiegészülését a székek határain túl növelte.

5. A falu társadalma

Egy fejlettebb társadalmi szintre, valamint kimunkáltabb gazdasági szerkezet fokára való eljutás a feudalizmusban sem jelentett az adott struktúra minden tagja számára egyenlő mértékű vagyonosodást is. Sőt a nemzeti szervezeti bomlása mindenütt együtt járt a társadalmi rétegződés hangsúlyosabbá válásával. A feudális mezőgazdasági termelőmód — jóllehet előrelépés a termelőképeség emelkedése vonalán — megnövelte az egyes embercsoportok közötti gazdasági különbségeket. A székely székekben — s ez nem feledhető — kevésbé termékeny, soványabb vagy frissen irtott földeken kellett az új termelési technikát meghonosítani. Közben pedig az állatállományt időszakosan megcsappantó, megtizedelő ökorádó, az ehhez társuló, később ezt felváltó pénzadó szintén sokakat taszított anyagi romlásba. A hadviselés, majd a belső elnyomás elleni küzdelem a legértékesebb férfi munkaerőt fogyasztotta, és ez ugyancsak sok családot állított gazdasági nehézségek elé vagy sodort az éhhalál küszöbére.⁸⁰ Mindez — a társadalmi szerkezet mélyében végbemenő változások sora — a feudális osztályszerkezet meghonosításához, a nemzeti szervezeti felbomlasztásához kellő feltételeket teremtett. A központi hatalom — a királyság, majd a fejedelemség — időnként megkísérelte ugyan a régi funkciórendben megtartani a székelység jelentős részét. Ez azonban már csak azért sem járhatott sikerrel, mert a differenciálódást — a külső hódító erők miatt is — az állam a maga növekvő anyagi igényeivel, katonai szükségleteivel szintén elősegítette, miközben nem mondhatott le a rendiségben vezető szerepre jutó székely előkelőkkel való uralmi szövetségről sem.

A szabad székelyek társadalmában megjelent tehát a nemes, a földesúr és a jobbágy, valamint a zsellér rendiségbeli kategóriája. Az 1562—1614 közötti fejlődést, a társadalom különböző rétegeinek nagyjában-egészében való kiformalódását az 1614-beli lustra⁸¹ adatai jelzik. Korábbi a Mihály vajda uralmát követően összeállított jegyzék, az 1602—1603-as Basta-féle összeírás,⁸² amelyet előljáróban közlünk ugyan, anélkül azonban, hogy alapul mérnök venni.

A Basta-féle összeírás (1602—1603) szerinti társadalmi megoszlás

Szék	Nemes	Lófő	Darabont	Szabad székely	Jobbágy	Egyéb	Összesen
Háromszék	101	724	166	1854	146	—	2991
Csík- Gyergyó-Kászonszék	15	605	184	1066	150	23	2043
Marosszék	19	277	114	990	155	—	1555
Udvarhelyszék	27	566	166	1723	389	—	2871
<i>Összesen</i>	162	2172	630	5633	840	23	9460
<i>Összesen százalékban</i>	1,71	22,96	6,66	59,55	8,88	0,24	100,00

Mindenekelőtt meg kell mondanunk, hogy nem tekinthetjük teljesnek az összeírást. Szádeczky Lajos is megjegyzi például: „Ezek a gyergyai fálvak mind külön hasábokon vannak kezdve; látszik, hogy még pótlandók voltak”,⁸³ különben a tízezer családot el sem érő summázás is jelzi azt, hogy a lustra nem öleli fel a teljes népességet; hiszen 1614-ben, egy jó évtized múltán ennek több mint kétszeresét számlálják össze. A jobbágyok csoportja különösen kicsinynek tűnik, hisz míg ott az ezeret sem éri el, és százalékosan sem több,

mint 8,88, 1614-ben csak az ősjobbágyok — akik Mihály vajda előtt már jobbágyok voltak — kétszernél is többen vannak, s az össznépeségnek is kevés híján 12 százalékát teszik ki. Jellemzően világít rá a háromszéki conscriptor az okok egyikére, feljegyezvén, hogy a szabad székelyek között „ítélem vagyon 200, kiknek az urok jelen nem volt, — szabad székelyeknek íraták magok”.⁸⁴ Az, amit ez a forrás csonkaságában is igen erőteljesen tükröz, a számbelileg még mindig nagyon erőteljes szabad székely kategóriák megmaradása.

Az 1614-es összeírás már sokkal megbízhatóbbnak tűnik. Ez alkalommal azonban csupán egyes vonatkozásokat villantunk fel a rendkívül értékes, érdekes anyagból, és főleg számításaink végösszegeit közöljük, hogy a székely falu társadalmának oly igen bonyolult szövevényét bár néhány alapvonásában jellemezhesük. Az akkori széki beosztás szerint nyolc, majd a későbbi tömő-

1. A társadalmi

Sor-szám	Szék	Főember	S z a b a d			
			Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen
1	Udvarhelyszék	52	1043	671	862	2576
2	Marosszék	46	640	431	521	1592
3	Csíkszék	17	909	365	712	1986
4	Gyergyószék	1	80	114	242	436
5	Kászonszék	—	80	69	85	234
6	Sepsiszék	126	693	555	525	1773
7	Kézdiszék	86	527	389	561	1477
8	Orbaiszék	64	159	283	270	712
	<i>Összesen</i>	392	4131	2877	3778	10786

2. A társadalmi

(száza)

Sor-szám	Szék	Főember	S z a b a d			
			Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen
1	Udvarhelyszék	1,04	20,91	13,46	17,29	51,66
2	Marosszék	1,22	17,02	11,46	13,86	42,34
3	Csíkszék	0,49	26,14	10,49	20,47	57,10
4	Gyergyószék	0,14	11,13	15,85	33,66	60,64
5	Kászonszék	—	22,35	19,27	23,74	65,36
6	Sepsiszék	4,58	25,18	20,17	19,08	64,43
7	Kézdiszék	3,33	20,44	15,08	21,75	57,27
8	Orbaiszék	4,10	10,17	18,11	17,27	45,55
	<i>Összesen</i>	1.94	20,45	14,25	18,71	53,41

rülés következtében négy közigazgatási egységben a következő táblázatainkban minden székben fellelhető társadalmi kategóriát feltüntetünk.⁸⁵ A szolgáló embereknek csak itt-ott említett rétegei a jobbágy kategória „Egyéb” rovatában, és a csak egy székben szereplő foglalkozási csoportok, sajátos társadalmi képletek pedig a végső „Egyéb” rubrikában kaptak helyet.

Táblázataink egyes rovataiból elének vetítődik az a XVI. század végi, XVII. század eleji székely társadalom, amelynek fő csoportjai, a szabadok és az alávetettek tanúsítják, hogy valóban mélyre hatolt a rendi tagozódás a székely székekben, és ugyanazon meggyőző erővel mutatják a folyamat megtorpanását, azt, hogy a székelység zöme megőrizte szabademberi állapotát. Valójában tehát sem a minden székely szabad voltát hirdető romantikus szemlélet, sem a székelység eljobbágyosodását, a vármegyébéli parasztsághoz való teljes hasonulását állítók eszméi nem igazolódnak a mennyiségi számbavétel

megoszlás 1614-ben

J o b b á g y					Zsellér	Egyéb	Összesen
Ősjobbágy	Konfiskált	Fejekötött	Egyéb	Összesen			
584	189	93	906	1772	441	146	4987
141	164	514	319	1138	958	26	3760
246	54	82	—	382	793	300	3478
24	1	34	—	59	174	49	719
20	2	1	—	23	74	27	358
381	69	23	64	537	148	168	2752
395	93	28	27	543	259	214	2579
541	56	12	5	614	153	20	1563
2332	628	787	1321	5068	3000	950	20196

megoszlás 1614-ben (lékban)

J o b b á g y					Zsellér	Egyéb	Összesen
Ősjobbágy	Konfiskált	Fejekötött	Egyéb	Összesen			
11,71	3,79	1,86	18,17	35,53	8,84	2,93	100,00
3,75	4,36	13,67	8,49	30,27	25,48	0,69	100,00
7,07	1,55	2,36	—	10,98	22,80	8,63	100,00
3,34	0,14	4,73	—	8,21	24,20	6,81	100,00
5,59	0,56	0,28	—	6,43	20,67	7,54	100,00
13,84	2,51	0,84	2,32	19,51	5,38	6,10	100,00
15,32	3,61	1,08	1,05	21,06	10,04	8,30	100,00
34,61	3,58	0,77	0,32	39,28	9,79	1,28	100,00
11,55	3,11	3,90	6,54	25,10	14,85	4,70	100,00

nyomán. Talán nem tévedünk azt állítva, hogy az elegyes jellegű, Európa-szerte másutt is fellelhető társadalmi struktúra alakul ki itt; olyan, amelyben a feudális urak, nemesek, valamint az alávetett szolgáló emberei (jobbágyaik és zselléreik) kiformalódó paraszti osztálya mellett fennmarad a szabadparasztnak nevezhető, igen számottevő társadalmi kategória is. A legközelebbi példa a moldvai, amely hasonló kettős szerkezetet mutat fel. Itt a *răzeși* réteg nagy száma és hosszú évszázadokon át megőrzött szabademberi státusa jelzi ugyanazt a feudális társadalmi típust.

A társadalmi struktúra legalapvetőbb elemei az említett székely székekben valójában a következők: a főemberek csoportja még 2 százalékot sem ér el, a szabadok — majdnem 54 százalék — a társadalom több mint felét teszik ki, míg a jobbágyok aránya 25, a zselléréké kb. 15 százalékos. Nehéz volna e mutatók alapján nem mást, mint egy zaklatott fejlődés nyomán kiformalódott és nyugvópontra jutott jellegzetesen elegyes struktúrát látni.

Még ha a különböző feudális függőségbe jutott társadalmi csoportokat a lófők nélküli szabadok együttesével állítják szembe, az arány akkor is nagyjából egyforma lesz; jóllehet a későbbiekben a lófökről el kell mondanunk: a birtokos nemesi kategóriához nehezen sorolhatók.

(Anélkül hogy a későbbi változások, hullámszások lehetőségét kizárnók, jellemzőnek vagy bár figyelemre méltónak kell tartanunk azt, hogy ha ezeket a százalékszámokat az 1810—12-beliekkel egybevetjük, teljesen azonos arányokkal találkozunk. Éppen csak hogy a szabadok közül kiváló egyetlen nemeseket kell ismét a szabadok kategóriába beillesztenünk.)

3. A társadalmi

(össze)

Sor- szám	Szék	Főember	S z a b a d			
			Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen
1	Udvarhelyszék	52	1043	671	862	2576
2	Marosszék	46	640	431	521	1592
3	Csik-Gyergyó-Kászonszék	18	1069	548	1039	2656
4	Háromszék	276	1379	1227	1356	3962
	<i>Összesen</i>	392	4131	2877	3778	10786

4. A társadalmi

(száza)

Sor- szám	Szék	Főember	S z a b a d			
			Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen
1	Udvarhelyszék	1,04	20,91	13,46	17,29	51,66
2	Marosszék	1,22	17,02	11,46	13,86	42,34
3	Csik-Gyergyó-Kászonszék	0,40	23,47	12,03	22,81	53,31
4	Háromszék	4,00	20,00	17,80	19,67	57,47
	<i>Összesen</i>	1,94	20,45	14,25	18,71	53,41

A végső, valamennyire is szilárdnak mondható számbeli erőviszonyokat csak akkor mérhetjük fel, ha a további lustrákkal, majd conscriptiókkal kiegészítve, a folyamat egészében szemléljük a székely társadalom fejlődését. Addig is számolnunk kell azonban azzal, hogy jóllehet alapjában hasonlatosak — sok vonatkozásban igen eltérőek is az egyes székek viszonyai.⁸⁶

A legépebben megőrzöttnek Sepsiszékben tűnik a társadalom. Itt a majdnem 65 százaléknyi szabad mellett csupán 25 százaléknyi a függőségbe jutott lakos (ugyanannyi, mint a lófők részaránya). A társadalmi változásokról viszont sokat elárul az, hogy ebben a székben a legmagasabb (4,58 százalék) a főemberek száma. Hasonlóképpen alakult Kászonszék társadalmi összetétele is. Itt azonban nincsenek primorok, nemesemberek, s a függőségben élők nagy része zsellér és nem jobbágy. Csík- és Gyergyószékben általában szintén kevés a földesurat szolgáló család, s azok itt is inkább zsellérek. Vannak olyan falvak, ahol jobbágyinak és zsellérnek nyoma sincs. Ilyen a kiváltságos Szentegyházsfalu és Kápolnásfalu vagy Bacon. Másutt igen kevés az alávetett, mint például Sepsiszentkirályon, Eresztevényben, ahol egyetlen zsellér-, illetőleg jobbágycsalád él. A legmélyrehatóbbnak látszó viszont a feudális rendi strukturálódás Marosszéken, ahol a jobbágy-zsellér népesség száma meghaladja a szabadokét. Sorban utána Orbaiszék következik, ahol a két legszámottevőbb paraszti csoport majdnem egyenlő; pontosabban a szabadok, ha kevéssel alatta maradnak is az alávetettségbe jutottaknak, számuk mégis jelentős.

Nem célunk ezúttal a helyzet tüzetes felmérése, csupán az átlagos állapotban belüli változatokra szeretnők felhívni a figyelmet. A két kategória száza-

megoszlás 1614-ben vontan)

J o b b á g y					Zsellér	Egyéb	Összesen
Ősjobbágy	Konfiskált	Fejekötött	Egyéb	Összesen			
584	189	93	906	1772	441	146	4987
141	164	514	319	1138	958	26	3760
290	57	117	—	464	1041	376	4555
1317	218	63	96	1694	560	402	6894
2332	628	787	1321	5068	3000	950	20196

megoszlás 1614-ben lékban)

J o b b á g y					Zsellér	Egyéb	összesen
Ősjobbágy	Konfiskált	Fejekötött	Egyéb	összesen			
11,71	3,79	1,86	18,17	35,53	8,84	2,93	100,00
3,75	4,36	13,67	8,49	30,27	25,48	0,69	100,00
6,37	1,25	2,57	—	10,19	122,85	8,25	100,00
119,10	3,16	0,92	1,39	24,57	8,13	5,83	100,00
11,55	3,11	3,90	6,54	25,10	14,85	4,70	100,00

5. A társadalmi fő csoportok 1614-ben

Szék	Főember	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Egyéb	Összesen
1 Udvarhelyszék	52	2576	1772	441	146	4987
2 Marosszék	46	1592	1138	958	26	360
3 Csíkszék	17	1986	382	793	300	3478
4 Gyergyószék	1	436	59	174	49	719
5 Kászonszék	—	234	23	74	27	358
6 Sepsiszek	126	1773	537	148	168	2752
7 Kézdiszék	86	1477	543	259	214	2579
8 Orbaiszék	64	712	614	153	120	1563
<i>Összesen</i>	392	10786	5068	3000	950	20196

**6. A társadalmi fő csoportok 1614-ben
(százalékban)**

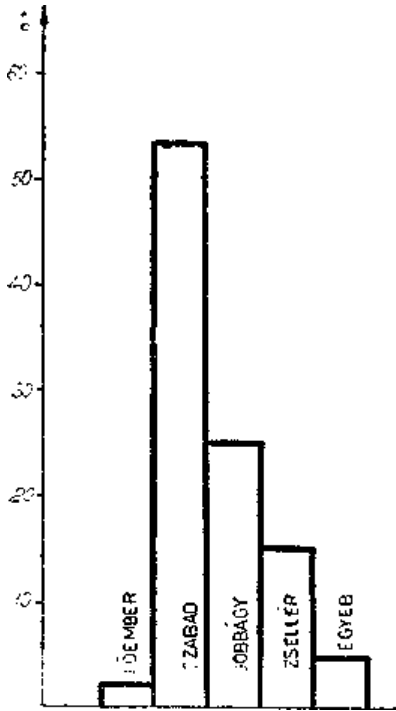
Szék	Főember	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Egyéb	Összesen
1 Udvarhelyszék	1,04	51,66	35,53	8,84	2,93	100,00
2 Marosszék	1,22	42,34	30,27	25,48	0,69	100,00
3 Csíkszék	0,49	57,10	10,98	22,80	8,63	100,00
4 Gyergyószék	0,14	60,64	8,21	24,20	6,81	100,00
5 Kászonszék	—	65,36	6,43	20,67	7,54	100,00
6 Sepsiszek	4,58	64,43	19,51	5,38	6,10	100,00
7 Kézdiszék	3,33	57,27	21,06	10,04	8,30	100,00
8 Orbaiszék	4,10	45,55	39,28	9,79	1,28	100,00
<i>Összesen</i>	1,94	53,41	25,10	14,85	4,70	100,00

**7. A társadalmi fő csoportok 1614-ben
(összevontan)**

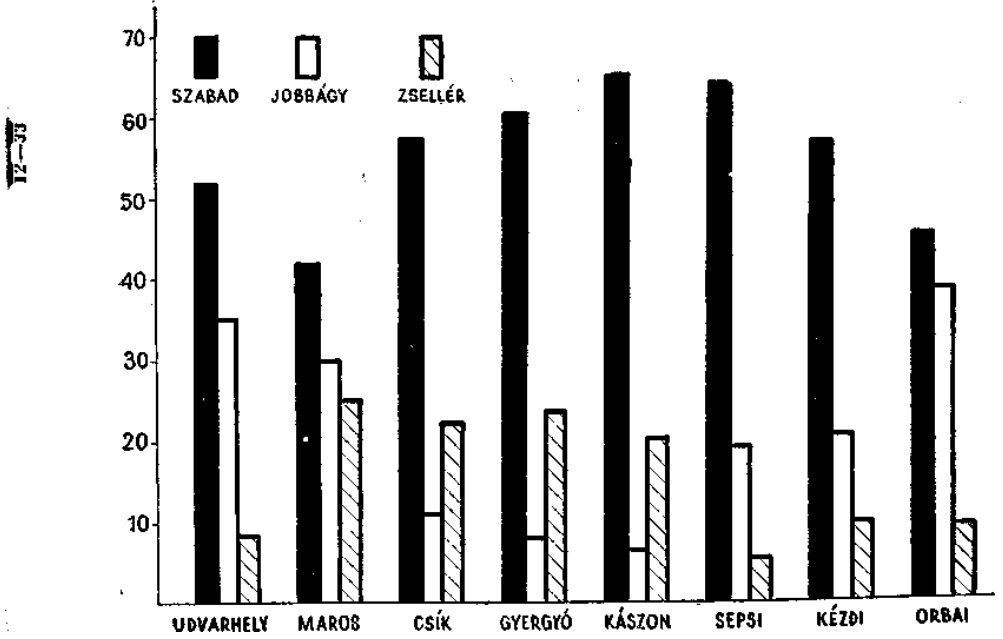
Szék	Főember	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Egyéb	Összesen
1 Udvarhelyszék	52	2576	1772	441	146	4887
2 Marosszék	46	1592	1138	958	26	3760
3 Csík-Gyergyó-Kászonszék	18	2656	464	1041	376	4555
4 Háromszék	276	3962	1694	560	402	6894
<i>Összesen</i>	392	10786	5068	3000	950	20196

**8. A társadalmi fő csoportok 1614-ben
(százalékban)**

Szék	Főember	Szabad	Jobbágy	Zsellér	Egyéb	Összesen
1 Udvarhelyszék	1,04	51,66	35,53	8,84	2,93	100,00
2 Marosszék	1,22	42,34	30,27	25,48	0,69	100,00
3 Csík-Gyergyó-Kászonszék	0,40	53,31	10,19	22,85	8,25	100,00
4 Háromszék	4,00	57,47	24,57	8,13	5,83	100,00
<i>Összesen</i>	1,94	53,41	25,10	14,85	4,70	100,00

A társadalmi főcsoportok aránya

A szabadok, jobbágysok és zsellérek aránya

lékos különbségét véve alapul (a szabadok fölényét +-szal jelölve), a következő sorrendet állíthatjuk fel:

Sepsiszek	+ 39,54
Kászonszék	+ 38,26
Gyergyószék	+ 28,23
Kézdiszék	+ 26,17
Csikszék	+ 23,32
Udvarhelyszék	+ 7,29
Orbaiszék	- 3,52
Marosszék	- 13,41

A jelentős különbségek ellenére általánosan jellemző azonban a különböző társadalmi csoportok nagy száma és a még megnevezésükben is éppen hogy megszilárduló rétegek változatos előfordulása. Futó szemlét tartva az egyes kategóriák felett, elsőként a *főembereket* kell megemlítenünk. A nyolc székben 1,94-et tesz ki a primorok (primores), az előkelők, igen-igen sokszor pedig már csupán nemesnek nevezettek rétege. A legnagyobb számban Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékben laknak (4,58—3,33 százalék). Lehet azonban, hogy e székekben az összeírók szabadabban, tágabban értelmezték a főemberséget; hiszen gyakran csak nemesként emlegetik az ide soroltakat. Csikban, Gyergyóban elenyésző a számuk, Maros- és Udvarhely székben pedig éppen hogy meghaladja az egy százalékot. Összesen 392 család tartozott ebbe a kategóriába. Az ehhez a rendhez való kapcsolódás természetesen a vagyonosságot s ennek folytán a primornak többedmagával való katonai szolgálatát is jelentette. Néhány sepsi-, kézdi- és orbaiszéki „nobiles” után azonban ilyen feljegyzést is találunk: „szolga mostan”, „Nobilis Bikfalvi András szolga szegénység mia[n]” vagy „személyében nemes, de mostan Ferenc Gerébné földin lakó”.

A székelyföldi földesurak java része azonban az ő soraikból kerül ki. Hászonszékben helyben lakó főemberek nincsenek; az ősjobbágyok urai között azonban a legjelentősebb jobbágytartóként ott találjuk az uzoni Béli Kele-ment, valamint a szárhegyi Lázár Istvánt.

Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékben a jobbágytartók így oszlanak meg függőségben lévő embereik száma szerint:

	1	2—3	4—5	6—10	11—20	20-on felül	Összesen
Sepsiszek	112	83	20	15	7	3	240
Kézdiszék	146	77	26	21	9	2	281
Orbaiszék	71	48	7	12	10	7	155
Összesen	329	208	53	48	26	12	676

Ez természetesen a falvankénti állapotot tükrözi. Még akkor is, ha gyakori jelenségként kell számolnunk a több faluban birtokos földesúrral, igen-igen jellegzetes az, hogy a jobbágy tartók döntő többsége, majdnem 80 százaléka az 1—3 szolgáló embert tartó. A mégiscsak jelentősebb 20-on felüli kategóriába a következő *birtokos főemberek* tartoztak:

Sepsiszek	Sepsiszentgyörgy	Daczó László	21 jobbágy
	Bodok	Mikó Miklós	22 „
	Barót	A fejedelem	40 „

Kézdiszék	Alsócsernáton	Bernárd Ferenc	25 jobbágy
	Lemhény	Csomortáni Jánosné	22 „
Orbaiszék	Gelence	Toldalagi Mihály	41 „
	Haraly	Basa Péter	28 „
	Zabola	Basa Péter	63 „
	Zabola	Mikes Zsigmond	32 „
	Papoc	Mikes Benedek	58 „
	Zágon	Basa Péter	32 „
	Zágon	Mikes Boldizsár	54 „

A legjelentősebb jobbágytartók a három székben a Mikesek, akiknek 218 függőségben élő emberük van Sepsi-, Kezdi- és Orbaiszékben, 11 faluban. A Basáknak 7 orbaiszéki helységben 140, a Kálnokiaknak 14 sepsiszéki településben adózik és robotol 100 ember, a Mikóknak pedig 11 sepsi- és kézdiszéki-ben 81. A Daczók, Béliiek, Nemesek, Henterek s annyi más birtokos 1—2 faluban ural több jobbágyot, és igen sokban csak néhányat. Jellemző módon a más székekben és megyékben birtokos családok — a Toldalagiak, Bethlenek, Kamutiak, Kemények — szintén csak kevés emberrel rendelkeznek, s azok is elszórtan lagnak, kivéve egy-egy jelentősebb göcot, mint amilyen Gelence a Toldalagiaknak.

Hasonló helyzetről tudósít az a vizsgálódás is, amelyet Udvarhelyszék falvait sorra véve folytattunk, és most már még inkább tágítva a kört, mind a jobbágyok, mind a zsellérek urait — az alávetetteik száma szerint — össze-számláltuk és csoportosítottuk. Ennek nyomán a következő kép tárul elénk arról a gazdasági erőforrásról, amelyet a szolgáló emberek jelentenek a földes-uraknak:

Udvarhely széki jobbágy- és zsellértartók

1	2—3	4—5	6—10	11—20	20-on felül
327	160	160	58	22	15

Mindenesetre számottevőbb földesúri gazdaság nem alakulhat ki ilyen fel-tételek között. Megteremtődik viszont a paraszti gazdaságok feudális munka-és terményjáradék-szolgáltató rendszer, majd pedig erre támaszkodón itt-ott gyökeret ereszt a földesúri allódiium is.

A *lőfők* (primipilusok), eléggé ingatag helyzetük ellenére, jogállapotukat tekintve a kiváltságosak rendjébe tartoznak. Vagyoni szintjük azonban ekkor már nagyon különböző. A kászónújfalusi János Mihály lőfőnek Jakabfalván három ősjobbágy család szolgál. Másoknak is akad néhány jobbágyuk, még inkább 1—2 zsellérük. A lovas szolgálathoz való gazdasági erejük azonban már igen sokuknak hiányzik. A menasági Lakatos Miklós, Bartalis Benedek, a csíkszentgyörgyi Ambrus István az 1614-es lustrában a lőfők között szerepel ugyan, de neve után ott áll a bejegyzés: gyalog szolgál. A sepsiszéki lőfők közül Középapja, Szárazajta, Ilyefalva, Mogyorós, Réty, Komolló, Szentivány, Szentkirály, Zalán, Árkos, Köröspatak, Bodok és még több más faluból való lőfő neve mellett olvasható, hogy: a szegénység miatt szolgál. Lisznyó 27 lőfő lakója közül 7 szegénység miatt bujdosott el, Bikfalván 66-ból 29, Uzonból pedig 5, Kökösből 4, Barótról 6, Ilyefalváról 7 lőfő keresett más tájakra életlehetőséget. Többeket a lőfők közé számlálnak ugyan, de jelzik, hogy zá-logba adták magukat (többen tatár rabságból való megszabadításért).

A lőfőségből alsóbb kategóriákba jutó székelyekről szintén gyakran esik szó. A lesüllyedésben a főemberek „erőszakossága” is közrejátszott. Példaként

említjük a szárazajtai Szép Antalt, akinek „lőfő levele volt Bocskai Istvántól, de most Kálnoki Benedek elfoglalta”. Hasonlóképpen „Sakó Árpádnak maiornak Kelemen Benedek szabadságot adott volt; annak utána Bocskai István is megneemesítette volt, s most Kálnoki János elfoglalta”. A lőfőségbe jutók egy részét az állami katonai érdek emeli fel, mint a kovásznai Vajna Györgyöt, aki „confiscalt jobbágy volt, urunk számára való, azután lőfő levelet váltott az megholt fejedelemtől”. Bikfalván viszont van olyan primipilus, Nagy László nevű, aki lőfő jószágban lakik, „de jobbágy fi volt”, s ilyen a státusa Szabó Jánosnak is, aki Nagyborosnyón lustrál, ő „vajdahunyadi fi, de lőfő helyibe szállott”. Valójában tehát a társadalom belső erőviszonyai következtében mind nehezebben kivédhető főemberi nyomás és az elszegényedés taszít sokakat alsóbb rétegbe, míg másokat a gazdasági gyarapodás, a lőfő-hely, a belső telek megvásárlása, vagy még inkább a katonai szolgálat emel fel ebbe a nemességhez közelítő, tipikusan katonai jellegű szabadparaszti kategóriába.

A primipilusok rendjének jelentőségét mutatja a lőfők nagy száma is. Négyezernél több család, a székely székekbeli népesség 20 százaléka tartozik 1614-ben ebbe a kategóriába. A legtöbben Csík- és Sepsiszékekben vannak, és Orbaiszékekben a legkevesebben; számarányuk azonban itt sem süllyed a tíz százalék alá, bizonyítva ennek a rétegnek a súlyát a székely társadalom szerkezetében.

A *gyalog* rendbélieket 1614-ben ismét külön kategóriaként számlálják össze. Ez a talán legtöbb viszontagságot átvészelő társadalmi csoport még ekkor is mintegy 15 százaléka a lakosságnak. Feltehető azonban, hogy köztük és a számosabb, *libertinusoknak* nevezettek között ekkor már nincs jól körvonalazott jogi vagy számottevőbb gazdasági különbség. A szabadok vagy még inkább a „*felszabadítottak*” rétege 18,71 százaléka a székelyeknek. Együttesen a gyalogokkal több mint egyharmadát teszik ki a falvak népének.

Leginkább talán ők képviselik a régi községet, a jobbágytság felé szorítottakat, a székely közrendűeket és kisebb mértékben a szabadparaszti státusba visszajutott vagy az abba beépülni tudó embereket. Bizonytalanabb helyzetüket, ami miatt sokan vagy jobbágyoknak, vagy újszabados társadalmi rétegnek vélhették őket, jelzi az, hogy még a lustrában is odajegyzik nevük után, hogy ők a fejedelméi („*illustrissimi Principis*”). Alsó- és Feisőtörján 129, illetőleg 41 olyan libertinus család él, akik „az kénkő bányában mielnek” s ott is laknak. Ide sorolják tehát a bányászokat is, de általában a szabad székelynek nevezettek tartoznak ebbe a csoportba. Jellemző az a körülmény, hogy a következő lustrában 1627-ben nem is tartják külön számon őket; csak a puskás gyalogok kategóriáját említik.

A valamikori fiskus-jobbágyinak nevezhető helyzetből fokozatosan a szabademberi állapotba visszajutók sorsa természetesen szintén további vizsgálódást követel, hiszen a különböző szabad és nem oly régen még alávetett vagy félszabad rétegek között igen-igen könnyen elmosódó határvonalakat találhatunk. Alsócsernátonban például 1614-ben a *pedites pixidarii* között szerepel Rákosi Demeter, Beke János, Vajda István, míg Felsőcsernátonban a libertinusok közé számlálják Bálint Gergelyt, Beke Pétert és Maczia Andrást. Mindkét rétegbeliek neve után viszont az áll, hogy „*lovon szolgált*”; valójában tehát lőfői státusból süllyedt le. Az alsóbb rétegekbe jutottak útjára világít rá az is, hogy igen sok gyalog, valamint libertinus neve után ott áll a szokott jelzés, hogy béres szolgává vált a szegénység miatt, vagy ugyancsak emiatt elbujdosott. A baróti 40 libertinusból például 25 vette kezébe a vándorbotot.

Libertinusként írnak össze olyan székelyt is, aki ugyan földesúri joghatóság alá került, de akinek ez a függőségi kapcsolatrendje talán még nem szilárdult meg eléggé. Így például a bikfalvi libertinus Király Jakab és Király Mihály státusáról azt mondják az összeírók: „szabad székelyek, de mostan Török Gergely földén laknak, zálogosok”. A szárazajtai *pedites pixidarii* sorában szerepel Nagy Gergely darabont, „...de Kálnoki János — írják róla — jobbágyságra akarja kényszergetni”. Toldi Miklós gyalog „drabant helyiben lakik”, de Nemes Balázs jobbágya. A libertinus Abod Benedek „szabad székely, s Kálnoki János ispánságban járván, két ökrét elvettette és magát is így elfoglalta”. A rájuk nehezedő földesúri nyomást, a jobbágyságra kényszerítés súlyát mi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy a székely társadalomnak ez a valamikor központi helyzetű, legszélesebb rétege (gyalogok és libertinusok együtt) Marosszéken például ekkor már csupán egynegyedét képviseli a lakosságnak. Igaz, úgy is mondhatnók, hogy mindennek ellenére még mindig átlagosan egyharmadát teszi ki a székely falvak népének, és ahol leginkább megfogyatkozott — Marosszéken —, ott is egynegyedét.

A *darabontokat* külön nem tünteti fel az összeírás. Sokak neve után a gyalogos és felszabadított rovatban ott áll azonban e státusának, funkciójának megnevezése. Ismeretes, hogy a fejedelmi hatalom az 1562—1614 közötti időszakban ezt a réteget igyekezett általánossá tenni, a megyeihez hasonló katonáskodó kategóriává alakítani. Sokszor intézkednek — Báthori István óta —, hogy a „registromokba” specifikálják, kik azok a szabad emberek, akik darabontok. A Basta-féle összeírásban külön is szerepelnek. A tanúvallatások során gyakran jegyzik fel a tanúságtévő neve után: „veres drabant”, miközben másokat szabadosként említenek. Az 1614-es lustrában hol a libertinusok, hol a pixidariusok közé sorolják őket. Bölönben például 41 gyalogrendű székely közül 19-nek a neve után az olvasható hogy: „Petki János írta drabantá”. Kelemen Mihály neve után feljegyezték, hogy „Báthori idejéből fogván való drabant”. Ebből a jelentős katonai szerepkört betöltő csoportból le és fel is vezetett az út. Igen sok jobbágynek vagy jobbágygá tett székelynek ez volt a felemelkedés felkínált lehetősége, útja; de terhes, veszélyes volta miatt egyesek ebből az állapotból is szabadulni kívántak. A kászonimpérfalvi Pál Andrásról 1614-ben ezt írják: „veres drabant volt; az atyja is fejedelem szolgálatában holt el; Lázár Istvánhoz adta magát”. A marosszéki Székesen Magyarai István szintén veres darabont sorból önként adta magát 1612-ben jobbágyságra Péntek Lukácsnak, hogy az „hadtól oltalmazza”. A lustrában már említett esküdtek listáján Csík-Gyergyó-Kászonszékekben szerepelnek egymás mellett a gyalogok, libertinusok, darabontok, és jóllehet az utóbbiak száma nagy, majd mindenikük neve után ott áll, hogy libertinus vagy gyalog — az említett kategóriák közelségéről vagy éppen egybeötvözöttségéről tanúskodóan.

A székely társadalomnak az az osztálya, a *jobbágyság*, amelynek — különböző okok miatt történészek, jogtudósok vagy éppen politikusok — régebben még létezését is tagadták, vagy újabban — talán természetes visszahatásként — szerepét, súlyát megnövelték, a következő kategóriákba osztottan szerepel a lustrában: ősjobbágy, konfiskált, konfiskálás előtti, konfiskálás utáni, fejekötött, adományozott. A megnevezés, a jelölés változatossága már eleve utal arra, hogy széles körből különböző módon más-más időszakokban jobbágygá vált embereket igyekeznek az összeírók saját voltukat kifejező kate-

góriákba egybefogni. A jobbágyság, ötezernél több család, részaránya székenként a következő:

Orbaiszék	39,28	százalék
Udvarhelyszék	35,53	„
Marosszék	30,27	„
Kézdiszék	21,06	„
Sepsiszék	19,51	„
Csikszék	10,98	„
Gyergyószék	8,21	„
Kászonszék	6,43	„

Azt átlagos 25,10 százaléktól az egyes székekben eléggé nagyok az eltérések. Jellemző módon a legkisebb a jobbágyok részaránya Csík-Gyergyó-Kászonszékekben, és a legnagyobb Orbai-, valamint Maros- és Udvarhelyszékben. A későbbi Háromszék társadalmában az átlag körül mozgó a százalék, azonban itt a legmagasabb az *ősjobbágyok* (avitici, antiqui) száma. Ez a kategória — mint említettük, azok, akik már Mihály vajda uralma előtt jobbágyságra jutottak — igen különböző nagyságrendű. Míg például Orbaiszékben 34,61 százalék, Marosszékben csak 3,75, Gyergyóban pedig 3,34; talán azt is jelezve, hogy a feudális rendekbe való beépülés folyamata hol indult meg korábban, s hol gyorsult fel erőteljesebben a század végén és a XVII. század elején.

A rendkívül sokrétű jobbágyságból a *konfiskáltak* csoportja tűnik a legismeretlenebbnek. Számuk nem nagy. Nem több, mint 647 család, a lakosság 3,11 százaléka. A legtöbb Marosszéken (4,36), és a legkevesebb Gyergyóban (0,14). Eredetük, sorsuk még további kutatást igényel. Az 1614-es összeírásban számtalan órájuk vonatkozó utalást találunk. A siklói 25 konfiskált jobbágyról írják: „Ezek sófalvi Kacsó Andrásnak zálogosi lévén, annak utána a fejedelem confiscáltatta. Németinek adta, ő es Balássy Ferencnek adta.” Az albisi „Bartók Miklós, régi lófő volt; az commissariusok confiscálták; s Imrefitől vötte meg Bakcsy Boldizsár, s most ő jobbágya”. Ugyanezt írják Bod Lukácsról és Porkoláb Jánosról is. A márkosfalvi Csomós Istvánt is konfiskálták, s „Imrefitől vötte volt pénzen” Bod Tamásné. Telegdibaconban hat jobbágyot konfiskáltak. Damokos István kapta meg őket, „de mivel ez hűtlenségbe esett”, Bethlen Gábor Dónáth Györgynek adományozta mindannyiukat.

Úgy véljük, hogy az 1608. évi kolozsvári országgyűlés határozata magyarázza e sajátos székely jobbágyréteg időleges létezését. A 10. cikkelyben olvasható: „...a székelység közül sokan az ország szolgálatától megvonván magokat, jobbágygyá lettek, ki miatt a közönséges szolgálatban fogyatkozás esik. Tetszett azért: hogy generális urammal nagyságod cirkáltassa meg, és azhol afféle találkozik, foglalja ki az ura kezéből és restituálja priori statu.”⁸⁷ Feltehetőleg azonban — annak az elvnek alapján, hogy aki a községből hadban nem szolgál, az a fejedelem jobbágya s a fiskus rendelkezése alá tartozik — a visszafoglalt székelyekkel a fejedelmi hatalom rendelkezett. Ezekből sokakat eladományoztak, sőt későbbben el is árusítottak. Mindezt igazolja a Sepszi-, Kézdi-, Orbaiszékek követeinek 1623-ban adott utasítás, amely világosan utal a konfiskálás időpontjára és módjára: „Báthori Gábor fejedelem idejében németiek confiscáltattak, kiket nemes emberek és lófű emberek megvevén az donatariusoktól azokban pénzen, mostan recuperáltattak. Supplicandum, hogy azok remittáltassanak az medgyesi articulus continentíája szerint.”⁸⁸

Az *adományozott jobbágyokat* szintén külön tartják nyilván az összeírók, de csak Marosszéken 29, valamint Sepsiszékben, Bölönben 10 családot. Valója-

ban a konfiskált jobbágyság jelentős része is adományozottá vált. Véckén például 34 olyan székelyt számlálnak össze, akik „az confiscatio előtt is szolgáltak”, azt követően pedig Balássy Mihály adományként birtokolta őket. A fiskus, a fejedelem rendelkezési állományában 1614-ben még van jobbágyság, jóllehet mind az 1566 utáni, mind az 1608. évi határozatot követő időszakban eléggé gyors ütemben adományozták el őket. Láttuk, hogy Baróton a fejedelem 40 szolgáló emberével még a legnagyobb földesúr, viszont a sepsi-, kézdi-, orbaiszékbeli falvak közül csak Kovásznán jeleznek még 11 fejedelmi jobbágyságot. (Jellemző módon a későbbi időszakban is igen kevés fiskusnak szolgáló székelyt írnak össze.)

A konfiskációnak azonban a székely jobbágyság történetében elvi jelentősége lehetett, hiszen egyes székekben — sajnos csupán Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékekben, valamint nem eléggé teljes mértékben Udvarhelyszékben — a *konfiskálás előtti* és a *konfiskálás utáni* jobbágyságot is külön tüntetik fel. Talán támpontul szolgálhat a további kutatáshoz például az, hogy Háromszék falvaiban 1609 és 1614 között 80 család jutott az összeírók szerint jobbágysorba. Az udvarhelyszéki összesítés ugyanebben a kategóriában még 374 nevet sorol fel.

Valójában az ante- és post-confiscationem jelzések inkább csak időkategóriák, mutatói annak, hogy mikor is vesztette el valaki szabademberi státusát. Mindazok, akik ezekben a rubrikákban tűnnek fel, igazából a *fejekötött* székek rétegével is egybeolvaszthatók volnának. A *fejekötött jobbágyság* (subiugati) számukat tekintve így is az ősbjobbágyság után következnek (3,90 százalékkal). A legtöbben Marosszékből (13,67 százalék) jutottak ebbe a helyzetbe, vesztették el régi székely szabadságukat.

A fejekötött székely a feudalizálódás jelképe is lévén, szükséges róla kissé bővebben szólni. Hadd álljon itt mindenekelőtt példaként a szabadok elleni legerősebb támadás színhelye: Marosszék. Itt a fejekötött székelyek több mint 40 százalékaról mutathatjuk ki, melyek voltak a jobbágysorba jutás okai.

A fejekötöttség okai Marosszéken

Önként (ex beneplacito)	68
Erőszak következtében.....	42
A hadba menés elől.....	24
Oltalomért.....	134
Szegénység, éhség, betegség, tartozás, zálogterhek, tűzkár miatt.....	120
Vétség (pervesztés, emberölés, lopás, paráznság) miatt	83
Ismeretlen és egyéb ok miatt (átmenetileg stb.).....	43

A 116 marosszéki település adatait elemezve valamelyes biztonsággal állíthatjuk azt, hogy az önkéntesség és a katonai szolgálattól való menekülés nem kizárólagos okai a jobbágyság számbeli növekedésének. A gazdasági erőben bekövetkezett differenciálódás, az elszegényedés, a háborús és természeti csapások oly mélyre süllyesztettek sokakat, hogy a nemzetségi szervezet szorosabb kereteiből kihullók csupán a földközösségből már nem mindig tudtak elég szabadságban megtartó erőt meríteni. Ily módon könnyebben áldozatul estek annak a felülről jövő nyomásnak, amely mind a pénz szerepének megnövekedését, mind az egész szolgáltatási, törvénykezési szervezetet a maga terjeszkedési, uralmi céljai szolgálatába állította. Ezért a legszámosabban az oltalomra szorulókat, a szegényeket, az éhségtől kínzottakat, a fizetési határidőktől és kötelezettségektől szorongatottakat voltak azok, akik elkötötték, elkötelezték magukat valamelyik főember, hatalmasabb, módosabb székely szolgálatára.

Ezzel a réteggel kapcsolatosan írja 1606. június 6-án, majd 10-én a következőket vargyasi Dániel Mihály Petky János udvarhelyszéki kapitánynak: „Az jobbágyság felől vagyon uram nagy gondom az szegény nemes emberekkel. Sok azt mondja most is, inkább kész hogy levágják, hogy mint jobbágyá legyen.” A második írás még világosabban utal a fejekötöttek állapotára: „...Mikes Györggyel vagyon valami perek szabad székelekkel, több nemes embernek is azonformán, kik nem akarják szolgálni, hanem el akar menni földéről; az nemes ember nem bocsátta s azt kívánnák tőlem, hogy én erővel kezekben adgyam az jobbágyot... Ol[y] is vagyon, az ki szabad akarattya szerént azelőtt 4 forintért adta el magát. Most immár megváltaná magát ugyan; nem akarja szolgálni; mert nem latorságáért attá magát el, hanem csak az súl[y]os szolgálat előtt.”⁸⁹

Igen sokan szaporították a fejekötöttek számát olyanok, akikre mint kisebb vagy súlyosabb vétségek, bűnök elkövetőire csaptak le azok, akik az igazságszolgáltatás szigorát föld- és munkaerőszerzési lehetőségként használták ki.

Siklódon például igen sokan „ez beneplacito, had elől adták magukat, ezelőtt való esztendőben”. Általában az udvarhelyszékiek közül elég sokan kísérlik meg 1613-ban, átmenetileg a jobbágyságot is vállalva, hogy kimaradjanak Báthori Gábor hadi vállalkozásaiból. A csávási Szalma György szintén „hogy az hadba nem ment, meg akarták dűlni, — úgy kötötte magát oda”.

A szentléleki Gál Péter és Csonka Pál, „hat forintot veté magit zálogon Matthysnak éhség miatt; ez a kettő szabad székely volt, bírja az falu földit; ezt a confiscálás után foglalták el” — olvashatjuk a lustrában. Pál Mihály, Barla Máté, Toma János, Kupa János, Mester Márton, Mester Bálint judex, sándorfalviak „éhség és marhátlanság mia zálogosították magokat Paulo Ugron de Abramfalva[nak]”. Igen nagy számban „szegénységek mia oltalomért” néhány forintért adják magukat jobbágyságra. Bartalis Pál és Bartalis Mihály medeséri „szabad székelyek” és Kovács Miklósné — jegyzik fel 1593-ban egy eljobbágyosodásról — „adák mi előttünk, minden örökségeket kezek beadván, mind honn s mind mezőn, gyümölcsével és minden hasznával” hét forintért. Valójában zabért és búzáért „szükségeknék idején, éhségeknék”.⁹⁰ Az ernyei Nagy Márton „20 forintba adta el magát Mosa Jánosnak, míg megváltozik”; Kelemen Lőrinc pedig a csejdi Ferenczi Györgynek „adta magát két tinón”. A székesi Kis János „Kún Jánosnak kötötte magát 2 borjúért, 2 köből búzáért”. A karcfalvi Tóth János Damokos Antaltól „vött búzát 8 forint árát, meddig megadja oda szolgálat”.

Sokan vettek pénzt kölcsön, „míg megépülnek”, míg megfizethetik, magukat kötve le addig. A szentlászlói példa — valamint több más hasonló — tanúsítja, hogy milyen veszélyekkel járt ez a zálogosi állapot. Itt Fazekas Péter kért Bereczki Mátétól kölcsön hét forintot, és „az elmúlt nyáron megvitte neki, de [Bereczki] semmi úton fel nem vötte, hanem donatitot extrahalt reá”. Jellemző az a nyárádtői eset is, amelyet Fekete György neve után jegyeznek fel: „az felesége világtalan volt, nem volt mivel gyógyítani, hanem Ózdi Györgytől kért pénzt, s abba kötötte magát neki; kénálta azután vele, de nem vötte fel”. Ugyanez az Ózdi György Nyárádi Mártont „erőszakkal foglalta el azt praetendálván, hogy a fejedelem neki adta”. Farkas Mihályt pedig azért „foglalta” el, „hogy jegyessével az ő földén jáczott”.

Rendkívül sok olyan megjegyzést találunk a lustrában, amely arról tanúskodik, hogy az erőszak igen gyakori oka a fejekötöttségnek. „Erővel tette jobbágyá” — ezt írták sok „subiugati” neve után. Az egyik csikfalvi (Ma-

rosszék) jobbágyról olvashatjuk, hogy „ezt Csányi György erővel tette jobbágyá; az fejét istrággal tekerte meg, hogy szinte meg akart halni és az szeme ki akart szökni, — akkor eresztette el”. Az oroszhegyiek közül sok hadani szabad 1562 után az udvarhelyi várhoz dolgozott, „az kapitányoknak szekercsinalással szolgáltanak, Most Petki Jánosné számára erővel akarják szolgáltatni őket”. A tiboldi „András Lőrinc bénasága mia hadba nem szolgálhattott, ezalatt ezidén kajdicsfalvi Török Gáspár hatalommal tette jobbágyává”.

A kisebb vétség, a tolvajság, a paráznság vagy éppen az emberölés miatt bírságra, fejkétségre ítélték közül is sokan jutnak szolgálásra. Az akasztófától megváltottak, a súlyos bűnökért elítéltek jobbágyoságot vállalása mellett igen számos azonban a szinte érthetetlen kis ügy, vagy inkább ürügy, amelyet felhasználva a hatalmaskodó ítélőbíró, a pereskedő előkelő munkaerőt és véle együtt a falubeli telket, határbeli jogosultságot szerez. Van olyan erdőszentgyörgyi ember, aki vesztére pénzt talált az erdőn, ugyanott két szabad emberfarkast fogott, és a törvénykező, a bírságot követelő ez okon tett kezet rájuk. „Nyerges Péter — pedig — az Béli Kelemen megyes kertibe ment volt, azért kötötte oda fejét.” Az udvarfalvi Orbán Mihály vétsége: „egy őzet fogott a falu szabad erdején”; a vécei Fórika Bálinté az, hogy „húshagyóhétfőn nem akart táncolni”.

Az éhségtől szabadító, kölcsönkapott „tömlő túró” nyomán keletkező eladósodottság, vagy valaminő felnagyított, a pereskedés rendjén megnövelt bírság, amelyet pénzben követelnek, szintén oka lehet a szabademberi státusz elvesztésének, és ezzel a jobbágyi réteg számbeli gyarapodásának.

Szólanunk kell még a *külső* (extranei) *jobbágyok* kategóriájáról is. Jóllehet a tehetősek — mint már láttuk — igyekeztek mind birtokaira, mind az elfoglalt közerdők szálláshelyeire, mind a „faluzeribe” jobbágyokat hozni más székekből, vármegyei területekről vagy még távolabbról is; ezek külön rovatban csak Udvarhely- és Marosszék lustrájában szerepelnek. Számuk eléggé jelentős. Marosszéken 290 család, több, mint amennyi az ősbírság. Vaja 13 jobbágyból 10 külső, Mezőmadarason 36-ból 24, Szentannán 19-ből 15, Paniton 6-ból 5 ilyen. Harasztkeréken, Berekeresztúron, Bodonban pedig csak ez a jobbágyréteg fordul elő. Udvarhelyszéken 337 külső jobbágyot írtak össze. Máréfalván, Zetelakán, Fancsalon, Szombatfalván, Tarcsafalván, Süköben, Nagykedében, Kiskedében szintén csak „extranei” jobbágyot találtak az összeírók.

Sajnos nem minden esetben jelzik, honnan valók a „jövevények”. Még így is rendkívül sokatmondó azonban az, hogy földrajzilag igen távolról kerülnek ide. Jönnek a szomszéd falvakból, a határos székekből, Kolozs, Torda s más megyékből, a Tisza mellől, Moldvából s Havasalföldről is. Kadácson györgyfalvi, Bethfalván bábolnai, keresdi, apoldi, segesvári külső jobbágy telepszik meg. Farkaslakára kapusi, jakabfalvi, baróti, moldvai is költözik. Malomfalvára 17-en kerülnek: a Barcaságból, Fogarásból, Háromszékről, Dés mellől, Moldvából és Havaselvéről. Medeséren van szentlászlói, kövendi, haranglábi, fehéregyházi; Etéden pedig bodoki, komlói, mohai, segesvári, gyakosi, krizbai, szászsebesi és medeséri. Meglepő az igen sok szász helységnév a szülőföldre utaló jelzések között, valamint a családnevek között. Csak Etéden van a külső jobbágyok között: Szász Jakab, Szász János, Szász Mihály és Szász Mátyás.⁹¹ Időközben pedig egyre szaporodnak azok a székelyek, akiknek neve után a lustrálóknak azt kell írniok: elbujdosott.

Nem szerepelnek már ekkor a jobbágyok sorában a *földönlakók*, jóllehet hosszú időn át majdnem csak ez az elnevezés illette a székelyföldi jobbágyokat.

Feltehetőleg az elnevezés is utal arra, hogy korábban nemegyszer valakinek az örökségére, telkére szállott a jobbágygá vált székely, és az adó alól azzal akarták uraik kivonni őket, hogy jelezték: nemesi birtokon, az ő földjükön laknak. Az 1614-es lustra idején vannak, akik nemes helyen, akik szabad székely örökségben, akik pénzen vett telken laknak; olyanok, akik a maguk jószágával egyetemben válnak szolgáló emberré, másokat elűzött lakos helyeibe ültetnek, pusztá telekre szállítanak; egyesek csak örökségükre számítják a zálogjogot, s több ízben olvashattuk, hogy valaki „csak magát adta [a földesúrnak], nem örökségét”.

A „más földjén lakó” és a *zsellér* (inquilinus) között szintén sokszor bizonytalan a határvonal. Ez a feudális társadalmi kategória — mint láttuk — így oszlik meg százalékszerűen a székekben:

Maros	25,48	Kézdi	10,04
Gyergyó	24,20	Orbai	9,79
Csík	22,80	Udvarhely	8,84
Kászon	20,67	Sepsi	5,38

Érdekes módon egyes székekben, ahol magasabb a jobbágyág aránya, alacsonyabb a zselléréké; például míg Kászonszékben 6,43 százalék a jobbágyok aránya, 20 százalékot meghaladó a zselléréké.

Marosszéken különbséget tesznek az összeírók a megyei és a székely zsellérek között. A külső, a megyei területekről valók 559 családot, míg a székely zsellérek 399-et tesznek ki. Igen jelentős ez a zsellér-szerzési, betelepítési forma, hiszen egyes falvakban igen-igen nagy számban erősítik a feudális szolgáló emberek osztályát. Itt, Marosszéken például Erdőszentgyörgyön a falunak több mint 50 százalékánál jelzik, hogy külső helyről való, s ebben a 32 betelepített zsellér is sokat nyom a latban, hiszen mindössze 71 család lakja a falut. Igen sok helységben nincs is „székely zsellér”, csak „megyei”.

Jelentős társadalmi kategória a zsellérség több csík-gyergyó-kászonszéki faluban is. Gyergyószentmiklós 209 családjából 86 a zsellér, Csicsóban 60, Szentimrén 58, Szentmihályon 56, Madéfalván 40, Csíkszentgyörgyön 40, Bánkfalván 32, Tusnádon 31 zsellért számlálnak össze a biztosok. A háromszéki falvakban sem ritka a 10—20 zsellércsalád, néhol a falu egyharmada, és ott, ahol például a Mikók befolyása nagyobb, a zsellérek száma is emelkedő, 20 Zalánban és 14 Bodokon. Zágónban viszont a 139 ősjobbágy mellett csak 15 zsellérfamília él.

Helyzetüket az jellemzi, hogy más telkén, székely főember, lófő házában laknak. Gagyfaluban Miklós Ferenc primipilusnak 14 zsellér szolgál. Az összeírásban ez áll: „az maga pénzen vött nemes ülésében laknak”. (A módosabb lófők Kászonban is zsellértartók. Felsőfaluban Szabó Máténak és Potyó Istvának is 5—5 zsellére van.) A leggyakrabban azt írják nevük után, hogy kinek „házában lakó”, kinek „házában tart szállást”, kinek „pénzes földin”, „pénzesin” s ritkábban „jóságában” lakik.

Az egyes jobbágyi és zselléri kategóriák XVI. század végi, XVII. század eleji jellemzéséhez még további kutatások szükségesek. Ez alkalommal csak a probléma sokrétűségére szeretnők ráirányítani a figyelmet. Példaként az eddigiek mellé csak egyetlen esetet idéznénk. 1595-ben a rákosi Konthi János pereskedik madéfalvi Barabás Antal hadnaggyal.⁹² Az előbbinek a státusát illetőleg a tanúk elmondják, hogy apja, András: „fejedelem földéről ment oda,

jóakarát szerént, még a székely támadás előtt”. Az apa atyafiként élt ott, a Barabás Antal házában, sok kertelésében segítette; nem jobbágyként, hanem fizetségért dolgozott, kedve szerint; örökségét is nekik hagyta. Fia azonban nem fizette a ház után járó adót, s feltehetőleg ezért került perre az ügy; ennek során elmondják, hogy Antal hadnagy a két ökröt kérő Konthi Jánosnak hatot is ígért, a munkájáért pedig fizetséget. A tanúk idézik: „monda neki Antal hadnagy: János öcsém, maradj meg itt az én földemen. Ökröt, szekeret adok, csenálj házat. Monda János: nem mondom, hogy meg nem maradok, csak mikor el akarok mennem, kegyelmed bocsásson el.” Barabás Antal azonban jobbágyának akarja, arra is hivatkozva, hogy „az articulus continentíája szerént is, ahogy István király bemenetele előtt ki hol volt, helyben maradjon”. A termelőeszközzel való ellátottság biztosítása és az adóteher viselésének kötelezettsége itt: *jobbágyásra* utal; a szabad költözködés igénye, az adó alól való mentesség Konthi János részéről viszont *zselléri* jogviszonyra; s hogy az állapot még kuszáltabb vonalakkal megrajzolt legyen, az oly értékes munkaerő, az apa, valójában a fejedelem, tehát a *fiskus jobbágya* volt, aki később pénzért, tehát *bérért dolgozott*.

A béres *szolga* különben szintén szerepel a falu társadalmi kategóriái között. A legtöbben vannak, vagy a legegyszerűsebben írták össze őket Csík-Gyergyó-Kászonszékeken: 345 szegődött szolgát. Számuk meghaladja az ősjobbágyokét. Marosszékeken 26-ról tudnak. Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszékeken 23 szolgát tüntetnek fel a conscriptorok, de csak külső szolgákat. A szolgatartás ekkor már eléggé általános volt. Kászonszékeken a lófő, a gyalog, a libertinus háztartásában gyakran találunk 1—1 szolgát, de Ágoston Antalnak, Béli Kelemen ősjobbágyának is van egy szolgája. A kászónújfalusi „servi conductitii” rétegben van „fehéregyházi fiú”, van tikosi, torjai, szilágyosmlyói. Szász Bálint szolgája pedig, Lenarth, szászfi, muzsnai. Többükről nem tudják hová való. Felsőfaluban van „Gyula felé való”, van fogarasi s egy szováti, aki itt találta meg a felemelkedés útját: „Pál János leányát vette, lófő örökségbe szállott...” Jakabfalván: havaselvi, fogarasföldi, szováti, prázsmári s még egy szász fiú szolgát, akiről nem tudják hová való.

A társadalmi kategóriák a városokban sem hiányoztak, a differenciálódás ott is végbement. Az említett rétegekbe sorolhatók mellett itt még Sepsi- és Kézdiszékeken feltűnnek „a városi rend”-béliek, anélkül hogy közelebről meghatároznák a helyzetüket. Kézdivásárhelyen 140, Ilyefalván 90, Sepsiszentgyörgyön 76, Berecken 62 ilyen családot írnak össze.

Inkább csak a teljesség kedvéért említenők meg, hogy jelzik a *kóborlókat*, az elbujdosottakat. Azok a falvak, ahol *solymárok* lagnak: Páva (11), Kászonszékfalu (3), Menaság (3), Szentmárton (7), Szentlélek (1), Szentmiklós (4), Tekerőpatak (4) és Újfalu (1). *Lakságinak* is neveznek egy kis embercsoportot. Dánfalván öten vannak, és mivel német és szlovák származásúak, feltehetőleg a falun kívül lakó bányászok; Jenőfalván, Szenttamáson, Verebesen és Lázárfalván is említik őket.⁹³

A székely falu sajátos funkciója következtében egyetemleges szabadságjogokkal rendelkezőn illeszkedett bele a korai feudális társadalmi szerkezetbe. Ennek a kollektivitásnak azonban — mint mindenütt a hozzá hasonlatosnak — igen nehéz volt az egységesítő tendenciákkal megküzdenie. A változást és legfőképpen az általános földesúr—jobbágy típusú osztályszerkezet kialakulását két tényező is elősegítette. Az egyik a gazdasági viszonyok gyors és

jelentős mérvű átalakulása volt, amely például mind nagyobb szerepet biztosított a pénznek, s mind több lehetőséget teremtett a társadalmi differenciálódás elmélyüléséhez. A másik tényező a külső támadások miatt léteben fenyegetett és új védelmi, önfenntartó szervezetet kiépíteni kénytelen erdélyi fejedelemség volt.

A központi hatalomnak mind a régi — de növekvő súlyú — katonai, mind az új — szintén létfontosságú — pénzügyi szükségletei súlyos terheket róttak a székelységekre. A már említett gazdasági átalakulásokkal egyidejű politikai jellegű változásokat a székely székek lakóinak egyes csoportjai, rétegei már mind nehezebben tudták elviselni.

A megváltozott körülményekhez új formákkal igazodni kívánó államhatalom székelyekkel szembeni politikája is ingadozó volt. Hol új, kevesek egyéni szabadságára és a többség jobbágyi alávetettségére alapozott szerkezettel kívánta volna a feudalizmusba beépíteni őket, hol a régi kollektív szabadság visszaigérésével kecsegtette valamennyiüket. Ily módon kísérelve meg azt, hogy a szükségszerűen állandó belső feszültségben élő, forrongó és szabadságjogaikat véres felkelésekben védelmező székelyek tömegeit lecsendesítse, egy-egy külpolitikai jellegű harcban igénybe vegye.

Ezek a politikai síkon érvényesülő mozgató rugók ismeretesebbek lévén, mi ez alkalommal elsősorban a tulajdon- és osztályviszonyokban kerestük az átalakulás mértékét és tendenciáját. Így jutottunk el egy olyan társadalmi képzet megismeréséhez, amely nem mondható sem sajátosan privilegizáltnak, sem egészében feudalizálódottnak (a teljes eljobbágyosodás értelmében). Valójában a feudális társadalomba elegendő szerkezettel beilleszkedő székelyeket találunk az említett székekben a XVI. század végén és a XVII. század elején. Olyanokat, akik őrizték a közösségüket meghatározó szabadságjogok egy részét. Továbbra is sajátossá nem annyira a megőrzött szabadparaszti rétegek jelentős aránya tette őket, hiszen ha egészében szemléljük Európát, igen-igen gyakran találunk a jobbágyi népesség mellett szabadosi státusú parasztsággal. Specifikussá — de még így sem rokontalanná — a székely székek népet az tette, hogy a vázolt fejlődés egy-egy faluban vegyes szerkezetbe olvasztott, ötvözött egybe feudális jobbágyi—földesúri és szabadkatonai privilegialis társadalmi formákat. Ennek az elegendő, rendkívül összetett társadalomszerkezetnek a kialakulása szükségszerűen heves társadalmi harcokkal járt együtt. Majd pedig amikor a kelet-európai fejlődés megtorpan, s a feudalizmus még hosszú évszázadokon át tovább él, tartósul a nagyobb belső feszültség, a bonyolultabb, sokrétűbb osztályküzdés.

Legfőbb tanúságként azonban azt kell említenünk, hogy nélkülözhetetlenek az új forrásfeltárások, az új szemléletű kutatások, hiszen ez a számunkra oly sok meglepetést hozó vizsgálódás bennünk is elsősorban a még megválaszolandó kérdések sokaságát gyarapította.

6. Társadalmi megoszlás falvanként

A részletezőbb, a falvankénti helyzetet is tükröző statisztikai táblák összeállítására már csak azért is szükségessé vált, hogy a conscriptorok összesítéseit ellenőrizhessük. Megtörténhetett ugyanis az, hogy az összeadásnál egy-egy név kimaradt, vagy valakit más társadalmi kategóriához számláltak a biztosok. Mindez semmit sem von le a „lustra” forrásértékéből, hiszen az a korabeli hasonló felmérésekkel egybevetve a leggondosabban és leglekiismeretesebben készített összeírások egyikének bizonyul. A több mint húszezer adatot

azonban különböző emberek nem ugyanazon a napon jegyezték fel. A kisebb elírások, az összegezésnél feledett korábbi szempontok szintén indokolták az adatoknak minden egyes település keretében való ellenőrzését, újraszámolását. Természetesen tudva azt, hogy a több évszázad múltán kétes esetekben ítélkezésre szorított szerzők — jóllehet igen nagy gonddal mérlegeltek minden vitatható feljegyzést — maguk sem tévedhetetlenek. A lustra összesítését az alábbiakban közöljük, hogy az eltérések lemérhetővé váljanak.

Sz.	Szék	Főember	Szabad			
			Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen
1	Udvarhely	49	848	660	741	2249
2	Maros	46	643	429	525	1597
3	Csik	15	901	351	684	1936
4	Gyergyó	1	179	114	221	514
5	Kászón	—	78	68	84	230
6	Sepsi	120	693	555	525	1773
7	Kezdi	84	527	347	553	1427
8	Orbai	63	140	285	270	695
	<i>Összesen</i>	378	4009	2809	3603	10421

Sz.	Szék	Jobbágy									A szék összesen	
		Ősjobbágy	Fejekötött	Adományozott	Konfiskált	Konf. előtti	Konf. utáni	Külső	Összesen	Zsellér		Egyéb
1	Udvarhely	501	—	—	189	258	347	311	1606	419	107	4430
2	Maros	138	498	37	148	—	—	282	1103	913	23	3682
3	Csik	220	83	—	52	—	—	—	355	760	250	3346
4	Gyergyó	32	33	—	1	—	—	—	66	72	34	687
5	Kászón	9	v	—	3	—	—	—	12	79	27	348
6	Sepsi	350	18	10	69	16	45	2	510	139	16b	2708
7	Kezdi	397	23	—	92	6	31	—	549	255	213	2528
8	Orbai	541	14	—	5b	—	5	—	616	152	20	1546
	<i>Összesen</i>	2188	669	47	610	280	428	595	4817	2789	870	19275

Szükséges megemlítenünk, hogy az általában családként jelzett egyes adatok az „egy kenyéren élőket” jelentik, és minden esetben, amikor hasonló családnevű két személyt együtt említene — miként az összeírók döntő többsége is —, azokat mi szintén egy adatnak, egy számolási egységnek tekintjük. A szolgák vagy zsellérek esetében azonban az együtt felsorolt két személyt külön vettük. Az „egyéb” rovatban Udvarhelyszék táblázataiban a kóborlók és a városiak együtt szerepelnek, számolva azzal, hogy a két város (Keresztúr és Udvarhely) rovataiban felsorolt „városi rend”-béliek könnyen felismerhetők.

Gondot okozott a helységnevek közlési formája is. Mindenekelőtt megtartottuk a falvak lustrabeli sorrendjét, hiszen ez egyben az összeírás körülményeire is fényt vet. A faluneveket javarészt mai alakjukban adjuk.

Ily módon a helytörténeti érdeklődést és a további történeti kutatásokat egyként jól szolgáló adatokat székenként csoportosítva közöljük a következő táblázatokban.

UDVARHELYSZÉK
falvankénti társadalmi megoszlása 1614-ben

Sz.	Falu	Szabad					Jobbágy									
		Főember	Lófő	Gyalog	Liberti- mus	Összesen	Ősjob- bágy	Konfis- kált	Konf. előtti	Konf. utáni	Fejekő- tött	Külső	Összesen	Zsellér	Egyéb	Összesen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Szentmárton	—	23	8	3	34	8	2	—	—	3	—	13	15	—	62
2	Abásfalva	—	9	3	1	13	1	—	—	—	1	—	2	1	—	16
3	Almás	1	15	12	28	55	5	10	11	3	—	5	34	3	—	93
4	Lövéte	—	4	16	12	32	—	—	—	1	—	—	1	5	—	38
5	Gyepes	—	7	6	3	16	15	—	6	1	1	1	24	—	—	40
6	Remete	—	—	—	—	—	27	—	—	—	—	—	27	—	3	30
7	Vargyas	2	14	14	15	43	6	3	—	4	—	—	13	—	—	58
8	Olasztelek	—	8	3	3	14	—	3	—	—	3	1	7	—	—	21
9	Bardocfalva	1	—	3	2	5	—	6	—	7	—	—	13	—	—	19
10	Füle	1	15	7	7	29	6	4	—	9	—	—	19	—	—	40
11	Hermány	—	3	6	6	15	—	—	—	6	—	—	6	2	2	25
12	Bibarcfalva	1	8	4	4	16	5	11	—	5	—	—	21	3	—	41
13	Kisbacon	—	2	6	3	11	1	—	—	—	—	—	1	4	1	17
14	Telegdibacon	1	—	6	8	14	—	6	—	1	—	—	7	—	—	22
15	Száldobos	—	6	3	2	11	—	—	6	1	—	—	7	—	—	18
16	Recsenyéd	—	1	—	3	4	19	4	—	—	—	—	23	1	—	28
17	Szentpál	1	2	3	12	17	24	1	—	—	—	—	25	4	—	47
18	Karácsonfalva	—	4	9	5	18	23	—	—	12	—	—	35	—	—	53
19	Oklánd	—	8	—	9	17	7	5	—	10	—	—	22	—	—	39
20	Homoródújfalva	—	1	3	—	4	11	—	—	7	—	—	18	—	—	22
21	Szentpéter	—	—	—	2	2	7	5	—	2	7	—	21	—	—	23
22	Városfalva	—	9	—	4	13	5	1	—	—	—	—	6	1	—	20
23	Jánosfalva	—	9	7	5	21	7	—	—	—	—	—	7	1	—	29
24	Homoródkeményfalva	—	—	—	—	—	19	—	—	—	—	—	19	—	—	19
25	Szentegyházfalva	—	3	6	32	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41
26	Kápolnásfalva	—	3	4	34	41	—	—	—	—	—	—	—	—	—	41
27	Kénos	—	5	2	7	14	1	—	—	6	—	—	7	3	—	24
28	Bágy	—	15	14	2	31	—	—	—	—	—	—	—	—	5	36
29	Lokod	—	11	2	3	16	—	4	—	3	—	—	7	—	—	23
30	Patakfalva	—	3	5	2	10	6	1	—	9	—	—	16	1	4	31
31	Sándorfalva	—	1	3	1	5	—	—	—	7	—	—	7	—	—	12
32	Árvátfalva	—	2	—	1	3	—	—	5	4	—	—	9	—	—	12
33	Telekfalva	—	10	12	8	30	—	—	4	7	—	—	11	—	—	41
34	Ábránfalva	1	1	—	—	1	12	—	1	—	—	—	13	1	—	16

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
35	Szentlászló	—	3	2	—	5	9	1	1	5	—	—	16		21	
36	Dálya	—	21	8	10	39	1	—	—	3	—		4	—	43	
37	Ege	—	4	2	8	14	4	—	—	—	6	—	10	1	—	25
38	Jásfalva	—	1	—	1	2	1	4	—	—	—	—	5	1	—	8
39	Kányád	—	—	2	7	9	4	—	2	9	—	1	16	—	—	25
40	Derzs	1	14	8	20	42	25	—	7	1	—	6	39	2	—	84
41	Muzsna	—	3	—	29	32	21	—	7	8	—	—	36	2	—	70
42	Mátisfalva	—	—	2	4	6	4	—	—	—	~	—	4	2	—	12
43	Agyagfalva	—	13	10	13	36	2	—	—	4	—	4	10	1	—	47
44	Décsfalva	1	1	—	1	2	2	—	—	—	1	—	3	—	—	6
45	Mogyorós	—	2	2	2	6	—	—	1	5	—	—	6	1	1	14
46	Bögöz	1	16	8	13	37	—	—	—	8	—	3	11	2	—	51
47	Miklósfalva	1	2	1	2	5	12	—	2	—	—	2	16	—	—	22
48	Ócfalva	1	1	—	5	6	1	—	—	—	—	—	1	5	—	13
49	Felsőboldogasszonyfalva	1	9	2	4	15	5	—	—	—	—	2	7	5	—	28
50	Cibrefalva	—	2	—	—	2	—	—	—	—	—	1	1	—	—	3
51	Bikafalva	—	5	1	9	15	2	—	—	6	—	4	12	—	—	27
52	Bethlenfalva	2	10	6	13	29	3	—	—	—	—	5	8	6	—	45
53	Fenyéd	1	3	7	10	20	5	—	1	3	—	1	10	4	—	35
54	Máréfalva	—	5	23	6	34	—	—	—	—	—	9	9	4	—	47
55	Kükiillökeményfalva	—	5	6	9	20	—	—	—	—	—	—	—	8	—	28
56	Zetelaka	—	38	5	30	73	—	—	—	—	—	5	5	1	—	79
57	Oroszhegy	—	14	5	34	53	—	—	—	14	—	6	20	—	—	73
58	Szentkirály	—	14	5	7	26	5	6	—	2	—	6	19	15	—	60
59	Fancsal	—	9	—	3	12	—	—	—	—	—	3	3	2	—	17
60	Ülke	—	8	—	11	19	—	—	—	6	—	—	6	2	—	27
61	Szenttamás	—	3	4	—	7	—	—	—	1	—	1	2	2	—	11
62	Tibód	—	1	4	1	6	4	3	—	4	—	1	12	1	—	19
63	Kadicsfalva	1	7	—	8	15	—	—	1	3	—	4	8	7	—	31
64	Szombatfalva	—	11	4	3	18	—	—	—	—	—	9	9	4	—	31
65	Lengyelfalva	—	18	9	4	31	—	—	—	2	—	3	5	10	—	46
66	Bogárfalva	1	6	2	5	13	—	2	—	2	—	1	5	1	—	20
67	Szentlélek	—	8	10	9	27	—	1	—	3	—	3	7	1	—	35
68	Farkaslaka	—	14	11	23	48	2	5	2	1	—	8	18	3	—	69
69	Pálfalva	—	11	3	4	18	—	—	—	2	—	6	8	4	—	30
70	Váralja	—	17	—	6	23	1	—	—	—	—	6	7	1	—	31
71	Malomfalva	—	19	7	9	35	—	—	—	3	2	17	22	4	1	62
72	Szentmihály és Demeterfalva	1	11	3	5	19	6	—	11	6	—	7	30	7	—	57
73	Bencéd	—	8	—	2	10	6	3	—	—	—	5	14	5	—	29

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
74	Tarcsafalva	—	12	—	—	12	—	—	—	—	—	5	5	8	—	25
75	Tordátfalva	1	9	3	2	14	—	3	9	5	—	7	24	4	—	43
76	Korond	—	15	—	3	18	1	1	—	—	—	4	6	7	—	31
77	Sófalva	—	22	—	1	23	7	10	—	—	3	5	25	7	—	55
78	Parajd	—	6	—	4	10	1	2	—	—	—	3	6	3	—	19
79	Énlaka	1	20	7	14	41	—	4	5	2	—	6	17	1	—	60
80	Martonos	1	17	15	—	32	—	3	—	—	—	4	7	4	—	44
81	Atyha	—	10	1	4	15	—	—	—	—	2	2	4	2	—	21
82	Siklód	—	12	5	6	23	—	25	7	16	13	—	61	—	—	84
83	Szolokma	1	—	2	6	8	2	5	—	2	—	2	11	5	—	25
84	Küsmöd	—	13	8	12	33	—	7	—	9	2	17	35	2	—	70
85	Etéd	—	19	33	16	68	—	—	—	—	10	25	35	20	—	123
86	Farcád	—	16	16	1	33	1	—	—	1	—	3	5	5	—	43
87	Sükő	1	10	—	7	17	—	—	—	—	—	3	3	8	—	29
88	Dobófalva	2	9	13	12	34	1	—	—	—	7	3	11	1	—	48
89	Vágás	—	11	12	9	32	—	3	—	7	—	2	12	—	—	44
90	Hodgya	4	8	5	7	20	5	—	—	4	—	1	10	2	—	36
91	Béta	—	4	3	1	8	2	—	3	3	—	1	9	—	—	17
92	Kecset	2	2	1	6	9	15	2	—	3	—	2	22	3	—	36
93	Kisfalud	—	1	—	—	1	8	—	—	1	—	—	10	3	—	14
94	Csehétfalva	—	15	7	10	32	—	—	1	—	—	—	2	4	—	38
95	Medesér	1	18	1	—	19	—	—	—	7	—	11	18	6	—	44
96	Kobátfalva	—	14	1	5	20	1	3	—	4	—	3	11	9	—	40
97	Kadács	1	13	1	2	16	2	3	—	—	2	6	13	10	—	40
98	Nagykede	1	3	—	2	5	—	—	—	—	—	1	1	—	—	7
99	Kiskede	—	8	—	1	9	—	—	—	—	—	2	2	4	—	15
100	Szentmiklós	—	3	1	1	5	—	1	—	1	—	1	3	—	—	8
101	Siménfalva	1	18	13	10	41	3	1	—	5	—	10	19	20	—	81
102	Nagygalambfalva	—	15	9	8	32	13	2	2	9	3	2	31	8	—	71
103	Kisgalambfalva	—	5	18	3	26	4	—	2	4	—	4	14	3	—	43
104	Betfalva	1	1	3	6	10	13	—	—	4	—	6	23	5	—	39
105	Rugófalva	1	7	5	2	14	2	4	—	4	—	1	11	3	—	29
106	Timafalva	—	—	—	3	3	—	—	—	1	—	3	4	4	—	11
107	Keresztúr város	—	6	1	—	7	6	—	—	2	—	2	10	3	13	33
108	Keresztúrfalva	1	7	12	5	24	—	—	7	12	—	1	20	1	—	46
109	Fiátfalva	1	4	5	8	17	34	—	—	4	3	—	41	—	—	59
110	Alsóboldogasszonyfalva	—	5	2	3	10	—	3	16	4	—	—	23	—	—	33
111	Újszékely	1	9	15	2	26	2	3	—	—	3	3	11	4	—	42
112	Csekefalva	—	3	10	4	17	6	—	2	4	—	1	13	3	—	33
113	Gagy	1	17	—	1	18	—	—	9	—	—	3	12	24	—	55

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
114	Andrásfalva	—	5	—	—	5	—	—	—	—	2	2	4	7	—	16
115	Szentábrahám	—	8	4	—	12	5	10	2	7	—	—	24	12	—	48
116	Körispatak	—	10	15	18	43	3	3	—	1	—	11	18	10	—	71
117	Bözödújfalva	—	14	10	18	42	8	—	2	—	—	2	12	13	—	67
118	Bözöd	—	7	14	23	44	7	—	—	7	—	6	20	—	—	64
119	Szenterzsébet	1	4	20	8	32	27	—	1	3	—	3	34	1	—	68
120	Nagysolymos	—	8	16	21	45	4	—	—	—	—	—	4	8	—	57
121	Kissolymos	—	17	11	11	39	1	—	—	—	—	2	3	14	—	56
122	Hidegkút	—	—	—	—	—	4	—	—	—	13	—	17	—	—	17
123	Rava	—	8	11	12	31	2	—	—	7	—	3	12	1	—	44
124	Zsákod	—	1	8	7	16	6	—	5	14	—	3	28	—	—	44
125	Vécke	1	—	—	—	—	—	—	33	—	—	—	33	—	—	34
126	Csöb	—	3	—	—	3	12	—	—	5	—	6	23	—	—	26
127	Székelyszállás	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	12	—	—	12
128	Bordos	—	2	1	—	3	—	—	21	6	—	2	29	—	—	32
129	Szentdemeter	1	—	—	—	—	24	—	—	—	6	4	34	—	1	36
130	Udvarhely város	5	30	4	—	34	—	—	—	—	—	—	—	20	115	174
Összesen		52	1043	671	362	2576	584	189	195	374	93	337	1772	441	146	4987

MAROSSZÉK

falvankénti társadalmi megoszlása 1614-ben

Sz.	Falva	Szabad					Jobbágy					Zellér					
		Főember	Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen	Ősbabágy	Konfiskált	Adományozott	Fejekötőt	Külső	Összesen	Megyei	Székely	Összesen	Egyéb szolga	Összesen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
1	(Maros) Keresztúr	—	—	8	15	23	—	—	—	—	—	—	6	7	13	—	36
2	Nyárádtő	1	2	4	3	9	—	1	—	6	—	7	8	6	14	4	35
3	Malomfalva	1	—	1	1	2	—	9	—	—	—	9	9	—	9	—	21
4	Csittfalva	—	2	1	2	5	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	5
5	Lőrincfalva	—	3	4	4	11	1	—	—	3	1	5	4	4	8	—	24
6	Szentiván	2	3	10	3	16	7	—	—	3	5	15	5	—	5	—	38
7	Ilencfalva	—	2	6	8	16	5	—	—	—	—	5	7	1	8	1	30
8	Szentmiklós	1	3	7	16	26	—	—	—	5	4	9	2	5	7	—	43
9	Fintaháza	1	4	4	9	17	5	—	—	1	—	6	5	6	11	—	35
10	Lukafalva	—	9	9	7	25	—	—	—	—	—	—	6	6	12	—	37
11	Mezőmadaras	1	9	2	7	18	3	4	—	5	24	36	6	3	9	—	64
12	Harcó	—	2	1	2	5	1	—	—	3	3	7	1	—	1	—	13
13	Kövesd	—	2	1	3	6	—	—	—	7	—	7	8	10	18	—	31

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
14Kölpény		2	2	4	4	10	3	2	—	3	9	17	—	4	4	—	33
15Bánd		1	2	4	2	8	3	—	—	19	4	26	—	—	—	—	35
16Sámsond		—	5	1	4	10	3	1	—	2	6	12	6	—	6	—	28
17Bergenye		—	13	5	6	24	—	—	—	—	—	—	2	—	2	—	26
18Panit		—	3	22	8	33	1	—	—	—	5	6	20	7	27	—	66
19Fele		—	4	8	3	15	—	—	—	6	2	8	10	6	16	—	39
20Galambod		—	6	3	4	13	3	—	—	4	—	7	3	9	12	—	32
21Csávás		—	4	2	6	12	5	2	—	9	1	17	16	9	25	—	54
22Ernye		3	10	8	5	23	2	—	—	13	3	18	16	7	23	—	67
23Udvarfalva		—	3	1	5	9	—	1	—	6	—	7	1	—	1	—	17
24Ménes		—	3	4	—	7	1	1	—	6	6	14	4	—	4	—	25
25Szabéd		—	6	11	19	36	—	—	—	1	—	1	7	—	7	—	44
26Bazéd		—	—	—	1	1	—	—	—	7	2	9	—	—	—	—	10
27Szentkirály		1	1	1	1	3	6	2	—	—	3	11	1	—	1	4	20
28Egerszeg		1	—	—	—	—	9	—	—	3	—	12	—	—	—	—	13
29Remeteszeg		—	—	—	—	—	8	—	—	—	—	8	1	—	1	—	9
30Kisfalud		—	—	—	—	—	1	3	—	—	—	4	—	1	1	—	5
31Náznánfalva		—	—	3	—	3	2	—	—	3	—	5	—	1	1	—	9
32Borzaszeg		1	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	1	1	—	4
33Bodon		—	4	3	6	13	—	—	—	—	1	1	3	2	5	—	19
34Koronka		1	4	3	9	16	—	—	—	4	5	9	7	5	12	2	40
35Száltelek										7	13	20	—	—	—	—	20
36Kebeleszentiván		—	1	—	—	1	—	—	—	2	1	3	—	—	—	1	5
37Székes		—	4	4	4	12	—	—	—	5	4	9	7	—	7	—	28
38Jedd		—	6	3	4	13	—	—	—	5	3	8	6	11	17	—	38
39Kebele		—	7	—	1	8	—	—	—	4	—	4	1	5	6	—	18
40Csejd		—	2	7	8	17	—	—	—	—	—	—	—	5	5	1	23
41Szentanna		1	—	—	—	—	—	—	—	4	15	19	—	—	—	—	20
42Tófalva		1	2	—	—	2	—	2	—	5	6	13	—	—	—	—	16
43Vece		—	2	1	1	4	—	—	—	5	1	6	3	1	4	—	14
44Iszló		—	8	7	4	19	1	—	—	—	1	2	5	5	10	—	31
45Ikland		—	10	—	1	11	—	—	—	—	—	—	14	6	20	—	31
46Deményháza		—	12	1	3	16	—	3	—	2	—	5	2	2	4	—	25
47Búzaháza		1	3	1	—	4	—	3	1	5	2	11	5	—	5	—	21
48Jobbágytelke		—	22	11	4	37	—	2	—	4	—	6	8	4	12	—	55
49Hodos		—	7	3	8	18	—	2	—	2	—	4	7	2	9	—	31
50Vadad		—	7	2	8	17	3	3	—	12	—	18	6	6	12	—	47
51Mikháza		—	5	3	6	14	—	4	—	6	—	10	7	3	10	—	34
52Remete		—	8	12	2	22	1	—	—	33	—	34	2	4	6	—	62
53Köszvényes		—	5	11	5	21	—	3	—	21	2	26	4	3	7	—	54

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
54Kál		2	6	6	4	16	—	3	—	15	8	26	20	8	28	—	72
55Jobbágyfalva		2	6	—	1	7	—	2	6	3	13	24	—	—	—	—	33
f 56Berekeresztúr		1	5	—	—	5	—	—	—	—	11	11	—	4	4	—	21
57Markod		—	11	4	8	23	—	2	—	7	4	13	2	—	2	—	38
58Selye		—	8	13	4	25	1	6	—	4	3	14	—	—	—	—	39
59Szentmárton		—	—	—	1	1	7	—	5	5	1	18	—	2	2	—	21
60Ebed		—	10	5	1	16	—	—	—	6	—	6	3	6	9	—	31
61Csíkfalva		2	5	4	5	14	—	—	—	10	3	13	8	—	8	—	37
62Agárd		—	2	—	—	2	—	—	6	—	—	6	4	7	11	—	19
63Kendő		—	7	—	1	8	—	1	—	2	—	3	3	3	6	—	17
64Andrási alva		2	7	2	3	12	—	—	—	11	2	13	10	4	14	—	41
65Tompa		1	7	—	2	9	1	—	—	—	1	2	3	7	10	—	22
66Szentlőrinc		—	2	1	1	4	1	1	—	1	—	3	6	2	8	—	15
67Geges		—	4	3	9	16	—	7	—	11	2	20	5	6	11	—	47
68Nyárádszereda		—	13	3	8	24	—	—	—	1	—	1	13	7	20	—	45
69Bede		—	3	—	3	6	—	—	—	8	—	8	3	8	11	1	26
70Szentrontás (Szentháromság)		3	18	—	7	25	—	3	—	7	21	31	10	13	23	5	87
71Vadasd		—	1	5	2	8	3	4	—	10	—	17	1	2	3	—	28-
72Havadtő		—	2	4	4	10	—	10	—	4	2	16	6	2	8	—	34
73Gyalakuta		2	3	—	1	4	8	—	—	8	—	16	9	—	9	—	31
74Kelementelke		—	4	—	4	8	—	—	—	12	5	17	—	—	—	—	25
75Nagyadorján		—	4	4	2	10	—	5	3	—	—	8	6	—	6	—	24
76Maki alva		—	15	15	12	42	2	2	—	9	2	15	16	20	36	—	93
77Sóvárád		—	5	8	16	29	2	4	—	13	3	22	2	5	7	1	59
78Bós		—	1	—	1	2	—	—	—	3	—	3	—	3	3	—	8
79Kibéd		—	31	6	4	41	8	—	—	3	1	12	4	2	6	—	59
80Abod		—	8	6	16	30	—	—	—	—	—	—	2	3	5	—	35
81Havad		—	2	7	5	14	—	3	—	3	—	6	2	4	6	—	26
82Csókfalva		—	7	17	18	42	4	5	—	8	—	17	10	6	16	—	75
83Atosfalva		—	3	—	5	8	—	4	—	1	—	5	4	—	4	—	17
84Szováta		—	2	—	3	5	—	4	—	20	—	24	4	4	8	—	37
85Erdőszentgyörgy		1	1	3	1	5	3	11	—	13	4	31	32	2	34	—	71
86Szentsimon		1	12	2	2	16	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	19
87Szentistván		—	6	6	5	17	—	2	—	2	—	4	1	2	3	—	24
88Bő		—	5	—	—	5	—	—	—	4	5	9	2	—	2	—	16
89Demeterfalva		3	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	2	—	2	—	6
90Szentimre		—	15	7	11	33	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	35
91Csibafalva		—	1	2	8	11	—	—	—	1	—	1	3	—	3	—	15
92Karácsonyfalva		—	2	4	4	10	—	—	—	2	—	2	4	3	7	—	19

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
93	Cserefalva	—	1	—	1	2	—	—	—	3	1	4	7	1	8	—	14
94	Ákosfalva	1	17	4	8	29	4	7	—	1	5	17	7	10	17	—	64
95	Szentlászló	—	3	3	13	19	—	3	1	4	4	12	4	—	4	—	35
96	Bálintfalva	—	2	—	1	3	—	—	—	—	—	—	—	2	2	—	5
97	Seprőd	—	—	1	1	2	—	3	2	—	—	5	2	—	2	—	9
98	Gálfalva	1	14	3	6	23	—	2	—	6	—	8	10	4	14	—	46
99	(Backa)Madaras	—	9	1	9	19	—	—	—	4	—	4	7	7	14	—	37
100	Nyomát	—	3	2	—	5	—	8	—	1	—	9	8	2	10	—	24
101	Szentgerice	—	a	1	10	22	—	—	—	10	5	15	15	8	23	—	60
102	Szentbenedek	1	3	1	4	8	—	1	—	12	9	22	1	1	2	5	38
103	Kisgörgény	—	14	6	1	21	—	—	—	—	—	—	13	9	22	—	43
104	Folyfalva	—	7	6	6	19	—	—	—	—	—	—	6	10	16	—	35
105	Somosd	—	6	13	6	25	3	—	—	2	—	5	8	6	14	—	44
106	Vaja	2	6	2	6	14	—	—	—	3	10	13	8	7	15	—	44
107	Torboszló	—	24	3	4	31	—	1	—	1	—	2	3	3	6	—	39
108	Csókafalva	—	1	—	6	7	—	2	—	5	4	11	1	—	1	—	19
109	Vaja	—	11	—	8	27	—	2	—	4	—	6	—	8	8	—	41
110	Kakasd	—	—	4	—	7	—	—	—	—	—	—	1	1	2	—	9
111	Göcs	—	—	4	5	9	1	3	—	1	7	12	1	—	1	—	22
112	Mogyorós	—	21	11	14	46	—	1	—	8	3	12	4	4	8	—	66
113	Rigmány	—	1	2	—	3	9	4	4	—	6	23	—	3	3	—	29
114	Harasztkerék	—	10	8	6	24	—	—	—	—	5	5	6	8	14	—	43
115	Bere	—	7	4	2	13	—	—	1	1	—	2	4	6	10	1	26
116	Maroszentgyörgy	1	—	—	—	—	7	—	—	—	8	15	—	5	5	—	21
Összesen		46	460	431	521	1592	141	164	29	514	290	1138	559	399	958	26	3760

CSÍK-GYERGYÓ-KÁSZONSZÉK

falvankénti társadalmi megoszlása 1614-ben

Kászonszék

Sz.	Falu	Főember	Szabad				Jobbágy				Zsellér		Egyéb			Összesen
			Lófő	Gyalog	Liberti- nus	Összesen	Ősjob- bágy	Konfis- kált	Fej ekő- tött	Összesen	Zsellér	Külső szolga	Solymár	Lakásági	Összesen	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Újfalva	—	27	3	32	62	14	—	—	14	18	14	—	—	14	108
2	Jakabfalva	—	11	5	36	52	4	1	—	5	16	5	—	—	5	78
3	Felsőfalva	—	16	41	15	72	—	1	—	1	31	5	3	—	8	112
4	Impérfalva	—	26	20	2	48	2	—	1	3	9	—	—	—	—	60
Összesen		—	80	69	85	334	20	2	1	33	74	24	3	—	37	358

CSÍKSZÉK

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1 Szentgyörgy	—	70	34	23	127	12	1	2	15	40	25	—	—	25	207	
4Bánkfalva	1	54	19	11	84	13	—	2	15	32	6	—	—	6	138	
3Menaság	—	21	32	35	88	1	9	4	14	14	16	3	—	19	135	
4Szentmárton	—	29	18	22	69	6	—	—	6	22	5	7	—	12	109	
5Csekefalva	—	26	20	23	69	2	—	—	2	13	9	—	—	9	93	
6Szentlélek	1	12	6	13	31	3	—	3	6	15	12	1	—	13	66	
7Kozmás	2	30	27	24	81	14	—	—	14	12	—	—	—	—	109	
8Szentkirály	—	43	—	54	97	3	—	6	9	29	3	—	—	3	138	
9Zsögöd	1	19	16	14	49	0	—	8	10	16	5	—	—	5	81	
10Tusnád	—	30	35	12	77	3	—	13	16	31	10	—	—	10	134	
11Csatóság	—	20	7	23	50	6	—	1	7	14	12	—	—	12	83	
12Szentsimon	—	30	3	28	61	4	—	—	4	17	15	—	—	15	97	
13Mindszent	—	45	6	17	68	4	—	1	5	18	20	—	—	20	111	
14Szentimre	3	44	8	19	71	9	4	4	17	58	17	—	—	17	166	
15Verebes	—	—	—	—	—	9	—	—	9	2	—	—	—	—	11	
16Lázárfalva	—	—	—	—	—	27	—	—	27	2	—	—	—	—	29	
17Vacsárcsi	1	33	6	28	67	2	2	3	7	35	16	—	—	16	126	
18Csicsó	2	17	5	6	28	16	—	3	19	60	16	—	—	16	125	
19Szentmihály	1	37	14	34	85	10	6	—	16	56	6	—	—	6	164	
20Madéfalva	1	19	12	24	55	6	5	—	11	40	1	—	—	1	108	
21Delne	—	17	—	18	35	5	5	—	10	23	8	—	—	8	76	
22Szentmiklós	—	25	6	8	39	—	—	1	1	22	9	—	—	9	71	
23Pálfalva	—	23	2	1	26	4	—	1	5	4	3	—	—	3	38	
24Szépvíz	—	34	3	28	65	1	—	5	6	29	13	—	—	13	113	
25Borzsova	—	14	5	11	30	—	—	5	5	12	3	—	—	3	50	
26Várdótfalva	1	25	5	17	47	2	1	4	7	10	7	—	—	7	72	
27Csomortán	—	3	8	20	31	28	10	—	38	8	3	—	—	3	80	
28Taploca	1	22	13	35	70	—	1	—	1	22	2	—	—	2	96	
29Göröcsfalva	—	5	5	9	19	—	1	—	1	3	—	—	—	—	23	
30Rákos	—	33	17	23	73	4	9	2	15	32	6	—	—	6	126	
31Dánfalva	—	43	4	22	69	—	—	4	4	17	11	—	5	16	106	
32Madaras	1	12	—	32	44	32	—	5	37	33	10	—	—	10	125	
33Karcfalva	—	10	—	12	22	9	—	1	10	14	1	—	—	1	47	
34Jenőfalva	—	38	1	28	67	—	—	—	—	12	2	—	2	4	83	
35Szenttamás	1	20	22	4	46	8	—	2	10	21	6	—	1	7	85	
36 Szentdomokos	—	6	6	34	46	1	—	2	3	5	3	—	—	3	57	
Összesen	17	909	365	712	1986	246	54	82	382	793	281	11	8	300	3478	

GYERGYÓSZÉK

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
1	Szentmiklós	—	22	23	55	100	5	—	11	16	86	3	4	—	7	209
2	Tekerőpatak	—	28	14	29	71	4	—	1	5	39	7	4	—	11	126
3	Újfalu	—	15	16	29	60	4	—	1	5	4	7	1	—	8	77
4	Alfalu	—	4	24	38	66	2	—	9	a	23	4	—	—	4	104
5	Szárhegy	1	5	17	42	64	6	—	2	8	6	10	—	—	10	89
6	Csomafalva	—	6	7	17	30	—	—	—	—	5	1	—	—	1	36
7	Ditró	—	—	6	24	30	3	—	10	13	7	2	—	—	2	52
8	Remete	—	—	7	8	15	—	1	—	1	4	6	—	—	6	26
	Összesen	1	80	114	242	436	24	1	34	59	174	40	9	—	49	719
CSÍK-GYERGYÓ-KÁSZONSZÉK		18	1069	548	1039	2656	290	57	117	464	1041	345	23	8	376	4555

HÁROMSZÉK

falvankénti társadalmi megoszlása 1614-ben

Sz.	Falu	Szabad					Jobbággy							Egyéb			Összesen		
		Főember, Nemes	Lófő	Gyalog	Libertinus	Összesen	Ősjobbággy	Konfiskált	Konf. előtti	Konf. utáni	Adományozott	Fejekötött	Összesen	Zsellér	Külsőszolga	Solymár		Városi	Összesen
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	Bölon	10	15	41	44	100	15	—	—	—	10	2	27	—	—	—	—	—	137
2	Nagyajta	4	13	20	13	46	13	9	—	5	—	—	27	—	—	—	—	—	77
3	Középajta	—	12	16	29	57	19	—	—	7	—	4	30	6	—	—	—	—	93
4	Miklósvár	—	3	2	8	13	7	—	—	1	—	—	8	—	—	—	—	—	21
5	Köpec	3	6	13	29	48	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	53
6	Barót	5	16	27	40	83	9	41	—	—	—	1	51	3	—	—	—	—	142
7	Bodos	1	1	15	15	31	7	—	—	2	—	—	9	1	—	—	—	—	42
8	Bacon	—	6	35	25	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66
9	Szárzajta	—	10	21	24	55	14	—	—	2	—	—	16	7	1	—	—	1	79
10	Feldoboly	2	10	6	21	37	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	46
11	Ilyefalva városa	9	28	—	—	28	5	—	—	—	—	—	5	6	—	—	90	90	138
12	Nagyborosuyó	3	17	25	17	59	2	—	1	—	—	—	3	5	—	—	—	—	70
13	Egerpatak	1	20	26	1	47	4	1	—	—	—	4	9	—	—	—	—	—	57
14	Szacsva	1	2	24	2	28	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	32
15	Magyarós	—	19	3	2	24	1	2	—	2	—	—	5	2	—	—	—	—	31
16	Lisznyó	3	27	22	16	65	12	—	—	2	—	—	14	—	—	—	—	—	82
17	Bikfalva	2	66	21	2	89	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	93

SEPSISZÉK

1	Bölon	10	15	41	44	100	15	—	—	—	10	2	27	—	—	—	—	—	137
2	Nagyajta	4	13	20	13	46	13	9	—	5	—	—	27	—	—	—	—	—	77
3	Középajta	—	12	16	29	57	19	—	—	7	—	4	30	6	—	—	—	—	93
4	Miklósvár	—	3	2	8	13	7	—	—	1	—	—	8	—	—	—	—	—	21
5	Köpec	3	6	13	29	48	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	—	—	53
6	Barót	5	16	27	40	83	9	41	—	—	—	1	51	3	—	—	—	—	142
7	Bodos	1	1	15	15	31	7	—	—	2	—	—	9	1	—	—	—	—	42
8	Bacon	—	6	35	25	66	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	66
9	Szárzajta	—	10	21	24	55	14	—	—	2	—	—	16	7	1	—	—	1	79
10	Feldoboly	2	10	6	21	37	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—	—	46
11	Ilyefalva városa	9	28	—	—	28	5	—	—	—	—	—	5	6	—	—	90	90	138
12	Nagyborosuyó	3	17	25	17	59	2	—	1	—	—	—	3	5	—	—	—	—	70
13	Egerpatak	1	20	26	1	47	4	1	—	—	—	4	9	—	—	—	—	—	57
14	Szacsva	1	2	24	2	28	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	—	32
15	Magyarós	—	19	3	2	24	1	2	—	2	—	—	5	2	—	—	—	—	31
16	Lisznyó	3	27	22	16	65	12	—	—	2	—	—	14	—	—	—	—	—	82
17	Bikfalva	2	66	21	2	89	1	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	93

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
18	Aldoboly	1	16	8	18	42	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	45
19	Réty	2	19	1	6	26	5	1	—	1	—	—	7	2	—	—	—	—	37
20	Eresztevény	—	5	8	2	15	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	16
21	Komolló	—	6	13	—	19	6	—	—	1	—	2	9	3	—	—	—	—	31
22	Szentiván	4	17	28	7	52	23	—	—	3	—	1	27	2	—	—	—	—	85
23	Uzon	4	23	29	17	69	19	—	—	—	—	—	19	2	—	—	—	—	94
24	Kökös	—	24	13	13	50	9	—	—	—	—	—	9	2	—	—	—	—	61
25	Szotyor	5	8	12	21	41	4	1	—	1	—	—	6	—	—	—	—	—	52
26	Szentkirály	2	19	11	21	51	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	54
27	Szentgyörgy város	16	9	3	—	12	12	1	1	6	—	2	22	2	—	—	76	76	128
28	Zalán	4	21	5	5	31	5	3	—	2	—	—	10	20	—	—	—	—	65
29	Kilyén	—	14	21	10	45	7	—	—	—	—	—	7	1	1	—	—	1	54
30	Kálnok	1	17	2	—	19	14	—	—	—	—	—	14	1	—	—	—	—	35
31	Szemerja	1	11	11	25	47	2	5	—	—	—	1	8	6	—	—	—	—	62
32	Kisborosnyó	4	4	6	6	16	22	—	—	1	—	—	23	9	—	—	—	—	52
33	Árkos	4	46	17	25	88	13	—	—	—	—	—	13	4	—	—	—	—	109
34	Kőröspatak	5	25	8	9	42	21	—	—	1	—	—	22	—	—	—	—	—	69
35	Oltszem	3	1	12	—	13	20	—	—	—	—	—	20	—	—	—	—	—	36
36	Málnás	—	1	7	5	13	15	—	—	1	—	—	16	2	—	—	—	—	31
37	Bodok	6	20	—	24	44	13	1	2	4	—	—	20	14	—	—	—	—	84
38	Zoltán	5	9	—	—	9	5	—	1	—	—	4	10	5	—	—	—	—	29
39	Étfálva	2	16	2	2	20	4	3	—	3	—	—	10	6	—	—	—	—	38
40	Gidófálva	1	65	2	5	72	3	—	—	3	—	1	7	9	—	—	—	—	89
41	Fotos	—	4	5	—	9	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	10
42	Martonos	1	6	5	4	15	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	18
43	Angyalos	6	13	8	12	33	16	—	—	—	—	—	16	6	—	—	—	—	61
44	Besenyő	5	3	1	—	4	34	—	—	—	—	—	34	5	—	—	—	—	48
Összesen		126	693	555	525	1773	381	69	6	48	10	23	537	148	2	—	166	168	2752

KÉZDISZÉK

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	Kézdivásárkely	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14	—	—	140	140	155
2	Maksa	4	13	15	4	32	16	2	—	—	—	—	18	6	—	—	—	—	60
3	Dálnok	8	87	14	13	114	12	4	—	—	—	1	17	17	—	—	—	—	156
4	Albis	2	24	11	—	35	—	10	—	—	—	—	10	9	—	—	—	—	56
5	Alsócsernáton	4	51	32	7	90	38	3	—	—	—	—	41	20	—	—	—	—	155
6	Felsőcsernáton	8	20	16	26	62	11	10	—	2	—	1	24	11	—	—	—	—	105
7	Alsótorja	5	10	—	129	139	21	11	—	—	—	—	32	19	—	—	—	—	195
8	Felsőtorja	3	2	—	41	43	15	—	—	—	—	—	15	7	—	—	—	—	68
9	Ikafálva	2	11	14	14	39	5	2	—	4	—	1	12	4	3	—	—	3	60

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	
10	Szentlélek	5	19	43	68	130	30	—	1	3	—	1	35	3	—	—	—	—	173	
11	Futásfalva	—	34	0	10	40	9	3	—	—	—	3	15	11	—	—	—	—	72	
12	Lécfalva	5	47	13	14	74	10	2	—	—	—	5	17	9	3	—	—	3	108	
13	Polyán	5	6	22	27	55	13	—	—	1	—	—	14	14	—	—	—	—	88	
14	Bélafalva	—	7	17	9	33	14	—	—	—	—	—	14	2	1	—	—	1	50	
15	Kurtapatak	2	12	1	7	20	4	1	—	—	—	—	5	1	—	—	—	—	28	
16	Észtelnek	1	14	16	20	50	13	8	—	—	—	1	22	16	—	—	—	—	89	
17	Csomortán	—	5	2	8	15	4	—	—	—	—	—	4	3	—	—	—	—	22	
18	Szentkatolna	1	34	4	6	44	10	7	—	3	—	—	20	13	—	—	—	—	78	
19	Almás	—	11	9	6	26	7	4	—	2	—	—	13	3	—	—	—	—	42	
20	Lemhény	7	22	41	26	89	58	4	—	2	—	1	65	11	—	—	—	—	172	
21	Nyújtód	7	9	3	13	25	22	3	—	—	—	1	26	8	—	—	—	—	66	
22	Szászfalu	—	3	9	8	20	3	4	—	2	—	—	9	1	—	—	—	—	30	
23	Sárfalva	2	1	21	31	53	4	—	—	4	—	2	10	6	—	—	—	—	71	
24	Osdola	2	16	35	31	82	42	—	—	—	—	10	52	18	—	—	—	—	154	
25	Martonos	1	2	6	4	12	18	3	—	2	—	—	23	5	2	—	—	2	43	
26	Bereck város	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	62	62	63
27	Hatolyka	4	32	8	—	40	—	3	—	—	—	—	3	9	—	—	—	—	56	
28	Oroszfalu	1	1	5	18	24	—	—	—	1	—	—	1	2	1	—	—	1	29	
29	Martonfalva	2	10	3	6	19	3	5	—	—	—	—	8	4	1	—	—	i	34	
30	Márkosfalva	1	12	26	14	52	1	4	—	—	—	—	5	11	1	—	—	1	70	
31	Mátisfalva	3	9	—	—	9	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	14	
32	Bitá	—	3	1	1	5	12	—	—	—	—	—	—	12	—	—	—	—	17	
Összesen		86	527	389	561	1477	395	93	1	26	—	28	543	259	12	—	202	214	2579	

ORBAISZÉK

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
1	Kovászna	8	38	39	51	128	20	29	—	—	—	2	51	19	1	—	—	1	207
2	Hilib	1	1	15	24	40	4	1	—	—	—	—	5	6	1	—	—	1	53
3	Imecsfalva	1	1	17	15	33	5	—	—	—	—	—	5	10	2	—	—	2	51
4	Gelence	9	6	27	43	76	81	2	—	2	—	1	86	15	—	—	—	—	186
5	Haraly	2	—	13	2	15	39	—	—	—	—	—	39	4	2	—	—	2	62
6	Zabola	2	16	40	31	87	88	1	—	—	—	—	89	18	—	—	—	—	196
7	Páva	1	9	31	16	56	24	4	—	—	—	4	32	20	—	11	—	11	120
8	Páké	7	9	19	6	34	17	1	—	—	—	—	18	6	1	—	—	1	66
9	Kőrös	2	6	9	8	23	13	1	—	—	—	—	14	5	—	—	—	—	44
10	Tamásfalva	5	—	—	—	—	7	—	—	—	—	—	7	2	1	—	—	1	15
11	Damokosfalva	2	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	5	—	—	—	—	—	7
12	Szörce	3	—	—	1	1	13	—	—	—	—	—	1	14	—	—	—	—	18
13	Télek	5	5	—	2	7	8	—	—	—	—	—	2	10	8	—	—	—	30
14	Cófalva	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	14
15	Papolt	1	27	19	14	60	75	—	—	—	—	—	75	16	1	—	—	1	153
16	Zágon	6	24	27	51	102	139	16	—	3	—	—	158	15	—	—	—	—	281
17	Barátos	1	17	27	6	50	3	1	—	—	—	—	2	6	3	—	—	—	60
18	Petőfalva	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Összesen		64	159	283	270	712	541	56	—	5	—	12	614	163	9	11	—	20	1563
Háromszék összesen		27	1379	1227	1356	3962	1317	218	7	79	10	63	1694	560	23	11	368	402	6894

V

A MARXI TÖRTÉNELEMSZEMLÉLET NÉHÁNY KÉRDÉSE ÉS AZ 1595—1596. ÉVI SZÉKELY FELKELÉS

Marx és Engels a történelem materialista szemléletének kidolgozásával valóságos forradalmat idézett elő a történelemtudományban, mivel biztos alapot teremtett az emberi fejlődés igazán tudományos kutatásának. „Marx *történelmi materializmusa* — írja Lenin — a tudományos gondolkodás hatalmas vívmánya volt. A történelemre és politikára való nézetekben addig uralkodó káosz és önkény helyébe bámulatosan egységes és következetes tudományos elmélet lépett, amely megmutatta, hogyan fejlődik a társadalmi élet egyik formájából, a termelőerők növekedése következtében, egy másik, magasabbrendű forma — például a feudalizmusból a kapitalizmus.”

Az emberiség múltjának szinte természettudományos pontosságú tanulmányozása révén a marxi materialista történetfelfogás lehetővé tette a haladás mozgatórugóinak feltárását, az okok és okozatok rendszerének és rangsorának megragadását a történelemben, az egyén és a társadalom, a személyiség és a néptömegek viszonyának valós ábrázolását, valamint annak a felderítését, hogy az emberi társadalom gazdasági, szociális, politikai, szellemi, művészeti, jogi, vallási stb. tevékenységének milyen szerep jut a történelmi folyamat alakításában; a marxi történetfelfogás ugyanakkor rávilágít az osztályharc, a szabadságért és függetlenségért vívott küzdelem, a véletlen és a szükségszerűség szerepére a történelemben.

Már ebből a teljességre igényt nem tartó felsorolásból is látható, milyen óriási jelentőségű volt rendszert és rendet teremteni egy olyan tudományban, amely addig reménytelenül nézett szembe az egymásra halmozódó események és adatok tömkelegével, megmagyarázni azt, hogy miért éppen úgy és nem másképpen alakult az emberiség múltja.

Marx és Engels már kutatásaik kezdetén keresték a választ a természet és a társadalom fejlődésében mutatkozó hasonlóságok és eltérések sokrétű kérdésére. Ez ma is a történelemfilozófia egyik alapvető kérdése, benne összpontosul a látszólag egymást kizáró ellentmondások egész sora. A marxi—lenini történelemfelfogás azzal, hogy megragadja az emberi fejlődés anyagi és tudati, objektív és szubjektív oldalát, a közöttük fennálló viszonyt, az egymásra hatást, az alá- és fölérendeltség sajátosságait, lényegében a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek sajátos jellegére mutat rá, vagyis arra, ami megkülönbözteti ezt a természetben végbemenő átalakulásoktól. „Ám a társadalom fejlődéstörténete — hangsúlyozta Engels — egy pontban lényegesen eltérőnek bizonyul a természet fejlődéstörténetétől. A természetben — amennyiben figyelmen kívül hagyjuk az emberek visszahatását a természetre — csupa tudattalan, vak hatóerő hat egymásra, melyeknek kölcsönös játékában jut az általános törvény érvényre. Mindabból, ami történik — sem a számtalan látszólagos véletlenségből, amelyek a felszínen láthatóvá válnak, sem a végső, e véletlenségeken belül a törvényszerűséget igazoló eredményékből — semmi sem történik mint akart, tudatos cél. A társadalom történetében ellenben emberek cselekszenek, csupa tudattal rendelkező, megfontolással vagy szenvedéllyel cselekvő, meghatározott célokra törő ember, semmi sem történik tudatos szándék, akart cél nélkül. De ez a különbség, akármilyen fontos is a törté-

nelmi vizsgálat, nevezetesen egyes korszakok és események vizsgálata szempontjából, semmit sem változtathat azon a tényen, hogy a történelem menete belső, általános törvények uralma alatt áll.”

A marxi történet szemlélet lényege a *társadalmi alakulatokról* alkotott felfogásában áll. Ezek szerkezetének körülírása, fejlődéstörvényeik feltárása adta a marxizmus—leninizmus klasszikusainak kezébe azt a kulcsot, amelynek segítségével megnyitották az írott történelemből a valóságos történelembe vezető itt kapuját, megmagyarázták az addig a véletlenszerűség látszatát keltő események és jelenségek szükségszerű voltát, azt, hogy a társadalmi fejlődést milliányi ember akaratából származó, de végső soron mégis attól független törvények kormányozzák. Lenin megfogalmazása szerint Marx és Engels kidolgozta azt „a tudományos módszert, amelynek lényege az, hogy a társadalmat élő, folytonos fejlődésben levő szervezetnek tekintjük (nem pedig mechanikusan egybekapcsolódó és az egyes társadalmi elemek mindenféle önkényes kombinációját megengedő valaminek), amelynek tanulmányozásához okvetlenül az adott társadalmi alakulatot képező termelési viszonyok objektív elemzése és működési és fejlődéstörvényeinek tanulmányozása szükséges”.

A tudományos megismerés elméleti alapjául szolgáló marxi—lenini visszatükröződési elmélet különbséget tesz a történelem megismerése, vagyis az írott történelem és az objektív történelem (objektív valóság) között. Az előbbi csak tükrözi, legjobb esetben adekvát módon megközelíti ez utóbbit. Az objektív történelem, akárcsak a természet, gazdagságában, összetettségében határtalan, végtelen, míg az emberi megismerésnek korlátái vannak. De éppen ebben áll az emberi fejlődés felívelő jellege, hogy a megismerés egyre mélyebb, egyre pontosabb lesz, eszközei fejlődnek, módszerei finomulnak, anyagfelhalmozása robbanásszerűen nő, s ezzel a megismerés korlátait időről időre kitolja: az objektív és a végtelen valóság abszolút megismerésére tör.

A marxi történelemfelfogás a társadalmi élet különböző területei közül a gazdaságit, a társadalmi viszonyok összességéből a termelési viszonyokat emelte ki mint alapvetőket, valamennyi viszonyt meghatározókat. Ebből természetszerűen következik, hogy „Marx — mint Lenin írta — a társadalmi mozgást természettörténeti folyamatnak tekinti, melyet olyan törvények irányítanak, amelyek függetlenek az ember akaratától, tudatától és szándékától, sőt megfordítva, maguk határozzák meg akaratát, tudatát és szándékát”.

Vajon fatalizmus ez, amivel a polgári történészek olyan gyakran vádolják a materialista történelemfelfogás követőit? A kérdésre a marxista történészek határozott nemmel válaszolnak, de nem pusztán azért, mert a törvények és a szükségszerűség felismerése és megismerése az ember tudatos cselekvésének és akaratának széles körű megnyilvánulási lehetőséget nyújt, hanem mien felfogásuk szerint a *történelmet maguk az emberek alkotják* és nem valami titokzatos emberfeletti erők. Ezt már Engels leszögezte, mondván, hogy az emberek „...minél jobban eltávolodnak a szűkebb értelemben vett állattól, annál inkább maguk csinálják történelmüket, tudatosan, annál csekélyebb lesz előre nem látott hatásoknak, nem-ellenőrzött erőknek a befolyása erre a történelemre, annál pontosabban felel meg a történelmi eredmény az előzetesen megállapított célnak”.

A történelmi szükségszerűségről vallott marxi—lenini felfogás ugyanakkor nem zárja ki és nem becsüli alá az egyén szerepét a történelemben, hiszen „az egész történelem az egyének cselekedeteiből tevődik össze, akik kétségtelenül cselekvők” (Lenin). A különbség abban áll a Marx előtti és a marxi törté-

netszemlélet között — s ez a materialista történelemelmélet lényegéhez tartozik —, hogy az egyén és a tömegek viszonyában és kölcsönhatásában a marxi történelemfelfogás az utóbbiak szerepét tartja döntőnek, meghatározónak.

A marxi—lenini történelemfelfogás ugyanakkor nem zárja ki a véletlen történelemalakító szerepét sem. Marx 1871-ben Kugelmanhoz írt levelében olvassuk, hogy „...nagyon misztikus természetű volna a világtörténelem, ha »véletlenek« nem játszanának benne szerepet. Ezek a véletlenek természetesen maguk is a fejlődés általános menetébe esnek, és más véletlenek révén megint kiegyenlítődnek. De a gyorsulás vagy késlekedés nagyon is ilyen »véletlenektől« függ — s ezek között szerepel az a »véletlen« is, milyen jellemű emberek állnak elsősorban a mozgalom élen.”

Nem áll szándékomban a materialista történelemszemlélet szétágazó, komoly elmélyülést követelő kérdéseit most sorra fejtegetni. Történelemfilozófusaink feladata bekapcsolódni abba a szemünk láttára terebélyesedő nemzetközi vitába, amely ma világszerte zajlik, és amelyben a marxistáknak korunk követelményeinek megfelelően kell értelmezniük az objektív történelmi folyamatot. Azt szeretném csupán hangsúlyozni, hogy a tudományos-technikai forradalom körülményei között mennyire szükséges az osztályharc, valamint a szabadságért és függetlenségért, a demokratikus szabadságjogokért vívott küzdelem szerepét, a néptömegek, a felszabadult nemzetek és nemzetiségek történelemalakító tevékenységét tanulmányozni, a történelem tudatalakító, marxista öntudatot formáló és szocialista hazafiságra nevelő jellegét feltárni. A szakemberek, a történettudósok tudhatják a legjobban, mennyire lehetetlen ezen a téren is maradandó, vagy legalábbis számottevő eredményt elérni komoly, sok fáradságot, kellő felkészültséget megkövetelő állandó kutatás nélkül. Körünkben már mindenki számára világos, hogy az idealista történelemszemlélet híveivel szemben a történelmi materializmus felfogását magukénak valló történészek főlényben vannak. A kérdés csak az, hogy milyen mértékben tudjuk ezt a főlényt kiaknázni. Nem szabad egy pillanatra sem szem elől téveszteni Lenin figyelmeztetését, miszerint az igazi marxisták Marx elméletét, beleértve történelemszemléletét is, egyáltalán nem tekinthetik befejezett és érinthetetlen elmémunkának, ellenkezőleg, „meggyőződésünk, hogy ez az elmélet csak alapköveit rakta le annak a tudománynak, amelyet a szocialistáknak minden irányban tovább *kell* fejleszteniük, ha nem akarnak elmaradni az élettől”. A marxizmus klasszikusaira jellemző éleslátással szólott erről élete végén Engels is: „A mi történelemfelfogásunk... mindenekelőtt útmutató a tanulmányhoz, nem pedig a konstruálás emeltyűje, mint a hegelianizmus. Az egész történelmet újra kell tanulmányoznunk, a különböző társadalmi alakulatok létfeltételeit meg kell vizsgálnunk részleteikben, mielőtt a nekik megfelelő politikai, magánjogi, esztétikai, filozófiai, vallási stb. szemléleti módokat megkísérelnők belőlük levezetni. E téren eddig még csak kevés történt, mert csak kevesen fogtak komolyan ehhez a munkához. E téren elkél minden segítség, a terület végtelenül nagy, és aki komolyan dolgozni akar, sokat tehet és kitűnhetik.”

Hadd emlékeztessenek arra is, hogy Lenin határozottan állást foglalt azokkal szemben, akik a történelem klasszikus materialista felfogását egyoldalúan, vulgárisan értelmezték, mintha az emberi társadalom fejlődésében csupán az anyagi, gazdasági erők játszanának szerepet. Megszívlelendőnek tartom azt a figyelmeztetést is, amelyet Engels egyik öregkori levelében hagyományozott

a fiatal marxistákra: „Részben Marx és én magam voltunk nyilván okai annak, hogy az ifjabb gárda néha nagyobb fontosságot tulajdonít a gazdasági oldalnak, mint aminő azt megilleti. Nekünk az ellenfelekkel szemben az általuk tagadott főelvet kellett hangsúlyoznunk, s ily körülmények között nem mindig volt rá időnk, helyünk és alkalmunk, hogy a kölcsönhatásban részt vevő többi mozzanatot kellően méltassuk.”

Az objektív történelem sokrétűsége, a folyamatokban szerepet játszó tényezők rejtett rangsora és kölcsönhatásaik összetett, sok belső ellentmondással telített jellege megnehezíti a történelmi megismerés útját. A történelmi folyamatban a múlt és a jelen szakadatlanul érintkezik egymással. A múlt és jelen kapcsolata annyira szoros, hogy csak a megismerés megkönnyítése érdekében beszélhetünk e két kategóriáról, azaz a történelemről és napjaink valóságáról. A folyamat tulajdonképpen egységes, elválaszthatatlan. A történelem leglényegesebb vonására hívták fel figyelmünket a tudományos szocializmus megalapítói, amikor az objektív történelmi folyamatot a következőkben határozták meg: „A történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, tőkéket, termelőerőket, amelyeket valamennyi elődje reá hagyományozott: ilyenképpen tehát egyfelől a ráhagyott tevékenységet folytatja egészen *megváltozott* körülmények között, másfelől pedig a régi körülményeket módosítja egészen megváltozott tevékenységgel.”

Jól felfogott érdeke minden társadalomnak, minden társadalmi vagy etnikai csoportnak, osztálynak, rétegnek, nemzetnek vagy nemzetiségnek, hogy tudja, ismerje mindazt, amit elődeitől, őseitől anyagi és szellemi javakban örökölt. Enélkül nincs helyes önismeret, bizonytalanná válik az értékrendszer, és elhomályosodik a jövőt értelmező, előre látó távlat. Közismert az a bölcs mondás, hogy a történelem a jövő bejáratának ajtajába elhelyezett lámpa, amely arra szolgál, hogy némileg oszlassa a jövőt beburkoló sötétséget.

Mi marxisták a múltat és a jelen dialektikus egységben látjuk. A jelen ugyanis nem egyéb, mint a tegnaptól a mába nyúló, majd a holnapban továbbfejlődő objektív történelmi valóság. Számunkra a múlt tanulmányozása nemcsak a letűnt idők érdekes eseményeinek felelevenítését jelenti, hiszen a változások objektív voltának feltárása, a törvényszerű jelenségek megragadása a tudományosan megalapozott szocialista építéshez nyújt eszmei alapot. Köztudomású, hogy a történelmi múlt tanulmányozását lényegesen megkönnyíti korunk társadalmi mechanizmusának ismerete. És ez áll fordítva is: a történelem ismerete hozzásegít korunk fejlődési tendenciáinak alaposabb, mélyebb megértéséhez, a tudományos előrelátáshoz.

A marxizmus—leninizmus abból indul ki, hogy az írott [történelem sajátos eszközeivel s mindenekelett az objektív történelmi valóság elemzése során elért eredményeivel hivatott szolgálni az emberek társadalmi-gyakorlati tevékenységét. Az írott történelem és a politika között dialektikus kölcsönviszony áll fenn. Vérbeli politikusok ezt már a tudományos szocializmus megjelenése előtt tudták. Minden társadalmi csoportnak és osztálynak, minden pártnak, minden nemzeti és nemzetiségi közösségnek érdekében áll történelmileg is megalapozni küzdelmét, harcát. Aki nem ismeri a történelmet, elődeinek reá maradt hagyományát, az a jelen politikai eseményeinek megítélésében könnyen utat téveszthet. A reális tényeket, az események igazi, objektív összefüggését feltáró írott történelem — a történettudomány — közvetlenül segíti a politikát abban, hogy a társadalmi, nemzeti és nemzetiségi viszonyok és jelen-

ségek *lényegét* tárja fel. A történelemtudomány feladata tehát az, hogy a mába beépülő tegnapi valóság objektív elemzését nyújtsa.

Ma már elismert tény, hogy nem lehet igazi materialista történész az, aki nem ismeri a marxizmust, de érvényes ez fordítva is: nem válik igazi marxistává az, aki nem ismeri a történelmet. Ezzel kapcsolatosan hangsúlyozta Lenin, hogy aki nem ismeri a néptömegek évszázados forradalmi harcának, a munkásosztály küzdelmeinek történetét, az nem képes megérteni a marxizmusnak a társadalmi fejlődésről szóló tanítását. Ismeretes ugyanakkor, hogy Lenin, amikor hozzálátott az orosz szociáldemokrácia bolsevik programjának kidolgozásához, első dolga volt az orosz történelem módszeres és rendszeres tanulmányozása. A munkáspárt agrárprogramját például *A kapitalizmus fejlődése Oroszországban* című művében alapozta meg.

A tudományos megismerés módszere, amely a jelenségeket fejlődésükben, a múlt, a jelen és a jövő egységes folyamatában tanulmányozza, a történetiség marxi elve szempontjából nagy fontosságú. A marxizmus—leninizmus klasszikusai nemegyszer hangsúlyozták, hogy a történelemtudomány igazi szerepét, a tudományos világnézet kialakítására és a társadalmi tudat formálására gyakorolt döntő hatását teljes egészében csak a tudományos szocializmus tárta fel. Engels egyik munkájában többek között a következő vallomást tette: „a történelem a mindenünk, és nagyobbra tartjuk, mint bármely más, korábbi filozófiai irányzat, nagyobbra tartjuk még, mint Hegel, akinek szemében végtére is szintén csak logikai számtanfadata próbájául szolgált”.

Mindezzel egyidőben a marxizmus—leninizmus klasszikusai állandóan figyelmeztetnek a történelem leegyszerűsítése elleni folytonos küzdelemre. Valójában nem is lehet nagyobb ellensége a történelemtudománynak, mint az események és folyamatok leegyszerűsített, egyoldalú, dogmatikus szemlélete. Az igazi marxista történésznek mindig arra kell törekednie, hogy a valóságot részletekbe menően, kellő tárgyilagossággal tanulmányozza és tárja fel. Nem segíthet az alaptalan, illúziókat keltő szépítés, de hasonlóképpen artalmas történelmi hagyományaink alábecsülése, a történelmi nihilizmus. Miként a jeles orosz tudós, Kljucsevszkij mondotta: „a múlt megismerésében kétféle tévedés lehetséges: egyesek még nem képesek felfedni mindazt, amit a feltárt anyag magában rejt, míg másoknak sikerül azt meglátni, ami valójában nem is létezik bennük. Ez utóbbi tévedés súlyosabb, helyreigazításának lehetősége reménytelenebb, mert könnyebb megismerni az ismeretlent, könnyebb eljutni a célhoz, mint visszatérni hozzá.”

Hazáját, nemzetét, nemzetiségét az a történész szolgálja a legjobban, aki híven és teljességre törekvően tárja fel a történelmi igazságot.

A történelmi igazság feltárásának a kérdése a legrégebb időktől foglalkoztatta a gondolkodókat. Már Cicero azon a véleményen volt, hogy a történelemtudomány erkölcsi parancs tiltja attól, hogy hamis dolgot állítson, és erkölcsi parancs kötelezi arra, hogy ne féljen az igazság kimondásától. Az igazság feltárása csak hivatásszerű kemény munka árán érhető el, de ez már nemcsak a történelemtudományra áll, mert nincs olyan tudományos terület, ahol odaadó munka nélkül számottevő eredményt lehetne elérni. A nehézség persze a történelemtudomány területén abban áll, hogy az emberek, a tudatosan cselekvő emberek tevékenységét kell kutatnia olyan korszakokban, amelyek rég elmúltak és sok esetben a tárgyi emlékek, az írott források keveset beszélnek a hajdan volt életről. Ez különösen áll a régmúlt idők társadalmaira s itt is az emberek szellemi, tudati területen kifejtett tevékenységére. Ki tudná ma megmondani, mit

gondolt az a sok ezer paraszt, aki Dózsa hadába indult? A nagy szólamokat hangoztató idealista történészekkel szemben Engels éppen azt hangsúlyozta, hogy „*a történelem semmit sem tesz, »nincs roppant gazdagsága«, »nem vív harcokat«.* Ellenkezőleg, *az ember*, a valóságos, eleven ember az, aki mindenben tesz, rendelkezik és harcol; nem a »történelem« az, amely az embert esz-közül használja fel a *maga* — mintha a történelem valamilyen különálló személy volna — céljainak keresztülvitelére, hanem a történelem *nem egyéb*, mint a maga céljait követő ember tevékenysége.” A XIX. század egyik jeles történésze mondta, hogy a történelem nem tanítómester, hanem az élet mestere, nem kötelez arra, hogy tanulj, de végzetesen büntet a meg nem tanult leckéért.

Pártunk egész tevékenységében fontos helyet foglal el a történelem tanulmányozása, a román nép és a hazai magyar, német és más nemzetiségek forradalmi hagyományainak ápolása. A párt programjának, stratégiájának és taktikájának kidolgozásában szem előtt tartotta és mindig szem előtt tartja hazánk történelmi, nemzeti sajátosságait, hagyományait. Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy ez is hozzájárul harcaink sikeréhez, győzelmeink kivívásához. Pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs nemegyszer hangsúlyozta a történelem tanulmányozásának nagy jelentőségét. Rámutatott arra, hogy pártunk, amely magára vállalta a nép vezetését az igazságos társadalmi rend megteremtése érdekében, elsőrendű feladatának tartja a társadalmi harcok feltárását, a múlt megismerését. A nép múltját és történelmét nem ismerő párt „szegény, erőtelen lenne, s kétségtelen, hogy nem élvezné a nép támogatását, bizalmát — hangsúlyozta Nicolae Ceaușescu elvtárs —, márpedig éppen azért, mert a párt a nép legjobb hagyományainak folytatója, mert levonja a tanulságokat a múlt tapasztalatából és erőfeszítéseket tesz, hogy biztosítsa az előrehaladást a nép életének javulása felé, a szocialista társadalmi rend felépítéséért — pártunk az egész nép határtalan megbecsülésének és bizalmának örvend”. Ez a magyarázata annak, hogy szocialista hazánkban a történelmet, a hagyományok ápolását igen megbecsülik. Hazánkban a történelem ismerete elsőrangú helyet foglal el a szocialista tudat formálásában, a materialista és hazafias nevelés rendszerében. Színesen és képletesen fogalmazta meg ezt pártunk főtitkára, Nicolae Ceaușescu elvtárs, amikor leszögezte: „Vajon mit érezhetne egy nép, amely nem ismerné múltját, nem ismerné történelmét, nem becsülné és nem értékelné ezt a történelmet? Vajon nem lenne olyan, mint a gyermek, aki nem ismeri szüleit és idegenül áll a világban? Kétségtelen, hogy ilyen lenne. Íme, ezért kötelességünk ismerni, tanulmányozni népünk harci múltját. Olyan múltunk van, amelyre büszkék lehetünk. Nehéz körülmények közepette népünk megőrizte nemzeti lényét. A világ e térségében a haladás és a civilizáció tényezője volt, hozzájárult az előrehaladáshoz a jobb élet útján. Ezért mi, kommunisták, tisztelettel emlékezve meg azokról, akik a múltban életüket adták a nép boldogságáért, levonjuk a tanulságokat harcukból a jelen számára, amelyet teremtünk, s egyben azért, hogy lerakjuk a jövő alapját, arra neveljük az ifjúságot, hogy szeresse és tisztelje az elődök harciát és munkáját. Ifjúságunk csakis ily módon tanulja meg, hogy továbbvigye mindazt, amit az elődök megalkottak s amit a mai nemzedék megteremt, csakis ily módon tanulja meg szeme fényeként őrizni és erősíteni hazánk függetlenségét és szuverenitását.”

Szocialista hazánkban pártunk politikájának köszönhetően alakultak oly kedvezően a történelemkutatás körülményei is. A romániai történelemkutatás

jelentős eredményekkel büszkélkedhet, s ehhez a román történészekkel karöltve hozzájárultak magyar nemzetiségű történészeink is, akik mindig abból a történelmi valóságból indulnak ki, hogy közös hazánk, Románia Szocialista Köztársaság történetének szerves része a romániai magyar, német és más nemzetiségek története.

A romániai magyar nemzetiség múltjában kiemelkedő helyet foglalnak el azok a szabadságküzdelmek, amelyeket a századok folyamán a székelyek vívtak a hűbéri kizsákmányolás ellen, ősi jogaik védelmében. Már a Budai Nagy Antal vezette 1437—38-as általános erdélyi parasztfelkelést megelőzően hét évvel, vagyis 1430-ban, székely népfelkelésről adnak hírt a történelmi források. A feudalizmus kiéleződő osztályellentétei közepette a székelység elszántan védte hagyományos jogait: a tisztek szabad választását, a községek, a székek és az egész székely közösség „nemzetgyűlése” tartásának jogát, ahol szabadon hozták törvényeiket, kivetették a közterheket, meghatározták a hadra kelés és a bíraskodás rendjét, ítéleztek a főbenjáró peres ügyekben és küldötteket választottak az országgyűlésbe. A székelység nem igényelt kiváltságokat magának más társadalmi osztályok vagy rétegek kárára vagy éppen azok ellen, hanem olyan szabadságjogokat követelt, amelyek összhangban az általános közösségi érdekekkel, már eleve haladó jellegűek voltak. A székelyek követeléseit a feudális anarchiával szemben álló központi hatalom is értékelte, hiszen az ország védelme érdekében szüksége volt a szabad székely katonaelemre. Ezzel magyarázható például az a székely politika, melyet Mátyás király követett, megkísérelve a székelység alkotmányos helyzetének rögzítését, valamint a közszékelyek megvédését az elnyomásukra és kizsákmányolásukra törekvő főrendűekkel szemben.

A székelységnek a századok során megőrzött és továbbfejlesztett közösségi hagyománya, hűbériségellenes harca, országot védő hadrendje példaként szolgált a székely Dózsa Györgynek, aki 1514-ben az otthon látottak és tapasztaltak alapján szervezte meg hadseregét, fogalmazta meg parasztháborúja célját, a nemesség ellen hadra keltek társadalmi követeléseit.

Az önálló erdélyi fejedelemség kialakulása korában, amikor az országot mind a török, mint a Habsburg császári hódító törekvésekkel szemben védelmezni kellett, különösen nehéz helyzetbe került a katonáskodó székelység: gyakrabban szolgálták fegyverbe és új adóterhekkel sújtották. Sem a fejedelem, sem az erdélyi uralkodó osztály nem vette tekintetbe, hogy a háborúk lerontották a székelység emberállományát, a súlyos adóterhek pedig értelmetlenné és kilátástalanná tették a katonai terhek viselését. Hozzájárult mindehhez, hogy a fejedelem támogatta a székely főrendűk és a betelepített vármegyei nemesek ama törekvését, hogy az elszegényedett közrendűeket jobbagysorba taszítsák.

Ezek az okok és körülmények váltották ki a székelyek legnagyobb felkelését a XVI. században: az 1562. évi székely támadást. Negyvenezer közsékely szállt táborba és ütközött meg a fejedelmi sereggel. A felkelés levereése után hozott országgyűlési határozat jogi alapot teremtett a későbbiekben ahhoz, hogy tömegesen juttassák jobbagysorba a közsékelyeket. A két vár: a *Székelytámadt* és a *Székelybánja* már nevében is szimbolizálja a fejedelmi hatalom és az uralkodó osztály megtorló szándékát. A várak kapitányai az erőszak, a visszaélések és kegyetlenkedések egész rendszerét vezették be a szabad székely falvakba. Mindezek a székely megmozdulások, felkelések, lázadások egész sorát váltják ki, s e lázadások lángja nem alszik ki mindaddig,

amíg a székely közrend nem vívja ki azt a szabadságrendszert, mely századokra meghatározza majd belső társadalmi szerkezetét és életformáját.

Az idegen hódítók ellen viselt háborúk és az ismétlődő felkelesek nagy-nagy véráldozattal jártak, de a veszteséget mindig pótolta a székely családokra jellemző szapora gyermekáldás. A család fenntartása igényelte a sok gyermeket, mert jórészt a munkáskezek számától függött a gazdasági élet folytonossága és fejlődése is.

A XVI. századi székely társadalmi mozgalmak sorában különös jelentősége van az 1595—96. évi felkelésnek, mivel a székelyeknek történelmükben először sikerül — a feketehalmi táborban — a fejedelemtől olyan szabadságlevelet kicsikarniuk, amely biztosítja kollektív jogaikat, megszünteti mindazok jobbágyi állapotát, akik a törökellenes háborúkban részt vesznek, szabályozza a közhatalom rendszerét és elismeri a székely székekben a tisztek szabad választását. A szabadságlevéllel a székelyek nem régi, idejéltúlt állapotokat igyekeztek visszaállítani, hanem törvényes biztosítékot kívántak szerezni szabadságjogaik új rendszerének állandósításához.

Köztudomású, hogy a Mihály vajdát támogató havasalföldi törökellenes háborúban a székelység tömegesen vett részt, s ebben nem kis szerepe volt a szabadságjogok szavatolásának, amely a székelység számára új, szabad életlehetőségeket ígért. Mindezek tudatában a győzelmesen hazatérő székelység méltán remélhette, hogy véglegesen helyreállította a vérrel megpecsételt szabadságjogokat.

Nagy történelmi tragédia, hogy az uralkodó osztály az országgyűlésen csalással, ravaszsággal, hitegetéssel, álnoksággal, agyafűrt jogi érveléssel semmisenk tudta nyilvánítani a fejedelmi szabadságlevelet. A várható felháborodás és ellenállás megfékezésére az országgyűlés nemesi és fejedelmi zsoldban álló hadakat rendelt a székely székekbe, és azok olyan kegyetlenséggel léptek fel minden újabb megmozdulással szemben, hogy arról a történelem „véres farsang” néven emlékezik meg.

A XVI. század folyamán lezajlott rendkívül heves felkelések, népi megmozdulások elsőrendű tanulságaként — ahogy azt a későbbi évtizedek székely történelme is bizonyította — azt hangsúlyozzuk, hogy Erdélyben megszeménoen számolnia kell a székelységgel bárkinek, aki az ország függetlenségét és nyugalmas belső fejlődését szándékszik biztosítani. A székelyek vérükkel bizonyították, hogy csak szabadságjogaik visszaállítása és törvényes védelme nyomán várható tőlük a hadi szolgálat. Erre pedig igazán nagy szükség volt akkor, amikor az ország függetlenségét két terjeszkedő nagyhatalom, a török és a Habsburg birodalom állandóan fenyegette.

Mindenesetre a marxista történetírás egyik fontos feladata marad, hogy részleteiben is tisztázza a székely felkelések e mozgalmas fél évszázadát. Persze a székelyek XVI. századi felkeléseinek igazi jellegét és történelmi jelentőségét csak akkor tudjuk valójában felmérni, ha tekintettel vagyunk nemcsak sajátos katonai, politikai, területi és bíraskodási szervezetükre s a belső gazdasági és társadalmi ellentétek alakulására, hanem az egész erdélyi politikai életet általában meghatározó tényezőkre is. A közszekelyek elszánt harca és hősies küzdelme a szabadságjogokért nem szorul azonban szépítésre. Figyelembe kell vennünk minden újabban feltárt forrást vagy információt, s fel kell ismernünk az ellentétek bonyolult szövevényében mindazt, ami a haladást szolgálta. Történettudományunk marxista eszmeiségének ereje, tudatformáló hatása éppen a valóság hiteles feltárásában rejlik.

A XVI. századi székely felkeléseknek, s közöttük az 1595—1596. évinek is, sok a sajátos vonása, s ezek nem egy tekintetben különböznek a feudalizmus korának nagy parasztfelkeléseitől, összehasonlításuk a bábolnai felkeléssel vagy Dózsa György parasztháborújával mégis igen tanulságos, mert az összevetés ismételten bizonyítja a székely felkelések antifeudális jellegét. A harcra kelt közszekelyek a meggazdagodott és birtokokat szerző, tisztségeket betöltő, más munkáját kizsákmányoló főrendű székelyek és a nemesség ellen ragaduk fegyvert, akárcsak a parasztháborúk jobbághada. Célkitűzéseik mindössze annyiban különböztek a parasztfelkelésektől, hogy a közszekely felkelők szabadságának elvesztése aránylag új keletű volt, és a székely szabadságjogok rendszere még elevezen hatott a támadásra indulók tudatában. Így nem is annyira a közvetlen gazdasági jellegű követelések (a feudális szolgálmányok egyes formáinak felszámolása vagy korlátozása), hanem a szabadparaszti állapotot biztosító általános, az egész közösséget érintő szabadságjogok kivívása került előtérbe.

Nagy a hasonlatosság a közszekely hadak és a parasztháborúk felkelő seregeinek társadalmi összetétele tekintetében is. Az 1595—1596. évi székely támadás alkalmával a felkelők hadának zömét a jobbágyosorba taszított vagy a jobbágyosítás veszélyének kitett közszekelyek alkották. Belőlük állott a törökellenes hadjáratra Havasalföldre készülő székely sereg döntő többsége, amely Feketehalomnál kikényszerítette a fejedelmi szabadságlevelet. A kutatás további feladata, hogy részletesebben is bemutassa a székely társadalom ama rétegeinek életét, amelyek a XVI. századi felkelésekre meghatározóak voltak. Ezért nagyon fontosak a gazdaság- és társadalomtörténeti kutatások, a székely falu társadalmi szerkezetének feltárása, úgy, ahogyan azt a mély átalakulások kora megköveteli.

A székely felkelések szervezésében észlelünk azonban különbségeket is, ezeket mindenekelőtt a székelyek külön katonai szervezete magyarázza meg. Ismeretes, hogy a székelyek már a IX—X. században a magyar törzsszövetség keretében az előőrs és utóvéd feladatát teljesítették. Erdélyben is elsősorban védelmi feladatok hárultak rájuk, s ennek megfelelően alakult katonai szervezetük is. Ezzel magyarázható, hogy a felkelők hada a hadviselésre kötelezett székelység katonai szervezetére, a tizedek, századok, a széki hadnagy-ságok s az egész székely kapitányság rendszerére épült.

Az 1595—1596. évi felkelés katonai megszervezésére vonatkozóan tudjuk például, hogy a székelyek ekkor is tizedenként, falvanként és székenként szervezve indultak hadba. Ez a szervezeti forma biztosította a gyors mozgósítást, a fegyelmet, a katonarendet, a sereg élelmezését, és ami a legfontosabb: egységes fellépését, harci készségét. Itt is találkozunk azonban a parasztháborúkra jellemző elemekkel. Hadd említsem meg, hogy a Budai Nagy Antal vezette 1437-es bábolnai felkelés parasztserege maga választotta kapitányok alatt harcolt, s ugyancsak maga választott küldötteket a tárgyalásokra. Ezt tette ősi joga alapján 1595 őszen a hadra kelő közszekelység is, sőt a szabadságlevelében írásba foglaltatta jogát a széki tisztség szabad választásához.

Sok kérdést vet fel a XVI. századi felkelések tanulmányozása a székelység és a központi hatalom viszonyát illetően is. Tagadhatatlan, hogy a fejedelem nem hagyhatta figyelmen kívül a szabad székely katonaelem megvédését. Mennyire sikerült ezt megvalósítania egyik vagy másik erdélyi fejedelemnek, az függött nemcsak egyéni akaratótól, a hűbéri osztály e képviselőjének osztálykorlátaitól, de nem kis mértékben a belső és külső erőviszonyok alakulá-

sától is. Ebből is látszik, mennyire elhatározó jellegű volt a központi hatalom székely politikája a felkelések kirobbanásában, eseményeinek alakulásában.

Figyelemmel kell lenni ezenkívül arra is, hogy a székely felkelések, s különösen az 1595—1596. évi szorosban egybefonódtak a külső betolakodók elleni küzdelemmel. A törökellenes harcban a székelyek — különösen az önálló erdélyi fejedelemség korában, de azelőtt is — kimagasló katonai erőt képviseltek. Nemcsak Erdélyben, de Moldvában és Havasalföldön is gyakran harcoltak a székely hadak az itteni vajdák hadaival karöltve a hódító török és tatár seregek ellen. Nicolae Ceaușescu elvtárs erről a következőket mondta: „Jól ismert történelmi igazság, hogy a székelyek együtt harcoltak Ștefan cel Mareval, Petru Rareșsel, valamint Erdély, Havasalföld és Moldva más fejedelmeivel éppúgy, mint ahogy a szászok és más nemzetiségű lakosok is harcoltak a románok oldalán.”

A XVI. századi székely felkelések a romániai magyar nemzetiség történelmének aranybetűkkel írt fejezete. Emlékük ápolása, tanulságaik rögzítése, akárcsak a feudális kizsákmányolás és a külső ellenség ellen vívott többi harc haladó, forradalmi hagyományainak ápolása a román nép és az együttélő nemzetiségek egységének megszilárdítását, Románia Szocialista Köztársaság sokoldalú felvirágzását, a dolgozóknak a szocialista hazafiság és az internacionalizmus szellemében való nevelését hivatott szolgálni.

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

- AARMSI — Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii de istorie.
- AIIA — Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca.
- ÁLvt — Állami Levéltár.
- AMN — Acta Musei Napocensis.
- Barta—Fekete Nagy — Barta Gábor — Fekete Nagy Antal: *Parasztháború 1514-ben*. Bp 1973.
- Bp — Budapest.
- Buc.; Buk. — București — Bukarest.
- Călători — *Călători străini despre țările române*. I—V. Buc. 1968—1973.
- Connert — Connert János: *A székelyek alkotmányának története különösen a XVI. és XVII. században*. Székelyudvarhely 1906.
- Crăciun: *Cronicarul* — Crăciun Ioachim: *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români. 1566—1608*. Cluj 1928.
- Crăciun: *Biruința* — Crăciun Ioachim: *Biruința lui Radu Șerban la Brașov (1611), văzuta de un cronicar brașovean*. = În amintirea lui Constantin Giurescu. Buc. 1944.
- CSHM — *Corpus statutorum Hungariae municipalium*. Kiadja: Kolosváry Sándor — Óvári Kelemen. I—VIII. Bp 1885—1897.
- Demény: *A székelyek* — Demény Lajos: *A székelyek és Mihály vajda. 1593—1601*. Buk. 1977.
- DIR — *Documente privind istoria României*. Seria B. Țara Românească. veac. XVI, vol. III—VI. Buc. 1952—1953; veac. XVII, voi. I—II. Buc. 1951.
- EOE — *Erdélyi országvülési emlékek*. Kiadta: Szilágyi Sándor. I—XXI. Bp 1875—1898.
- ETA — *Erdélyi történelmi adatok*. Kiadta: Mikó Imre — Szabó Károly. I—IV. Kolozsvár 1855—1862.
- ETT — *Erdélyország történeti tára*. Kiadta: Kemény József — Nagyajtai Kovács István. I—II. Kolozsvár 1837—1845.
- FRT — *Fontes rerum Transylvanicarum. Erdélyi történelmi források*. Kiadta: Veress Endre. I—V. Bp 1911—1921.
- Hurmuzaki — *Documente privitoare la istoria românilor*. Kiadta: Hurmuzaki Eudoxiu. I—XXI. Buc. 1887—1942.
- Iorga: *Acte și fragmente* — Iorga Nicolae: *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*. I—III. Buc. 1895—1897.
- Iorga: *Socotelile* — Iorga Nicolae: *Socotelile Brașovului și scrisori românești către sfat în secolul al XVII-lea*. AARMSI. Seria II. XXI. Buc. 1899.
- Iorga: *Studii și documente* — Iorga Nicolae: *Studii și documente cu privire la istoria românilor*. I—XXV. Buc. 1901—1913.
- Jakab — Szádeczky — Jakab Elek — Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégebb időktől 1849-ig*. Bp 1901.
- Mikó — *Hidvégi Mikó Ferenc története*. Kiadta: Kazinczy Gábor. MTEI. VII. Pest 1863.

- MOE — *Magyar országgyűlési emlékek*. Kiadta: Fraknoi Vilmos — Károlyi Árpád. I—XII. Bp 1874—1917.
- MTEI — *Magyar történelmi emlékek*. Írók.
- MTEO — *Magyar történelmi emlékek*. Okmánytár.
- Quellen — *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*. I—VIII. Kronstadt. 1886—1926.
- Szádeczky: *Erdély* — Szádeczky Lajos: *Erdély és Mihály vajda története. 1595—1601*. Temesvár 1893.
- Szádeczky: *A székely* — Szádeczky-Kardoss Lajos: *A székely nemzet története és alkotmánya*. Bp 1927.
- Szamosközy — *Szamosközy István történeti maradványai*. MTEI. XXI, XXVIII—XXX. Bp 1876—1880.
- Szamosközy 1892 — *Újabb pótlék Szamosközy történeti fõljegyzéseéhez*. Kiadta: Szilágyi Sándor. TT. 1892. 402—439, 578—580.
- SzOkl — *Székely Oklevéltár*. Kiadta: Szabó Károly — Szádeczky Lajos — Barabás Samu. Kolozsvár — Bp 1872—1934.
- TT — *Történelmi Tár*.
- Veress: *Basta* — *Basta György hadvezér levelezése és iratai. 1597—1607*. I—II. MTEO. XXXIV, XXXVI. 1909—1913.
- Veress: *Documente* — *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. Kiadta: Veress Endre. I—VIII. Buc. 1928—1935.
- Veress: *Báthory* — *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*. Kiadta: Veress Endre. I—II. Kolozsvár 1944.

Első rész

I. FEJEZET

- ¹ Veress: *Documente*. I. 51—52.
- ² Veress: *Documente*. I. 52—54, 57, 62—63, 65, 67, 70, 75—76.
- ³ Veress: *Documente*. I. 88, 92, 95, 97—101; Franciaország beavatkozásáról: 84, 126.
- ⁴ Veress: *Documente*. I. 102—104. *Istoria României*. II. Buc. 1962. 905.
- ⁵ Veress: *Documente*. I. 131, 142, 148—149, 159; *Istoria României*. II. Buc. 906, 913.
- ⁶ Izabella az 1548-ban elhunyt I. Jagelló Zsigmond leánya volt. Egyik lánytestvére, Anna, Báthori Istvánnak lett a felesége.
- ⁷ Veress: *Documente*. I. 205—206.
- ⁸ Veress: *Documente*. I. 223.
- ⁹ Veress: *Documente*. I. 213, 227, 230, 233; C. Marinescu: *Vita Despothi, Principis Moldaviae*. = *Mélanges d'Histoire Générale*. II. Buc. 1938. 405.
- ¹⁰ Crăciun: *Cronicarul*. 95. fejezet.
- ¹¹ Felesége, Grizeldis, Báthori Kristóf leánya volt, Báthori Zsigmondnak, a későbbi fejedelemnek testvére.
- ¹² Veress: *Documente*. I. 318, 322; II. 12, 25, 41, 60, 113, 125—128.
- ¹³ Veress: *Documente*. III. 126—133, 139—141, 155.
- ¹⁴ Ștefan Pascu: *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*. Sibiu 1944. 22—30; Veress: *Documente*. II. 177.
- ¹⁵ Veress: *Documente*. II. 182—183 és 213—216, 1581-es események.
- ¹⁶ Ludovic Demény — Paul Cernovodeanu: *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI—XVIII*. Buc. 1974. 18.

- ¹⁷ I. I. Poda: *A contribution to the Study of Queen Elizabeth's eastern Policy (1590—1593)*. = *Mélanges d'Histoire Generale*. II. 429. és 2. jegyzet.
¹⁸ Veress: *Documente*. III. 141—143, 146—148.
¹⁹ Veress: *Documente*. 218—219, 225—226; Poda: i.m. 437—443.
²⁰ Hurmuzaki: XI. 742, 751.
²¹ Veress: *Documente*. III. 233—237, 241, 246.
²² Veress: *Documente*. III. 252, 263, 267, 274—276.

II. FEJEZET

- ¹ Györffy György: *A kunok feudalizálódása*. = *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon a 14. században*. Szerk.: Székely György. Bp 1953. 248—275.
² SzOkl. I. 48, 220.
³ Györffy György: *A székelyek eredete és településük története*. = *Erdély és népei*. Szerk.: Mályusz Elemér. Bp 1941. 74; SzOkl. I. 102; VIII. 51.
⁴ SzOkl. III. 82—87.
⁵ SzOkl. III. 135, 177, 207—208; VIII. 144—145.
⁶ SzOkl. I. 198; II. 5, 8; III. 128, 132, 167, 244.
⁷ SzOkl. III. 142—143.
⁸ SzOkl. III. 129—130; VIII. 179, 189, 193—194, 198, 211, 213—214.
⁹ SzOkl. III. 83, 86.
¹⁰ SzOkl. I. 307; VIII. 219.
¹¹ SzOkl. VIII. 172, 177—178.
¹² Mályusz Elemér: *A magyar társadalom a Hunyadiak korában (A hűbériség és rendiség problémája)*. = *Mátyás Király-Emlékkönyv*. Szerk.: Lukinich Imre. Bp. [1940] I. 368—369.
¹³ Mályusz: i.m. 350.
¹⁴ SzOkl. I. 220.
¹⁵ SzOkl. I. 272—280.
¹⁶ SzOkl. I. 279.
¹⁷ SzOkl. I. 274, 276—277, 280.
¹⁸ SzOkl. I. 277—278.
¹⁹ SzOkl. I. 271.
²⁰ SzOkl. III. 138—145.
²¹ SzOkl. III. 177, 207—208.
²² Barta — Fekete Nagy: 183—191.
²³ SzOkl. III. 180, 190—199.
²⁴ SzOkl. III. 201—202, 211—214.
²⁵ MOE. I. 613—614.
²⁶ MOE. I. 614.
²⁷ CSHM. I. 26.
²⁸ Uo.
²⁹ SzOkl. V. 58.
³⁰ Uo.
³¹ EOE. I. 300.
³² SzOkl. II. 97—98, 101.
³³ SzOkl. II. 98.
³⁴ SzOkl. II. 97.
³⁵ EOE. II. 95—96, 113.

- ³⁶ EOE. II. 103—104, 194.
³⁷ EOE. II. 118, 120.
³⁸ EOE. II. 118.
³⁹ SzOkl. III. 118—119.
⁴⁰ SzOkl. V. 60.
⁴¹ Barta — Fekete Nagy: 248. — Borosy András: *A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben*. Bp 1971, 99—119; Szentgyörgyi Mária: *Jobbágyterhek a XVI—XVIII. századi Erdélyben*. Bp 1962. 56—77.
⁴² MOE. I. 613—614.
⁴³ MOE. I. 613.
⁴⁴ SzOkl. VIII. 279; EOE. I. 405.
⁴⁵ SzOkl. II. 247.
⁴⁶ SzOkl. II. 162.
⁴⁷ A segesvári végzések szövege: SzOkl. II. 161—167; EOE. II. 202—208.
⁴⁸ Vö. EOE. I. 293; II. 75.
⁴⁹ SzOkl. II. 162.
⁵⁰ SzOkl. II. 162—163.
⁵¹ SzOkl. II. 163.
⁵² SzOkl. II. 164—165.
⁵³ Makkai László: *Erdély története*. Bp 1944. 241.
⁵⁴ EOE. II. 212—213.
⁵⁵ SzOkl. III. 323—325.
⁵⁶ EOE. II. 230.
⁵⁷ SzOkl. II. 246; EOE. II. 301.
⁵⁸ SzOkl. II. 187, 193.
⁵⁹ SzOkl. II. 183—184, 192.
⁶⁰ SzOkl. II. 185.
⁶¹ SzOkl. II. 328—330.
⁶² EOE. II. 301.
⁶³ SzOkl. II. 182—193.
⁶⁴ EOE. II. 315.
⁶⁵ SzOkl. II. 191.
⁶⁶ SzOkl. II. 189—190.
⁶⁷ EOE. II. 315, 364.
⁶⁸ SzOkl. II. 210; III. 320—321, 324—325.
⁶⁹ SzOkl. II. 207—208.
⁷⁰ SzOkl. II. 208—210.
⁷¹ SzOkl. II. 213—215.
⁷² SzOkl. II. 265—268; IV. 230.
⁷³ SzOkl. II. 246; VIII. 293.
⁷⁴ SzOkl. II. 247, 291—292, 297; III. 330—332.
⁷⁵ SzOkl. II. 265—268.
⁷⁶ SzOkl. II. 238—239.
⁷⁷ SzOkl. II. 250.
⁷⁸ SzOkl. II. 238—239.
⁷⁹ EOE. II. 457.
⁸⁰ SzOkl. II. 326—327; EOE. II. 469.
⁸¹ SzOkl. II. 321—322; EOE. II. 469.
⁸² SzOkl. II. 321—331; EOE. II. 468—469.
⁸³ Veress: *Báthory*. I. 124—125.

- ⁸⁴ SzOkl. III. 335—336.
⁸⁵ SzOkl. III. 339—341; IV. 16—18.
⁸⁶ EOE. II. 482—483.
⁸⁷ EOE. II. 490; Veress: *i. m.* I. 145—146, 148.
⁸⁸ Forgach, Franciscus: *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii*. Posonii et Cas-soviae 1788. 649—650; Veress: *Báthory*. I. 154.
⁸⁹ EOE. II. 502—504, 514—515, 520.
⁹⁰ SzOkl. IV. 21—22.
⁹¹ Szamosközy: XXVIII. 154, 177—178; Vö. Szádeczky: *A székely*. 129; EOE. II. 502.
⁹² SzOkl. IV. 112; V. 123, 141—143.
⁹³ SzOkl. V. 151.
⁹⁴ EOE. III. 403; SzOkl. IV. 51—52; VI. 21—24.
⁹⁵ Jakó Zsigmond: *A gyalul vártartomány urbáriumai*. Kolozsvár 1944. XIII. 1; Kádár József — Tagányi Károly: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*. Dés 1903. VI. 206—207.
⁹⁶ EOE. III. 477.
⁹⁷ EOE. VI. 113.
⁹⁸ Bethlen, Wolfgangus: *Historia de rebus Transsylvanicis*. Cibinii 1783. III. 600—603, 630—633; Marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc *memorialéja*. = ETA. I. 44—47; EOE. III. 4S8; IV. 106.
⁹⁹ EOE. IV. 122.
¹⁰⁰ SzOkl. IV. 132—133; EOE. V. 222.
¹⁰¹ EOE. VI. 310—311; Veress: *Documente*. 1928. V. 268—270; VI. 46—48; TT 1880. 789—791; Szádeczky: *Erdély*. 313—315; EOE. IV. 417; Mihály kiváltságleveleire: Demény: *A székelyek*. 98—111.
¹⁰² EOE. IV. 435; Vö. Hurmuzaki: XII. 1205—1206.
¹⁰³ EOE. IV. 534, 547; SzOkl. IV. 151; V. 169.
¹⁰⁴ EOE. V. 81—82, 164—166.
¹⁰⁵ SzOkl. IV. 150—154; V. 168—171.
¹⁰⁶ EOE. V. 141, 159; SzOkl. IV. 159—161; VIII. 356.
¹⁰⁷ EOE. V. 455, 510.
¹⁰⁸ SzOkl. V. 171—176.
¹⁰⁹ EOE. VI. 113.
¹¹⁰ SzOkl. VI. 28.
¹¹¹ SzOkl. IV. 213.
¹¹² SzOkl. IV. 215—218.
¹¹³ SzOkl. IV. 223.
¹¹⁴ SzOkl. VI. 70—73.
¹¹⁵ SzOkl. IV. 212—215.
¹¹⁶ SzOkl. VIII. 365.
¹¹⁷ SzOkl. VIII. 373—374.

III. FEJEZET

¹ Széken valamely hatóság tanácskozó, ítélkező testületét értették. Ez a megnevezés a szászoknál és a székelyeknél egyúttal egy-egy közigazgatási területet is jelölt.

² A három szék egyesülésének pontos idejét megállapítani nem áll módunkban. Valószínűleg nem is köthető bizonyos időponthoz, hanem hosszabb folyamat eredménye.

³ Miklósvárszék: SzOkl. I. 181; II. 24; III. 20—21. Kászonszék: SzOkl. I. 194;

III. 341; IV. 16—18, 189; Benkő Károly: *Csik, Gyergyó és Kászon múltja és jelene*, Kolozsvár 1853. 65; Szádeczky: *A székely*, 27.

⁴ Bardóc-fiúszék az 1630-as években alakult. Létét I. Rákóczi György fejedelem 1635-ben kiváltságlevélben biztosította, és hatáskörét is szabályozta. Jövőhagyta, hogy törvényes székük legyen, ahonnan pereiket Udvarhelyszékre fellebbezhessék, és elöljáróikat — alkaptányukat és alkirálybírójukat — maguk közül választhassák. L. Jakab — Szádeczky: 355—357.

⁵ Gyergyószék 1406-ban tűnik fel először okleveles anyagban. SzOkl. I. 100; Keresztárszék pedig 1477-ben. SzOkl. III. 98.

⁶ SzOkl. II. 24.

⁷ SzOkl. I. 194, 298—299.

⁸ Egy 1462. november 1-én kelt ítéletben Sepsi-, Kézdi-, Orbai-, Csik- és Gyergyószékbe kiküldött ítélőbírákról esik szó. SzOkl. V. 19. 1466. június 27-én az egyházi adó fizetésével kapcsolatosan Mátyás király Aranyos-, Maros-, Udvarhely-, Csik- és Gyergyószékeket utasítja a régi szokás tiszteletben tartására. SzOkl. I. 203. Ezeknek az adatoknak az alapján Gyergyót a többivel egyenlő széknek tekinthetjük, legalábbis a jelölt időszakban.

⁹ Kölönte Béla: *Gyergyó története*, Gyergyószentmiklós 1910. 40. szerint Gyergyószék függőségbe kerülése Csikkal szemben a fejedelemség kialakulásának idejére tehető, oka pedig a központosítási politikában található. Tény, hogy I. Ferdinánd erdélyi biztosai 1552-ben készített jelentésükben Kászont és Gyergyót is Csikszékhez tartozónak tüntetik fel. SzOkl. II. 99. 1569-ben Csik- és Gyergyószékeknek már közös királybírájuk van csikszentkirályi Andrassy Márton személyében, és az ugyanezen időben székenként készített összeírásokban is együtt tüntették fel őket. SzOkl. II. 224, 269—277.

¹⁰ 1587-ben Csik-Gyergyó-Kászonszéknek Szemere Bertalan személyében egy főkirálybírája van. Ez a főkirálybírói tisztség első írott említése. SzOkl. V. 141. 1600. Március 7-én Mihály vajda a csiki, gyergyói és kászoni székelyek régi szabadságát — mint egyetlen székét — egyazon levélben biztosította. Veress: *Documente*. VI. 46.

¹¹ SzOkl. IV. 16—18.

¹² Habár Jakab Elek a két székét egyenrangúnak tartja, megokolásként hozva fel, hogy mindegyikben létezett egy-egy mezőváros, és közgyűléseket itt is, ott is tartottak (Jakab — Szádeczky: 309.), Udvarhelyszék kifelé való megnyilvánulásaiiban egységes székenként szerepel, nem mint Csikszék. Két egyenrangú széknek tükröződnie kellene a megnevezésben is.

¹³ SzOkl. II. 99.

¹⁴ Pál Antal Sándor: *Marosszék levéltára*. = Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és testvéri együttműködéséről a román nemzettel. Magyar nemzetiség. I. 1976. 22.

¹⁵ Connert: 27—28.

¹⁶ Az 1555. április 28-i *Municipalis consuetudo Siculorum ex Judicis* szerint „Székely földön minden dolgot meg ítélnének, csak bajviadalt nem ítélnének, és új ítéletet nem adhatnak”. SzOkl. II. 123.

¹⁷ SzOkl. III. 309—311.

¹⁸ A korabeli oklevelekben megnevezése nem egyöntetű. A latin nyelvű iratokban *maior exercitus*, *capitaneus*, sőt még *primipilus* néven is említik. A magyar nyelvű forrásokban leginkább *hadnagy* vagy *főhadnagy* szerepel. A XVI. század második felétől a katonai teendővel megbízott tisztviselő a fejedelem által kinevezett *kapitány* lett.

¹⁹ A bírság szedését és a tisztviselők közötti felosztását az 1555-ben hozott udvarhelyi határozatok szabályozták. SzOkl. II. 125—126.

²⁰ SzOkl. II. 282.

²¹ SzOkl. II. 78—79, 139—143, 282.

²² SzOkl. V. 68; Elekes Andor: *Szemelvények a székelyek sajátságos jogtörténetéből.* = Emlékkönyv a székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy 1929. 119.

²³ SzOkl. II. 139—143.

²⁴ Tagányi Károly — Dr. Réthy László — Pokoly József: *Szolnok-Doboka vármegye monographiája.* I. Ds 1901. 320.

²⁵ SzOkl. I. 308.

²⁶ SzOkl. I. 307—308.

²⁷ SzOkl. I. 316.

²⁸ SzOkl. I. 162—164; III. 82—87.

²⁹ SzOkl. I. 313—316; II. 119—127.

³⁰ Szádeczky: *A székely.* 36—40.

³¹ EOE. I. 225.

³² EOE. I. 211, 240.

³³ EOE. I. 411.

³⁴ EOE. II. 75, 122—126.

³⁵ János Zsigmond még nem, de 1571-től Báthori István és az őt követő fejedelmek, majd a XVIII. században Mária Terézia császárinő és utódai címeik közé bevették a székelyek ispánját is.

³⁶ A határozat többek között kimondja, hogy „Királybírák adatnak tisztül, hogy dícséretes szokással és az ü királyi Felségéhez illendő méltósággal éljenek minden székeken... Azért ezentül a királybírák minden székely székekben méltó tisztességbe és becsületbe tartassanak, és abban legyenek a tekintetben, mellyel a fejedelmek méltósága igazán, nyilván és merően ki tündököljék. Mert ü Felségök az ő személyeknek és méltóságoknak akarják való tekintetűt állatni. Annak okáért a királybírák, ha ü Felségök avagy az ország szolgálatjába foglaltos nem léssen, személye szerint minden közönséges törvényben jelen legyen...” EOE. II. 122—126.

³⁷ SzOkl. II. 163—164.

³⁸ 1576-ban Aranyosszéken létezett még a széki kapitány és a székbíró, de mint a királybírónak alárendelt tisztviselő. SzOkl. IV. 50—52. 1571-ben Báthori István megerősítette a kászoniak régi kiváltságlevelét, amely biztosította számukra előljáróik szabad választását is. SzOkl. III. 341. Ez a joguk azonban, úgy tűnik, nem nyert teljes gyakorlati alkalmazást.

³⁹ SzOkl. III. 341; IV. 50—52.

⁴⁰ EOE. VI. 362.

⁴¹ SzOkl. IV. 150—154; V. 168—171; ÁLvt, Marosvásárhely. Teleki család lt., Miscellanea, F. 1153. sz. 541.

⁴² SzOkl. V. 124—128.

⁴³ A nyílföldek újraosztási rendszerére I. Imreh István és Pataki József tanulmányát ebben a kötetben.

⁴⁴ CSHM. I. 63—64.

⁴⁵ I.m. 64.

⁴⁶ SzOkl. V. 127.

⁴⁷ SzOkl. V. 127; VI. 359.

⁴⁸ SzOkl. III. 335.

⁴⁹ CSHM. I. 51.

⁵⁰ SzOkl. V. 124.

⁵¹ CSHM. 52.

⁵² CSHM. 34.

IV. FEJEZET

¹ *Képes Krónika*. Bp 1964. II. 154, 159.

² Szádeczky: *A székelyek*. 63, 95—97.

³ Anonymus: *Gesta Hungarorum. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Bp 1977. 124—125.

⁴ Antonius de Bonfinis: *Rerum ungaricarum decades*. Kiadja: Fögel I., Iványi B., Juhász L. Szeged 1936. V. 48.

⁵ Werbőczy István *Hármaskönyve*. Kiadja: Kolosvári Sándor és Óvári Kelemen. Bp 1897. 383—384.

⁶ Olahus, Nicolaus: *Hungaria-Athila*. Kiadja: Eperjessy Kálmán és Juhász László. Bp. 1938. XVIII. 71—72; Vö. *Umanistul Nicolaus Olahus*. Kiadja: Firu, I.S., és Albu, C. Buc 1968. 137—139.

⁷ Verancsics Antal *Összes Munkái*. Kiadja: Szalay László. MTEI. II. Pest 1857. I. 144—147.

⁸ Demény: *A székelyek*. 144—147.

⁹ FRT. III. 51—53.

¹⁰ Szádeczky: *A székelyek*. 64—66.

¹¹ Az utóbbi időben gyanú támadt, hogy ez a hadszabályzat későbbi, sőt hitelessége is bizonytalan. Mivel egyelőre mindez nem több vélekedésnél, mi — a korábbi történetírás nyomán — hitelesnek és Mátyás király korában keletkezettnek tartjuk.

¹² SzOkl. I. 198.

¹³ SzOkl. I. 220—221.

¹⁴ SzOkl. I. 198.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo.

¹⁷ SzOkl. III. 144.

¹⁸ SzOkl. III. 139.

¹⁹ Már a *Képes Krónika* feljegyezte a besenyőkről és a székelyekről: „...szokás szerint ugyanis ők jártak a magyar hadsorok előtt...” II. 159.

²⁰ SzOkl. III. 139.

²¹ SzOkl. III. 139—140.

²² Uo.

²³ *Magyarország története*. Szerk.: Molnár Erik. Bp 1964. I. 97.

²⁴ A tízes beosztás emlékei ma is élnek számos székely falurész nevében (al-tíz; fel-tíz; közép-tíz). Nyilvánvaló, hogy a későbbiekben a tízes beosztás gazdasági-társadalmi funkciót is kapott.

²⁵ *Hadtörténeti Közlemények*. LVII (1959). 222—223.

²⁶ Szádeczky: *A székely*. 69.

²⁷ Szádeczky: *A székely*. 31.

²⁸ ETA. III. 251.

²⁹ Szádeczky: *A székely*. 69.

³⁰ Verancsics: i.m. II. 144—145.

³¹ Szádeczky: *A székely*. 69; Connert: 230—231.

³² Oklevélben 1339-ben fordul elő első ízben: SzOkl. I. 48.

³³ SzOkl. I. 1.

³⁴ SzOkl. I. 196. Ez a székelyeket általában nevezi meg („siculi”), rendjeikre való utalás nélkül.

³⁵ SzOkl. I. 220—222.

³⁶ Uo.

³⁷ Az ellenkező véleményen levő történészek felhozta néhány eset nem tipikus, a véletlen birodalmához tartozik, s ha jobban utánanéznünk, kiderül, hogy nem is a székelyek földjére vonatkozik, hanem a Székelyföldbe még eléggé nem tisztázott körülmények között beéke-
lődött vármegyei (Felső-Fehér megyei) területekre vagy régebbi királyi várbirtok maradványaira.

³⁸ Bár 1557-ben a gyulafehérvári országgyűlésen kimondották, hogy hűtlenség esetén a székelyek is fő- és jószágvesztésre ítélték (EOE. II, 16, 75), ennek gyakorlati alkalmazására csak az 1562-es felkelés utánról, pontosabban 1566-tól van adatunk. Vö. Lóránd Lajos: *A székely jobbágyság kialakulása. 1540—1571*. Bp 1906. 44.

³⁹ SzOkl. VI. 176.

⁴⁰ Henri H. Stahl: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. III. Buc. 1965. 421—427.

⁴¹ ETA. III. 252—253.

⁴² Neagoie Manole — Căpățînă Dan: *Rolul marilor comandanți de oști în desfășurarea luptelor pentru apărarea independenței țărilor române în secolul XIV—XVI*. = File din istoria militară a poporului român. Buc. 1973. 23.

⁴³ Uo. — L. még Borosy András: i.m. 70.

⁴⁴ EOE. II. 526.

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ ETA. III. 265.

⁴⁷ ETA. III. 251.

⁴⁸ EOE. II. 16, 36, 73, 96, 105.

⁴⁹ Vö. az I. rész VI. fejezetével.

⁵⁰ Lóránd: i.m. 44; Szádeczky: *A székelyek*. 141; Connert: 115.

⁵¹ SzOkl. II. 161—162.

⁵² Uo.

⁵³ SzOkl. II. 163.

⁵⁴ L. az 50. jegyzetet.

⁵⁵ Ezt a kérdést lásd bővebben Biró Vencel: *Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában (1541—1571)*. Kolozsvár 1911. 30, 35.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Nagy László: *A magyar hadsereg és hadművészet a harmincéves háborúban*. Bp 1972. 21—51.

⁵⁸ A városi haderőkben is szolgáltak székelyek.

⁵⁹ Olahus: i.m. 71.

⁶⁰ Verancsics: i.m. II. 150.

⁶¹ FRT. III. 53.

⁶² *Călători* II. 334.

⁶³ Itt meg kell jegyeznünk, hogy Gromo is észrevette a székely hadak számának megfogyását.

⁶⁴ Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. Bp 1962. 406. — Itt jegyezzük meg, hogy Suriano velencei követ is 30 000 székely fegyverest említ. Borosy: i.m. 108.

⁶⁵ TT. 1893. 213.

⁶⁶ A források szerint otthon csak a nők, aggok és gyermekek maradtak, de a 7000-es szám a fegyverforgatók közül mégis csak a derekabbakra vonatkozik. Uo.

⁶⁷ SzOkl. II. 281.

⁶⁸ Aranyosszék kivételével.

⁶⁹ SzOkl. II. 210, 245, 230, 263.

⁷⁰ A Lécfalván tartott országgyűlés 1600. november 4-én elrendelte, hogy a lerombolt

várhegyi és udvarhelyi várat fel kell építeni, nevezetesen az előbbit a háromszékiek és csikszékiek, a másodikat Udvarhelyszék és Marossszék. Ismeretes, hogy a felépítés elmaradt.

⁷¹ SzOkl. III. 320.

⁷² SzOkl. II. 192—193.

⁷³ Uo.

⁷⁴ EOE. III. 403.

⁷⁵ SzOkl. II. 221.

⁷⁶ SzOkl. V. 166—167.

⁷⁷ SzOkl. II. 321—331.

⁷⁸ SzOkl. II. 245.

⁷⁹ SzOkl. II. 253, 295.

⁸⁰ EOE. II. 223.

⁸¹ SzOkl. V. 123.

⁸² Ezzel szemben kék darabontoknak vagy kék gyalogoknak nevezték a fejedelmek udvari testőrségét, amely jórészt ugyancsak székelyekből állt, legalábbis időnként.

⁸³ Jakab — Szádeczky: 292.

⁸⁴ SzOkl. V. 152, 155.

⁸⁵ Jakó: *A gyalui vártartomány*. XIII.

⁸⁶ Jakab — Szádeczky: 293.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Szádeczky: *A székely*. 143.

⁹² Jakab — Szádeczky: 293.

⁹³ SzOkl. V. 321 és köv.

V. FEJEZET

¹ Az 1562. évi felkelésnek mindmáig nincs összefoglaló monografikus feldolgozása, a korról foglalkozó fontosabb művek azonban megemlékeznek róla. Ez utóbbiak közül megemlítjük: *Istoria României*. II. 892—893; *Erdély története*. I. Buk. 1963. 145—146; Szádeczky: *A székely*. 115—120; Jakab—Szádeczky: 261—263; Böződi György: *Székely bánja*. Kolozsvár 1938; Connert; Kövári László: *Erdély történelme* III. Pest 1860. 170—174; Szilágyi Sándor: *Erdélyország története különös tekintettel művelődésére*. I. Pest 1866; Cselényi Béla: *A székely jelkelők és a százok kapcsolatairól 1562-ben*. Buletinul universităților V. Babeș și Bolyai din Cluj. Seria Științe sociale I. 1956. 1—2. 191—198; Uő: *Ecoul răscoplei secuilor din anul 1562 la curtea lui Despot Vodă; Az 1562-es székely felkelés lefolyásáról = A székelyek harca a feudális kizsákmányolás ellen a XVI. század második felében és részvételük a törökellenes harcban*. Előadások, értekezések. Csíkszereda 1976. 60—65; 66—69; Demény Lajos: *Székely felkelések a XVI. század második felében*. Buk. 1976. 37—52. Uő: *Characterul răscoplei secuiești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea*. Revista de istorie 1976. 12. 1905—1925. — A felkelésre vonatkozó fontosabb elbeszélő források: *Borsos Sebestyén Krónikája*. = ETA. I. 18—20. — *Vita Joannis Secundi electi Hungariae regis, scitico sermone a D. Ch. ejusdem principis secretario miserabiliter decantata*. Debrecen 1571, 1577 és 1582; Kolozsvár 1571 és 1582. — Forgách Ferenc: *Rerum Hungaricarum sui temporis commentarii*. MTEI. XVI. Pest 1866. 237—239; Christianus Schaeseus: *Ruinae Pannoniae libri...* a budapesti Országos Széchényi Könyvtár kéziratában őrzött kéziratának a felkelésre vonatkozó részét magyar fordításban közölte Geréb László: *A hazai osztályharcok*

irodalma. 1525—1660. Bp 1955. 101—106; — Michael Sigler: *Chronologia rerum Hungaricum, Transsylvaniae et vicinorum reginam libri duo.* = Bél Mátyás: *Adparatus ad Historiam Hungariae.* Poonii 1735. 86—87. — A felkelésre vonatkozó eddig ismert fontosabb oklevelek kiadásai: EOE. II. Bp 1877. 202—208. — SzOkl. II. 160—171; III. 319—320; Hurmuzaki: IV. 1. 404—457. Johann Belsius jelentései Despot vajda udvarából. Ez utóbbiak részleges román fordítása: *Călători* II. 129—216. — Veress: *Documente.* I. 223.

² Ferdinánd 1551 júniusában Castaldo és Nádasdy Tamás biztosainak adott utasításában a székelyeket illetően küldötteitől a következőkre kért jelentésükben választ: A székelyek máskor — mint a meghatározott időben — nem tartoznak-e ökörsütéssel? S ha semmi más fizetéssel nem tartoznak, nem lehetne-e valami okot találni, amivel rávehetők lennének, hogy rövidebb időközökben is adnának ökörsütést? Melyek a székelyek által nyitott sóbányák? Sót adhatnak-e el? S ha nem: mi a büntetése az eladónak, vevőnek, elvivőnek. TT. 1891. 432;

³ EOE. I. 18.

⁴ Geréb: i.m. 97.

⁵ Geréb: i.m. 101.

⁶ Geréb: i.m. 101—102.

⁷ Geréb: i.m. 102.

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ SzOkl. V. 160. Segesvárról Gergely aranyműves vitte a hírt a székelyek felkeléséről Szebenbe. A szebeni tanács egy József nevezetű futárt menesztett Kolozsvárra levéllel Haller Péter bíróhoz.

¹¹ Uo.

¹² Cselényi: *A székely felkelők...* 193.

¹³ SzOkl. V. 160—161; Cselényi: *A székely felkelők...* 194. — A szemtanú Michael Siegler erről a következőkben számol be: „II. János május 14. napján követeket küldött a székelyek táborába, mi oka zendülő felkelésüknek, s miért nem akarnak a székelyek egyesülni segítségére a haza és az ország közös ellenségével szemben. A székelyek egy ideig visszatartották a király követeit, végre május 25-én azt felelték az ország fejedelmének és főurainak, hogy ők régi szabadságaik visszavívásáért fogtak fegyvert. Nem sokkal utóbb a székelyek hírnököket küldtek a szászok városaiába és székeibe, előadták a felkelés okát... Abban az időben Antalfy Mátyás és Ember János a székelyek részéről Szebenbe is eljött, és azt kívánta, hogy két szenátor menjen táborukba és segítse tanáccsal őket régi szabadságaik visszavívásában és megóvásában. A szebeni tanácsnak parancsa volt a fejedelemtől, hogy fogják el az efféle követeket; a dolgot előbb a tanács jelentette a fejedelemnek, és megtette kötelességét. A küldötteket bilincsbe verték és elvitték.” Geréb: i.m. 99.

¹⁴ Cselényi: *Ecoul răscoalei.* 61—62.

¹⁵ Cselényi: *Ecoul răscoalei.* 62.

¹⁶ Hurmuzaki: IV/1. 421.

¹⁷ Cselényi: *Ecoul răscoalei.* 63.

¹⁸ Hurmuzaki: IV/1. 430.

¹⁹ Hurmuzaki: IV/1. 432.

²⁰ ETA. I. 19.

²¹ Uo.

²² Geréb: i.m. 96—97.

²³ Geréb: i.m. 99—100.

²⁴ Schaeseus a székelyek és a Majláth Gábor közötti első csatát a Vásárhely, Régen és Görgény vidékén lezajlott események utánra teszi, amikor a két székely had újra egyesülni készült: / „Csakhogy még mielőtt egyesülne e tábor, a kettő, / hirtelen hír jő: Majláth rohaná meg erővel / ellenségképpen földjük, rabol és viszen üszköt, / házakat és termést

felgyújtogat ő, veri, vonja / gyöngye gyerekesekkel sérelmesen anyjuk; a célja / ellenük is tör majd, hozván végső veszedelmet. / Késedelem nélkül részük fordítja a zablát / s kész szívvel száguld, hogy elűzze határa / dúlóját, s remegő, rémült népét szabadítsa / ellenségeitől, sőt visszaszerezze a rablott / és kicsikart prédát markából a győztes erőnek.

Hallván, hogy jönnek, Majláth megijedt a haragvó, / elkeserült néptől, léptét hátrább igazítja. / Szemben a gyors rohanók hadi rendje lazulva / szétbomlott, nem tartva, vonalt, sem a sort meg, / merthogy olyan tüzesült, úgy hajtja a hév, a szorongás / atyjafi népéért és gondja, segíteni néki. / Féktelenül ront így, támad s örvend a csatának. / Egyberohant mikoron lánzsákkal a két had, / mint a kalász a fejek s mindenfele erdeje villog / dárdáknak; karddal páncélt hasogatnak, a sodronyt, / s a sisak csattog — bétölt levegőt a kiáltás / harcosok ajkáról, meg jajja csatán elesőknek. / Jött a gyalogság és hozzá iszonyú kopjával, / görbe kaszát formált úgy át, hogy előreszegezze, / vagy tüzelé őket bú és bosszúra harag, hogy / rázva hegyes villát: lovat, embereket kaszabolnak. / Test közepébe hatolt, ércpáncélt tör be hegyes vas / és a sötét hasból, üregéből a bélt kiborítja, / habzó vér ömlik s rútija be szerte a rétet. / Egy, ki a többek közt hősebb vala még, ledöfé a / Majláth ménjét is, szétverte a vértje acélját; / nyújtja az úr már is jobbát, tele volt az arannyal. / Támogatá őt hív szolgája, ki talprasegíti; / lóháton termett és hátrahúzódik a harcból. / Míg amazok fűrgén, bőszen, felgyúlva haragtól / hátulról üzik s nyomják a futókat erősen. / Vagdaldják őket s beveték a mezőt tetemekkel, / dúsan is öntözték ontott vérük folyamával. / És ha e bú harcon szittyáknak előhaladását / fáradtság s rohamuk lankadt erejük nem akasztja, / Majláth zászlóit követő: kicsi szám avagy egy sem / volna, ki megmenekült ily rettenetes vereségből... / Ily vereség esvén, Majláth, valahányszor a székely / hadjáratról szolt, mondják, így ejti beszédét: / — Nem hittem, hogy ilyen lélek, meg erő van ezekben / és így tud fegyvert ügyesen forgatni a székely.” Geréb: i.m. 102—104.

²⁵ Michael Siegler tudósítása. Geréb: Lm. 99.

²⁶ ETA. I. 19.

²⁷ EOE. II. 202.

²⁸ Uo.

²⁹ EOE. II. 203 —204.

³⁰ EOE. II. 205.

³¹ EOE. II. 206.

³² EOE. II. 206—207.

³³ EOE. II. 205—206.

³⁴ EOE. II. 203.

³⁵ Uo.

³⁶ EOE. II. 207.

³⁷ Gyulafi Lestár így ír: „1562. Siculi Vincuntur a Joanne rege secundo et in servitutum relliguntur”. TT. 1893. 117.

VI. FEJEZET

¹ EOE. II. 203.

² Lm. 207.

³ ETA. II. 361—362.

⁴ SzOkl. II. 162.

⁵ EOE. II. 219.

⁶ SzOkl. II. 209—210, 213—215, 243—244, 245—246.

⁷ EOE. II. 223—224. „In negocio supplicationis dominorum regnicolarum pro dimissione et captiuitate egregiorum et agilium Stephani Lazar de Zarheg, Michaelis Kornis de Zentpal, Nicolai Gereb de Zent Mihál, Michaelis Chywz et cuiusdam Stephani Zekel, placuit sacre

Maiestati regie liberationem illorum in aliud tempus differre, de qua Maiestas sua habita ratione supplicationum dominorum regnicolarum atque etiam clementie sue regie decernere dignabitur.”

⁸ SzOkl. II. 176—178.

⁹ SzOkl. II. 178—180.

¹⁰ SzOkl. II. 183.

¹¹ Uo.

¹² SzOkl. II. 186—189.

¹³ EOE. II. 235—256.

¹⁴ Szádeczky: *A székelly*. 122; SzOkl. II. 208—210.

¹⁵ SzOkl. II. 207—208. „...in verbo nostro caesarea ac regio promittentes, quod quando dicti fideles nostri siculi ad fidelitatem et obedientiam nostram redituri sunt, eos non modo lubenter et benigne in gratiam nostram recipiemus, verum etiam ipsis antiquam libertatem per prefatum Joannem Sigismundum adeptam restituemus, atque eos in illa conservabimus et manutenebimus, omnique gratia et benignitate complectemur...”

¹⁶ A béke pontjaiba Erdélyt is belefoglalták: elismerték János Zsigmond jogát a fennhatósága alatt levő területekre, biztosítva azt a lehetőséget, hogy határkiigazításokat eszközjenek Béccsel.

¹⁷ SzOkl. II. 245—246, 248—249, 251—252, 257—258, 263—265.

¹⁸ Szádeczky: *A székelly*. 122.

¹⁹ SzOkl. II. 250.

²⁰ EOE. II. 270—271.

²¹ SzOkl. II. 250. „Továbbá az nyilas föld elosztása felől is nagy egyenetlenség volna egymás között; némelyek az mint mi parancsoltuk megosztani az földeket, megelégednének rajta, némelyek nem elégednének, és az lófejek közül volnának Csík székben főképpen, kik kardjokkal is meg akarnák magokat oltalmazni az mi jobbágyaink ellen az földben, az mint megosztatott...”

²² SzOkl. II. 251.

²³ Szádeczky Lajos: *Kornváti Bekes Gáspár 1520—1579*. Bp 1887. 30.

²⁴ EOE. II. 284.

²⁵ EOE. II. 293.

²⁶ EOE. II. 395.

²⁷ EOE. II. 452.

²⁸ EOE. II. 454—455.

²⁹ SzOkl. II. 321—328.

³⁰ SzOkl. II. 328—331.

³¹ EOE. II. 474.

³² ETT. 1837. 104.

³³ EOE. II. 468—469.

³⁴ Veress: *Báthory*. I. 124—125.

³⁵ SzOkl. III. 334—335.

³⁶ Veress: *Báthory*. 118.

³⁷ Veress: *Báthory*. 119—120.

³⁸ SzOkl. III. 340.

³⁹ SzOkl. III. 341.

⁴⁰ EOE. II. 408.

⁴¹ EOE. II. 482—483.

⁴² EOE. II. 490.

⁴³ Kővári: i.m. IV. 1863. 16.

⁴⁴ Veress: *Báthory*. 145—146. „...ita nunc etiam directe eo tendunt, ut amissam populi libertatem, si non aliter etiam armis recuperent.”

⁴⁵ Veress: *Báthory*. I. 146.

⁴⁶ Veress: *Báthory*. I. 148—149; EOE. II. 410—411. 3. jegyzet. Feltehetően Miksa csak egyszer, 1571. okt. 10-én válaszolt Báthori szeptember 18-i (Veressnél tévesen április 18-nak írva) levelére. Veress: *Báthory*. I. 148. 116. irat. Szilágyi Sándor október 11-et ír. EOE. II. 410—411. 3. jegyzet, ez téveszthette meg Veress Endrét is.

⁴⁷ Forgách: i.m. 478. „...in sede Csik et Getrgio concursione facta duces sibi deligunt”.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Veress: *Báthory*. I. 154.

⁵⁰ Szádeczky: *A székely*. 128; Kővári: i.m. IV. 15; EOE. II. 410—411; Forgách: i.m. 478—479; Bethlen: i.m. II. 1782. 246—247; *Erdély öröksége*. II. Bp. é.n. 23; Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig* Bp 1938. 86.

⁵¹ EOE. II. 415.

⁵² EOE. II. 504.

⁵³ EOE. II. 500. Érdemes megjegyezni, hogy a gonosztevők — az égetők, orgazdák, felelők (törvény által elítélt bűnözők) és étetők kivételével — a marosvásárhelyi országgyűlés (1571. jan.) döntése értelmében elkövetkezett cselekedetükért azzal a feltétellel nyertek kegyelmet, ha az elkövetkező gyertyaszentelő napjáig 12 forintot fizetnek, amelyet a fejedelem Várad építésére fordít, vagy a következő évi Gergely-naptól Márton-napig „ez vár mívén” dolgoznak.

⁵⁴ EOE. II. 425.

⁵⁵ EOE. II. 432.

⁵⁶ Szádeczky Lajos: *Fogaras vára és uradalma történeti emlékei*. Erdélyi Múzeum 1892. és kny. Kolozsvár 1892. 45—47.

⁵⁷ EOE. II. 432.

⁵⁸ *A nemes székely nemzet képe*. Szerk.: Rugonfalvi Kiss István. Debrecen 1939. I. 261.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.; Bethlen: i.m. 303—304; *Erdély öröksége*. II. 35. Békessi... nem tudva, hogy egyenesen István ellen menjen-e vagy a székelyek felé, akiknek elpártolása a vajdától nagyban növelte volna mind az ő bátorságát, mind seregének erejét. Ezeket sokféle módon igyekezett magához csalogatni, számtalan ígérettel töltve meg a fülüket. Ők azonban nem lévén biztosak a dolog kimenetelében, ámbár lelkükben Békessi felé hajlottak, nehogy azt mondassák, hogy esztelenül pártoltak el a vajdától, megüzenték neki, hogy Békessi mellőzésével készek neki segítséget vinni, ha régi szabadságukat, melyet János király alatt lázadásuk miatt elvesztettek, hajlandó visszaadni. De Báthori, minthogy mikor kevéssel azelőtt meghagyta nekik, hogy az ország többi lakóival együtt fegyveresen jöjjenek hozzá, vonakodtak ezt megtenni, nem bízott bennük s azt felelte, hogy... joggal követelésüknek nem enged, sőt ha Isten kedvez dolgainak, gondja lesz rá, hogy több fájdmuk, mint örömük legyen ebből a hitszegésből. Ezeket hallva a székelyek csak annál lelkesebben özőnlének Békessihez, aki megírta nekik, hogy Miksa császártól szabadságukat megújító okmányt hoz számukra, csak csatlakozzanak hozzá.”

⁶¹ EOE. II. 445—446, 558—559, 562—563; Bethlen: i.m. 318.

⁶² EOE. II. 446—447, 567—568; Endes Miklós: i.m. 87.

⁶³ Istvánffy Miklós: *Regni Hungarici historia, libris XXXIV*. Coloniae Agrippinae 1724. 333.

⁶⁴ Kővári: i.m. IV. 26.

⁶⁵ Veress: *Báthory*. I. 344—345.

⁶⁶ A székelyek vitézségéről FRT. III. 53; SzOkI. IV. 55—56, 75—77, 81—83, 86—88,

111—112; Szádeczky-Kardoss Lajos; *Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i muszka háborúban*. Hadtörténelmi Közlemények. 1931. 1—30.

⁶⁷ N. Iorga: *Acte românești din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*. Buc. 1916. 190.

VII. FEJEZET

¹ Quellen. IV. 5.

² Pataki, Iosif: *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*. Buc. 1973. 171—176.

³ Pataki: i.m. 182.

⁴ *Brassó szabad királyi város úrbéri tulajdonát képező hajdani töröcsvári uradalom jogi állapota*. Brassó 1882. 18—19; ÁLvt. Brassó. Privilégiumok 319. sz. és Schnell-gyűjteménye. II. 45.

⁵ Feneșan Costin: *Participarea Brașovului la înăbușirea răscoalei țărănești din 1514 în Transilvania*. AIIA-Cluj-Napoca. XIX(1976). 288. A kötetünk román nyelvű változatában (*Răscoala secuilor din 1595—1596*. Editura Academiei R. S. România. Buc. 1978. 132—134. old. 5—6. és 8—9. sz. jegyzetek) idézett oklevelek szövegeit Costin Feneșan közölte 1976-ban.

⁶ Feneșan: i.m. 288—289.

⁷ Quellen. I. 203.

⁸ Feneșan: i.m. 289.

⁹ Feneșan: i.m. 290.

¹⁰ Pascu Ștefan: *Contribuții noi la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*. Studii. VIII(1955). 5—6. 91—112. — Belu, Sabin: *Despre participarea orașenilor din Transilvania la răscoala populară din 1514*. Studii. VI(1953). 4. 119—128; Belu: *Un moment din răscoala lui Doja*. Acta Musei Regionalis Apulensis IV(1961). 233—243. Glück, E., Kovách, G., Dörner, E.: *Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514*. Studii și materiale de istorie medie. 11(1957). 431—448; Gündisch, G., Binder, P.: *Frământări în Transilvania în preajma războiului țărănesc din 1514. Răzvrătirea lui Ioan Secuul*. Studii XX(1967). 2. 289—305.

¹¹ Gündisch, Binder: i.m. 302. — Barta — Fekete Nagy: 188.

¹² Mircea II. Ciobanul havasalföldi vajda (1545—1552), a brassóiakhoz intézett egyik levelében említést tesz a „bácsfalusi és türkösi székelyekről” („săcuii din Bașfalo și Turcheș”). Bogdan Ioan: *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI*. Buc. 1902. 286—287; Brassó város számadáskönyveiben is gyakran székelyeknek nevezik a csángókat.

¹³ Bözödi, Gh.: *Probleme privind mișcările social-economice ale secuilor înainte de răscoala din 1562*. Studii de istorie. Buc. 1968. 26—30.

¹⁴ Quellen. I.

¹⁵ ÁLvt. Brassó. Fronius-gyűjtemény. I. 147. sz.

¹⁶ Hurmuzaki XV/1. 251.

¹⁷ Cselényi Béla: *A székely felkelők...* 191—198.

¹⁸ A Barcasági Evangélikus Esperesség számadásaiból a következő adatokat válogattuk ki:

„1575 Die 29 Ianuarii. Item Valentino Mertensbergensi, rectori scholae oppidi Katernsbergia Tartaris, gente immahi sane, depopulati dedi fl. 2 elemosinam.

Eadem die solvi tapete filiae nobilis Stephani Pernecii, praefecti arcis Warheitch loco numeris nuptialis missum fl. 3 den. 50.

Die 20. Aprilis, que princeps noster Stephanus Bathori urbem Coronam ingressus est salutatus nomine capituli, munus emptum est fl. 40 den. 35.

Perceptorum ratio: Die 20. Junii pro communi necessitate reverendi viri contribuerunt pretium octavae partis sedecimalis: Summa fl. 25 den. 19.

Vigesima octava Junii ad illustrissimi principis nostris Stephani Bathori strictissimum mandatum emisimus Albam equos 43 omnibus instrumentis instructos et famulos 11 equis nostris curandis praefectos, aucturos inde tormenta aerea contra hostem Beckesium cum copiis adversus nostrum principem collectis. Ad stipendia autem stipendiatis nostris dinumeranda et comparanda instrumenta equis necessaria eaque varia ad reverendi domini decani flagitatum fratres Coronae comportarunt summam pretii sedecimalis unius: Summa fl. 201 den. 65.

Die 28. Junii instrumenta necessaria, nostris equis destinatis machinis bellicis ex aula contra hostem Beckesium principi nostro clementissimo arma inferentem auferendis empta, constabant: sellae undecim fl. 2 den. 26, strigiles 11 den. 66, iuga fl. 5 den. 28, tomices den. 66, lora stapedium den. 88, scuticae undecim den. 44, cingula quinguinta quator fl. 2 den. 42, habenae undecim den. 88.

Acta: Hoc tempore cum ill. princeps noster Stephanus Bathoreaus de Somlyo esset in periculo propter insidias Casparis Bekeschi et quorundam Sicularum et Hungarorum perfidiam, suarum rerum summa diligentia et industria curam genens collecto mediocri exercitu castra metatus est prope Albam Iuliam nec ibi expectato hoste moratus est, sed cum intelligeret, Bekeschium iam in regnum Enyedinum usque vel Tordam irrupisse, forti pectore ei occurrit cumque cum suis in fugam profligavit, et vix Bekeschius evasit, multis tamen ex ipsius militibus prostratis et trucidatis. Ad hanc Suae Celsitudinis necessitatem ratione taxae equis et pecunia contribuerunt singuli fratres pretium duorum sedecimalium, famuli cum equis re confecta redierunt.

Hoc tempore Johannes Kendi, maritus relictæ Petri Halleri retentus perfidus, ut qui deficeret ad Bekeschium, igitur captus vivus tamen retentus est, confiscatis bonis ipsius. Andreaschi Peter Siculus unus ex petioribus ad Bekeschium perfugit." Acta Capituli Barcensis nec non litterae currentes decanorum eiusdem capituli. Autore Christiano Massa, pastore ecclesiae Rosenaviensis (1551—1577). Quellen. VIII/2. Braşov—Kronstadt 1926. 112, 179—180. A brassói Fekete templom levéltárában őrzött példány.

¹⁹ ÁLvt. Brassó. Allodialis számadások, 1575. 80—89.

²⁰ *Quellen*. III. 3—5. Gebhard Blücher és Gernot Nussbächer filigranológiai (vízjegytani) kutatásai bebizonyították, hogy ez a lajstrom 1575-ből származik és nem 1500—1510-ből, mint azt eddig hitték.

²¹ A Báthori István táborába küldött darabontegység mellett Brassó város még löszert és más segítséget is adott a fejedelemnek. Az ezekkel kapcsolatos költségekről a város számadáskönyveibe a következőket jegyezték fel:

„1575. 30 Junij. Schicken mir noch Eurer gnaden Mandat aus 190 Trabanten, gabenn denn 10 leutten, 2 fendrig, 2 baucken Schläger Pro fl. 4 den Andren Pr. fl. 3.

dem Halmagÿ auf 3 ross An einem kwchij Zw f. 10. Aufzehrung fl. 10 Auf rhwstung fl. 8.

auf 4 knecht fl. 12. Thut in summa — fl. 616.

Ich czalt denn Baucken schleger auf 3 Tag asp. 10.

Lies 1 fendlein machen gab dar czw 50 Ellen tapffer czw asp. 7. Macherlohn fl. 1 tut fl. 8.

2 Stangen in fendlein Ein Eysenn fl. 0 asp. 28.

1 Julÿ. Es ward der warga Myklos in czeke Land geschickt Etwas czw Erforschenn. sein lhon und czerung asp. 30.

dieser ward widerumb kegen warhegÿ gesandt gab ihm czerung asp. 10.

6 Julÿ. Es wardenn 2 dienner zum Warhegÿ geschickt mit Priefen. Ihr lhon und czerung asp. 23 1/2.

10 *July* der Mathe ward in dem Schuck geschickt gab ihm czerung wnd lonn asp. 47 1/2.

11 *July* Es ward auch der Jacob in denn Schuck geschickt, czerung wnd Lonn asp. 42.

18 *July* ward herr Simon, Herr Blasius Hencz und Herr Valten Goltschmit in den Landtag gegen Clausenburg geschickt gab ihm zw vorn 1450 Lemanien fl. 14.

18 *July* Es käme der Perneckij istwan schickt ihm Ehrung zu 2 malen, wein, brot, Semmel, fisch asp. 38.”

ÁLvt. Brassó. A brassói polgármesteri hivatal levéltára. Allodialis számadások V/II. (régijelzet: III. C 12) 80, 84, 86, 88, 89, 92 és 94.

²² Az itt említett eseményekkel kapcsolatosan Brassó város számadáskönyvei a következő feljegyzéseket tartalmazzák:

1581. 2 *Juny* Es kam d. czinka von fogarasch selb 10 personen schickt mir tiahung wein asp. 19 des gleich ward d. peter auch in czekelland geschickt, gab mir czerung asp. 25.

4 *Juny* ward der halmagy und der peter czum capitan geschickt gab Im czerung R. 2 asp.

5 *Juny* Es kam auch der daczo Jörg erein, schickt im grün fisch, czippo, wein, asp. 20.

Es ward Ambris kenn Weissenburg geschickt gab Im czerung R. 2.

Es ward chrestel in Varhegy geschickt, sein czerung und lohn R. — ap. 16 1/2.

Es kam der forro Ianos ereiner mitt Villen gesindel czug an die Porta hieltt mir 3 malzeit ist auff genommen rind fleisch d. — grin fisch R. 7.

9 *Juny* Es ward widerumb der peter vnd der halmagi in die Varhegi geschickt vonn wegn des eisens gab Im czerung R. 1.

13 *Juny* Ward der Ambris kenn Blomendorff geschickt...

15 *Juny* Es kam ein bleschland bott selb 3 schickt Im auff befehl narung wein asp. 14.

20 *Juny* ward d. Thatar Thomar mitt priff kenn Weiss(enburg) geschickt gab im czerung R. 2.

21 *Juny* gab Ich denn Ambris deack einen Robben czu beistand R. 2.

22 *Juny* kam der László pap, Zottiori Antal, Santha pforis erein, schickt Innen auff befelch nahrung, wein, asp. 19.

Es ward der Miklos kenn d. Aita geschickt, seinen czahlung vndt lohn asp. 10.

23 *Juny* kam d. Thorma Christoff ereiner,...

24 *Janý* Es ward der Miklosch mitt in den Varhegi geschickt 2 Personen czu richten sein chehrung sambt lohn asp. 18 1/2.

Es kam der chaux von fürsten czuruck mit Villenn gesindel R. — asp. 35 1/2.

29 *Juny* kam d. Armas Stroia zuruck vom fürstenn selb 3 schickt im fisch, krebs, brott, wein, czippo asp. 19 1/2.

8 *July*. Mir schickten vnser drabantenn auff das Perneckij schreiben bis kenn Tartlenn der Herr Velten hat ihnen ausgeteilt czu d. 50 mer der herr Velten vnd herr Jörg verthan Iten 3 fuhr leutten für die falkonetel die fuhr czaltt dem halmagi R. 2 czu drinkgelt Thrirt (°) R. 100.

13 *Aug*. Es kamen die spanen aus czekelland herein, 16 Personen, mit villen rossen, ist auff sie gangen narung, wein asp. 16.

Es kam d. Amhatt chaux vnnnd der derwisch Burg czuruck vom fürstenn... R. 6 asp. 3.

14 *Aug*. Ich gab vnsern drabantenn auff befelch denn 10 leutten czu R. denn Anderenn czu d. so Thrirt R. 105.

14 *Aug*. Es ward der Lörincz inn denn Varhegi geschickt, seinn czerung vnnnd lohn asp. 8 1/2.

15 *Aug*. Ward der Warga Micklos czum Pernecki geschickt, czerung lhon asp. 2.

Ich lies vonn Basti vnnnd denn halmagi fuherren ein muster ortt czu besichtigenn vonn der Türk kümpf, der lohn asp. 17.

16 Aug. M. schickt den forro Janos kenn Rosno... asp. 20.”

ÁLvt, Brassó. A brassói polgármesteri hivatal levéltára. Allodialis számadások, V/12., 352—360, 365, 373—376.

²³ Demény: *A székelyek*, passim.

²⁴ Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*, III. 161. — SzOkl. I. 62; „Castrum Waarheghij finitum [er. finitimum!] ad reprimendos paganos et pichenetos per Siculos ab olim ex kissu diuorum regum bone memorie exstructum”.

²⁵ SzOkl. I. 63.: „...reseruata tamen in terram proprietate Regie Serenitatis prout voluerit Vsuandi, conuertendi ac donandi”.

²⁶ Cohausen, A.: *Die Befestigungsweisen der Vorzeit und des Mittelalters*. 1898. 121—131. Alaprajz 57/378.

²⁷ Az 1949. évi lécfalvi ásatások részletesebb leírását I. Székely Zoltán: *Săpăturile la Leț* = Materiale 1951. 3—10.

Második rész

I. FEJEZET

¹ Az 1595. évi havasalföldi törökellenes hadjárattal kapcsolatban I. N. Bălcescu: *Campania creștinilor în contra turcilor de la anul 1595: Opere*. I. Scrieri istorice, politice și economice. Texte, note și materiale. Kiadja: G. Zane és Elene G. Zane. Buc. 1974. 189—212; A. Veress: *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*. AARMSI III/IV(1925). 66—145; *Istoria României*. II. 966—968.

² L. Demény: *Secuii în campania de eliberare a Țării Românești din 1595*. Revista de istorie. XXVIII(1975). 4. 495—514.

³ *Istoria României*. II. 956—957.

⁴ EOE. III. 293—299.

⁵ EOE. III. 331—339.

⁶ Szlovák Központi Levéltár. Pozsony. V. szekció Pálffy levéltára A I. L 3 Fasciculus 3, 4/a. sz.

⁷ Szamosközy: XXX. 94.

⁸ *Istoria Țării Românești 1390—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*. Kiadja: Grecescu C. és Simionescu D. Buc. 1960. 55—56.

⁹ *Istoriile domnilor Țării Românești*. Kiadja: Grecescu C. Buc. 1963. 72.

¹⁰ *Istoria României*. II. 964—966.

¹¹ Hurmuzaki III. 209—213.

¹² Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. 405.

¹³ Pellérdi Péter: *Báthori Zsigmondnak, Erdély ország fejedelmének győzhetetlen nyereségéről Targovistia, Bukarest és Giorgio alatt s azoknak megvételéről Istennek akaratjából, miként az vitéz Pellérdi Péter által megirattatott az egész história egy magyarországi fő úrhoz levele által*. Németújvárott 1596. Újabb kiadása az eredeti kézirat alapján: *A Pannonhalmi Főapátsági Főiskola Évkönyve 1913—1914 tanévre*. Pannonhalmi 1914. 140—156.

(A továbbiakban ezt a kiadást idézzük.) Pellérdi rövid históriáját románra fordította Crăciun, Ioachim: *Scrisoarea lui Petru Pellérdi privitoare la ajutorul dat de Sigismund Báthory lui Mihai Viteazul în campania din 1595*. Anuarul Institutului de istorie națională. V. Cluj 1935. Az idézett szöveg az 1914-es magyar kiadás 143. lapján található.

¹⁴ ETA. I. 45.

¹⁵ Pellérdi: i.m. 143.

¹⁶ Istvánffy: i.m. 405.

¹⁷ Bethlen III. 596—597.

¹⁸ Baronyai Decsi János magyar históriája. MTEI. XVII. Pest 1866. 202. Magyar fordítása: *Erdély öröksége*. II. 115.

¹⁹ Erdély öröksége. 117.

²⁰ ETA. I. 44.

²¹ Bethlen: i.m. III. 601.

²² Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig*. Kiadja: Kocziány László. Buk. 1968.41.

²³ Pellérdi: i.m. 143.

²⁴ Pellérdi: i.m. 144.

²⁵ Istvánffy: i.m. 406.

²⁶ Barta — Fekete Nagy: 60—63.

²⁷ *Erdély öröksége*. II. 117.

²⁸ ETA. I. 44.

²⁹ Erdély öröksége. II. 117.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Borsos: i.m. 41—42.

³³ Istvánffy: i.m. 407.

³⁴ Borsos: i.m. 41—42.

³⁵ *Erdély öröksége*. II. 118.

³⁶ Uo.

³⁷ Filippo Pigafetta jelentésének eredeti olasz nyelvű szövegét kiadta Veress Endre: *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*. AARMSI. III/IV(1925). 101.

³⁸ Mikó: 141.

³⁹ ETT. I. 179.

⁴⁰ A szabadságlevél eredetije vagy elveszett, vagy valahol lappang, de lehetséges, hogy Kátay Mihály, a Bocskai István kancellárja kezébe került, és egyike volt azoknak az írásoknak, amelyekért Petki Jánoshoz, a székelyek generálisához 1606. május 16-án írt levelében tízezer forintot kért. A levél erre vonatkozó része így hangzik: „Emlékezhetik kegyelmed reá az székely uraim szabad levelek, mind az ó, s mind pedig az új nálam vagy on, noha ennye nem kér, de azért ez mostani időben az pénz ugyan kellemetes volna; ha én nekem kegyelmed igaz atyámfia akar lenni, persuadeálja [tanácsolja, sugallja] az székely atyafiaknak, váltsák ki tülém őket halasztás nélkül. Az f. 10000 nem leszen [sok] érette; ha csak minden atyafi d. 50 [50 dénárt] adna is, reá menne 50000. Im én magam is írtam az egész universitasnak [közösségnek], de annak solicitálását, és gondviselését kegyelmedre bízom. Kegyelmedet kérem, legyen ebben kegyelmed nekem jó akaróm, lehessek én is kegyelmednek jó akaró szolgáló atyafia. Ha ez f. 10000 difficultálnák [soknak tartanak], egyáltaljában írom kegyelmednek nyolcnak, avagy hatnak alatta legalább nem cselekszem; lám Bogáthi Miklósnak is annyit adtak volt, de én ezt kegyelmed gondviselésére hagytam.” Torma Károly: *Okiratok Erdély történetéhez a XVII. század elején*. TT. 1885. 305.

⁴¹ Baronyai Decsi Czimor János annyira részletesen adja elő a Báthori Zsigmond-féle 1595-ös szabadságlevél tartalmát, hogy ezt Szilágyi az eredeti magyar nyelvű oklevél latin fordításának tekintette. Megjegyezzük azt is, hogy az eddig ismert források közül Baronyai a kibocsátás napját 1595. szeptember 15-ére teszi: „Acta haec fuerunt XV. Septembris MDXCV in castris ad Feketehalom positis”. Baronyai: i.m. 209—211. Bors János krónikájában is szó esik a szabadságlevél kiadásának napjáról. „1595-ben szeptember napján [tehát szeptember 14-én] adá meg a király Báthori Zsigmond a székely nemzetnek elvett régi szabadságát” — olvassuk az említett krónikában. ETT. I. 179. A szóban forgó oklevél magyar szövegét Jakab Elek közölte a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárá-

ban őrzött egykorú másolat alapján. A másolatban azonban hiányzik az oklevél kibocsátójának neve, a kiadás helye meg kelte. A székelység történetének kutatója és kitűnő ismerője megállapítja: „Ez oklevél számos helyéből világosan kitűnik, hogy azt Zsigmond fejedelem a székelyeknek török ellen viselt [...] hadjárata alatt 1595-ben adta; de az is bizonyos, hogy tényleg ki nem adatott; mert abban a székelységnek csak a jog látszata, a szabadság csak szóval adatott meg [...]. Ez az oklevél nem a fejedelem kancelláriáján kelt, ezt idegen nyelvű fogalmazta, keltezve nincs, a pecsét hiányzik, a fejedelem és a kancellár nem írta alá.” Jakab — Szádeczky: 295—296. Jakab Elek észrevételei megfontolandók és további kutatásra köteleznek. A kérdést véglegesen eldönteni a szabadságlevél pontos szövegét illetően mindaddig nem lehet, amíg az eredeti vagy hiteles másolata elő nem kerül. Véleményünk szerint viszont nem vitás az oklevél kibocsátásának ténye. Baranyáin kívül említést tesz a íeketehalmi táborban kiadott oklevélről Borsos Tamás, Nagy Szabó Ferenc, Szamosközy István és Istvánffy Miklós. Más egykorú források, oklevelek is szólnak róla, de azt is tudjuk, hogy a kiadott oklevél felett vitáztak az 1595. december 13-án Gyulafahérváron megnyílt országgyűlésen. A két fél: a közsékelyek és a székely nemesek panaszait tárgyaló országgyűlés által kinevezett tudós jogászok úgy döntöttek, hogy ez a szabadságlevél nem maradhat érvényben annál a formai oknál fogva, hogy székely nemesi okleveleknél újabb keletű. A nemesi kiváltságsevek és az 1595-ös szabadságlevél nyilvánvalóan kizárták egymást. Így az országgyűlés semmisnek nyilvánította a valóságban létező, hivatalos jellegű szabadságlevelet. El kell tehát fogadnunk Szilágyi Sándornak azt a megállapítását, mely szerint „a decemberi fehérvári országgyűlés is szól ez okmány létezéséről” (EOE. III. 357. 1. sz. jegyzet), bár neki száz évvel ezelőtt nem volt tudomása magyar nyelvű másolatról. A források nem árulják el, milyen nyelven szerkesztették a fejedelem által kiadott oklevelet. Nincs kizárva tehát, hogy az eredeti szabadságlevél nyelve latin volt, s az egykorú másolat egy kevésbé sikerült magyar fordítás. Ezzel Jakab Elek ellenvetései is magyarázatot nyernének.

⁴² Az egykorú magyar nyelvű másolatban, fordításban (?) nincs szó sem a zálogos, sem az erőszakkal elfoglalt földek kötelező visszaadásáról.

⁴³ A szabad hadba vonulás kitétele hiányzik az oklevél egykorú magyar szövegéből.

⁴⁴ Demény Lajos: *Paraszttábor Bábólnán*. Buk. 1977. 247, 248, 255.

⁴⁵ Pellérdi: i.m. 144.

⁴⁶ Istvánffy: i.m. 406.

⁴⁷ Pellérdi: i.m. 144—145.

⁴⁸ ETA. I. 44.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Borsos: i.m. 41.

⁵¹ SzOkl. V. 168—169.

⁵² ETA. I. 43.

⁵³ Veress: *Documente*. IV. 283.

⁵⁴ MTEI. VII. 25.

⁵⁵ Veress Endre: Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből (1592—1600). Bp 1909. 109.

⁵⁶ *Quellen*. IV. 150.

⁵⁷ ETA. I. 44.

⁵⁸ Pellérdi: i.m. 144—145.

⁵⁹ Egy 1596-ban összeállított lajstrom számbelileg 2279 fejedelmi lovasról tájékoztat, ezek havi zsoldja 8657,91 forintot tett ki. L. Merényi Lajos: *Báthori Zsigmond fejedelem udvari lovassága*. Hadtörténeti Közlemények. 1894. 108—113.

⁶⁰ Fazekas János: *A székelyek harca a románok oldalán az idegen uralom és az elnyomatás ellen, a szabadságért és a társadalmi igazságosságért*. A Hét 1977. április 29.

- ⁶¹ Pellérdi: i.m. 145.
⁶² Fazekas: i.m. 1C.
⁶³ Bălcescu, Nicolae: *A románok Vitéz Mihály vajda idejében.* (Fordította V. András János.) Buk. 1963. 116—117, 127—129.
⁶⁴ Dan Simionescu: *Cronica lui Baltazar Walther, despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane.* = Studii și materiale de istorie medie. III. 81.
⁶⁵ Simionescu: i.m. 82.
⁶⁶ Pellérdi: i.m. 146.
⁶⁷ Istvánffy: i.m. 410.
⁶⁸ Bălcescu: *A románok.* 120—129.
⁶⁹ Miron Costin: *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace.* Kiadja: Panaitescu P. P. Buc. 1944. 13.
⁷⁰ Istvánffy: i.m. 412.
⁷¹ Spontoni, Ciro: *Historia della Transilvania* című műve 1601-ben jelent meg első kiadásban. Itt jegyezzük meg, hogy N. Bălcescu a munka 1638-ban Velencében megjelent kiadását használta. Ezt bizonyítja Bălcescunak az Akadémiai Könyvtárban őrzött példányon látható bejegyzése: „Cumpărat la Roma de mine, în aprilie 1847”. Szamosközy Spontoni művének első kiadását használta.
⁷² Szamosközy: XXX. 52.
⁷³ Bălcescu: *A románok.* 142.
⁷⁴ ETA. I. 44—45.
⁷⁵ Istvánffy: i.m. 414.
⁷⁶ Borsos: i.m. 42.
⁷⁷ Baranyai: i.m. 220 és 233.
⁷⁸ ETA. I. 44.
⁷⁹ Hurmuzaki: XII. 184.
⁸⁰ Hurmuzaki: XII. 152.
⁸¹ Hurmuzaki: XI. 305.
⁸² ETA. I. 44.
⁸³ SzOkl. V. 159—160.
⁸⁴ SzOkl. V. 168—171.
⁸⁵ SzOkl. IV. 132.
⁸⁶ Nagy László: *Bethlen Gábor.* Bp 1969. 13.
⁸⁷ *Erdély öröksége.* II. 125.
⁸⁸ ETA. I. 46.
⁸⁹ Borsos: i.m. 42.
⁹⁰ *Erdély öröksége.* II. 125.
⁹¹ *Erdély öröksége.* II. 126.
⁹² Bethlen: i.m. III. 631.
⁹³ *Erdély öröksége.* II. 126.
⁹⁴ *Erdély öröksége.* II. 127.
⁹⁵ Uo.
⁹⁶ Uo.
⁹⁷ EOE. III. 359.
⁹⁸ EOE. III. 487.
⁹⁹ Uo.
¹⁰⁰ EOE. III. 487—488.
¹⁰¹ *Erdély öröksége.* II. 127.
¹⁰² EOE. III. 359.
¹⁰³ Szamosközy: XXX. 51—52.

- ¹⁰⁴ ETA. I. 46.
¹⁰⁵ *Erdély öröksége*. II. 128.
¹⁰⁶ **Uo.**
¹⁰⁷ **Uo.**
¹⁰⁸ **Uo.**
¹⁰⁹ **Uo.**
¹¹⁰ **ETA. I. 46.**
¹¹¹ *Erdély öröksége*. II. 129.
¹¹² **Uo.**
¹¹³ **Uo.**
¹¹⁴ **ETA. I. 46—47.**
¹¹⁵ *Erdély öröksége*. II. 130.
¹¹⁶ **Uo.**
¹¹⁷ *Erdély öröksége* II. 130—131.
¹¹⁸ EOE. IV. 106.
¹¹⁹ ETA. I. 47.

II. FEJEZET

- ¹ A. D. Xenopol: *Istoria lui Mihai Viteazul*. Buc. 1915. 92. — Hurmuzaki: XII. 381.
² Mihály vajda 1599. szeptember 14-i üzenetét Giorgio Basta császári generálishoz és Basta 1599. szeptember 15-én kelt válaszát közölte Szádeczky Lajos: *Regeszták Mihály vajda-történetéhez*. TT. 1883. 723—724.
³ Szamosközy István: *Erdély története*. Fordította Borzsák István. Bp 1963. 169—170.
⁴ Szamosközy: *Erdély*. 176.
⁵ **Uo.**
⁶ **Bălcescu: A románok. 265—266.**
⁷ **Szamosközy: Erdély. 176.**
⁸ **Uo.**
⁹ **Uo.**
¹⁰ **ETA. I. 52.**
¹¹ Ion Sîrbu: *Istoria lui Mihai Viteazul, domnul Țării Românești*. Buc. 1904; I. 192.
¹² ETA. I. 53.
¹³ Várhegy váráról lásd Binder Pál és Székely Zoltán dolgozatát.
¹⁴ Szamosközy: *Erdély*. 177.
¹⁵ **Uo.**
¹⁶ Szamosközy: *Erdély*. 207.
¹⁷ Hurmuzaki: III/1. 427—428.
¹⁸ Hurmuzaki: III/1. 428.
¹⁹ Lásd L. Demény: *Secuții și Mihai Viteazul*. Buc. 1975. 132—133.
²⁰ Veress: *Documente*. V. 268—270.
²¹ Szabó Károly: *Mihály vajda adománylevele a székelyeknek*. TT. 1880. 789—790. — *A nemes székely nemzet constitutiója*. Pest 1818. 81—85. Ez utóbbi az Udvarhelyszék részére kiállított oklevél szövegét foglalja magában. Az eredeti oklevél alapján az udvarhelyiek szabadságlevelét Szádeczky 1893. 313—315. lapján újra közölte. Szádeczky megjegyzi, hogy szövege ugyanaz, mint az 1599. november 28-i általános székely szabadságlevelé. „Eredetije — írja — pergamenen függő pecséttel Székelyudvarhelyen a Székely Nemzeti Ládában. Gróf Kemény József sajátkezű másolata Udvarhelyszék protocollumából az ő kézirati *Diplomatariuma* IV. kötete 249—254. l., az Erdélyi Múzeum Egylet könyvtárában.” Barabás-

Domokos is ezt az oklevelet láthatta 1889-ben, amikor ezt jegyezte fel: „A Nemzeti Lada alig tartalmaz egy pár nagyobb fontossággal bíró okmányt. Így pl. egy Jegyzőkönyvet a XVI. század elején tartott agyagfalvi gyűlésről; lustrális könyveket a XVII. századból; Mihály vajdának 1599. november 28-án Gyulafehérvárt kiadott okmányát, mellyel a székelyeket régi szabadságukban megerősíti” [Kiemelés tőlem — D.L.]. Lásd Barabás Domokos: *Oklevelek Erdély történetéhez Udvarhely megye levéltárából*. TT. 1889. 119. Tudunkkal utoljára Jakab Elek tett említést e nevezetes oklevélről, amikor megjegyezte: „Udvarhely vármegye régi levéltárában levő hátyára írt eredetiből, melyről a függő pecsét hiányzik.” Jakab — Szádeczky: 298. 1. sz. jegyzet. Azóta e becses oklevélnek is nyoma veszett. Szövegét csak a régi kiadványokból ismerjük.

²² Veress: *Documente*. VI. 46—49.

²³ A szöveg korabeli latin változata így hangzik: „Nos Michael Valachiae Transalpiniae Vaivoda, Sacratissimae Caesariae, Regiaeque Maiestatis Consiliarius, per Transilvaniam Locumtenens, et eundem Maiestatis exercitus cis Transilvaniam et eius ditionum, partiumque fines Generalis Capitaneus.”

²⁴ TT. 1880. 789.

²⁵ TT. 790.

²⁶ Veress: *Documente*. VI. 46.

²⁷ Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Veress: *Documente*. VI. 46—47.

³⁰ Uo.

³¹ Uo.

³² Veress: *Documente*. VI. 48.

³³ Uo.

³⁴ SzOkI. IV. 150—151; V. 168—170; Jakab — Szádeczky: 296—297.

³⁵ Jakab — Szádeczky: 296.

³⁶ Uo.

³⁷ *Gyulafi Lestár történelmi maradványai*. TT. 1893. 197—198.

³⁸ Uo.

³⁹ Szádeczky: *A székel*. 165.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ EOE. V. 400.

⁴² EOE. V. 405.

⁴³ ÉOE. V. 406.

⁴⁴ EGE. V. 407.

⁴⁵ EOE. V. 410—411.

⁴⁶ Említett levelében Bocskai ezeket írta: „Sok felől adják azt is értésünkre, és mind az két fülönk teli vele, hogy az kapitánok közzül némelyek magok erszénye telésével fogyatoztatják az közönséges szolgálatot, mely ha úgy vagyon, kegyelmed által végére men- vén, valaki affélének okának találta, meg nem szolgáljuk neki, kiről kegyelmed is tisztí szerint tartsa fenytékben őket.” EOE. V. 400—401.

⁴⁷ ETA. IV. 341.

⁴⁸ ETA. IV. 342.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ ETA. IV. 343.

⁵¹ Uo.

⁵² ETA. IV. 345.

⁵³ Uo.

⁵⁴ ETA. IV. 346.

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ ETA. IV. 346—347.

⁵⁷ ETA. IV. 348.

⁵⁸ ETA. IV. 349—350.

⁵⁹ Jakab — Szádeczky Lajos: 315.

⁶⁰ Szádeczky: *A székely*. 167.

⁶¹ EOE. VI. 368.

⁶² „Minthogy a székelység között — hangzik az 1613. október 20. és 29. között Kolozsváron tartott országgyűlés határozatainak 12. paragrafusára — az magok határokból és havasokról, majorházaktól, pásztoroktól, báránydézsmát vagy tömlőt és sajtót, az régi szokás szerint, semmi üdőben az fejedelmek számára nem szedtenek, ezután is immunisak [mentesek] legyenek ettől.” EOE. VI. 361.

⁶³ „Az székely uraink atyánkfainak az aknáról házok szükségére elegendő só adassék.” EOE. VI. 362.

⁶⁴ Uo.

⁶⁵ Bethlen Gábor öccsének, Bethlen Istvánnak ezeket írta 1620 augusztusában kelt levelében: „Kegyelmed levelét az posta tegnapelőtt adá meg, melyekből minden állapotokat értek. Az székelység minemű subterfugiumokat [kibúvókat] keressen az közönséges tereh viselésben, jól látom, kin bosszúsággal csudálkozom, édes öcsém uram, mert semmi nem lehetett nagyobb hamisság annál, mint az jobbágyosság közöttök minden tereh viselésétől immunis [mentes] legyen, holott azok is az földek sorját, a kin laknak, egyenlőképpen veszik, nem kíván jót az nemesség magának, s nagy hamissággal, mert elkeseredik és neki búsul az szolgáló [hadakozó] nép közöttük s egyszer mind le abarolják ükét, mert lehetetlen dolog, hogy minden terhet ezek supportalhasanak [viselhessenek]. De ez így csak írás által véghez nem megyen, hanem egy gyűlésben az egész országnak kellett ezt a nagy controvertziát [ellentmondást] közöttük dirimalni [eldönteni] és azután abban kellett maradni; tudom, az szolgáló nép örömmel veszi és nagyobb hűséggel szolgálnak azután, kevesebben is adják annak utánna el magokat, mert afféle persvasakkal [hitegetésekkel] hitetik el őket, hogy hadban nem kellett menni, semmi terhet nem supportál [visel] és így ha egy hétben egy vagy két napot végez az urának való szolgálatja felől, könnyen maradhat meg.” TT. 1908. 230. Mennyire foglalkoztatta a kérdés a fejedelmet, jelzi az is, hogy Bethlen Gábor saját kezűleg írt post scriptumában szükségesnek tartotta nézeteit még részletesebben kifejteni. „Az székelységnek velem való végezésről cancellariussal beszélvén, tudakoztam, ha volna arról levél köztünk kelve, de semmi nincsen, azt mondja, mert be nem akarták írni articulusban Meggyesen, és ha szintén volt volna is, de violatis conditionibus, violantur et pacta [a feltételek megszegetvén, az egyezés is felbomlott]. Elvégezték volt velünk ezt, hogy az meggyesi gyűlés előtt valamely székely az zászlók alól jobbágyasgra atták magukat, ab antiquo [ősidőktől fogva] azok örökké oda maradjanak és minden tízről, tíznél alább végig valóról is egy-egy jó lovas szerszámos embert tartozanak adni; másodsor: az ilyen jobbágy nem vonhatja magát ki az tereh viselésből; harmadik: ezután valaki eladná magát, absque ullo remedio [minden kártérítés nélkül] viszsza foglaltják és aki jobbágygá tette, avagy ha ultro [szabad akaratja szerint] magát adta is, de azon aki befogadta, minden törvénybeli remediumok ellen eo facto 400 forintot dúlhassanak az olyan emberen. Ez volt a meggyesi végezés, ennél sem több, sem kevesebb; úgy emlékezem reá, mint mai napra, de ezt két avagy ratioval [okkal] állathatni igen méltán, hogy meg nem állották: első: hogy articulusban sem írárták, sem autenticus semmi levelet, hogy köztünk emanaltassék [kiadassák], erről semmiképpen nem akartak, noha igen sollicitata [kérte] őket cancellarius uram, hanem omni astutia quaecunq[ue] inveniri potuit, subterfugerunt [minden ravaszsággal, amit csak bármely módon kitalálhattak, kibújtak]. Második: Azután mennyi jobbágyot csináltak, ha felcircularják, találnak egy néhány

basákat az egész székelységen. Harmadik: mostan firmissime [a leghatározottabban] olyan dolgot állatnak, mely mi előttünk soha nem forgott, tudniillik, hogy ők csak az meggyesi gyűlés után csinált jobbágyoktól ígértének 120 forintot meg is, egész nyilas embertől forintot pedig senkitől nem. Ez merő calumnia [rágalom], Isten ellen való hamisság, holott az meggyesi gyűlés után senkinek nem volt volna szabad jobbágyot csinálni, hát hogy hogy írhatott volna attól adót.

Az portára való adót mikor az kolozsvári generális gyűlésben ősszel felvették, kegyelmed jól emlékezhetik reá, in anno 1618. Az ország serio [komolyan] fogta vala akkor is az székelység ellen való disputatiot, az megmaradás őket is szintén úgy illeti, mint minket, ergo [tehát] ők nem lehetnek immunisok [mentesek] teljességgel attól, hogy az porta contentálásában [kielégítésében] ne segítsék az két statust [rendet]; én is mellettek fogván az székelység ellen, látván nagy hamis kívánságokat, ratio [ok] nélkül való zajgásokat.

Ezt eszkebe vévén az székelységről való követek és regalisokkal hivatot személyek, magukban sokat consultalkodván [tanácskozván], úgy ígérék azt a summát, melyről más-külömben is írtam kegyelmednek. Tudniillik, minden ekétől egy forintot, fél ekétől 120 pénzt, marhátnal embertől 20 pénzt. Ebben kik adjanak, ugyanakkor elvégezték formalibus verbis [szóbelileg]: Ebben pedig minden jószágos fő és jószágatlan egyházi nemes emberek, lófélék, veresdarabantok, szabad székelyek és eleitől fogva zászlók alól csinált s elfoglalt jobbágyok tartozának fizetni; de először ő felsége bizonyos commissariussit [megbízottjait] kibocsássa, kik által diligenter [szorgalmasan] az ekeszámot connumerálják [összeírják], minden 4 ökröt egy ekére tudván, 2 ökröt félekére; valamennyi eke barma találtatik akárkinek is, az limitatio [kivetés] szerént tartozzék minden ekétől az egy forintot megfizetni; az commissariusok mellett legyenek jelen az tisztek is.

Ez volt uram az utolszori velem való végezések; úgy tudja ezt Mikó György, Daniel Mihály, mint én, mert ők voltak követek az székelységtől többekkel együtt; délután az magam házában, ha meg akarnák mondani, de vesszük eszünkben, hogy igen megváltoznának nekünk sokszor adott ígiretekben, melyet nem szenved Isten el nekik. Mondja és mutassa meg kegyelmed az én írásomat annak a két nemes embernek és ne hallgassa, hogy nem communicáltam őket, és fel nem szedettem az magok ígiretét. Cselekedtem azért, hogy őket ne terheljem fizetéssel, mivel volt az adónak honnét kiteljesedni. Mostan azért, mivel az meggyesi gyűléskor velünk és egymás között végezéseket sem állották meg, és az utolszori közönséges megmaradásra rendelt költség adásban is ily nagy gyalázatos absurdumokat keresnek, per hoc [ezért] mi sem tartjuk semmi végezéshez magunkat kötelesnek lenni ez naptól fogva. Meglássák azért az nemes uraim, mit cselekednek, mert ha élek és bemegetek egy gyűlésre, meglátják, hogy bizony kiveszem és felmentem az szegény lófőiséget és veres darabantságot az sokféle iga alól, s az jobbágytságot vetem az ország consensusából az adózás alá, mert az az igazság csak heában, az elől el nem mehetek. Háromezer forint nekem igen semmit teszen, nem szorultam az ő 3000 forintjokra; ha meg nem akarják adni, kegyelmed ne urgeálja [erőltesse], hanem az kolozsvári végezés szerént rendeljen és bocsásson mindenik székre igaz commissariusokat, kik igazán connumerálják az ekéket és az szerént szedjék fel az tisztek, ha bebocsátják az commissariusokat. De ha azt is ellenzik, azt ne urgeálja egy óráig is, mert tudom, hogy barmukat úgyis ellőállítják olyankor székelyice (!) noha azért abban volna mód, minden faluban az tisztek négy-négy, avagy hat-hat személyt, 2 lófőt, 8 darabontot, 2 jobbágyot kijelölhetnének és azok kiadhatnák igazán az ekeszámot. De ha ellenzik, azt sem kell urgeálni, és mostan semmit vélek nem kell végezni vélek, mert meg nem állják szokásuk szerént; hadd csinálják a jobbágyot, legyen oly idő, úgy kikeresik közüllök az ország szolgálait (ti. a hadköteleseket) és restituálják [visszaállítják] az zászlók alá. Most erről többet nem írok. Articulus [törvény-cikk] egy sincsen itt velünk, kiből valamit kereshetnénk, ha mit beirtanak, kegyelmed ott benn feltalálhatja.” TT. 1908. 230, 234—236.

⁶⁶ EOE. VII. 517—518.

⁶⁷ EOE. VII. 518. Bethlen Gábor végső döntését a székely kérdésben az 1622. évi beszercei országgyűlésen hozta meg: EOE. VII. 104—106.

III. FEJEZET

¹ Vö. Szádeczky: *A székely.* 132—140, 145—146; Nicolae Sulică: *Relațiile lui Mihai Viteazul cu orașul Țirgu Mureș.* Șoimii. 1929. 9—10. sz.; Demény: *A székelyek,* passim.

² M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru: *Projets d'Organisation de la Transylvanie sous la domination des Habsbourgs (1602—1604).* Revue Roumaine d'histoire XI(1972) 2. 254.

³ Hurmuzaki: IV/2. 315.

⁴ Hurmuzaki: IV/2. 283—284.

⁵ Hurmuzaki: IV/2. 267.

⁶ Veress: *Documente.* VI. 456.

⁷ M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru: i.m. 258.

⁸ Veress: *Basta.* II. 74.

⁹ Hurmuzaki: VIII. 247. 1602. december 28-án Basta 4000 székely harcosra (archibugieri) számíthatott. Vö. Veress: *Basta.* II. 135.

¹⁰ Veress: *Documente.* VII. 72; — Iorga: *Studii și documente.* IV. 134.

¹¹ *Istoria Țării Românești.* 84; Radu Șerban uralomra jutásának körülményeiről vö. Rezachevici, Constantin: *Bătălia de la Gura Nișcovului (august 1601). Contribuții privind istoria Țării Românești în epoca lui Mihai Viteazul și activitatea militară a lui Radu Șerban înaintea domniei.* Studii. XXIV(1971). 1144—1155.

¹² C. Rezachevici: i.m. 1147.

¹³ Hurmuzaki: VIII. 254. Vö. Veress: *Documente.* VII. 81.

¹⁴ Veress: *Documente.* VII. 86—87.

¹⁵ Veress: *Erdélyországi pápai követek.* II. 122.

¹⁶ Veress: *Documente.* VII. 111.

¹⁷ Hurmuzaki: IV/1. 333.

¹⁸ Vö. Iorga: *Studii și documente.* IV. 115—117; Hurmuzaki: VIII. 264; Veress: *Documente.* VII. 119, 124, 125; Alexandru Ciorănescu: *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas.* Buc. 1940. 217; Ciro Spontoni: *Historia della Transilvania.* Venezia 1638. 216.

¹⁹ *A román és székely csapatok létszámáról* I. Hurmuzaki: IV/1. 333; Veress: *Documente,* VII. 119, 124; Gheorghe Șincai: *Cronica românilor și a mai multor neamuri.* II. Buc. 1886. 467.

²⁰ Iorga: *Studii și documente.* IV. 115. Tizenhét török zászlót zsákmányoltak, s belőlük tizenhárom elküldték Bastának. Veress: *Documente.* VII. 124—125.

²¹ **Veress: Documente. VII. 119.**

²² **Veress: Documente. VII. 124, 125.**

²³ Giorgio Tomasi: *Delle guerre e rivolgimenti dei regno d'Ungaria e della Transilvania...* Venezia 1631. 112.

²⁴ **Veress: Documente. VII. 122.**

²⁵ **Veress: Documente. VII. 145.**

²⁶ **Hurmuzaki: IV/1. 340; Veress: Documente. VII. 78.**

²⁷ Szamosközy: XXX. 131; Crăciun: *Cronicarul.* 147.

²⁸ Hurmuzaki: IV/1. 341. Minderről Konkoly Péter számol be Radu Șerbannak és ő adja ki Bastának az ajánlatot tevő hajdúkapitányt.

²⁹ Veress: *Erdélyországi pápai követek.* I. 608—609, 612—613; II. 70, 113, 324 stb.; Kétkerekű „Basta szekérének” nevezett kordákat használtak. Vö. Andrei Veress: *Bibliografia*

română-ungară. I. Buc. 1931. 256. [Veress itt Bod Péter: *Smirnai Szent Poltkárpus* című művét ismerteti. Szerk. megj.]; M. M. Alexandrescu—Dersca Bulgaru: *Aspects de la crise de la domination des Habsbourgs en Transylvanie au début du XVIIe siècle.* = *Nouvelles études d'histoire* IV(1970). 114—119.

³⁰ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum sive annales Hungariae et Transilvaniae...* (Kiadja: J. Trausch.) I. Brassó 1847—1848. 216, 217, 219, 220 — Veress: *Erdélyországi pápai követek.* II. 135.

³¹ Veress: *Erdélyországi pápai követek.* I. 593.

³² Veress Endre: *Basta György hadvezér 1603-iki főjelentése és Erdély kancelláriájának formula-könyve.* Bp 1914. 23—25.

³³ SzOkl. V. 177—321.

³⁴ Veress: *Documente.* VII. 119.

³⁵ Mihály vajda emlékirata I. Rudolffhoz: *Tesaur de monumente istorice.* Kiadja: Papiu-Ilarian, Alexandru. Buc. I. 1862. 259—260.

³⁶ Szamosközy: XXIX. 169—172; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum.* I. 213; Bethlen: i.m. V. 404—407; Vass Miklós: *Székely Mózes erdélyi fejedelem életrajza.* Bp 1897, 4—8.

³⁷ Jacques-Auguste de Thou: *Histoire Universelle.* IX. La Haye 1740. 492.

³⁸ Ibrahim Pecevi: *Tarih* (Kronika). = *Cronici turcești privind țările române.* Kiadja: Guboglu Mihail, Mehmed Mustafa. I. Buc. 1966. 510—511.

³⁹ Hurmuzaki: IV/1. 321—322; VIII. 247, 251; — Veress: *Documente.* VII. 78, 120, 122; Veress: *Erdélyországi pápai követek.* II. 109. Iorga: *Studii și documente.* XX. 261—262, 264, 298—300, 305; — Bethlen: i.m. V. 166 skl.

⁴⁰ 1603. május 28. és július 17. között Basta Szatmárban tartózkodott. L. Veress: *Erdélyországi pápai követek.* II. 243—255; Veress: *Documente.* VII. 136.

⁴¹ Bethlen: i.m. V. 154.

⁴² Iorga: *Studii și documente.* XX. 307.

⁴³ Basta levele feltehetően a brassóiak kezébe került. Megjelent: *Auszug aus der Chronik von Simon Massa und Marcus Fuchs.* = Ouellen V. 328. — *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum.* I. 221; Vö. Bethlen: i.m. V. 337.

⁴⁴ Szamosközy: XXX. 182.

⁴⁵ L. a 35. jegyzetet.

⁴⁶ Szamosközy: XXX. 200.

⁴⁷ Veress: *Erdélyországi pápai követek.* II. 217; Szamosközy: XXX. 182; Iorga: *Studii și documente.* IV. XXVIII. Iorga arról ír, hogy Basta tizenöt futárt menesztett Radu Șerbanhoz, de ezek közül csak egy érkezett meg.

⁴⁸ Iorga: *Studii și documente.* IV. 117.

⁴⁹ Veress: *Documente.* VII. 122; Szamosközy: XXX. 184; Bethlen: i.m. V. 323, 334.

⁵⁰ Szamosközy: XXX. 195.

⁵¹ Iorga: *Studii și documente.* IV. 117; Szamosközy: XXX. 193, 196; Veress: *Documente.* VII. 130; Veress: *Erdélyországi pápai követek.* II. 223; Hurmuzaki: VIII. 268.

⁵² Szamosközy: XXIX. 73—76.

⁵³ Veress: *Documente.* VII. 145; Szamosközy: XXIX. 178—179; Bethlen: i.m. V. 349—350.

⁵⁴ Veress: *Documente.* VII. 145; Crăciun: *Cronicarul.* 167—170, 174—175; Bethlen: i.m. V. 350—356, 361, 385, 388—390.

⁵⁵ Hurmuzaki: II/2. 291.

⁵⁶ Șincai: II. 473.

⁵⁷ Weiss Michael: *Liber annalium* = Quellen. V. 157.

⁵⁸ Szamosközy: XXX. 183.

⁵⁹ Uo. Más helyt azonban Szamosközy azt állítja — minden bizonnyal túlozva —, hogy csupán a székelyek száma kitett 5000 lovast és gyalogot. Szamosközy: XXX. 195—200.

⁶⁰ Iorga: *Studii și documente*. IV. 118. Bethlen Farkas is 3000 székely lovast és gyalogot emleget, akik csatlakoztak Rácz és Merza seregéhez. I.m. 357.

⁶¹ Quellen. V. 32S.

⁶² Uo.

⁶³ Veress: *Erdélyországi pápai követek*. II. 223.

⁶⁴ Crăciun: *Cronicarul*. 166, 175; Szamosközy: XXIX. 188—190; Bethlen: i.m. V. 364; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*. I. 222.

⁶⁵ Crăciun: *Cronicarul*. 171.

⁶⁶ Crăciun: *Cronicarul*. 166, 171, 175—176; Szamosközy: XXIX. 191—196; Iorga: *Studii și documente*. IV. 118—119; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*. I. 215, 222; Weiss Michael: i.m. 157; Petrus Banfi: *Tagebuch*. = Quellen. V. 418.

⁶⁷ Weiss Michael: i.m. — Szamosközy: XXX. 198.

⁶⁸ Iorga: *Studii și documente*. IV. 119.

⁶⁹ „Viel andere zeckliche Edelleute sein gefangen und von denen Zecklen niedergehaut worden.” Weiss Michael: i.h.

⁷⁰ Uo. — Bethlen: i.m. V. 373—374.

⁷¹ Szamosközy: XXX. 196.

⁷² Szamosközy: XXX. 177.

⁷³ Uo.

⁷⁴ A szemtanú Radibrati tudósítása: Iorga: *Studii și documente*. IV. 119. Vö. Andreas Hegyes: *Diarium. 1613—1617*. — Quellen. V. 449.

⁷⁵ Iorga: *Studii și documente*. IV. 119.

⁷⁶ Szamosközy: XXX. 195.

⁷⁷ Veress: *Documente*. VII. 144.

⁷⁸ Crăciun: *Cronicarul*. 174.

⁷⁹ A Radu Șerban és Székely Mózes közötti csata színhelyéről és lefolyásáról C. Reza-chevici: *Radu Șerban și epoca sa*. Monográfia (kézirat). Biblioteca Universității București.

⁸⁰ Crăciun: *Cronicarul*. 177.

⁸¹ Bethlen: i.m. V. 357, 365. Mátyás János és Bedő István ama kevés nemes közül való, aki Radu Șerbanhoz csatlakozott.

⁸² Bethlen: i.m. V. 274—275, 363. — 1603. július 26-án Velencében az a Bécsből hozott hír járta — talán a fennebb tárgyaltak torz tükrözéseként —, hogy Coppa hatszáz székelyt vágott le, mivel Székely Mózes táborába készültek átállni. Vö. Veress: *Documente*. VII. 143.

⁸³ *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*. I. 215; Crăciun: *Cronicarul*. 178; Șincai: i.m. 478; Ciorănescu: *Documente*. 218.

⁸⁴ Bethlen: i.m. V. 402—403. — Szamosközy szerint Székely Mózeset előbb puskalövés érte, majd román és rác kopjások öklelik által. „Rácz György azonközbe oda érkezik és látván Moyses testét, ki szinte meg nem holt volt, egy pallossal fejét véteti az szolgájával.” Szamosközy: XXX. 193—194.

⁸⁵ Hurmuzaki: VIII. 271. (1603. augusztus 18.)

⁸⁶ Basta 1603. július 31-i vélekedése szerint nem lehet tudni, hogy ki ölte meg Székely Mózeset. Veress: *Erdélyországi pápai követek*. II. 264.

⁸⁷ Iorga: *Studii și documente*. IV. 121.

⁸⁸ Veress: *Documente*. VII. 163.

⁸⁹ Veress: *Documente*. VII. 212.

⁹⁰ Jacques-Auguste de Thou: i.m. 679. skl.

⁹¹ Hurmuzaki: VIII. 274; Iorga: *Studii și documente*. IV. XLIII.

⁹² *Cronici turcești*. I. 513.

⁹³ Veress Endre: *Basta György hadvezér 1603-iki főjelentése*. 12; E. Zöllner: *Geschichte Österreichs*. München 1967. 204.

⁹⁴ Bethlen: i.m. VI. 100; Benkő József: *Transsilvania, sive magnus Transsilvaniae principatus*. I Kolozsvár 1834. 253—256.

⁹⁵ Benda Kálmán: *Les bases sociales du pouvoir des princes de Transylvanie*. = La Renaissance et la Réformation en Pologne et en Hongrie (1450—1650). Bp 1963. 443; Bethlen: i.m. VI. 138—139.

⁹⁶ Hurmuzaki: XV/2. 817—819.

⁹⁷ Hurmuzaki: IV/1. 410.

⁹⁸ Hurmuzaki: IV/1, 411; Quellen. V. 172. A Bocskai pártjára átállott székelyek baráthelyi, eceeli, sárosi, kiskapusi, váldhídi és segesvári akcióiról I. C. Feneşan, K. G. Gündisch: *Informații privind istoria Transilvaniei (sec. XVI—XVII) în calendarele lui Paul Eber*. AIIA. XVII(1974). 86. 44. sz. jegyzet.

⁹⁹ Quellen. V. 419.

¹⁰⁰ Şincai: i.m. 494.

¹⁰¹ Bocskai István 1605. március 25-én kelt levelében Ieremia Movilă vajdának ezeket írja: „én nagyságoddal oly köteles atyafiságot és barátságot akarok vetni és az nagyságod atyjafiával Simeon vajdával és az három országgal oly köteleltséget, hogy nemcsak az mi időnkben, hanem az maradékink idejében is állhatatos és megmaradandó legyen.” Motogna, V.: *Războaiete lui Radu Şerban (1602—1611) (Documente)*. = Anuarul Liceului „Andrei Mureşanu” din Dej. 1926. 34—35. és kny.

¹⁰² Veress: *Erdélyországi pápai követek*. II. 315.

¹⁰³ Hurmuzaki: IV/1. 402.

¹⁰⁴ Iulius Caesar Muraltus követsége Radu Şerbannál 1604 decemberében: Szamosközy: XXX. 267—268; Hurmuzaki: IV/1. 408. Követjárások 1605 februárjában: Iorga: *Socotelile*. 120.

¹⁰⁵ 1604. július 8/18-án. Vö. DIR. Veacul XVII. I. 475.

¹⁰⁶ Veress: *Documente*. VII. 210.

¹⁰⁷ Veress: *Documente*. VII. 214.

¹⁰⁸ Feneşan, Gündisch: i.h.

¹⁰⁹ Crăciun: *Cronicarul*. 186.

¹¹⁰ Szamosközy 1892. 415—416.

¹¹¹ Veress: *Documente*. VII. 217, 223, 228—229, 240. 1605. május 1-én Konstantinápolyban kósza hír terjeng arról, hogy Radu megegyezett volna a székelyekkel Bocskai ellen.

¹¹² Hurmuzaki: IV/1. 411.

¹¹³ Szamosközy: XXX. 346. A Radu Şerban és Bocskai István közötti bonyolult kapcsolatokat részletesen elemzi C. Rezachevici 79. jegyzetben idézett kézirat monográfiája.

¹¹⁴ Szamosközy: 1892. 416—418.

¹¹⁵ Kolozsvári számadáskönyvek 1556—1665-ből I. Metiş Ştefan: *Domni şi boieri din ţările române în oraşul Cluj şi românii din Cluj*. Cluj 1935; Bethlen: i.m. VI. 275—276, 278—279; Szamosközy XXX. 337—346; Szamosközy 1892. 415—420; Iorga: *Socotelile*. 122; Veress: *Documente*. VII. 242.

¹¹⁶ Szamosközy 1892. 409—410. Szamosközy előadása pontos, időrendje kifogástalan; a Nica vostierről írottakat 1605. július 23—27-i keltezésű brassói források is megerősítik. Iorga: *Socotelile*. 122.

¹¹⁷ Szamosközy 1892. 410.

¹¹⁸ Bethlen: i.m. VI. 320—323; Crăciun: *Cronicarul*. 189—191; Lupaş L: *Documente*

istorice transilvane. I. 1599—1699. Cluj 1940. 77—79; Florian A.: *Tractat cu Șerban*. Foaię pentru minte, inimă și literatură. V(1842). 44. sz. 345—346.

¹¹⁹ Szamosközy 1892. 412.

¹²⁰ 1606. április 26-án; Motogna V.: *Războaiele lui Radu Șerban*. (*Documente*). 64.

¹²¹ Veress: *Documente*. VII. 269—270.

¹²² Veress: *Documente*. VII. 273, 277—278, 280, 309.

¹²³ Veress: *Documente*. VII. 292—296, 302—307. Veress Endre figyelmét elkerülte, hogy ezeket a leveleket nyolc évvel korábban már Motogna közzétette és románra fordította. I.m. 70—72, 74—75.

¹²⁴ Quellen. V. 204.

¹²⁵ Erről a tervről és gyakorlati megvalósításáról I. C. Rezachevici: *Les relations politiques et militaires entre la Valachie et la Transylvanie au début du XVIIe siècle*. Revue Roumaine d'histoire 1972. 768—769.

¹²⁶ „Megnyomta már az egész országnak az fejét es rettegi minden országbeli népe; hajduja penig szintén azt mivel az mit akar maga ellen is” — írja 1611. január 1-án Lónyai András, Nagykálló kapitánya Forgách Zsigmond felső-magyarországi főkapitányak. Veress: *Documente*. VIII. 114.

¹²⁷ Uo.

¹²⁸ Veress: *Documente*. VIII. 181, 187—188.

¹²⁹ Erről intézkedik a Radu Șerban és II. Mátyás megbízottja, Cesar Gallo között 1611. február 20-án Románban kötött egyezség. Vö. Hurmuzaki: IV/1. 429—430.

¹³⁰ Veress: *Documente*. VIII. 191.

¹³¹ Mikó: 192—200; Vö. Șincui: i.m. 509; Quellen. IV. 17.

¹³² A Bukarest melletti csatát illető, a román történeti irodalmunkban eddig ismeretlen forrásokat C. Rezachevici kéziratosa monográfiája 79. jegyzetében sorolja fel.

¹³³ Crăciun: Biruința. 199.

¹³⁴ Bojti Veres Gáspár: *De rebus gestis magni Gabrielis Bethlen*. (Kiadja: Job. Christianus Engel.) = Monumenta Ungrica. Vindobonae 1809. 287.

¹³⁵ Veress: *Documente*. VIII. 202.

¹³⁶ Mikó: 199.

¹³⁷ Michael Seybriger: *Cronik, 1599—1611*. = Quellen. V. 440.

¹³⁸ Michael Seybriger: i.h.; Paul Sutoris: i.m. 19; Böjti Veres: i.m. 292. A fogságba esett Ráczot Radu Șerban végeztette volna ki Brassóban.

¹³⁹ Bojti Veres: i.m. 291.

¹⁴⁰ Paul Sutoris: i.m. 20.

¹⁴¹ „Egy hétig tartó megbocsáthatatlan habozásról” beszél Iorga: *Studii și documente*. XCIV. A gondolatot átveszi Motogna V.: *Războaiele lui Radu Șerban (1602—1611)*. AARMSI. III/IV(1926). 318. Szerinte „Radu Șerban értelmetlenül vesztegette idejét Brassóban”, ahelyett hogy üldözte volna Báthorit, akit így „ellenségeinek lassúsága mentett meg”. Vö. C. C. Giurescu: *Istoria românilor*. III/1. Buc. 1944. 9.

¹⁴¹ Georg Kraus: *Cronica Transilvaniei 1608—1665*. (Kiadja: Duzinchevici G. — Reus-Mírza E.) Buc. 1965. 13.

¹⁴² Paul Sutoris: i.m. 20; Georg Kraus: i.h., Veress: *Documente*. VIII. 198.

¹⁴³ A brassói Sutoris az idézett helyen azt állítja, hogy a brassóiak adtak ilyen értelmű tanácsot Radu Șerbannak, más források azonban ezt nem támasztják alá.

¹⁴⁴ Kraus: i.m. 14.

¹⁴⁵ Veress: *Documente*. VIII. 19S.

¹⁴⁶ Paul Sutoris: i.h.

¹⁴⁷ Veress: i.m. 195—196; Iorga: *Studii și documente*. IV. XCIV. 4. jegyzet; Filitti I. C.: *Din arhivele Vaticanului*. II. Buc. 1914. 109.

¹⁴⁸ Veress: *Documente*. VIII. 202.

¹⁵⁰ Mikó: 209. Részletek belőle román fordításban I. Crăciun: *Sfârșitul domniei lui Radu Șerban. O mărturie mai puțin cunoscută*. Studii și cercetări istorice. Iași. XVIII(1943). 291.

¹⁵¹ 1611. augusztus 11-én írja Forgách Zsigmond és Radu vajda a beszerceieknek: „mi-vel penigh az mint erttieök az Zekelisegh sem ide sem tova igazan feiet nem haitotht vezteghseghben es chendesseghben leven, im mi innen Meggyes fele megyünk az egez Szekeliseghet akarvan kirali urunk eö felsége heüsege ala voltaképpen holdaltatni”. Hurmuzaki: XV, 2. 849.

¹⁵² Petrus Banfi: *Tagebuch*. — Quellen. V. 424; Paul Sutoris: i.m. 20; Valentin Gockesch: *Cronik 1611—1614*. = Quellen. VI. 8.

¹⁵³ Kraus: i.m. 17.

¹⁵⁴ Crăciun: *Cronicarul*. 293.

¹⁵⁵ Vo. C. Rezachevici: *Les relations politiques*. 770—771.

¹⁵⁶ Veress: *Documente*. VIII. 213.

¹⁵⁷ Szamosközy István: *Erdély története*. Bp 1963. 294.

¹⁵⁸ Éppen 1612-ben Radu Mihnea ötszáz székely gyalogot bocsát el, akik addig Havasalföldön szolgáltak. Michael Weiss: *Liber annalium*. = Quellen. V. 239.

IV. FEJEZET

¹ L. részletesebben a szerzőknek az AMN-ben megjelent tanulmányaiban: *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*. IV(1967). 153—185 és VI(1969). 187—209. Vö. *Istoria României*. II. 826; Costăchel V., Panaitescu P. P., Cazacii D.: *Viața feudală în Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII*. Buc. 1957. 34. Jellemző az egykorú vélekedés, hogy Moldva, Havasalföld és Erdély nagy, gazdag és örök éléskamrája Konstantinápolynak: Hurmuzaki: XII. 346.

² L. László Gyula: *Székely facke a XV. századból*. Ethnographia. 1951. 1—2. sz. 157—159; Edroiu N. — Gyulai P.: *Evoluția plugului în țările române în epoca feudală*. AMN. II. 307—343. A szántóvasra: ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. Udvarhelyszék levéltára. Protocollum. (A továbbiakban: Protoc.) II/2. F. 23—24; II/3. D. 53, 56 és II/1. E. 1571-ben a marosvásárhelyi országgyűlésen a hosszú szántóvas árát 32 dénárban, a laposvasét pedig 16 dénárban limitálták: EOE. II. 382.

³ Berlász Jenő: *A mezőgazdaság állapota*. — Magyar Művelődéstörténet. III. Bp. 179. Az 1675-ös csíkcsecsői gazdasági utasítás így rendelkezik: a földet „igen jól háromszor megszántasd, boronáltasd el”: Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle. I(1897). 57.

⁴ Protoc. II/1. H. 13; H. 45; K. 36; II/3. A. 77; II/4. A. 191; II/1. K. 75.

⁵ ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. EM. Törzsgyűjtemény. 1541—1599. W. Kovacsóczy gazdasági instrukciója. Prodan D.: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*. II. Buc. 1968. 591. Jellemző, hogy 1600-ban Mihály vajda utal arra, hogy a szegénység búzaeladásból szerezheti meg az adóralvót: Lupaș I.: *Documente*. 33. A háromszékiek 1623-ban panaszkodják, hogy a brassaiak a gabonát „a székelységtől” olcsón veszik meg: SzOkl. VI. 74.

⁶ 1561-ben Besenyőn említenek „szilvaskert”-et, 1589-ben kénosiak szólnak kertbeli gyümölcsfákról; Bibarcfalván 34 körte-, alma-, és szilvafa termése ad okot vitára; Sófálván 1602-ben „házhoz járó szilvaskert” miatt pereskednek; kotormányi lakos mondja 1603-ban, hogy „az gyümölcsöskertet nem adom”, és a sellyeiek egyik osztozkodásánál 1611-ben is gyümölcsfákról, szilvasketről esik szó. Négy levágott cseresznyefáért pedig egy hodgyai lakos egy üszöt kíván: Cs. Bogáts Dénes: *Háromszéki oklevél-szójegyzék*. Kolozsvár 1943. 153; Imreh István — Pataki József: *Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához (1570—1610)*. Aluta. 1969. 137—138; SzOkl. VI. 5, 31.

⁷ Protoc. II/4. A. 1 15; II/2. D. 23; II/3. D. 33; 11/3. C. 35.

⁸ Belényesy Márta: *Az állattartás a XIV. században Magyarországon*. Néprajzi Értesítő. 1956. 25; Hankó Béla: *Székely lovak*. Kolozsvár 1943. 15—21.

⁹ Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle. I(1897). 20.

¹⁰ *A rendtartó székely falu*. Kiadja Imreh István. Buk. 1973. 205.

¹¹ Imreh István és Pataki József: *Adatok Udvarhelyszék állattartásához (1570—1610)*. Aluta. 1970. 174—173.

¹² SzOkl. VI. 90—105. — Bethlen Gábor 1623-ban fogarasi udvarbírójának istálló építésére ad utasítást és megjegyzi, hogy „az lovaknak *székely módon* állásokat kell csinálni...”; tanúsítva: az istállók fejlettebb formái a Székelyföldön már eléggé elterjedtek lehettek; Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle. I(1897). 23. A felkeléstől időben még távolibb ugyan, 1677-beli, de igen jellegzetes a csikmadarasi vashámornál lévő istállók leírása: „...vagnak napnyugat felől boronából felróva két részben álló istállók, melyek is jó deszka fedél alatt vagnak... Vagyon .az istállóban egy végig érő vál[y]jú és annak fellette vagon egy szénatartó saroglya.” Padlása is jó, hidlása is megújított. Ugyanott 15 ökörre való istálló is található. MOL. Erdélyi Fiskális Levéltár. V. 376. H.

¹³ ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. EM. Törzsgyűjtemény. 1541—1599. Igen sok adat jelzi azt, hogy a parasztok is kereskednek állatokkal. Velük az országgyűlés is foglalkozik, s adózásukról külön rendelkezik; EOE. III. 422, VI. 111.

¹⁴ Hurmuzaki: XV/1. 692.

¹⁵ Imreh Št. — Pataki L: *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*. AMN VI(1969). 197—205. Vö. Duby G.: *L'économie rurale et la vie des campagnes dans l'Occident médiéval (France, Angleterre, Empire, IXe—XVe siècles)*. Paris 1962. I. 232; Kulischer F.: *Allgemeine Wirtschaftsgeschichte*. II. München—Berlin 1929. 48—49, 53—55; Grand R. — Delatouche R.: *L'agriculture au Moyen Âge de la fin de l'empire romain au XVe siècle*. Paris 1950. 459; Országos formáira I. Dunăre N.: *Recherches ethnographiques sur l'agriculture et la vie pastorale*. Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae. 1963. XII. fasc. 1—2. 180—181.

¹⁶ Kissolymoson például 1607-ben egy csere alkalmával az egyik fél 12 hold földet ad: „mind a két határból, az alsó és felső határból”: Protoc. II/4. A. 41; Costăched, Panaitescu, Cazacu: *Viața feudală*. 39. Hasonló módon szólanak pl. 1615-ben a havasalföldi Săcuieni és Tămășești nevű falvak határbeosztásáról: DIR. Veacul XVII. II. 399, 402, 410.

¹⁷ Protoc. II/2. D. 117. Vö. Faucher D.: *L'assolement triennal en France*. Etudes rurales. 1961. 62. Ennek a ténynek igazi jelentőségét nem csupán a nyugati mezőgazdaság fejlődésével való egybevetés mutatja meg, hanem az is, hogy Erdély-szerte Mária Terézia kísérelte meg, sikertelenül, a háromfordulós rendszer bevezetését, általánossá tételét.

¹⁸ „A székely föld közösségéről a legtöbb adattal rendelkezünk — írja Tagányi Károly. — Itt azonban mindenütt, hol a közösségek földesúri hatalom alatt nem állottak, a földközösség annyira tipikus jelleget öltött, s az illető népnek egész jogrendszerével s társadalmi fejlődésével oly szoros viszonyban volt, hogy ezt annak idején, egy egészen külön tanulmányban kellene bővebben kifejtenünk.” *A földközösség története Magyarországon*. Bp. é.n. 38. L. még: Stahl H. H.: *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*. I—III. Buc. 1954, 1959, 1965; Panaitescu P. P.: *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova*. Buc. 1964; Teutsch Fr.: *Beiträge zur alten Geschichte des Schenker Stuhles und der Markgenossenschaft in Sachsenland*. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde XVII(1883). A tulajdonjogi vonatkozásokra I. Horváth Pál: *A középkori falusi földközösség jogtörténeti vonatkozásai*. Bp 1960, és Vulcănescu R.: *Etnologie juridică*. Buc. 1970.

¹⁹ A magántulajdon jogi, örökösödési rendjére: Bónis György: *Magyar jog — székely jog*. Kolozsvár 1942.

²⁰ SzOkl. II. 119—127; Lötsey Spielenberg László: *A nemes székely nemzetnek jussait világosító némely darab levelek*. Marosvásárhely 1837. 17—30; Kilyéni Székely Mihály: *A nemes székely nemzetnek constitutiója, privilégiumai és a jószág leszállását tárgyaló némely törvényes ítéletei*. Pest 1818. 40—51.

²¹ L. pl. a század elejéről SzOkl. VIII. 170—171, 177—178, 191—200, 212—214, 221—223, 254—255, 260—261 stb.

²² Protoc. 11/1. A, B, C, E, F, II/2. A. Vö. Szabó T. Attila: *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. I. Buc. 1975. 49, 74, 80, 85, 103, 667, 718; ÁLvt. Kolozsvár-Napoca, Keresdi Bethlen cs. It. Mise. Imreh Št. — Pataki I.: *Contribuții la studiul agriculturii transilvănene (1570—1610)*. AMN. IV. 159—160.

²³ Makkai László: *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)*. Bp 1954. 37. Rendkívül érdekes és a feudális gazdasági fejlődés hullámvonalaira figyelmeztető Jakó Zsigmond szintén urbáriumok nyomán tett megfigyelése, az, hogy pl. a gyalui uradalom Kolozsmonostorhoz tartozó falvai közül 1588 és 1590-ben csupán Bogártelkén, Jegenyén és Mákón osztják évente nyilakra a határt: *A gyalui vártartomány urbáriumai*. XLIII—XLIV. és 23—26.

²⁴ Maksay Ferenc: *A magyar falu középkori településrendje*. Bp 1971. 185; SzOkl. III. 177—178: „si temporum in processu villa ipsa Sospathak multiplicatis inhabitatoribus pro tanto repleretur, quod terre arabiles et fenilia sorte dividi debeant...”

²⁵ SzOkl. I. 327.

²⁶ SzOkl. II. 108.

²⁷ SzOkl. II. 182—186, 249—251, 277—286; III. 335—337; VIII. 299—300; IV. 50—52; Lötsey: i.m. 48.

²⁸ Protoc. II/2. A. 1595-ös bejegyzés.

²⁹ Protoc. II/2. D. Udvarhelyi protocollumok. Ma még nehéz volna *időben* elhelyezni ezt a folyamatot. Nemcsak amiatt, hogy különböző művelési szisztémák változó arányú együttélésevéd a gazdaságtörténetnek mindig számolnia kell, hanem azért is, mert elegendő bizonyító anyagunk nincs. Jellemző, hogy Maksay (i.m. 187) 1454-ből való irat nyomán mondja el, hogy amikor „a székelyföldi Domonkosfalva két birtokos családjának szántóit megosztották, a szóban forgó földek több helyen érintkeztek a falu »szabad szántófldjeivel« s ezeket mindig gondosan megkülönböztették a magánbirtokoktól”. Több mint két évszázad múltán, 1664-ben Koronán a Toldalagiak udvarházához tartozó szántóföldeket és szénafüveket írják össze, és itt is sűrűn váltják egymást az „örök-földek” és a sok-sok 1—2 holdas „nyílföld”, valamint a falufüve, faluréti az elkülönített gyepföldekkel, szélföldekkel. ÁLvt. Kolozsvár-Napoca, Toldalagi cs. It. I. a. cs. sz. n.

³⁰ Protoc. II/1. F.

³¹ Horváth: i.m. 225. A ház mint jogosultságok hordozója, mint jogok és kötelességek szimbóluma az élet más viszonylataiban is jelentkezik. A marosvásárhelyieknek — hogy csak erre hivatkozzunk — 1583-ban Báthori István hagyja meg, hogy az a nemes, akinek az adómentessége *házára* is ki nem terjed („verum domus eorum nobilitatae non sunt”), azokat a községek éppen úgy terhelik, mint a polgárokat. A házban objektívalódó teherviselési kötelezettség különben általános: Veress: *Báthory*. II. 204—207. A mindenekelőtt körülhatárolt tulajdont, birtokot, földet maga előtt látó polgári életrendbéli szemléletmódnak meg kell békülnie azzal a rendiségbeli látásmóddal, amely imaginárius jussokban is gondolkodik. Vargyasi Boér Györgyöt 1585-ben azért iktatják be egy *telek* birtokába, hogy a földet, a birtokot annak járulékos tartozékaként kapja: *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. Szerk.: Kelemen Lajos. Kolozsvár 1913. 7.

³² SzOkl. II. 277—286; ETA. III. 1858. 249—261. Az örökös nélkül, tehát a teljesen rokontalanul elhalálozottak háza természetesen a falura szállott vissza, minden hozzátapadó jogosultsággal egyetemben.

³³ SzOkl. II. 187.

³⁴ Veress: *Báthory*. II. 181. Báthori Gábor idejében udvarhelyszéki végzés szerint a lakosok, „ha nyíljok van”, a szék költségeinek fedezésére szánt rovatait a falusi bíró kezébe tartoznak adni: Jakab — Szádeczky: 321. Az a jobbágy, aki minden „szedésben-vevésben a falu mellett vagyon”, 1590-ben szintén falutag. 1625-ben is így fogalmazzák meg az igényt: „Ha pedig adóra írták az jobbágyot, meg kell adni neki az nyilat.” Szabó T. Attila: i.m. 100.

³⁵ Protoc. II/2. A. Egy-egy „ház”-ban többen is együtt élhettek; jellemző az a malomfalvi vita, amelynek során — szintén 1595-ben — kiderül, hogy egy lófő- és darabontcsalád él egy kenyéren: „Úgy vagyon, hogy János fő gyükér ott a háznál, ő hozta be Galambfalvi Pétert az házhoz; egy kenyéren vadnak...”

³⁶ Lötsey: i.m. 47—48.

³⁷ Protoc. II/2. A. Még inkább jellemző az a marosszéki udvarfalvi eset, amikor is 1632-ben a falusbíró házánál gyülekezők két kérelmezőt a faluba vesznek. Őnek ők adnak „bennvaló ülés házhelyet” nyílváltsággal (statucióképpen), kettőnek pedig sógora ad házhelyet. Az indoklás így hangzik: „mivel mostani kegyelmes urunkra panasz menvén, sok hadviselő emberek nevekettének, sok helyeken... azért mindenfelé commissiót bocsátván ki önagsága, hogy valahun falu földre vagy királyi föld taláttatik, hadviselő emberek lesznek, ott illendő árán hely adassék nekik, mert ha többé panasz jü reám, fejedelmi hütemre mondom, hogy az bírókban vagy esküttekben akasztoatak fel”: SzOkl. VIII. 365.

³⁸ SzOkl. II. 283.

³⁹ EOE. III. 127.

⁴⁰ SzOkl. V. 127—128.

⁴¹ CSHM. I. 65.

⁴² ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. Eszterházy lvt. 119. sz. Valójában ugyanígy rendelkezik a „faluk birodalmának módjáról” az *Approbatæ Constitutiones* is, amikor azok ellen lép fel, akik egy-két házhely címén „feles embereket is telepítenek a faluba”, s utánuk akarják élni a közhelyeket. *Corpus Juris Hungarici*. 1540—1848. évi erdélyi törvények. Bp 1900. 101—102.

⁴³ SzOkl. II. 178—179. „Hallottam — vallják 1595-ben Lokodi Mátyásról, hogy — Semlyénfalván és Rugonfalván lakott... Ciberefalván lakik Farkas Pál házában, valami végett,... falura szállottak vala s ott is laknak.” 1595-ben Oroszhegyen vallják Gergely Jakabról, hogy őt: „...Szentkirályi György uram jobbágyának tart[ja], mert ő házában lakik”: Protoc. II/2. A.

⁴⁴ Veress: *Báthory*. II. 171—176.

⁴⁵ SzOkl. IV. 91—92.

⁴⁶ SzOkl. II. 283.

⁴⁷ SzOkl. II. 187, 250; IV. 50—52.

⁴⁸ CSHM. I. 61.

⁴⁹ SzOkl. II. 283.

⁵⁰ Bogáts Dénes szerint „Hogy az osztások gyakran történtek, s mennyiségileg gyakran változtak, mutatják [a helynevek] az: »Új-, Apró-, Rövid-, Kis-osztások«.” *Háromszéki helynevek*. = Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. 53—54.

⁵¹ Protoc. II/1. F.

⁵² Protoc. II/2. A., II/1. E.

⁵³ Pálfalvi iktatásokról a birtokviszonyok bonyolultságáról vall Mihály deák: „Én azt értöm, hogy itt az székelyek között, ha két hold föld az nemes emberé, tehát az harmadik paraszt emberé, ha két hold az paraszté, harmadik a nemesé.” Protoc. II/1, C.

⁵⁴ Št. Imreh — I. Pataki: *Contribuții*. AMN. IV. 160—161.

⁵⁵ Uo. Az árván maradt gyerek, egy eset tanúsága szerint, elvesztette jogát a földhöz, felnövekedvén azonban a falu tartozott neki is nyilat osztani. 1605-ben szentkirályi tanúskodó szerint: „az falunak oly végzése volt, hogy ha valakinek nyilat adott az falu és elárvasult... és nem volt ki szolgálni az nyírlól, az nyil ismét az falu közü maradt, de úgy, hogy ba leszen ki róla szolgálni, az nyilat ismét megadják ahhoz az örökséghez”. Protoc. 11/3. D. 93—94.

⁵⁶ Szabó T. A.: i.m. 73; Protoc. II/1. F. 1589.

⁵⁷ Protoc. II/1. C. 1672-ben viszont, s ez jelzi a fejlődés tendenciáját, a marosvásárhegyiek azt igényelik, hogy osszák fel a határt, „hogy ki-ki maga sajátját építhetné, amint lehetne, ne változtatná többször”. SzOkl. IV. 311—313.

⁵⁸ Imreh István: *Földközösség Aranyosszéken*. Korunk 1976. 121. Arra, hogy több falu által használt közös erdők-legelők hatalmas térségeiből hogyan szakadnak le magántulajdonba jutó részek, hadd idézzünk analógiaként egy jóval későbbi vallomást. 1757-ben Sánta János vallja: „azt is tudom, hogy a Kiskapus régen a Kurucvilág előtt egészen a miénk, kozmásiaké volt a tusnádiakkal; hanem Szentsimonon lakott néhai Czerjék János uram, ki abban az időben Kozmásnak és Tusnádnak hadnagya volt, benne tartván sok időkig juhait másokéval együtt, végre pretendálni kezdette, s el is nyerte törvénnyel.” ÁLvt. Csíkszereda. Szentimre község iratai. 19. sz. fond. nr. 1. 1359. 1

⁵⁹ Vö. Patzelt E.: *Entstehung und Charakter der Weistümer*. Wien-Leipzig 1924; Lütge Fr.: *Deutsche Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*. Berlin — Heidelberg — New York 1966; Sée H.: *Französische Wirtschaftsgeschichte*. I. Jena 1930; Lefebvre G.: *Les paysants du Nord pendant la Révolution française*. I. Paris 1924. A falutörvények, a népi szokásjog forrásértékére. I. Eckermann W. és Mohr H.: *Einführung in das Studium der Geschichte*. Berlin 1969.

⁶⁰ Endes Miklós: *Csik-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csik megye) földjének és népének története 1918-ig*. Bp 1938. 49.

⁶¹ SzOkl. VIII. 318—319. (A falutörvényből vett idézetekre a továbbiakban külön nem hivatkozunk.)

⁶² Erdélyi Gazdaságtörténelmi Szemle. I(1897). 2—7. és SzOkl. V. 124—128. — Az 1622-es és 1639-ben megújított Csíkszentmihály „megyéje” falutörvényében olvashatjuk: „...hivatának minket elsőben az nemzetes és vitézlő szentmihályi Sándor Péter úr és Bartalis Ferenc, Török Mihály, Kosa Imre s Koncz Bálint uramék, Varga Mátyás falusbíró és több egész falubeli eskütt emberekkel együtt, azután *kicsinytől fogva nagyig, mind fejénkint* a Szent-Mihály megyéjebeli emberek...” SzOkl. VI. 65. — Az 1620 körül keletkezett Menaság, Csomortán, Mindszent, Szentlélek, Vardotfalva, Pálfalva és Delne közös kaszálóhavasának, a negyedfélmegeveinek rendtartását a „nemes emberek, az több közönséges lófő nemes emberekkel, veres drabantokkal, és szabad székelyekkel egyetemben...” szavazták meg. *Erdészeti Oklevéltár*. Szerk. Tagányi Károly. I. Bp 1896. 343.

⁶³ A mogorósi határban „éjjeli legeltetésre” küldik ki a lovakkal a szolgát: Protoc. II/2. D. 73. 1622-ben a szentkirályiak már tilalmazzák a határbeli legeltetést „vacsorakor után”.

⁶⁴ A szentkirályiak 1595-ben ezt is meghatározzák: „Szentgyörgy nap után tilalmas az vetés közt az szénafü.” Protoc. II/2, A.

⁶⁵ EOE. IV. 527; L. még Prodan D.: *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*. I. Buc. 1967. 336—337; Crăciun I.: *Dietele Transilvaniei sub domnia lui Mihai Viteazul (1599—1600)*. Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj. VII. 638. 1589-ben a homoródszentmártoniak szólnak arról, hogy az altízesebeliek marháit a porgolát-kapun a „szabad nyomásra” üzték. Nyilvánvalóan a falu vagy falvak „szabad élő”, tehát legeltethető területe a nyomáshatár.

⁶⁶ ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. Pókai Sárosi cs. lt. 1617. ápr. 12.

⁶⁷ Imreh István: *A székely falvak törvényeiről*. Aluta. 1971. 231.

⁶⁸ Protoc. II/1 F. Tizedese, következőleg falutize különben 1596-ban Bogártfalvának is van (II 2. A.). ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. Eszterházy lt. 119. sz.

⁶⁹ Protoc. II/2. A. A bíró szerepére I. Udvarhelyszék 1608. évi végzését. Jakab — Szádeezky: 321.

⁷⁰ SzOkl. II. 177.

⁷¹ Connert: 90.

⁷² Eszterházy lt. 119. sz.

⁷³ Szabó T. A.: i.m. 906.

⁷⁴ Pókai Sárosi cs. lt. 1617. ápr. 12.

⁷⁵ *Erdészeti Oklevéltár*. I. 439—445.

⁷⁶ SzOkl. II. 176, III. 335; Veress: *Báthory*. I. 119; EOE. III. 127. Jellemző azonban, hogy már 1571-ben Báthori István vajda számon kéri a sükei, farcádi, dályai hitesektől, hogy majorsági vetéseire miért nem viselnek gondot. „Az minemű vetés búza, zab, kender és egyéb majorság a mezőn vagyon, kinek gondja viselésire hitések voltak...” Majd hozzáteszi: „...de ez levél e megmondott személyeknek vagy ravástól vagy egyébtől való mentésekre ne lehessen...” Veress: *Báthory*. I. 118.

⁷⁷ ÁLvt. Kolozsvár-Napoca. Udvarhelyszék lvt. Székely Láda, 56. sz. (VIII. 1. Az 1614-es conscriptio.) A lustra minden valószínűség szerint a székekből begyűjtött eredeti anyagot fogja egybe. Az összeírás másolatai más levéltárakban is fellelhetők, ami ennek az iratanyagának egykorú gyakori használatára is utal. Az anyaszéknek tekintett Udvarhelyszék levéltárában megőrzött bekötött példány a különállóan szerkesztett széki adatfelsorolásokat tartalmazza.

⁷⁸ SzOkl. V. 177—321.

⁷⁹ Az 1784—1787-es népszámlálás után egész Erdély viszonylatában a 100—200 családos kategória válik legáltalánosabbá. L. Csetri A. — Imreh Șt.: *Aspecte ale situației și dezvoltării orașelor din Transilvania (1786—1848)*. Studia. 1966. fasc. 2. 62.

⁸⁰ Vö. Szabó István: *A falurendszer kialakulása Magyarországon (X—XV. század)*. Bp 1966, 169—188; Mousnier Roland: *Les XVIe et XVIIe siècles*. = Histoire générale des civilisations. IV. Paris 1954. 149.

⁸¹ L. 77. jegyzet.

⁸² SzOkl. V. 177—321. A 220. és 321. oldalon közölt végösszeg 9439. Az itt közölt végösszeg a 23 bányász és jobbágy hozzáadásával alakult ki.

⁸³ SzOkl. V. 243.

⁸⁴ SzOkl. V. 220.

⁸⁵ Az összeírásban szereplő egykorú összesítések alapján statisztikai táblázatot közölt Demény Lajos: *Registrele militare — izvoare de demografie istorică și de cercetare a structurii sociale la secuii din secolul al XVII-lea*. = Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu. Cluj 1974. 84. Az 1614-es összeírás végső adatait Pál Antal Sándor is közzétette: *Organizarea socială a secuilor în secolele XIV—XVII*. = Culegere de referate. II. Direcția Generală a Arhivelor. Buc. 1974. 83. Az összeírás minden egyes faluját külön szemlélve, a családfőket külön is összeszámolva — a korabeli statisztikai jellegű felvételek összesítésénél eléggé gyakori kisebb-nagyobb hibákat ki kellett javítanunk. Ezért térnek el az itt szereplő számok az eddig nyomtatásban megjelentektől.

⁸⁶ A teljes kép kialakítását az 1614-es időpontban megnehezíti az, hogy Aranyösszekre a lustra nem terjedt ki. A folyamat egészét nyomon kísérő további munkánk során azonban már ennek az igazgatási egységnek a későbbi adatait is felhasználhatjuk.

⁸⁷ EOE. VI. 113. Báthori Gábor marosszéki jobbágyok adományozása kapcsán 1609. október 20-án mondja el, hogy általános vizsgálatot rendelt el a székely jobbágyok dolgában,

s az erőszakkal, zálog címén jobbágygá tett, vagy bűn miatt, főváltás büntetéséből szolgáltságba eseteket foglalják vissza a fiskosnak. A zálogos jobbágyokat is — lefizetvén adósságukat — a megadományozott köteles a fejedelem jobbágyaként átengedni. SzOkl. VI. 28. A biztosok között volt Petki János is. Vele kapcsolatosan l. Szilágyi Sándor: *Báthory Gábor fejedelem története*. Bp 1882. 304—305.

⁸⁸ SzOkl. VI. 71—72.

⁸⁹ *Újabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez*. 9—10.

⁹⁰ Protoc. II/2 A.

⁹¹ Jellemző, hogy az 1608. kolozsvári országgyűlés ilyen határozatot hoz: „Az szászság közül az, ki székelységnek kötötte magát az éhség miatt, megszabaduljon, ha megfizeti, amit neki adtak.” EOE. VI. 113.

⁹² Protoc. II/2. A.

⁹³ A „laksági” erdélyi vármegyéből valót is jelent, L. Jakó Zsigmond: *Lakság*. EM. 1945. 1—2. sz. 105.

RĂSCOALA SECUIILOR DIN 1595—1596
Antecedente, desfășurare și urmări

SUMAR

<i>Cuvînt înainte (Ștefan Ștefănescu)</i>	5
---	---

Partea I

**Premisele socio-economice și politice ale
răscoalei secuilor din anii 1595—1596**

I. Situația internațională a țărilor române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea (<i>Camil Mureșan</i>).....	9
II. Evoluția societății la secui în secolele XIV—XVI (<i>Jakó Zsigmond</i>).....	19
III. Organizarea teritorial-administrativă la secui în secolul al XVI-lea (<i>Liviu Moldovan și Pál Antal Sándor</i>).....	35
1. Organizarea și atribuțiile scaunelor secuiești în secolul al XVI-lea.....	36
2. Organizarea și atribuțiile satului secuiesc	44
IV. Sistemul militar și organizarea armatei la secui cu precădere în secolul al XVI-lea (<i>Egyed Ákos</i>).....	47
1. Sistemul militar și organizarea armatei la secui pînă în 1562	47
2. Obligația generală de a participa la campanii și societatea militară secuiască.....	50
3. Sistemul militar și organizarea armatei de la răscoala din 1562 pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea.....	53
V. Răscoala din 1562 (<i>Demény Lajos</i>).....	59
VI. Mișcări sociale în secuime după răscoala din 1562 (<i>Magyari András și Borbáth Károly</i>).....	71
VII. Date noi despre răscoalele secuiești din secolul al XVI-lea și ecoul lor în rîndul populației românești și săsești din Transilvania (<i>Pavel Binder și Székely Zoltán</i>)	84

Partea a II-a

Răscoala secuilor din anii 1595—1596 și urmările ei

I. Răscoala secuilor din anii 1595—1596 (<i>Demény Lajos</i>).....	93
1. Chemarea secuilor la arme și izbucnirea răscoalei	93
2. Comunitatea secuilor de rînd obține restabilirea libertăților	98
3. Oștile secuiești de partea lui Mihai Viteazul în războiul de eliberare a Țării Românești (octombrie 1595).....	102
4. Revocarea actului princiar de libertăți	109
5. „Carnavalul sîngeros” din anul 1596	115
II. Actele de libertăți ale lui Mihai Viteazul și politica principilor transilvani față de secui la începutul secolului al XVII-lea (<i>Demény Lajos</i>)	120
III. Secuții și Țara Românească în anii de după domnia lui Mihai Viteazul (<i>Constantin Rezachevici</i>).....	134

IV. Structura economică și socială a satului secuiesc la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea (<i>Imreh István și Pataki József</i>)	146
1. Nivelul producției agricole.....	146
2. Formele de proprietate. Pământul obștii satești.....	148
3. Statutele obștii satești	155
4. Numărul și mărimea așezărilor.....	159
5. Societatea satului.....	161
6. Categoriile sociale pe sate.....	178
V. Unele probleme ale concepției marxiste despre istorie și răscoala secuilor din 1595—1596 (<i>Fazekas János</i>).....	191

Note

Abrevieri.....	201
----------------	-----

DER SZEKLERAUFSTAND VON 1595—1596

INHALT

Vorwort (*Ștefan Ștefănescu*)..... 5

1. Teil

Die sozial-ökonomischen und politischen Vorbedingungen
des Aufstands von 1595—1596

I.	Die internationale Lage der rumänischen Fürstentümer in der 2. Hälfte des 16. Jahrhunderts (<i>Camil Mureșan</i>).....	9
II.	Die soziale Entwicklung der Szekler vom 14. bis zum 16. Jahrhundert (<i>Jakó Zsigmond</i>).....	19
III.	Die Verwaltungsorganisation der Szekler im 16. Jahrhundert (<i>Liviu Moldovan</i> und <i>Pál Antal Sándor</i>).....	35
	1. Organisation und Befugnisse der Szekler Stühle im 16. Jahrhundert.....	36
	2. Organisation und Befugnisse der Szekler Dorfes.....	44
IV.	Militärsystem und Organisation der Armee bei den Szeklern vorwiegend im 16. Jahrhundert (<i>Egyed Ákos</i>).....	47
	1. Militärsystem und Organisation der Armee bei den Szeklern bis zum Jahre 1562.....	47
	2. Allgemeine Beteiligungspflicht an Feldzügen und Szekler Militärgesellschaft.....	50
	3. Militärsystem und Organisation der Armee vom Aufstand des Jahres 1562 bis Ende des 16. Jahrhunderts.....	53
V.	Der Aufstand vom Jahre 1562 (<i>Demény Lajos</i>).....	59
VI.	Soziale Bewegungen unter den Szeklern nach dem Aufstand von 1562 (<i>Magyari András</i> und <i>Borbáth Károly</i>).....	71
VII.	Neue Daten über die Szekleraufstände des 16. Jahrhunderts und ihre Resonanz bei der rumänischen und sächsischen Bevölkerung Siebenbürgens (<i>Paul Binder</i> und <i>Székely Zoltán</i>).....	84

2. Teil

Der Szekleraufstand von 1595—1596 und seine Folgen

I.	Der Szekleraufstand von 1595—1596 (<i>Demény Lajos</i>).....	93
	1. Aufruf der Szekler zum Kampf und Ausbruch des Aufstands.....	93
	2. Gemeinschaft der einfachen Szekler erhält Wiedereinführung ihrer Rechte.....	98
	3. Szekler Heere an der Seite Michael des Tapferen im Befreiungskrieg der Walachei (Oktober 1595).....	102
	4. Widerrufung des fürstlichen Freibriefes.....	109
	5. „Blutfasching“ des Jahres 1596.....	115
II.	Die Befreiungsurkunden Michael des Tapferen und die Politik der siebenbürgischen Fürsten gegenüber den Szeklern zu Beginn des 17. Jahrhunderts (<i>Demény Lajos</i>).....	120
III.	Die Szekler und die Walachei nach der Herrschaft Michael des Tapferen (<i>Constantin Rezachevici</i>).....	134

IV. Sozial-ökonomische Struktur des Szeklerdorfes Ende des 16., und Anfang des 17. Jahrhunderts (<i>Imreh István</i> und <i>Pataki József</i>).....	146
1. Stand der Agrarproduktion.....	146
2. Eigentumsformen. Boden der Dorfgemeinschaft.....	148
3. Satzungen der Dorfgemeinschaft.....	155
4. Zahl und Ausmaß der Siedlungen.....	159
5. Dorfgemeinschaft.....	161
6. Soziale Kategorien nach Dörfern.....	178
V. Einige Fragen der marxistischen Auffassung über Geschichte und den Szekleraufstand von 1595—1596 (<i>Fazekas János</i>).....	191

Anmerkungen

Abkürzungen.....	201
------------------	-----

THE SZEKLEERS' UPRISING OF 1595—1596

CONTENTS

Foreword (Ștefan Ștefănescu)..... 5

Part I

**Socio-economic and political premises of the
Szeklers' uprising of 1595—1596**

I. The international position of the Romanian principalities in the second half of the 16th century (*Camil Mureșan*)..... 9

II. The evolution of the Szekler society in the 14—16th centuries (*Jakó Zsigmond*)..... 19

III. The territorial and administrative organization of the Szeklers in the 16th century (*Liviu Moldovan* and *Pál Antal Sándor*)..... 35

 1. The organization and the obligations of the Szekler districts in the 16th century..... 36

 2. The organization and the obligations of the Szekler village..... 44

IV. The Szekler military system and army structure especially in the 16th century (*Egyed Akos*)..... 47

 1. The Szekler military system and army structure prior to 1562..... 47

 2. The general obligation of participating in campaigns and the Szekler military society..... 50

 3. The military system and the army structure from the uprising of 1562 until the end of the 16th century..... 53

V. The uprising of 1562 (*Demény Lajos*)..... 59

VI. Social movements in the Szekler area after the uprising of 1562 (*Magyari András* and *Borbáth Károly*)..... 71

VII. New documents about the Szekler uprisings in the 16th century and their echo within the Romanian and Saxon communities of Transylvania (*Paul Binder* and *Székely Zoltán*)..... 84

Part II

The Szeklers' uprising of 1595—1596 and its consequences

I. The Szeklers' uprising of 1595—1596 (*Demény Lajos*)..... 93

 1. The Szeklers' call to arms and the outbreak of the uprising..... 93

 2. The Szekler rank and file obtain the restoration of their liberties..... 98

 3. The Szekler military units fight along Michael the Brave's army in the war for the liberation of Wallachia (October 1595)..... 102

 4. The cancellation of the princely grant of liberties..... 109

 5. "The bloody carnival" of 1596..... 115

II. Michael the Brave's grants of liberties and the policies of the Transylvanian princes towards the Szeklers at the beginning of the 17th century (*Demény Lajos*)..... 120

III. The Szeklers and Wallachia after Michael the Brave's reign (*Constantin Rezachevici*)..... 134

IV. The socio-economic structure of the Szekler village at the end of the 16th century and the beginning of the 17th century (*Imreh István* and *Pataki József*)..... 146

1. The level of agricultural production	146
2. The forms of property. The land of the village communities	148
3. The statuses of the village communities	155
4. The number and size of the settlements	159
5. The village society.....	161
6. The social categories of the particular villages.....	178
V. Some problems raised by the Marxist theory with reference to history and the Szekler' uprising of 1595—1596. (<i>Fazekas János</i>).....	191

Notes

Abbreviations.....	201
--------------------	-----

ВОССТАНИЕ СЕКЛЕРОВ 1595—1596 ГОДОВ
Предпосылки, ход и его последствия

Содержание

Введение (Штефэнеску Штефан)..... 5

Первая часть

Социально-экономические и политические предпосылки восстание секлеров 1595—1596 годов

I Международное положение румынских княжеств во второй половине XVI-го века (Мурешан Камил) 9

II Развитие общественных отношений у секлеров в XIV—XVI вв. (Яко Жигмонд)..... 19

III Автономия у секлер и её организация в XVI веке (Молдован Ливиу и Пал Антал Шандор)..... 35

1. Организация уездной автономии и её компетенция 36

2. Организация секлерского села 44

IV Военная обязанность и военная организация у секлеров в XVI веке (Эдьэд Акош)..... 47

1. Военная обязанность и военная организация у секлеров до 1562 года..... 47

2. Всеобщая военная обязанность и общественные отношения у секлеров..... 50

3. Военная обязанность и военная организация с 1562 до конца XVI-го века 53

V Восстание 1562 года (Демень Лайош) 59

VI Социальные движения в стране секлеров после 1562 года (Борбат Кароль и Мадьяри Андраш) 71

VII Новые данные о секлерских восстаниях XVI-го века и об их откликах среди трансильванских румын и саксов (Биндер Пал и Секель Золтан)..... 84

Вторая часть

Восстание секлеров 1595—1596 годов и его последствия

I Восстание рядовых секлеров в 1595—1596 годах (Демень Лайош) 93

1. Призыв секлеров в армию осенью 1595 года и возникновение восстания. 93

2. Восстановление вольностей секлерского войска..... 98

3. Секлерское войско на стороне Михая Храброго в освободительной войне в Валахии (октябрь 1595 г.) 102

4. Отмена княжеской грамоты о вольностях и новый подъем восставших 109

5. Кровавое подавление движения 115

II Грамоты вольностей данные Михаем Храбрым и политика трансильванских князей по отношению к секлерам в начале XVII века (Демень Лайош)..... 120

III Отношения между секлерами и Валахией после правления Михая Храброго (Резакевич Константин) 134

IV	Социально-экономическая организация секлерского села в конце XVI и начале XVII веков (Имрех Иштван и Патаки Йожеф).....	146
	1. Уровень сельскохозяйственного производства	146
	2. Формы собственности. Собственность сельской общины	148
	3. Статуты сельской общины	155
	4. Число и размер поселений.....	159
	5. Общественный строй села.....	161
	6. Общественное расслоение сёл	178
V	Некоторые вопросы марксистского толкования истории и восстание секлеров 1595—1596 годов (Фазэкаш Янош).....	191
	Ссылки.....	201

TARTALOM

Előszó (Ștefan Ștefănescu).....	5
---------------------------------	---

Első rész

Az 1595—1596. évi székely felkelés társadalmi, gazdasági és politikai előzményei

I. A román országok nemzetközi helyzete a XVI. század második felében (Camil Mureșan).....	9
II. A székely társadalom útja a XIV—XVI. században (Jakó Zsigmond).....	19
III. A székely önkormányzat és szervezete a XVI. században (Liviu Moldovan és Pál Antal Sándor).....	35
1. A székely székek szervezete és hatásköre.....	36
2. A székely falu szervezete.....	44
IV. A székely hadkötelezettség és hadszervezet, különös tekintettel a XVI. századra (Egyed Ákos).....	47
1. A székely hadkötelezettség és hadszervezet 1562-ig.....	47
2. Az általános hadkötelezettség és a székely katonai társadalom.....	50
3. A hadkötelezettség és a hadszervezet az 1562. évi felkeléstől a XVI. század végéig.....	53
V. Az 1562. évi felkelés (Demény Lajos).....	59
VI. Társadalmi mozgalmak a Székelyföldön 1562 után (Borbáth Károly és Magyar András).....	71
VII. Újabb adatok a XVI. századi székely felkelésekről és ezek visszhangja az erdélyi románok és szászok körében (Binder Pál és Székely Zoltán).....	84

Második rész

Az 1595—1596. évi székely felkelés és következményei

I. A közsékelyek 1595—1596. évi felkelése (Demény Lajos).....	93
1. A székelyek hadba hívása 1595 őszén és a felkelés kirobbanása.....	93
2. A székely község kiharcolja szabadsága visszaállítását.....	98
3. Székely hadak Mihály vajda oldalán a havasalföldi felszabadító hadjáratban (1595. október).....	102
4. A fejedelmi szabadságlevél visszavonása.....	109
5. A „véres farsang”.....	115
II. Mihály vajda szabadságlevelei és az erdélyi fejedelmek székely politikája a XVII. század elején (Demény Lajos).....	120
III. A székelyek és Havasalföld kapcsolata a Mihály vajda utáni időkben (Constantin Rezachevici).....	134
IV. A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején (Imreh István és Pataki József).....	146
1. A mezőgazdasági termelés színvonala.....	146
2. A tulajdonformák. A falu földje.....	148
3. A faluközösség statútumai.....	155
4. A települések száma és nagysága.....	159

5. A falu társadalma	161
6. Társadalmi megoszlás falvanként.....	178
V. A marxi történelemszemlélet néhány kérdése és az 1595—1596. évi székely felkelés (<i>Fazekas János</i>).....	191

Jegyzetek

Rövidítések	201
Răscoala secuilor din 1595—1596 (Sumar).....	238
Der Szekleraufstand von 1595—1596 (Inhalt).....	240
The Szeklers' uprising of 1595—1596 (Contents).....	242
Восстание секлеров 1595—1596 годов (Содержание)	244

Megjelent a Magyar Népköztársaság
és Románia Szocialista Köztársaság
közös könyvkiadási megállapodása keretében

A könyv szerkesztője: V. András János

Műszaki szerkesztő: Bálint Lajos

A megjelenés éve: 1979. Alak: 70×100/16

Papír: 80 g-os famentes

Kiadói ívek száma: 22,23

Nyomdai ívek száma: 15,50

Tizedes osztályozás nagy könyvtárak számára:
894511—4, kis könyvtárak számára: 894511

Tiparul executat sub comanda nr. 315/1979

la Întreprinderea Poligrafică Cluj

Municipiul Cluj-Napoca

str. Brassai nr. 5—7,

Republica Socialistă România

